

7

ISSN 0130- 5247

КИЇВ-1985

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Діяльність Рад УРСР по збільшенню виробництва товарів широкого споживання в умовах розвинутого соціалізму
- В ім'я миру на землі (Республіканська наукова конференція, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні)
- Участь молоді Української РСР у боротьбі за мир
- Інтернаціональні зв'язки молоді Радянської України та країн соціалістичної співдружності
- У наступному номері, присвяченому 50-річчю стахановського руху, читайте матеріали «круглого столу» — «До нових висот у соціалістичному змаганні»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, І. Ф. Курас, Ю. О. Курносов, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції М. Б. Озерова

Адреса редакції

252001 Київ 1, вул. Кірова, 4
Телефон 29 62 34

Наукові редактори

доктор істор. наук М. В. Коваль,
канд. істор. наук О. Ю. Гаврилюк

Художній редактор Н. М. Абрамова

Технічні редактори С. С. Грабовська, Н. Є. Любич

Коректори Г. С. Божок, Л. П. Захарченко

Здано до набору 05.06.85. Підп. до друку 09.07.85. БФ 18913. Формат 70х103/16. Вис. друк.
Ум. друк. арк. 14.0. Ум. фарбо-відб. 14.5. Обл. вид. арк. 16,12. Тираж 2355 пр. Зам. 0-72.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ. № 7 (292), июль, 1985. Институт истории Академии наук Украинской ССР, Институт истории партии при ЦК Компартии Украины — филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Научный журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесячно (На украинском языке). Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Поллиграфкнига», 252030 Киев 30, ул. Ленина, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 7 (292)

ЛИПЕНЬ

1985

КНІВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

СТАТТІ

*Назустріч XXVII з'їзду КПРС.
Актуальні проблеми комуністичного будівництва*

- Панченко П. П., Кравченко В. І. (Донецьк). Діяльність Рад УРСР по збільшенню виробництва товарів широкого споживання в умовах розвинутого соціалізму 5

* * *

- В ім'я миру на землі (Республіканська наукова конференція, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні) 13

До Міжнародного року молоді

- Мироненко В. І. Молодь Української РСР у боротьбі за мир 23
Павленко В. В. Інтернаціональні зв'язки молоді Радянської України та країн соціалістичної співдружності 31

ПОВІДОМЛЕННЯ

До 50-річчя стахановського руху

- Зайцев Ю. Д. (Львів). Боротьба робітників львівського виробничого об'єднання «Кінескоп» за економію матеріальних ресурсів (70-і — початок 80-х років) 41
Кузьменко М. М. (Донецьк). Участь молодих шахтарів Донбасу у стахановському русі (1935—1941 рр.) 48

До 80-річчя російської революції 1905—1907 рр.

- Лавров Ю. П. Січнево-березневі страйки 1905 р. на Україні 53
Колішер Т. М., Слюдікова Т. Б. Адреси київських більшовиків у роки першої російської революції 62

* * *

- Путро О. І. Деякі питання соціально-економічної і політичної історії Лівобережної України в другій половині XVIII ст. 71

Трибуна молодого автора

- Бойченко Л. Д. (Полтава). З досвіду роботи парторганізації по інтернаціональному вихованню будівників газопроводу «Союз» 78

Фіров П. Т. (<i>Севастополь</i>). Діяльність парторганізацій України по підготовці інженерних кадрів для народного господарства (1971—1980 рр.)	84
Франчук Є. І. (<i>Луцьк</i>). Підвищення ролі культосвітніх установ у комуністичному вихованні трудівників села (1971—1980 рр.)	93
Кривець Н. В. З історії фестивалів дружби молоді соціалістичних країн	99

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Лемещук М. М. Увічнення подвигів радянських воїнів за кордоном	106
--	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Цимбал Є. І. (<i>Одеса</i>). На південному фланзі радянсько-німецького фронту	114
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Мартиненко Б. А. 40-річчя Потсдамської конференції	123
--	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Мусієнко В. В. Діяльність Комуністичної партії по організації розгрому інтервентів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1920 р.	128
Дмитрієнко М. Ф., Миронець Н. І. Листівки з творами революційної поезії як історичне джерело (1919—1920 рр.)	136

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Чишко В. С. Вклад трудящих республіки у розв'язання продовольчої проблеми	146
Панчук М. І. Яскрава сторінка антифашистського руху	147
Кулинич І. М. У братерському єднанні	148
Замлинський В. О. Неспроможність буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів	149
* * *	
Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. Показник літератури за 1975—1984 рр.	151

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Шамко В. І. (<i>Одеса</i>), Воробйова Г. В. (<i>Одеса</i>). Науково-практична конференція в Одесі, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні	157
Перехрест О. Г. (<i>Хмельницький</i>). Науково-практична конференція в Хмельницькому	157
Пінчук Ю. А. Захист докторської дисертації І. М. Маковійчуком	158
Теми дисертацій і монографій	159

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Навстречу XXVII съезду КПСС.

Актуальные проблемы коммунистического строительства

Панченко П. П., Кравченко В. И. (<i>Донецк</i>). Деятельность Советов УССР по увеличению производства товаров широкого потребления в условиях развитого социализма	5
--	---

* * *

Во имя мира на земле (Республиканская научная конференция, посвященная 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне) . . .	13
---	----

К Международному году молодежи

Мироненко В. И. Молодежь Украинской ССР в борьбе за мир	23
Павленко В. В. Интернациональные связи молодежи Советской Украины и стран социалистического содружества	31

СООБЩЕНИЯ

К 50-летию стахановского движения

Зайцев Ю. Д. (<i>Львов</i>). Борьба работников львовского производственного объединения «Кинескоп» за экономию материальных ресурсов (70-е — начало 80-х годов)	41
Кузьменко М. П. (<i>Донецк</i>). Участие молодых шахтеров Донбасса в стахановском движении (1935—1941 гг.)	48

К 80-летию российской революции 1905—1907 гг.

Лавров Ю. П. Январско-мартовские стачки 1905 г. на Украине	53
Колищев Т. Н., Слюдилова Т. Б. Адреса киевских большевиков в годы первой российской революции	62

* * *

Путро А. И. Некоторые вопросы социально-экономической и политической истории Левобережной Украины во второй половине XVIII ст.	71
--	----

Трибуна молодого автора

Бойченко Л. Д. (<i>Полтава</i>). Из опыта работы парторганизаций по интернациональному воспитанию строителей газопровода «Союз»	78
Фиров П. Т. (<i>Севастополь</i>). Деятельность парторганизаций Украины по подготовке инженерных кадров для народного хозяйства (1971—1980 гг.)	84
Франчук Е. И. (<i>Луцк</i>). Повышение роли культурно-просветительных учреждений в коммунистическом воспитании тружеников села (1971—1980 гг.)	93
Кривец Н. В. Из истории фестивалей дружбы молодежи социалистических стран	99

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Лемещук Н. М. Увековечение подвигов советских воинов за рубежом	106
---	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ОЧЕРКИ

Цымбал Е. И. (<i>Одесса</i>). На южном фланге советско-немецкого фронта	114
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Мартыненко Б. А. 40-летие Потсдамской конференции	123
---	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Мусиенко В. В. Деятельность Коммунистической партии по организации разгрома интервентов и внутренней контрреволюции на Украине в 1920 г.	128
Дмитриенко М. Ф., Миронец Н. И. Листовки с произведениями революционной поэзии как исторический источник (1919—1920 гг.)	136

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Чишко В. С. Вклад трудящихся республики в решение продовольственной проблемы	146
Панчук М. И. Яркая страница антифашистского движения	147
Кулинич И. М. В братском единении	148
Замлинский В. А. Несостоятельность буржуазно-националистических фальсификаторов	149
* * *	
Украинская ССР в Великой Отечественной войне. Указатель литературы за 1975—1984 гг.	151

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Шамко В. И. (Одесса), Воробьева Г. В. (Одесса). Научно-практическая конференция в Одессе, посвященная 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне	157
Перехрест А. Г. (Хмельницкий). Научно-практическая конференция в Хмельницком	157
Пинчук Ю. А. Защита докторской диссертации И. М. Маковийчуком	158
Темы диссертаций и монографий	159

Назустріч XXVII з'їзду КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

П. П. ПАНЧЕНКО (Київ), В. І. КРАВЧЕНКО (Донецьк)

ДІЯЛЬНІСТЬ РАД УРСР ПО ЗБІЛЬШЕННЮ ВИРОБНИЦТВА ТОВАРІВ ШИРОКОГО СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

В умовах розвинутого соціалізму ще більше зростає роль Рад народних депутатів. «Ради концентрують і спрямовують творчу енергію найширших мас на розв'язання насущних соціально-економічних і політичних завдань, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії». — Їх діяльність відповідає і інтересам усіх класів і соціальних груп, націй і народностей, усіх поколінь радянського суспільства»¹.

Одним з головних напрямів діяльності Рад є їх піклування про розширення виробництва і поліпшення якості товарів народного споживання. Ще В. І. Ленін відзначав, що виготовлення засобів виробництва в кінцевому підсумку неминуче зв'язане з виготовленням предметів споживання, бо засоби виробництва виготовляються не заради самих же засобів виробництва, а тільки заради того, що дедалі більше засобів виробництва потрібно в галузях промисловості, які виготовляють предмети споживання². Керуючись ленінськими вказівками, партія вжила в розглядуваний період ряд заходів, спрямованих на розв'язання цього важливого завдання. Зокрема, 30 грудня 1966 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про максимальне використання наявних резервів і місцевих можливостей для збільшення виробництва товарів народного споживання», якою зобов'язали міськвиконкоми і райвиконкоми «розглянути по кожному підприємству стан справ з виробництвом товарів народного споживання і подати конкретну допомогу колективам у виконанні та перевиконанні планових завдань»³.

Велику організаторську і політико-масову роботу по реалізації накреслених партією заходів провели Ради народних депутатів Української РСР. Вони більш предметно почали розв'язувати питання організації виробництва товарів народного споживання на підприємствах союзного й республіканського підпорядкування, а також місцевої промисловості. На сесіях обласних, міських і районних Рад, засіданнях їх виконкомів та постійних комісій по промисловості, транспорту і зв'язку обговорювалися шляхи розширення виробництва цих товарів. Кожному із засідань передувала ретельна перевірка депутатами та членами постійних комісій стану справ на підприємствах. Їхні критичні заува-

¹ Рад. Україна, 1985, 3 січ.

² Див.: Ленін В. І. Відповідь П. П. Нежданову. — Повне зібр. творів, т. 4, с. 152—153.

³ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...): 1898—1971. К., 1981, т. 9, 1966—1968, с. 181.

ження й поради допомагали знайти резерви для розширення випуску товарів масового попиту.

Активно працювали в цьому напрямі, наприклад, місцеві Ради народних депутатів Донецької області. Так, на засіданні виконкому обласної Ради, що відбулося 31 січня 1968 р., було розроблено конкретні заходи по додатковому виробництву промисловими підприємствами області товарів народного споживання. В ухваленому на ньому рішенні перед останніми було поставлено завдання — на базі відходів основного виробництва і місцевих видів сировини випустити в 1968 р. додатково до плану товарів масового попиту на суму 13,4 млн. крб.⁴ У серпні 1968 р. і березні 1970 р. питання про виробництво цих товарів було винесено на обговорення сесій Донецької обласної Ради народних депутатів. Депутати й керівники промислових підприємств внесли на ній ряд цінних пропозицій, спрямованих на подальше поліпшення організації виробництва товарів народного споживання⁵.

Здійснюючи контроль за виконанням рішення Донецької обласної Ради від 24 серпня 1968 р. про збільшення виробництва товарів народного споживання, її постійна комісія по промисловості, транспорту й зв'язку в липні того ж року провела виїзне засідання на Донецькому заводі холодильників. Йшлося про виконання підприємством взятих соціалістичних зобов'язань. Принципова розмова сприяла значному поліпшенню роботи підприємства, розширенню випуску ним профілюючої продукції⁶.

Використовуючи свої повноваження, в 1970 р. ця ж постійна комісія провела ретельну перевірку діяльності 14 промислових підприємств м. Горлівки, що випускали товари народного споживання незалежно від їхньої відомчої приналежності. Перевірка показала, що в місті почали приділяти більше уваги випуску цих необхідних товарів. Так, якщо в 1968 р. їх виробництвом займалося 7 підприємств, то в 1969 р. — вже 10. Водночас комісія виявила недоліки, зокрема у використанні підприємствами виробничих відходів і місцевої сировини. Це питання обговорювалося на засіданні комісії з участю керівників підприємств. Реалізація розроблених його учасниками рекомендацій дала можливість збільшити випуск товарів для потреб міського населення⁷.

Завдяки чітко налагодженій організаторській роботі місцевих Рад Донецької області кількість підприємств, на яких почався випуск товарів народного споживання, зросла з 292 у 1967 р. до 352 у 1970 р.⁸ Обсяг їх виробництва в цілому по області збільшився за роки восьмої п'ятирічки, наприклад, на 50% (порівняно з попередньою) і досяг у грошовому обчисленні 1,5 млрд. крб. Протягом цього ж періоду було освоєно 810 нових видів виробів⁹. При цьому тільки в 1966—1970 рр. у Донецькій області з відходів виробництва було виготовлено виробів на суму 341 тис. крб.¹⁰

Предметно й глибоко займався питаннями виробництва товарів повсякденного попиту, зокрема, виконком Краснотульської міськради Ворошиловградської області. В усіх мікрорайонах і робітничих селищах її депутати провели збори з участю керівників промислових і торговельних підприємств. У їх ході трудящі внесли чимало ділових пропозицій, які згодом були враховані при плануванні виробництва. Вся ця робота здійснювалася напередодні сесії міськради, на якій було накреслено конкретні заходи по збільшенню виробництва товарів народного

⁴ Донец. обл. держ. арх., ф. Р-2794, оп. 2, спр. 1763, арк. 244.

⁵ Там же, спр. 1289, арк. 39—89.

⁶ Депутатские комиссии за работой. — Донецк, 1969, с. 5—6.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 4553, оп. 9, спр. 4484, арк. 80.

⁸ Підраховано за матеріалами: ЦДАЖР УРСР, ф. 4553, оп. 9, спр. 4484, арк. 52;

Донец. обл. держ. арх., ф. Р-2794, оп. 2, спр. 1752, арк. 156—161.

⁹ Економ. газ., 1971, № 36; Рад. Донеччина, 1971, 31 жовт.

¹⁰ Донец. обл. держ. арх., ф. Р-2794, оп. 2, спр. 1752, арк. 367—368.

споживання. В результаті їх реалізації кількість підприємств, що випускали товари для населення, зросла в Красному Лучі за роки восьмої п'ятирічки з 3 до 20. Крім того, збільшився асортимент товарів з 14 до 100 найменувань. У 1971 р. їх було випущено на суму 70 млн. крб.¹¹

Питання виробництва товарів масового попиту, підвищення їх якості регулярно розглядалися Ворошиловградською обласною Радою народних депутатів. Так, на її сьомій сесії, що відбулася 15 лютого 1968 р., на порядку денному стояв пункт «Про заходи по дальшому збільшенню виробництва товарів народного споживання і поліпшенню їх якості». На сесії відзначалося, що промислові підприємства почали повніше використовувати наявні резерви і можливості для розширення випуску товарів масового попиту. Однак депутати вказували й на недоліки, що ще мали місце в цій справі, зокрема, в розширенні асортименту і поліпшенні якості виробів. У своєму рішенні обласна Рада зобов'язала облвиконком, а також виконавчі комітети міських і районних Рад установити постійний дійовий контроль за виконанням кожним підприємством планів і додаткових завдань не тільки за загальним обсягом, а й за всім асортиментом товарів¹².

Завдяки реалізації намічених обласною Радою заходів у цілому по області виробництво товарів культурно-побутового призначення й господарського вжитку зросло на кінець 1970 р. до 87 млн. крб.¹³ За роки восьмої п'ятирічки промисловими підприємствами Ворошиловградщини було освоєно близько 800 видів нових товарів широкого попиту¹⁴.

Значний позитивний досвід по виявленню й використанню можливостей для збільшення виробництва товарів народного споживання на підприємствах важкої індустрії було нагромаджено Радами Дніпропетровської, Запорізької, Львівської, Харківської та деяких інших областей республіки. Місцеві партійні й радянські органи в перелічених областях залучали до випуску цих товарів колективи підприємств машинобудування, чорної металургії, авіаційної, радіотехнічної й інших галузей промисловості.

Однак у досліджуваній період можливості збільшення випуску товарів широкого вжитку використовувалися не повністю. Так, у легкій, харчовій, м'ясо-молочній та місцевій галузях промисловості, наприклад, у роки восьмої п'ятирічки не було освоєно 198 млн. крб. капіталовкладень, своєчасно не були введені в дію нові потужності¹⁵.

Стан справ і заходи по дальшому збільшенню виробництва, розширенню асортименту й підвищенню якості товарів народного споживання було всебічно розглянуто на вересневому (1971 р.) Пленумі ЦК Компартії України. Систематично цими питаннями займалися також Політбюро ЦК і Президія Верховної Ради УРСР. Велику роль у створенні можливостей для задоволення попиту населення на різноманітні товари відіграла постанова ЦК КПРС від 28 червня 1974 р. «Про роботу партійних, радянських і господарських органів Української РСР по виконанню постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про прискорення розвитку виробництва товарів народного споживання»¹⁶. У ній поряд з відзначенням досягнутих партійними, радянськими й господарськими органами республіки успіхів було накреслено заходи, здійснення яких дало можливість зробити новий важливий крок у розвитку галузей промисловості, безпосередньо зайнятих виробництвом товарів

¹¹ Авторитет депутата.— Донецьк, 1973, с. 20—21.

¹² Ворошиловгр. обл. держ. арх., ф. Р-1779, оп. 2, спр. 2386, арк. 109, 111.

¹³ Народное хозяйство Ворошиловградской области: Стат. сб.— Донецк, 1976, с. 138.

¹⁴ Прапор перемоги, 1971, 14 берез.

¹⁵ XXIV з'їзд Комуністичної партії України.— К., 1971, с. 32.

¹⁶ КПРС в резолюціях... — К., 1982, т. 11, с. 401—405.

повсякденного попиту¹⁷. В ході реалізації цих заходів у роки дев'ятої п'ятирічки відбувалося істотне нарощування відповідних потужностей. На будівництво і реконструкцію підприємств було використано в 1,3 раза більше коштів, ніж у роки восьмої п'ятирічки¹⁸.

В результаті введення в дію нових потужностей тільки в легкій і харчовій галузях промисловості Української РСР стали до ладу 132 підприємства¹⁹. Виробництво товарів народного споживання в цілому по республіці збільшилося за п'ятирічку майже на третину. В грошовому обчисленні вже до 1975 р. воно досягло 26 млрд. крб.²⁰ Значно розширилося виробництво цих товарів на підприємствах важкої індустрії, де виготовлялося більше половини виробів культурно-побутового призначення і господарського вжитку²¹.

Поряд з кількісною стороною у виробництві товарів народного споживання значна увага приділялася поліпшенню їх якості. З метою повнішого задоволення потреб у промислових і продовольчих товарах було організовано систематичний контроль за виконанням встановлених планів, використанням резервів підприємств. Діяльну участь у здійсненні такого контролю взяли Ради народних депутатів. При їхніх виконавчих комітетах були створені спеціальні комісії по контролю за виробництвом і поставками товарів народного споживання. Усе це сприяло тому, що населення постачалося різноманітнішими предметами культурно-побутового призначення, поліпшувалась їх якість.

Поряд із зразками високопродуктивної праці багатьох передових колективів і новаторів виробництва в роботі ряду підприємств тих галузей, що виробляли товари масового попиту, ще існували певні недоліки. Рішуче засудив ставлення до виробництва товарів народного споживання як до чогось другорядного, побічного, гостро поставивши питання про посилення відповідальності керівників за підвищення їх якості, XXV з'їзд КПРС. Він намітив шляхи розвитку в усіх галузях, які виробляють товари народного споживання²².

Стан справ у цих галузях, якість планування й організації виробництва товарів масового попиту постійно перебували в центрі уваги Рад народних депутатів Української РСР. Так, міська й районні Ради м. Києва повели рішучу боротьбу за випуск продукції високої якості. Понад 100 депутатських постів контролювали в роки десятої п'ятирічки виробництво товарів народного споживання в столиці Радянської України. Близько 800 народних обранців брали участь у цій важливій справі²³.

Велику багатогранну роботу по збільшенню випуску товарів масового попиту, поліпшенню їх якості проводила Верховна Рада Української РСР. Послідовне розширення сфери її впливу на державне, господарське й соціально-культурне будівництво в республіці активізувало діяльність постійних комісій. Вони почали глибше вивчати стан справ безпосередньо на місцях, широко залучаючи актив, спеціалістів, учених. Так, у десятій п'ятирічці постійні комісії Верховної Ради УРСР конкретно займалися аналізом виробництва, поліпшенням якості й асортименту, задоволенням попиту населення на товари для дітей. Вивчаючи стан справ на місцях, депутати й спеціалісти своєчасно звертали увагу на недоліки, вносили конкретні пропозиції по їх усуненню. Пропозиції постійних комісій розглядалися Президією Верховної Ради і урядом республіки. В результаті в 1980 р. випуск дитячого одягу зріс у роздрібних цінах на 45%, зокрема трикотажних виробів на 30%. Пито-

¹⁷ Рад. Україна, 1974, 21 верес.

¹⁸ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України.— К., 1976, с. 20.

¹⁹ Історія Української РСР. У 8-ми т. 10-ти кн.— К., 1979, т. 8, кн. 2, с. 351.

²⁰ Правда, 1975, 23 сент.

²¹ Історія Української РСР, т. 8, кн. 2, с. 281.

²² Матеріали XXV з'їзду КПРС.— К., 1976, с. 20, 163.

²³ Коммунист, 1979, № 4, с. 41.

ма вага товарів із Знаком якості збільшилася за цей же час майже в 2 рази. Велику роботу проводять постійні комісії Верховної Ради УРСР по відшукуванню резервів підвищення продуктивності праці, економії матеріальних і трудових ресурсів, поліпшенню виробничо-побутових умов для трудящих²⁴.

Боротьба за збільшення виробництва, розширення асортименту й поліпшення якості виробів народного споживання була одним з головних завдань органів народовладдя і у 80-х роках. Задоволення зростаючих потреб населення в товарах широкого попиту, підкреслювалося на XXVI з'їзді КПРС, є справою величезного політичного й економічного значення, тому «треба, щоб Ради народних депутатів на всіх рівнях вжили конкретних заходів для поліпшення виробництва і продажу промислових товарів, для розвитку сфери послуг»²⁵. Практичним втіленням у життя лінії XXVI з'їзду партії була постанова ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР від 19 березня 1981 р. «Про подальше підвищення ролі Рад народних депутатів у господарському будівництві». Вона розширила повноваження Рад, їх координаційні й контрольні функції, фінансові можливості, наділила їх більшими правами у сфері планування та розподілу матеріальних ресурсів²⁶.

Відповідно до вимог партії Ради народних депутатів усіх ступенів вжили конкретних заходів для повнішого задоволення потреб трудящих республіки у промислових товарах. Так, у грудні 1980 р. депутатські групи київських виробничих об'єднань «Електронмаш» і «Маяк» звернулися із закликом до всіх депутатів міста взяти під свій контроль випуск товарів масового попиту. Сотні підприємств підтримали схвалену Центральним Комітетом Компартії України ініціативу об'єднань «Точелектроприлад», «Завод «Арсенал», «Електронмаш» по збільшенню випуску і поліпшенню якості товарів для народу²⁷.

Президія Верховної Ради республіки у лютому 1981 р. розглянула питання про роботу Рад народних депутатів м. Києва по збільшенню випуску товарів для населення, розширенню їх асортименту та поліпшенню якості і зобов'язала Ради народних депутатів республіки розробити конкретні заходи по збільшенню виробництва товарів широкого вжитку, підвищенню їх якості та кращому використанню місцевої сировини для цих цілей²⁸.

Значну роботу по розв'язанню цього завдання провели депутати Жовтневої районної Ради м. Києва. На 22 підприємствах району активно діяли депутатські пости, які здійснювали контроль за якістю виробів, розширенням їх асортименту, за виконанням трудовими колективами планових завдань і соціалістичних зобов'язань. Вони вносили пропозиції по оновленню асортименту товарів широкого вжитку, брали участь у засіданнях партійних комітетів підприємств та комісій по якості. Вони тісно контактували з групами народного контролю, бюро економічного аналізу, профспілковими комітетами, торговельними організаціями²⁹. Значну увагу цим питанням приділяє депутатський пост виробничого об'єднання «Точелектроприлад», який очолює Ю. В. Павлов. Відвідавши виставки товарів народного призначення, а також вивчивши попит населення на окремі види електротоварів, його члени висунули пропозицію про виготовлення електроміксерів, електрокофеварок, електробритв поліпшеної конструкції та якості. Було оголошено конкурс на кращий виріб.

²⁴ Известия, 1980, 21 окт.

²⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 58.

²⁶ Ведомости Верховного Совета СССР, 1981, № 13, с. 436.

²⁷ Шевченко В. С. Ради народних депутатів республіки на сучасному етапі.— Укр. іст. журн., 1982, № 1, с. 11.

²⁸ Відомості Верховної Ради Української РСР, 1981, № 8, ст. 127, с. 145.

²⁹ Рад. право, 1983, № 10, с. 24—25.

В районі річний план випуску товарів масового призначення в 1983 р. було перевиконано. Понад 30% виробів одержали державний Знак якості³⁰. І таких прикладів можна навести чимало.

Втілюючи в життя історичні рішення XXVI з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК, постанови партії та уряду з питань розвитку виробництва товарів широкого вжитку, парторганізації, радянські й господарські органи, трудівники республіки зробили все для того, щоб підвищити рівень забезпечення трудящих необхідними виробами, ліквідувати наявний дефіцит на деякі їх види. Значно поліпшено торгівлю дитячими та окремими складними у технічному відношенні товарами. Розширено асортимент, поліпшено якість багатьох видів продукції. Однак поки що досягнутий рівень виробництва ще нездатний задовольнити дедалі зростаючі потреби радянських людей. Це, зокрема, стосується модних високоякісних товарів, що їх випускає легка промисловість, а також культурно-побутового й господарського призначення. До 9% від загальної кількості тканин, взуття, швейних виробів торговельні організації змушені повертати підприємствам для виправлення дефектів або зменшувати їх сортність³¹.

Ради вбачають свій безпосередній обов'язок у налагодженні постійного контролю за практичною реалізацією намічених заходів на всіх рівнях управління господарством. Показовою в цьому відношенні є діяльність виконкому Львівської міськради і, зокрема, комісії по випуску товарів народного вжитку. Враховуючи її пропозиції, плановою комісія міськвиконкому, господарські органи постійно ведуть пошук резервів для додаткового випуску цієї необхідної населенню продукції³². Останнім часом було вивчено стан виробництва на 47 підприємствах міста. За ініціативою комісії 11 заводів випускають 17 сільськогосподарських знарядь для особистих підсобних господарств.

Особливу увагу виконкоми, постійні комісії, депутатські пости, районні, міська Ради Львова приділяють проблемі управління якістю вироблюваних товарів, детально вивчають рекламачі, які одержують підприємства. В серпні 1984 р. група депутатів міськради звернулася через республіканську газету «Правда України» із закликом до всіх обранців народу поділитися своїм досвідом і висловити пропозиції щодо успішного розв'язання цього питання³³.

Завдяки організаторській роботі, яку провели радянські органи, виробництво продукції широкого вжитку було налагоджено на всіх підприємствах міста. В 1983 р. колективи 97 промислових підприємств виготовили таких товарів на суму 3 млрд. крб., або на 150 млн. крб. більше, ніж передбачено плановим завданням. 110 видів продукції уже не є дефіцитними. 721 виріб одержав державний Знак якості³⁴.

Постанова квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПРС має важливе значення для активізації діяльності Рад у цьому напрямку. Зокрема, в Донецькій області практично наново створено могутню індустрію, яка виробляє товари широкого вжитку, що щорічно дає державі продукції на суму 4 млрд. крб. З них майже півмільйона припадає на долю підприємств важкої промисловості. Партійні та радянські органи Донецька, Жданова, Слов'янська та інших міст області доклали чимало зусиль до того, щоб заводи та фабрики, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, розгорнули роботу по виготовленню таких товарів.

У Києві, Львівській та Кримській областях не меншу увагу приділяється спільному випуску окремих, у технічному плані складних видів продукції так званою внутрішньообласною (міською) кооперацією. Наприклад, у Львівській області за ініціативою обкому Компартії Ук-

³⁰ Там же.

³¹ Парт. жизнь, 1983, № 22, с. 16.

³² Рад. право, 1984, № 3, с. 34—35.

³³ Правда Украины, 1984, 15 авг.

³⁴ Там же.

раїни та обласної Ради народних депутатів до цієї системи залучено 80 виробничих об'єднань, комбінатів, фабрик та заводів. Вони мають забезпечити поставку комплектуючих виробів та деталей для 48 різних відомчих підприємств, які серійно виготовляють товари, що користуються особливим попитом населення³⁵.

Про посилення уваги Рад республіки до проблем збільшення виробництва, розширення асортименту, поліпшення якості продукції переконливо свідчить той факт, що I сесія Верховної Ради Української РСР нового, одинадцятого скликання розглянула саме це питання. У виступах члена Політбюро ЦК Компартії України, першого заступника Голови Ради Міністрів УРСР депутата Є. В. Качаловського та інших було глибоко, ґрунтовно проаналізовано стан справ у цій важливій сфері суспільного виробництва. В цілому по республіці лише за чотири роки п'ятирічки випуск товарів народного споживання зріс на 7 млрд. крб. і досяг 56,7 млрд. крб. у роздрібних цінах. Як і було передбачено рішеннями XXVI з'їзду КПРС, забезпечено випереджаючі темпи приросту виробництва продукції групи «Б».

У республіці ведеться цілеспрямована робота по збільшенню виробництва продукції, призначеної для населення, з місцевої сировини. Розвиваються підсобні промисли у колгоспах та радгоспах. Чимало робиться для зростання випуску товарів на підприємствах споживчої кооперації. За рахунок збільшення обсягу заготівель сільськогосподарських продуктів та їх переробки виробництво ковбасних виробів зросло за цей період на 33%, консервованої продукції — на 15%. У 1,6 рази збільшився випуск непродовольчих товарів, у тому числі керамічних та гончарних виробів, з лози та соломи тощо. Позитивний досвід успішного вирішення цих питань нагромаджено в Тернопільській, Чернівецькій, Закарпатській та Черкаській областях, де за рахунок власного виробництва товарні ресурси поповнюються на 16—20%. У той же час у Запорізькій, Одеській та Херсонській областях питома вага такого роду продукції становить лише 7—9%.

Верховна Рада УРСР зобов'язала радянські та господарські органи всебічно проаналізувати наявні можливості для того, щоб вийти на нові, більш високі рубежі й виготовити понад план до кінця року необхідних для населення виробів на суму не менше як один мільярд карбованців³⁶.

Важливу роль у забезпеченні трудящих товарами народного споживання відіграє місцева промисловість. В цій справі найбільш впливовими є місцеві органи влади. І дійсно — більшість підприємств галузі безпосередньо їм підпорядкована. Особливе значення в підвищенні ролі Рад у керівництві місцевою промисловістю, реалізації рішень XXIII з'їзду КПРС відіграла постанова Ради Міністрів СРСР від 30 вересня 1966 р. «Про заходи по дальшому розвитку місцевої промисловості і художніх промислів»³⁷. Виконкоми Рад одержали більш широкі можливості та права в питаннях планування й фінансування цієї галузі економіки. Наприклад, виконавчий комітет Ворошиловградської обласної Ради народних депутатів для більш повного задоволення потреб населення у товарах культурно-побутового й господарського призначення на своєму засіданні в грудні 1966 р. прийняв рішення «Про заходи по дальшому розвитку місцевої промисловості». Обласне управління місцевої промисловості, виконкоми міських, районних Рад мали не пізніше 1 квітня 1967 р. створити Свердловський та Кременський заводи госптоварів, використавши при цьому приміщення старих, залишених шахт № 14/3 тресту «Свердловськвугілля» та «Кременна —

³⁵ Правда України, 1984, 17 люля.

³⁶ Там же, 1985, 28 марта.

³⁷ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 6. — М., 1966, с. 248—249.

Східна» тресту «Лисичанськвугілля»³⁸. Це дало змогу значно збільшити виробництво необхідних населенню товарів широкого вжитку. На Донеччині до кінця восьмої п'ятирічки в 12 таких комплексах уже працювали підприємства, що виготовляють товари для населення³⁹.

Нові завдання перед місцевою промисловістю висунули XXIV — XXV з'їзди КПРС та Компартії України. Вони зорієнтували увагу Рад на максимальне використання сировини, матеріалів та вторинних ресурсів, а також здійснення заходів по дальшому технічному переоснащенню та спеціалізації підприємств галузі.

— Практична діяльність Рад республіки по керівництву промисловістю свідчить про те, що в умовах зрілого соціалізму значно зросли їх відповідальність та заінтересованість в розвитку економіки району чи міста. Вони почали систематично розглядати на своїх сесіях економічні та господарські питання. Це дало свої позитивні результати. За роки дев'ятої п'ятирічки було освоєно випуск майже 5 тис. нових видів і моделей, а 1600 їх найменувань, що не користувалися попитом, знято з виробництва. Асортимент ряду виробів оновлено на 60—65%. Понад 100 товарам присвоєно державний Знак якості. Їх питома вага (в системі Міністерства місцевої промисловості УРСР) в 1981 р. зросла більш як у 45 разів (у порівнянні з 1975 р.). 110 його підприємствам було надано право виготовляти 520 видів продукції з олімпійською символікою (приблизно на суму 105 млн. крб.)⁴⁰.

— Слід сказати й про те, що не всі господарські керівники, окремі Ради приділяли достатню увагу питанням виявлення та використання внутрішніх резервів для додаткового випуску нових типів виробів, поліпшення їх якості та розширення асортименту. Це ж стосувалося й контролю за ходом будівництва та реконструкції ряду підприємств. У 1981 р. налічувалося 216 таких об'єктів⁴¹. Деякі заводи, фабрики не були повністю укомплектовані спеціалістами провідних професій та інженерно-технічними робітниками, що негативно впливало на їх роботу. Мали місце й випадки невиправданого дублювання виробництва однорідної продукції масового попиту. У зв'язку з цим Ради республіки повинні були активніше вимогливіше здійснювати свої функції по координації випуску цих видів продукції. Не завжди як потрібно використовувалися місцеві ресурси та промислові відходи. Як підкреслювалося в матеріалах XXVI з'їзду КПРС, ні в якій іншій сфері народного господарства місцеві можливості не відіграють такої ролі, як у процесі задоволення повсякденного попиту населення⁴².

Виконуючи рішення партійного форуму, місцеві Ради Української РСР сміливіше бралися за вирішення завдань по збільшенню виробництва товарів для народу. Так, у Львівській області при підтримці та за їх допомогою кожне друге підприємство місцепрому підписало довгострокові договори з колективами заводів, фабрик і ряду галузей промисловості про поставки для них наявних відходів. Створено спеціалізовані цехи та дільниці, де вони активно використовувалися. Серед бригад та робітників організовуються конкурси—огляди на кращий виріб, виготовлений з місцевих та вторинних ресурсів. У 1983 р. під час Всесоюзного громадського огляду економії та ощадливості місцева промисловість області використала промвідходів на 18 млн. крб., що дало змогу зекономити до 7% деревини, металу, тканин та інших матеріалів⁴³.

Таким чином, в умовах розвинутого соціалізму КПРС, яка взяла курс на неухильне збільшення випуску товарів масового попиту, поліп-

³⁸ Ворошил. обл. держарх., ф. Р-2794, оп. 2, спр. 2299, арк. 54,55.

³⁹ Економ. газ., 1971, № 36.

⁴⁰ Рад. право, 1983, № 3, с. 36.

⁴¹ Рад. право, 1983, № 3, с. 38.

⁴² Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 58.

⁴³ Известия, 1984, 18 авг.

шення їх якості, здійснила ряд невідкладних конкретних заходів. Важливу роль в їх практичній реалізації відіграли Ради народних депутатів, зокрема місцеві органи державної влади Української РСР. У досліджуваній період вони провели значну організаційну роботу по збільшенню виробництва продукції широкого вжитку, поліпшенню її якості. Ці питання систематично розглядалися на сесіях Рад, засіданнях виконкомів та постійних комісій. Активізували свою діяльність депутатські групи та пости. Вони наполегливо добивалися збільшення кількості підприємств галузі, поліпшення координації їх роботи.

На квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у своїй промові підкреслив, що партія неухильно втілюватиме в життя розроблену КПРС соціальну політику. Партія приділяє особливу увагу вдосконаленню діяльності органів народовладдя, зокрема в галузі виробництва товарів широкого вжитку⁴⁴. Підвищується відповідальність Рад за більш повне задоволення запитів населення. Однак їх величезний потенціал використовується ще далеко не повністю, що викликає справедливі нарікання трудящих.

Особливу увагу в УРСР було приділено зростанню виробництва продукції масового попиту на підприємствах місцевої промисловості, які безпосередньо підпорядковані Радам Української РСР. Оновлено й підвищено якість виробів, розширено їх асортимент. У середньому за рік з виробництва знімається більш як 500 застарілих моделей і впроваджується понад 1 тис. нових видів⁴⁵. Це — яскраве свідчення того, які можливості та резерви мають у своєму розпорядженні підприємства, що виготовляють товари широкого вжитку.

П. П. Панченко, В. И. Кравченко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВЕТОВ УССР
ПО УВЕЛИЧЕНИЮ ПРОИЗВОДСТВА ТОВАРОВ ШИРОКОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ
В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье рассказывается о многогранной деятельности органов власти — Советов народных депутатов Украинской ССР, которая, в частности, направлена и на увеличение выпуска товаров народного потребления.

Авторы проанализировали специфику, методы и формы их работы в этом направлении.

⁴⁴ Див.: Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС. 23 квітня 1985 року.— К., 1985, с. 6, 12—14.

⁴⁵ Ком. України, 1984, № 6, с. 85.

* * *

В ІМ'Я МИРУ НА ЗЕМЛІ

(Республіканська наукова конференція,
присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу
у Великій Вітчизняній війні)

Радянські люди, мільйони трудящих усього світу широко й урочисто відзначили 40-річчя Великої Перемоги. Цій знаменній даті була присвячена республіканська наукова конференція, яка відбулася 13 квітня ц. р. в м. Києві. Її організували Академія наук УРСР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ле-

нізму при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, товариство «Знання» УРСР, Політуправління Червонопрапорного Київського військового округу. В роботі конференції взяли участь ветерани Великої Вітчизняної війни, колишні партизани і підпільники, ветерани трудового фронту в роки війни, наукові працівники, викладачі вузів, партійний, комсомольський, пропагандистський актив, генерали, офіцери, курсанти військових навчальних закладів Києва.

Вступним словом конференцію відкрив президент Академії наук УРСР академік Б. Є. П а т о н. Ця конференція, сказав він, проводиться напередодні однієї з найяскравіших і найзнаменніших подій у героїчному літопису нашої країни — сорокаріччя Великої Перемоги. Як відзначалося у привітанні ЦК КПРС учасникам наукової конференції у Москві, присвяченої 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., під керівництвом Комуністичної партії наш народ і його Збройні Сили відстояли свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини, внесли вирішальний вклад у розгром гітлерівської Німеччини, у визволення Європи від фашистського рабства¹.

Славну річницю Перемоги трудящі Української РСР, як і весь радянський народ, зустрічають самовідданою працею в ім'я вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства, зміцнення економічної і оборонної могутності Радянської держави. У цьому ми бачимо священний обов'язок перед тими, хто в найжорстокішій, найкровопролитнішій війні захистив Вітчизну, врятував світову цивілізацію від фашистського поневолення. З почуттям найглибшої вдячності схиляємо ми голови перед безстрашними синами і дочками радянського народу, які принесли своє життя на вівтар Перемоги.

Учасники конференції вшанували пам'ять полеглих у боротьбі з фашистськими загарбниками хвилиною мовчання.

З доповіддю «Комуністична партія — натхненник і організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941 — 1945 років» виступив директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, член-кореспондент АН УРСР В. І. Ю р ч у к. У роки війни, підкреслив доповідач, КПРС здійснила титанічний подвиг, рівного якому немає у світовій історії. Глибоко осмислити зміст і значення діяльності Комуністичної партії у той відповідальний період допомагають праці В. І. Леніна, партійні документи, особливо постанова ЦК КПРС про 40-річчя Перемоги, в якій дано чіткі методологічні орієнтири у висвітленні цієї винятково важливої події.

Передумови нашої Перемоги були закладені всіма попередніми політичними, соціально-економічними і духовними перетвореннями, вихідним рубежем яких стала Велика Жовтнева соціалістична революція. В результаті побудови в основному соціалізму в Радянському Союзі було створено могутній промислово-аграрний, науково-технічний, кадровий потенціал, найпередовіший суспільний лад, боєздатні Збройні Сили. Однак ці можливості самі по собі не могли забезпечити розгром фашистських загарбників. Вирішальним фактором Перемоги стало керівництво Комуністичної партії всією справою захисту соціалістичної Вітчизни.

Ленінська партія була тією могутньою політичною силою, бойовою організацією, яка повністю розкрила і привела в рух соціальні, ідеологічні та моральні ресурси суспільства, могутні внутрішні резерви соціалістичного ладу, згуртувала воедино всі класи й соціальні групи, нації і народності нашої країни, спрямувала їх на відсіч ворогові.

Які ж головні складові багатогранної, справді титанічної діяльності Комуністичної партії—натхненника і організатора Перемоги радян-

¹ Правда, 1985, 10 апр.

ського народу у Великій Вітчизняній війні? Насамперед слід ще раз підкреслити принципове значення сформульованого у постанові ЦК КПРС про 40-річчя Перемоги положення про те, що партія забезпечила міцну єдність політичного, державного та військового керівництва, армії і народу, фронту і тилу. Для більш глибокого розкриття цього важливого висновку, підкреслив доповідач, доцільно наголосити на таких моментах. *По-перше*, в ньому узагальнено об'єктивний процес зростання ролі партії у роки війни, посилення її керівного впливу на систему управління життєдіяльністю Радянської держави в екстремальних умовах, коли на передній план висунулась оборонна, захисна функція. *По-друге*, цей висновок відображає таку закономірність розвитку партії в період воєн, яку В. І. Ленін характеризував як «найсуворішу централізацію»². Посилення організаційного централізму в житті партії і держави стало важливою умовою швидкої мобілізації матеріальних і людських ресурсів для потреб фронту. *По-третє*, сформульоване у постанові ЦК КПРС положення розкриває значення міцних зв'язків партії з масами. Ніколи ще в історії людства не було воєн, у яких інтереси народу, держави і правлячої партії злилися б так воедино, як у Великій Вітчизняній війні. І, нарешті, серцевиною та цементуючою силою цієї багатопланової, всеосяжної єдності всіх сфер керівництва, армії і народу, фронту й тилу була викувана протягом десятиліть ідейна та організаційно-політична єдність партії більшовиків.

У той історично відповідальний і вирішальний момент Комуністична партія згідно з ленінськими заповідями стала «... в сто крат твердіша, рішучіша, сміливіша, беззавітніша і нещадніша, ніж у звичайний або в менш важкий час»³. Саме її ідейна, організаційна, морально-політична згуртованість дала можливість підняти весь народ на смертельний бій з фашизмом, перетворити країну на величезний бойовий табір, охоплений єдиним поривом: «Все для фронту, все для Перемоги!»

Далі доповідач спинився на розкритті важливого з теоретичного й політичного погляду питання про воюючу партію, яка, за словами В. І. Леніна, в період війни є ідеалом партії пролетаріату⁴. ВКП(б) мужньо прийняла на себе весь тягар історичної відповідальності за долю Батьківщини, соціалізму, світової цивілізації. Вона виступила стратегом і бойовим організатором всенародної боротьби проти фашистських загарбників, головним полководцем Збройних Сил. Відповідно до потреб воєнного часу партія швидко здійснила перебудову своїх лав, перегрупувала сили на ключових напрямках, знайшла відповідні форми і методи діяльності.

Завдяки рішучим і цілеспрямованим діям партії з самого початку війни склалася й ефективно діяла чітка система партійного керівництва всіма сферами і ділянками життєдіяльності Радянської держави, її Збройних Сил. Як і в роки мирного будівництва, керівним органом партії, її теоретичним центром і політичним штабом був Центральний Комітет ВКП(б), який очолив усю багатогранну роботу по організації боротьби з агресором. У своїй діяльності партія міцно спиралася на Ради, профспілки, ленінський комсомол та інші ланки політичної системи. Вся повнота державної влади була зосереджена в руках нового органу — Державного Комітету Оборони, який об'єднував зусилля фронту і тилу, оперативно приймав і втілював у життя відповідні рішення. Безпосереднє керівництво бойовими діями армії і флоту, партизанськими силами, військовими резервами здійснювала Ставка Верховного Головнокомандування. Стратегічні плани, як правило, розглядалися спільно членами Політбюро ЦК і Ставки.

² Див.: Ленін В. І. Доповідь Центрального Комітету 29 березня: IX з'їзд РКП(б). 29 берез.— 5 квіт. 1920 р.— Повне зібр. творів, т. 40, с. 230.

³ Ленін В. І. Про боротьбу всередині Італійської соціалістичної партії.— Там же, т. 41, с. 398.

⁴ Див.: Ленін В. І. Партизанська війна.— Там же, т. 14, с. 7.

Комуністична партія не тільки виробила справді наукову політику збройного захисту країни, не лише мобілізувала маси на її практичне здійснення. Комунисти були в перших лавах тих, хто кував перемогу. Більше половини складу ВКП(б) пішло на фронт. Її бойовий загін — Компартія України — вже в перші місяці війни направив у діючу армію близько 240 тис. комуністів⁵. В цілому ж кожен другий член партії зі зброєю в руках відстоював свободу й незалежність Батьківщини. За роки війни віддали життя в ім'я Перемоги 3 млн. комуністів⁶. Але партія не стала слабшою. Вона зросла з 3,8 млн. до 5,5 млн. чол.⁷ Якщо на початку війни комуністом був кожен дев'ятий, то наприкінці — кожен четвертий воїн.

Центральне місце в діяльності партії у роки війни займали питання військово-організаторської роботи, зміцнення Червоної Армії. ВКП(б) забезпечила вирішення надзвичайно складних завдань мобілізації, розгортання Збройних Сил, їх технічного оснащення, підготовки командних кадрів та бойових резервів. В армію і на флот за роки війни було призвано понад 20 млн. чол., у тому числі 4,5 млн. жителів України⁸. Було підготовлено двомільйонний офіцерський корпус⁹.

Партія очолила широку всенародну боротьбу в тилу ворога, яка стала важливим стратегічним фактором нашої Перемоги. Всі форми цієї боротьби — самовіддані дії партизанів і підпільників, масова участь населення у зриві політичних та економічних заходів агресора — були тісно взаємозв'язані, втілювали в собі радянський патріотизм, дружбу народів, глибоку ненависть радянських людей до фашистського мракобісся. Тільки на тимчасово окупованій території України діяли 500 тис. партизанів і 100 тис. підпільників¹⁰. Для охорони свого тилу і боротьби з партизанами гітлерівське командування було змушено виділити близько 10% загальної кількості фашистських військ¹¹.

Одним з найважливіших напрямів діяльності Комуністичної партії в роки війни було керівництво радянським тилом, забезпечення повної воєнно-економічної переваги над ворогом. В умовах, коли під ударами фашистів опинилася головна військово-промислова база СРСР, коли величезних втрат зазнали його продуктивні сили, потрібні були гігантські зусилля радянського тилу, щоб задовольнити потреби фронту, країни в цілому. У східні райони в надзвичайно короткі строки було евакуйовано понад 10 млн. чол., у тому числі 3,5 млн. громадян нашої республіки. Було також перебазовано з прифронтових районів країни понад 1,5 тис. великих промислових підприємств¹². По суті ціла індустріальна держава передислокувалася на тисячі кілометрів.

Головні завдання, пов'язані з постачанням Червоної Армії бойовою технікою, озброєнням і спорядженням, лягли на промислову базу Уралу, Поволжя, Сибіру, Середньої Азії. Незважаючи на величезні втрати матеріально-технічних ресурсів на початку війни, Радянський Союз виробив бойової техніки майже вдвічі більше, ніж фашистська Німеччина. Видатну роль у поповненні Збройних Сил людськими резервами, постачанні військовою технікою, у розв'язанні всіх глобальних завдань забезпечення перемоги над фашизмом відіграла Російська Федерація, великий російський народ, які винесли на своїх плечах основний тягар війни.

⁵ Нариси історії Комуністичної партії України.— К., 1977, с. 494.

⁶ Безсмертний подвиг радянського народу: Доповідь тов. М. С. Горбачова.— Рад. Україна, 1985, 9 трав.

⁷ Во главе нерушимого братства.— Киев, 1985, с. 19.

⁸ Там же, с. 68; Нариси історії Комуністичної партії України, с. 542.

⁹ Партия и армия.— М., 1977, с. 182.

¹⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, с. 542—543.

¹¹ Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941—1944. К., 1985, кн. 2, с. 419.

¹² Во главе нерушимого братства, с. 19; Нариси історії Комуністичної партії України, с. 495.

Важливе значення для мобілізації радянського народу на розгром гітлерівських загарбників мала ідеологічна, масово-політична діяльність партії в роки війни. Вона відзначалася творчим, наступальним характером, високою бойовитістю, послідовним класовим підходом до оцінки явищ і подій воєнного часу. В роки тяжких випробувань ще більше зміцніли такі могутні суспільні сили, як союз робітничого класу і селянства, інтернаціональна єдність і братерська дружба народів СРСР. У створеній в 1922 р. В. І. Леніним, Комуністичною партією єдиній багатонаціональній соціалістичній державі всі союзні республіки, в тому числі й Радянська Україна, знайшли надійний захист від імперіалістичних посягань на їх незалежність. Через усі роки суворих випробувань і мирної, творчої праці, відзначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, український народ проніс священне чуття єдиної родини, глибоку переконаність у тому, що тільки в тісному єднанні з великим російським народом, всіма народами-братами — запорука його свободи і процвітання¹³.

Надзвичайно багатий досвід КПРС по керівництву боротьбою радянського народу за Перемогу у Великій Вітчизняній війні має неминуще всесвітньо-історичне значення. Він яскраво підтвердив велич і життєвість марксистсько-ленінської науки перемагати. Як воююча, наша партія в тяжких умовах війни знову й знову зверталася до невичерпної ленінської спадщини, ленінського вчення про захист соціалістичної Вітчизни, знаходячи в ньому важливі думки, які давали новий творчий імпульс для глибшого пізнання і правильного застосування законів суспільного розвитку, для максимального розкриття і використання переваг соціалістичного ладу, радянської військової організації.

Досвід КПРС показує, що об'єктивна закономірність підвищення керівної ролі Комуністичної партії виявляється не тільки в період соціалістичного творення, а й в умовах викликаного війною надзвичайного стану радянського суспільства, який вимагає граничного напруження матеріальних і духовних сил для збройного захисту завоювань Великого Жовтня. Чим більша небезпека загрожувала нашій Батьківщині, долі соціалізму, тим настійніше здійснювала партія свою керівну, організуючу і спрямовуючу роль у суспільстві.

Натхнені Комуністичною партією радянські люди здійснювали героїчні звершення на фронті і в тилу. Як відзначав товариш М. С. Горбачов, Велика Вітчизняна війна з разючою силою виявила небачену стійкість революційного духу радянського народу, його патріотизм, мужність і масовий героїзм¹⁴.

Наприкінці доповіді спінився на завданнях, що стоять перед ученими-суспільствознавцями, зокрема істориками партії, у зв'язку з розкриттям усієї величі священної, безмірно дорогої для серця кожної радянської людини Перемоги, її закономірності, безсмертя та всесвітньо-історичного досвіду. Почесне завдання дослідників полягає в тому, щоб передати нинішньому і наступним поколінням ті фундаментальні політичні й моральні цінності, які нагромадила наша партія в роки війни, внести максимальний вклад у благородну справу виховання радянських людей на великих і незабутніх прикладах масового героїзму, легендарних подвигів старших поколінь.

З доповіддю «Вирішальна роль Радянських Збройних Сил у розгромі гітлерівського фашизму» виступив член Військової Ради — начальник Політичного управління Червонопрапорного Київського військового округу генерал-лейтенант В. Ф. А р а п о в. Він відзначив, що перемога над фашистським блоком у другій світовій війні була досягнута зусиллями багатьох народів — союзників СРСР по зброї у спільній бо-

¹³ Див.: Щербицький В. В. Избранные статьи и речи.— М., 1978, с. 237.

¹⁴ Див.: Правда, 1985, 21 февр.

ротьбі. Безперечно, тягар війни ліг на учасників антигітлерівської коаліції не однаковою мірою. Питання про вклад кожної держави у розгром фашистської Німеччини та її сателітів є надзвичайно актуальним і політично загостреним. Факти неспростовно свідчать, що саме Радянський Союз, його Збройні Сили відіграли в цьому вирішальну роль. Безсмертний подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні здобув визнання народів усього світу. Свого часу величезний вклад СРСР у розгром фашизму відзначали й керівні діячі США, Великобританії та інших країн.

Однак сьогодні ідеологам імперіалізму, запеклим антикомуністам не подобаються справжні факти історії. Вони бояться правди про безсмертний подвиг радянського народу і джерела його нездоланної могутності. Визнати цю правду означає для них визнати незаперечні переваги соціалістичного суспільного ладу над капіталістичним. Тому фальсифікація історії другої світової війни підпорядкована конкретним політичним цілям: применшити величезну роль у ній нашої країни, підірвати престиж Збройних Сил СРСР, які врятували від фашистського поневолення народи світу, затушувати класовий характер минулої і виправдати підготовку імперіалістичними колами нової війни проти СРСР та інших держав соціалістичної співдружності.

Прийняття ролі Радянського Союзу у перемозі над фашистською Німеччиною є одним з найогидніших прийомів, до яких вдаються реакційні буржуазні історики з метою тенденційного, антинаукового висвітлення подій другої світової війни. В. І. Ленін вказував: «...Якщо проти нас не можуть піти зараз із зброєю в руках, то йдуть із зброєю брехні і наклепу...»¹⁵. Ці слова, сказані більш як шість десятиріч тому, дуже точно характеризують антикомуністичну, антирадянську спрямованість і сучасної буржуазної історіографії. Тому об'єктивне висвітлення ролі Радянського Союзу в розгромі фашистської Німеччини служить не тільки справі захисту історичної істини, а й є серйозною зброєю в ідеологічній боротьбі проти любителів нових воєнних авантур.

Звернімося до фактів. Перш ніж напасти на СРСР, Гітлер вирішив встановити «новий порядок» у Європі, яка до червня 1941 р. була майже повністю захоплена вермахтом. У капіталістичному світі не знайшлося сили, здатної зупинити агресора. Такою силою стала батьківщина Жовтня — Радянський Союз. Правляча нацистська кліка розуміла, що перемога над СРСР є завданням складним і для нападу на нього зосередила величезну кількість добірних військ і бойової техніки: понад 5,5 млн. солдатів і офіцерів, близько 5 тис. літаків, понад 5 тис. танків, майже 48 тис. гармат і мінометів¹⁶. Проти Червоної Армії були кинуті також війська країн — сателітів Німеччини — Фінляндії, Румунії, Угорщини, а згодом Італії. Радянсько-німецький фронт став головним фронтом другої світової війни за всіма основними показниками — просторовому розмаху, кількістю зосереджених тут сил, напруженістю, тривалістю і результатами боротьби.

Довжина радянсько-німецького фронту на різних етапах війни досягала від 3 тис. до 6,2 тис. км. Це в 2—4 рази перевершувало протяжність Північноафриканського і Західноєвропейського фронтів разом узятих¹⁷. До початку 1944 р. проти Червоної Армії діяло від 153 до 201 німецько-фашистських дивізій, тимчасом як проти американських і англійських військ — від 2 до 19,5 дивізій. Таким чином, протягом двох років Збройні Сили СРСР билися майже проти всіх діючих німецько-фашистських армій.

Відкриття другого фронту в Західній Європі викликало збільшення кількості дивізій на Західному фронті. Однак воно не змінило значення

¹⁵ Ленін В. І. Промова на засіданні пленуму Московської Ради робітничих і селянських депутатів 28 лютого 1921 р. — Повне зібр. творів, т. 42, с. 352.

¹⁶ История второй мировой войны 1939—1945 гг. М., 1975, т. 4, с. 21.

¹⁷ Великая победа советского народа. 1941—1945. — М., 1976, с. 287—288.

радянсько-німецького фронту як головного у війні. Перед завершальною кампанією 1945 р. радянським військам протистояло 179 німецьких і 16,5 угорських дивізій; американо-англійським — тільки 107 ворожих дивізій¹⁸. До того ж, за визнанням самого Гітлера, німецькі війська на Заході були малобоездатні і їх «взагалі не можна визначати в кількості дивізій»¹⁹.

Про гігантський розмах збройної боротьби на радянсько-німецькому фронті свідчить і те, що одночасно в бойових діях з обох сторін брало участь від 8 млн. до 12,8 млн. чоловік, від 84 тис. до 163 тис. гармат і мінометів, від 5,7 тис. до 20 тис. танків і самохідних артилерійських установок, від 6,5 тис. до 18,8 тис. літаків. Такого зосередження військових мас і бойової техніки не знала світова історія²⁰.

Одним з найважливіших показників ролі радянсько-німецького фронту у другій світовій війні є величезні втрати фашистських військ на цьому фронті. Якщо підсумувати дані про втрати ворога, то загальна кількість розгромлених тут з'єднань тільки фашистської Німеччини становитиме 506,5 дивізій з 587, з якими Червона Армія вела боротьбу в різний час. Крім того, не менше 100 дивізій втратили на Східному фронті війська країн — учасниць фашистського блоку. Союзники ж розгромили в Північній Африці, Італії, Західній Європі лише 176 дивізій (і то в основному на заключному етапі війни)²¹. Радянські Збройні Сили знищили й основну частину бойової техніки фашистської Німеччини — до 75% її загальних втрат²².

Різні масштаби і ступінь напруженості збройної боротьби зумовили й величезну різницю в людських втратах, яких зазнали гітлерівці, з одного боку, на радянсько-німецькому, а з другого — на інших фронтах. Так, з 13,6 млн. загальних втрат фашистської Німеччини — 10 млн. вбитими, пораненими і взятими в полон припадає на радянсько-німецький фронт.

Перемоги Радянських Збройних Сил у найважливіших битвах Великої Вітчизняної війни справили вирішальний вплив на весь хід другої світової війни. Якщо до битви під Москвою фашистські загарбники вели тільки наступальні дії, то тут вони були вперше зупинені і відкинуті радянськими військами. Саме завдяки перемогам Червоної Армії був досягнутий корінний перелом у другій світовій війні, початок якому поклала Сталінградська битва. Вона стала, і це змушені визнати найбільш об'єктивні з буржуазних істориків, кульмінацією другої світової війни. Проте буржуазна пропаганда, реакційна історіографія і досі замовчують справжнє значення нашої перемоги під Сталінградом. Разом з тим вони перебільшують значення перших активних дій союзників проти фашистських військ у Північній Африці. Насправді ж розмах і результати Сталінградської битви, де ворог втратив 50 дивізій — близько 1,5 млн. солдатів і офіцерів, не йдуть ні в яке порівняння з північноафриканською кампанією союзників, де з липня 1940 по травень 1943 р. було розбито лише 12 німецьких та італійських дивізій²³. Не хто інший як У. Черчилль в одному з листів до Й. В. Сталіна у березні 1943 р. визнавав, що «масштаби цих операцій невеликі порівняно з величезними операціями, якими ви керуєте»²⁴.

Хіба можна порівняти бойові дії на Заході з грандіозними кампаніями, що їх провели Радянські Збройні Сили в 1944 р. Після нищів-

¹⁸ Великая Отечественная война: Крат. история.— М., 1984, с. 502.

¹⁹ Правда и ложь о второй мировой войне.— М., 1981, с. 189.

²⁰ История второй мировой войны 1939—1945 гг. М., 1982, т. 12, с. 218.

²¹ Великая Отечественная война: Крат. история, с. 503.

²² История второй мировой войны 1939—1945 гг., т. 12, с. 35.

²³ Советская военная энциклопедия. М., 1979, т. 7, с. 300.

²⁴ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.: Сб. документов. М., 1976, т. 1, с. 121.

них поразок під Сталінградом, Курськом і на Дніпрі фашистська армія назавжди втратила стратегічну ініціативу. Радянські ж війська розгорнули широкомасштабний наступ, здійснювали блискучі операції. Все це різко змінило військово-політичну обстановку в Європі на користь антигітлерівської коаліції, прискорило вихід з війни профашистських урядів країн — союзників Німеччини, сприяло активізації руху Опору в багатьох країнах, окупованих гітлерівцями.

Спотворюючи справжню картину минулої війни, буржуазні фальсифікатори намагаються довести, що відкриття другого фронту означало, мовляв, новий етап війни — переміщення центра військових дій на Захід. Але, по-перше, незважаючи на зобов'язання союзних держав, другий фронт був відкритий із запізненням на 3 роки. І це затягування було далеко не випадковим. Воно стало наслідком тих устремлень реакційних кіл в Англії і США, які не мали нічого спільного з завданнями боротьби проти фашизму. По-друге, на час висадки англо-американських військ у Нормандії на радянсько-німецькому фронті було вже розгромлено понад 450 ворожих дивізій, тобто три чверті всіх сил фашистського блоку, з яким наша країна фактично вела боротьбу один на один. Вже в 1943 р. стало ясно, що Радянські Збройні Сили зможуть самостійно повністю розгромити ворога і визволити народи Європи. Ось як, наприклад, оцінював обстановку після Курської битви Ф. Рузвельт: «Якщо справи в Росії підуть і надалі так, як тепер, то, можливо, що наступної весни другий фронт і не буде потрібний»²⁵.

Ніхто, звичайно, в нашій країні не намагається заперечувати того військово-політичного значення, що його мало, хоч і запізніле, відкриття другого фронту в Європі. Висадка союзників у Нормандії — це старанно підготовлена і багато в чому повчальна операція. І все ж її успіх був значною мірою зумовлений перемогами Радянського Союзу, його Червоної Армії, яка скувала головні сили вермахта і забезпечила союзникам можливість готувати операцію в найбільш сприятливій обстановці та протягом тривалого часу. Коли наприкінці 1944 — на початку 1945 рр. англо-американські війська опинились у тяжкому становищі в результаті удару німецьких військ у Арденнах, наше Верховне Головнокомандування, вірне союзницькому обов'язкові, пересунуло строк наступу радянських військ з 20 на 12 січня і тим самим зірвало активні дії ворога на Заході.

У ході загального стратегічного наступу Червона Армія допомогла багатьом народам Європи скинути ненависне фашистське ярмо. Близько 7 млн. радянських воїнів брали безпосередню участь у визволенні 11 європейських країн. Під час цієї благородної місії Збройних Сил СРСР зародилася і зміцніла інтернаціональна бойова співдружність братніх армій, яка згодом дістала закріплення й дальший розвиток в Організації Варшавського Договору.

Такі факти. Вони переконливо свідчать, що саме Збройні Сили першої в світі країни робітників і селян відіграли вирішальну роль у розгромі фашизму. У боротьбі проти сильного, досвідченого, жорстокого і підступного ворога вони продемонстрували неперевершену могутність військової організації соціалістичної держави, високий рівень радянської військової науки і воєнного мистецтва, відмінну бойову виучку особового складу.

У післявоєнний період, відзначалося в доповіді, Радянська Армія і Військово-Морський Флот набагато примножили свою могутність. Вони постійно перебувають у стані високої бойової готовності, здатні відбити напад будь-якого агресора, захистити завоювання соціалізму. Це тим більш важливо тепер, коли реакційні імперіалістичні кола Заходу, насамперед США, взяли курс на посилення гонки озброєнь та досягнення військової переваги над СРСР. Але хай не тішать себе ілюзіями ім-

²⁵ Рузвельт Э. Его глазами.— М., 1947, с. 161.

періалісти, 1941 рік не повториться. «...Посвягання на безпеку Радянської країни та її союзників, на мирне життя радянських людей, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов, — буде зустрінуто нищівним ударом у відповідь. Наші славні Збройні Сили і далі матимуть для цього все необхідне»²⁶.

На закінчення доповідач спинився на завданнях військово-патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих, активного використання з цією метою воєнної історії.

З доповіддю «Історичні уроки Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні і сучасний світовий розвиток» виступив Герой Радянського Союзу, завідуючий відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР В. І. К л о к о в. «Проти війни треба боротися, поки вона не почалася», — у цьому важливому положенні постанови ЦК КПРС про 40-річчя Перемоги, сказав він, поєднуються один з головних історичних уроків минулої війни і стрижневе питання сучасного світового розвитку — не допустити нестримної гонки озброєнь, яка загрожує самому існуванню людства. У широкій боротьбі багатомільйонних мас за мирне розв'язання складних міжнародних проблем зміцнюється надія на те, що процес обмеження і скорочення ядерних та інших озброєнь, заблокований правлячими колами США, які відмовилися ввести в дію Договір про ОСО-2, розміщують нові ракетно-ядерні системи в Західній Європі і затівають мілітаризацію космосу, буде відновлений. Ця надія ґрунтується насамперед на миролюбній ленінській політиці Комуністичної партії, на історичному досвіді минулої війни, на самому факті можливості мирного співіснування держав з різними соціальними системами в післявоєнні роки.

Нині, в рік святкування 40-річчя Великої Перемоги, з особливою яскравістю постає її велич і гігантський вплив на світовий суспільний розвиток, неминуще, всесвітньо-історичне значення. В сучасному світі перебіг багатьох подій нагадує дещо з того, що відбувалося напередодні та під час другої світової війни. Тоді буржуазія пов'язувала збереження свого панівного становища з ліквідацією всіх демократичних завоювань трудящих. У Німеччині вона пішла на встановлення фашистського режиму, який ставив своїм завданням досягнення світового панування шляхом підкорення і винищення цілих народів.

Тоді, засліплені ненавистю до Радянської країни, правителі найбільших капіталістичних держав не «побачили» загрози, яку таїв у собі фашистський блок. Більше того, вони заохочували його розв'язати агресію проти СРСР. Сьогодні реакційні імперіалістичні кола знову роблять спроби встановлення світової гегемонії. Рейганівська адміністрація домагається економічного й політичного підпорядкування Сполученим Штатам їх конкурентів, оголошує «хрестовий похід» проти СРСР і країн соціалістичної співдружності, загрожує новою світовою війною.

Буржуазні фальсифікатори історії, які вірою і правдою служать монополіям, сьогодні перекручують справжні причини минулої війни, бездоказово твердять, що до виникнення її призвело не суперництво імперіалістичних держав, а укладення договору між СРСР і Німеччиною про ненапад. Того договору, який Радянський Союз був змушений підписати, щоб виграти час для зміцнення своєї обороноздатності і заступити шлях агресорові. Сьогодні на Заході намагаються забути глобальні людиноненавистницькі плани гітлерівського керівництва. Загарбання території СРСР, фізичне винищення радянських людей розглядалося ним лише як важливий етап послідовного завоювання всього світу. Фашистська кліка виношувала плани створення залежних держав у Латинській Америці. Вже восени 1941 р. вона намічала піддати бомбар-

²⁶ Рад. Україна, 1985, 12 берез.

дуванню північноамериканські міста. Яка доля чекала б людство в разі здійснення намірів фашистської Німеччини, неважко здогадатися. Суворі уроки другої світової війни застерігають від благодушного ставлення до підступів сил реакції, в тому числі й до небезпечних планів імперіалістичних кіл США забезпечити світове панування.

Слід відзначити, що в довоєнні роки наші ідеологічні противники пропагували тезу про слабкість Радянського Союзу. Зображували його «колосом на глиняних ногах». Нині ж на догоду військово-промислово-му комплексові США буржуазна пропаганда всіляко роздмухує міф про «радянську воєнну загрозу». Саме так трактуються нею заходи СРСР, спрямовані на гарантування своєї безпеки та інших країн соціалістичної співдружності. Намагаючись відвернути увагу трудящих США, світової громадськості від здійснюваних адміністрацією Рейгана безпрецедентних військових програм та курсу на підрив заходів, спрямованих на зміцнення міжнародної безпеки, на Заході всіляко пере-кручується зовнішня політика СРСР, нашій країні приписуються всілякі неіснуючі «порушення».

Однак народи світу добре знають, що Радянський Союз, як і в передвоєнні роки, послідовно виступає за збереження і зміцнення миру. Але якщо в той час нам доводилося розраховувати лише на власні сили, то нині оплотом миру виступає могутня соціалістична співдружність, її надійний щит — Організація Варшавського Договору.

Велика Вітчизняна війна увійшла в історію як немеркнучий подвиг радянського народу. Світ став свідком нездоланної могутності Країни Рад, монолітної морально-політичної єдності соціалістичного суспільства, патріотизму радянських людей, незламності їх інтернаціоналістських переконань, небаченої мужності наших воїнів, зрілої майстерності наших полководців. І вінцем цього подвигу стала Перемога.

Одним з найважливіших соціально-політичних наслідків перемог Радянського Союзу стало різке поліпшення світової суспільної свідомості. В ході війни була зруйнована зведена імперіалістами «залізна завіса», за якою вони намагалися сховати від народних мас справжній зміст соціалістичного ладу. Незмірно зріс міжнародний авторитет СРСР. Могутня моральна підтримка широкою зарубіжною громадськістю героїчної боротьби радянського народу, пропозицій нашої країни про післявоєнний устрій світу справила величезний вплив на рішення Тегеранської і Ялтинської конференцій, на закріплення в Статуті ООН демократичних принципів міжнародного співробітництва.

Перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні стала серйозною пересторогою тим імперіалістичним колам, які намагаються забезпечити панування над світом шляхом застосування сили, паровування руйнівних засобів війни. Наскільки небезпечними для життя на землі є спроби адміністрації США досягти збройних переваг у космічному просторі сьогодні стає дедалі очевиднішим для всієї громадськості планети. Розуміють це й багато представників буржуазії не тільки в Європі, а й у самих Сполучених Штатах. Голова делегації Верховної Ради СРСР, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, оцінюючи результати бесід з американськими законодавцями, підкреслив: «Не в усьому, зрозуміло, ми згодні один з одним. Але головний підсумок цих зустрічей у тому, що ми прийшли до спільного висновку про високу відповідальність парламентаріїв СРСР і США за збереження миру на землі, за приборкання гонки озброєнь»²⁷.

В той же час реакційні сили США не хочуть прислухатися до голосу розуму. Вони чинять упорний опір пропозиціям Радянського Союзу про досягнення угод на чесній і рівноправній основі, вдаються до різних вивертів аж до явних наклепів на адресу соціалістичних країн.

²⁷ Там же, 8 берез.

Ім хотілося б привчити світ до думки про неминучість світового панування США. Цю ж мету переслідує й буржуазна пропаганда. Однак уроки Великої Вітчизняної війни переконливо свідчать про те, що радянський народ, який відстояв свою свободу і незалежність ціною величезних жертв, не допустить здійснення цих зловісних планів. «Ми будемо твердо додержувати ленінського курсу миру і мирного співіснування. На добру волю Радянський Союз завжди відповість доброю волею, на довір'я — довір'ям. Але всі повинні знати, що інтересами нашої Батьківщини та її союзників ми не поступимось ніколи», — висловлюючи волю радянських людей, заявив товариш М. С. Горбачов²⁸.

Проти війни треба боротися, поки вона не почалася. Цей суворий урок вимагає особливої пильності всіх миролюбних сил планети. І нині існує реальна можливість уникнути вибуху нової війни. В історії минулої воєнної трагедії ми знаходимо приклад виходу з важкого становища. Сьогодні, заявив наприкінці доповідач, як це було і напередодні другої світової війни, ще є можливість об'єднати зусилля країн соціалізму, багатомільйонних мас трудящих, а також тих буржуазних кіл Заходу, які не позбавлені здорового глузду, щоб зупинити сповзання до ядерної катастрофи.

У роботі наукової конференції взяли участь кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК Компартії України О. С. Капто, заступник Голови Ради Міністрів УРСР С. І. Гуренко, завідувачі відділами ЦК Компартії України Г. К. Крючков, Ф. М. Рудич, А. С. Чумака.

²⁸ Там же, 12 берез.

До Міжнародного року молоді

В. І. МИРОНЕНКО,
перший секретар ЦК ЛКСМ України

МОЛОДЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У БОРЬБІ ЗА МИР

Цього року виповнюється 20 років з дня прийняття ООН Декларації про поширення серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами. За рішенням XXXIV сесії Генеральної Асамблеї ООН 1985 рік оголошений Міжнародним роком молоді. Його девіз: «Участь, розвиток, мир». XXXV сесія Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася в 1980 р., затвердила склад Консультативного комітету по Міжнародному року молоді. Серед 24 його членів є і представники Радянського Союзу. У нашій країні на початку 1985 р. було створено комісію по проведенню Міжнародного року молоді в СРСР під головуванням члена Політбюро ЦК КПРС, першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР товариша Г. А. Алієва.

Аналогічні комісії створені в усіх союзних республіках, у тому числі на Україні, де її очолює заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. А. Орлик. Вони мають активізувати участь радянських юнаків і дівчат у боротьбі за мир, проти загрози ядерної війни, за зміцнення дружби між народами, з молоддю усіх країн світу.

Як відомо, початок 80-х років став періодом особливого загострення протиріччя між силами війни і миру, викликаного різким зростанням агресивного характеру політики імперіалістичних кіл, активізацією їх воєнних приготувань. Сьогодні американський імперіалізм цинічно і неприховано демонструє усьому світові свою злочинну сутність.

Кривавими плямами планети стали агресія американської воячини в Гренаді, неоголошена війна проти Нікарагуа, Лівану, безчинства «ескадронів смерті» в Сальвадорі, де гинуть тисячі мирних жителів, єдина вина яких полягає в тому, що вони не хочуть жити за американським зразком, прагнуть будувати нове, вільне життя.

«Найбільший вияв демократії — це в основному питанні про війну і мир»¹, — зазначав В. І. Ленін. Тільки за умов міцного, справедливого миру може бути забезпечений захист прав та інтересів усіх народів і насамперед їх права на життя і безпеку — невід'ємного і найгуманнішого з усіх прав людини.

Радянський Союз спільно з іншими соціалістичними країнами послідовно виступає за припинення гонки озброєнь, загальне роззброєння. Яскравою демонстрацією непохитності такого курсу стала Програма миру на 80-ті роки, висунута на XXVI з'їзді КПРС, та рішення наступних пленумів ЦК КПРС. «Радянський Союз, — підкреслював на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов, — ще й ще раз заявляє, що буде твердо йти лєнінським курсом миру і мирного співіснування, який визначається нашим суспільним ладом, нашою мораллю і світоглядом»².

Цей послідовний миролюбний зовнішньополітичний курс нашої держави знайшов підтвердження в останніх важливих ініціативах, спрямованих на припинення гонки озброєнь, усунення загрози ядерної війни, з якими нещодавно виступив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов.

Пропозиції Радянського Союзу були активно підтримані прогресивною громадськістю всіх країн світу, високо оцінені багатьма урядами і політичними діячами. В той же час керівники ряду західних держав, насамперед США, продовжують дотримуватися неконструктивного підходу до цих важливих питань, розгортають новий виток гонки озброєнь, намагаючись перенести її в космічний простір.

Ядерний вік поставив людство перед жорстким вибором: або воно знайде достатньо сил і розуму, щоб навчитися жити в мирі та дружбі, або ж загине у вогні атомної катастрофи. Серйозну тривогу світової громадськості викликає розгортання нових американських ядерних ракет першого удару в ряді західноєвропейських країн, зростання воєнних приготувань на Далекому Сході, в районі Індійського океану, спроби США перенести гонку озброєнь у космічний простір.

Тим часом перед людством стоять гострі соціальні й економічні проблеми, які потребують невідкладного розв'язання. Це, зокрема, безробіття, голод, боротьба з численними хворобами, неписьменністю тощо. Особливо актуальними вони є для молодого покоління, яке становить близько чверті всього населення планети. Так, рівень безробіття в розвинутих капіталістичних країнах у 1984 р. був найвищим після другої світової війни і досяг майже 12 млн. чол. Причому найбільше страждає від нього саме молодь. Зокрема, лише в країнах «Спільного ринку» зареєстровано 4,5 млн. безробітних юнаків та дівчат у віці до 25 років³.

За даними організації ООН з питань продовольства і сільського господарства, кожен другий мешканець планети голодує. А на кошти, які щотижня витрачають США та інші країни — члени НАТО на воєнні цілі, можна годувати все населення планети протягом року. Програма ліквідації малярії, від якої сьогодні страждає понад мільярд чоловік у 66 країнах, потребує 450 млн. доларів. Це лише третина вартості

¹ Ленін В. І. Доповідь про роботу ВЦВК і Раднаркому на першій сесії ВЦВК VII скликання 2 лютого 1920 р. — Повне зібр. творів, т. 40, с. 89.

² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квітня 1985 року. — К., 1985, с. 22.

³ Молодежь и идеологическая борьба. — К., 1985, вып. 1, с. 18.

одного підводного човна «Трайдент». Для ліквідації неписьменності в усіх країнах потрібно 1,2 млрд. доларів, тобто менше, ніж військові витрати у світі за один день ⁴.

Для Ленінського комсомолу, всієї радянської молоді боротьба за мир була і залишається однією з найважливіших справ. Радянські юнаки і дівчата виступили з рядом важливих ініціатив, спрямованих на збільшення внеску прогресивної молоді планети в боротьбу за зміцнення миру. Найбільшою з них стане проведення XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві.

Бойовим загондом молодих радянських борців за мир є комсомол України, який налічує у своїх лавах понад 6,7 млн. чол.

Головний внесок у зміцнення миру юнаки та дівчата нашої республіки, як і вся радянська молодь, вбачають в ударній праці, зміцненні економічної та оборонної могутності Батьківщини. Вагомість цього внеску зумовлюється тим, що близько 8 млн. юнаків та дівчат працюють у народному господарстві УРСР; серед людей, зайнятих у промисловості, молодь становить понад 50%, в будівництві — 60%, в сільському господарстві і на транспорті — понад 40% ⁵. Доблесна праця комсомольців і молоді на передових рубежах соціалістичної економіки — гідна відповідь паліям війни.

Новим імпульсом у боротьбі молодого покоління нашої країни проти воєнної загрози став «Марш миру радянської молоді», оголошений на XIX з'їзді ВЛКСМ. Це комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення інтернаціонального виховання юнаків і дівчат, зміцнення їх класового загартовування, посилення боротьби за мир, проти ядерної загрози. Він є складовою частиною кампанії ВФДМ «Всесвітні дії молоді проти ядерної загрози, за мир і роззброєння», оголошеної на XI Асамблеї ВФДМ у 1982 р.

«Марш миру радянської молоді» — це широкомасштабні акції протесту проти посилення гонки озброєнь, розміщення нових американських ракет у Європі, проти «зоряних воєн»; це кампанії солідарності з народами і молоддю країн, що розвиваються, борцями проти імперіалізму і неоколоніалізму; це дні ударної праці з перерахуванням зароблених коштів у Фонд миру і XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві. В рамках «Маршу миру» спільно з молодіжними організаціями соціалістичних країн проводяться різні конкурси, фестивалі політичної пісні, плакату, ярмарки солідарності.

В ході «Маршу миру радянської молоді» лише на Україні відбулися десятки тисяч антимілітаристських мітингів і зборів, мільйони юнаків та дівчат поставили свої підписи на листівках протесту, надісланих до штаб-квартири НАТО в Брюсселі, з вимогою покласти кінець гонці озброєнь. У 1983—1985 рр. в нашій республіці проведено понад 40 тис. різноманітних антивоєнних акцій, у яких взяли участь близько 12 млн. чол. Наприклад, під час Тижня антиімперіалістичної солідарності, що проходив у трудових колективах і навчальних закладах УРСР у квітні 1985 р. і був присвячений Міжнародному дню солідарності молоді, юнаки та дівчата заклали сотні парків, алеї слави, провели ярмарки солідарності, конкурси творчих колективів, молодих художників, композиторів, виконавців під девізом «Я голосую за мир». Було організовано також мітинги за участю іноземних студентів, стипендіатів КМО СРСР, ВФДМ, МСС, які навчаються у вузах республіки.

За ініціативою комсомольців та молоді України в 1983—1985 рр. проведено кампанії солідарності з народами і молоддю Лівану, Палестини, Афганістану, Ефіопії, Нікарагуа, які борються проти імперіалізму, за свою незалежність і свободу.

⁴ Ученые против войны.— М., 1985, с. 14, 16—17.

⁵ Молодежь Советской Украины.— Киев, 1984, с. 3.

Масовою й ефективною формою участі молоді в боротьбі за розрядку міжнародної напруженості стала Республіканська естафета миру, присвячена 60-річчю СРСР. Вона стартувала 24 червня 1982 р. — в День радянської молоді — на загальноміському мітингу в Києві. Пройшовши по території всіх областей республіки, естафета завершилася 10 грудня 1982 р. в столиці Радянської України мітингом «Не дамо підірвати мир!»

Голос молоді, яка протестувала проти воєнних приготувань імперіалістичних держав, звучав на численних мітингах і зборах, що проходили під девізами «Ні — війні!», «Ні — американським ракетам у Європі!», «Ми за мир на планеті!» Понад 3 тис. учасників мітингу в Києві 27 червня 1984 р. підписалися під зверненням молоді міста до другої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН по роззброєнню. Всього під час естафети під цим зверненням було зібрано понад 200 тис. підписів юнаків і дівчат України.

Найбільшою антивоєнною акцією 1983 р. став Всесоюзний референдум на тему «Я голосую за мир», організований за ініціативою газети «Комсомольская правда». В ході його проведення понад 7 млн. молодих робітників, студентів, учнів нашої республіки поставили свої підписи на антивоєнних листівках, засвідчивши тим самим підтримку миролюбного зовнішньополітичного курсу КПСР і Радянського уряду.

До протесту проти загрози ядерної війни приєднали свої голоси і юні жителі республіки. В піонерських таборах, таборах праці і відпочинку, школах відбуваються фестивалі миру, конкурси політичної пісні, дитячого малюнку під девізом «Хай завжди буде сонце!».

Ударна праця, масові політичні заходи молоді Країни Рад — це істотний внесок в оголошену ВФДМ кампанію «Всесвітні дії молоді проти ядерної загрози, за мир і роззброєння». Такій позиції радянських юнаків і дівчат повністю відповідає ініціатива Ленінського комсомолу провести влітку 1985 р. у Москві XII Всесвітній фестиваль молоді і студентів під лозунгом «За антиімперіалістичну солідарність, мир і дружбу!». Виконуючи наказ багатомільйонного загону комсомольців і молоді, радянська делегація, прибувши в лютому 1984 р. до Гавани для участі в роботі Міжнародного підготовчого комітету (МПК) фестивалю, внесла на його розгляд цю пропозицію. Учасники засідання МПК — представники 186 міжнародних, регіональних і національних молодіжних та студентських організацій із 90 країн — одностайно підтримали пропозицію радянської делегації.

Фестивальний рух сьогодні — важливий фактор консолідації антиімперіалістичних сил, з яким вимушені рахуватися навіть його вороги.

Особливого звучання антивоєнна тема наступного фестивалю набула в зв'язку з відзначенням 40-річчя Великої Перемоги, 10-річчя підписання Заключного акта Хельсінкської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. «Фестиваль, — підкреслюється у заклику до молоді світу МПК XII Всесвітнього фестивалю, — скликається в країні, народ якої вніс вирішальний вклад у розгром гітлерівського фашизму і японського мілітаризму. І роки минулої війни не повинні забуватися. Проти війни потрібно боротися, поки вона не розпочалася!»⁶.

Юнаки і дівчата Радянської України палко підтримали рішення про проведення XII Всесвітнього фестивалю в столиці нашої Батьківщини — місті-герої Москві. Ця одностайна підтримка знайшла відображення в багатьох конкретних справах і починаннях. Зокрема, «Марш миру радянської молоді» став фестивальним маршем миру.

Молоді трудівники виробничого об'єднання «Запоріжтрансформатор» уже в березні 1984 р. одними з перших у країні запропонували створити фонд підготовки і проведення XII Всесвітнього фестивалю і

⁶ Вестник КМО СССР, 1984, № 2, с. 9.

перерахувати до нього близько 3 тис. крб. Сьогодні рахунок № 700140 відомий в усій країні.

У серпні 1984 р. відбувся X пленум ЦК ЛКСМУ, який предметно розглянув широке коло питань, пов'язаних з підготовкою до XII Всесвітнього фестивалю. Виступаючи на пленумі, молоді робітники, учні, студенти і представники творчої інтелігенції одноставно зазначали, що конкретною програмою дій для всіх комсомольських організацій у цій важливій справі стала постанова ЦК КПРС «Про дальше поліпшення партійного керівництва комсомолом і підвищення його ролі в комуністичному вихованні молоді»⁷.

Безперечно, далеко не всі кола на Заході підтримують проведення всесвітнього свята молоді у Москві. Його вороги всіляко намагаються дискредитувати суть і мету цього форуму. Деякі молодіжні організації західних країн, діючи за прямою вказівкою найбільш реакційних сил імперіалізму, провели навесні 1985 р. так званий «альтернативний» фестиваль молоді на Ямайці. Однак їх намагання розколоти єдність демократичної молоді планети не дістали підтримки і були приречені на провал.

Підготовка до всесвітнього форуму молоді стала важливим фактором підвищення трудової активності юнаків та дівчат республіки. Наприклад, комсомольці та молодь виробничого об'єднання «Ворошиловградтепловоз» вирішили за рахунок економії коштів і матеріалів, за провадження нової техніки додатково виготовити до фестивалю тепловоз. Підвищити продуктивність праці на 3% понад план і видати нагору 1 млн. т вугілля — таке завдання поставила перед собою комсомольсько-молодіжна бригада очисного забою, якою керує Валерій Кузнецов, з шахти «Краснолиманська» Донецької області.

Беручи участь у всесоюзному соціалістичному змаганні, присвяченому 40-річчю Великої Перемоги і Московському фестивалю, комсомольсько-молодіжна бригада № 208 докерів-механізаторів Одеського морського порту (бригадир М. Тимунь) виступила з ініціативою виконати план 1,5 п'ятирічок до XXVII з'їзду КПРС. Чимало правофлангових трудових колективів можна було б назвати сьогодні. Лише в день проведення Всесоюзного комсомольсько-молодіжного суботника 23 червня 1984 р., який був присвячений 60-й річниці присвоєння комсомолу імені В. І. Леніна і наступному фестивалю, молодь республіки заробила і передала у фонд фестивалю близько 7 млн. крб.

Ударною комсомольською будовою на Херсонському суднобудівному об'єднанні ім. 60-річчя ВЛКСМ оголошена закладка багатотоннажного морського судна, якому буде присвоєне ім'я XII Всесвітнього фестивалю. Комсомольсько-молодіжні колективи підприємства, що беруть участь у його спорудженні, зобов'язалися достроково спустити судно на воду. В травні цього року з випередженням графіка пройшли його перші ходові випробування.

Під час підготовки до фестивалю особливе значення мала естафета патріотичних справ «Пам'ять», присвячена 40-річчю Перемоги над фашизмом, що проводилася спільно з організаціями братніх спілок молоді соціалістичних країн. У ній брали участь комсомольські організації республіки, які підтримують зв'язки з молодіжними організаціями 57 обласних, окружних, воеводських, повітових та міських комітетів братніх країн.

У рамках естафети «Пам'ять» проводилися інтернаціональні заходи, антивоєнні маніфестації. Так, молоді будівельники із ПНР, ЧССР і НДР, які працювали на спорудженні газопроводу Уренгой—Помари—Жжгород, у вересні минулого року були запрошені на VIII республіканський зліт переможців Всесоюзного походу по місцях революційної, бойової і трудової слави КПРС і радянського народу, присвяченого

⁷ Коммунист, 1984, № 11, с. 3—9.

40-річчю Перемоги. Закарпатський обком комсомолу разом з Східно-Словацьким обкомом ССМ Чехословаччини та Саболч-Сатмарським обкомом РКСМ проводять інтернаціональну акцію «Попіл спалених стукає в наші серця». В ході її 126 комсомольсько-молодіжних колективів Закарпатської області викликали на соціалістичне змагання молодіжні колективи областей-побратимів по гідній зустрічі 40-річчя Перемоги радянського народу над фашизмом і XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві.

40 комсомольських організацій Закарпаття взяли шефство над випуском експортної продукції, призначеної для країн РЕВ. Комсомольці й молодь області зібрали 71 840 спогадів та фронтових реліквій, подають допомогу майже 2 тис. інвалідів війни та праці, сім'ям загиблих воїнів. У Фонд миру та на будівництво меморіального комплексу Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні на Поклонній горі в Москві перераховано 280 тис. крб. 52 комсомольсько-молодіжних колективи краю зарахували до свого складу радянських воїнів і національних героїв братніх соціалістичних країн, що загинули в боях за свободу і незалежність. У 1984 р. молодь Закарпаття встановила імена 48 раніше невідомих героїв-земляків, які брали участь у визволенні ЧССР, УНР та ПНР від фашистських загарбників. 23 клуби інтернаціональної дружби подали значну допомогу учнівській молоді ЧССР та УНР при створенні кімнат-музеїв В. І. Леніна.

17 квітня 1985 р. в м. Чоп відбулася маніфестація молоді СРСР, УНР та ЧССР, присвячена Дню Перемоги та XII Всесвітньому фестивалю в Москві.

Свій внесок у загальнонародну справу боротьби за мир, підготовку до XII Всесвітнього фестивалю робить і студентська молодь України. Влітку минулого року в складі республіканського студентського будівельного загону працювали 106 тис. чол., серед яких 1981 іноземець, а 1123 юнаки і дівчини — в складі обмінних загонів із соціалістичних країн. 15 серпня 1984 р. бійці республіканського студентського будівельного загону відпрацювали день у фонд Московського фестивалю. Вони заробили понад 400 тис. крб.

Широкими та різноманітними є міжнародні зв'язки молоді нашої республіки. Ми розглядаємо їх як важливу основу для розвитку і поглиблення співробітництва з прогресивними молодіжними організаціями різних країн, як складову частину боротьби за мир.

Високий рівень розвитку контактів між спілками молоді соціалістичних країн, тривала практика спільного розв'язання завдань комуністичного виховання підростаючого покоління забезпечили можливість на сучасному етапі вчитися один у одного всього найкращого, передового.

За останні роки значно збагатилися різні форми спільної трудової діяльності молоді братніх спілок. З цією метою регулярно проводяться науково-практичні конференції, семінари, консультативні зустрічі. Зокрема, міцні взаємовигідні трудові контакти підтримують молоді робітники Донеччини і Магдебурзького округу НДР, шахтарі Ворошиловградщини і Острави (ЧССР), металурги Запоріжжя та їхні німецькі, польські, чехословацькі колеги.

Ще в 1969 р. за ініціативою газети «Комсомольская правда» було встановлено дружні зв'язки між донецькими гірниками та їхніми молодими побратимами з шахти «Пасков» у ЧССР. Перший договір про соціалістичне змагання підписали тоді молодіжні бригади прохідників О. Силкіна і Р. Колібика. Нині побратими стали на ударну інтернаціональну вахту, присвячену XII Всесвітньому фестивалю молоді.

Регулярно приїжджають молоді комбайнери, трактористи з братніх країн під час збирання врожаю у Житомирську область і Михайлівський округ, Ровенську область і Відинський округ НРБ.

Порівняно новою і найбільш продуктивною формою виробничих зв'язків молодих робітників став інтернаціональний обмін молодіжними бригадами споріднених підприємств, які змагаються між собою, так званий обмін «від верстата до верстата». Над розвитком таких контактів з побратимами цілеспрямовано працюють обласні, міські, районні комсомольські організації республіки.

Особливого значення поглиблення міжнародних контактів набуло в період підготовки до Московського фестивалю. Минулого року на Україні відбувся ряд значних міжнародних молодіжних заходів, серед яких — XVIII Табір дружби молоді СРСР та Франції у Каневі. Організований вперше ще в 1967 р. він набув уже багатьох традиційних ознак. І, напевно, головне — це атмосфера дружби та взаєморозуміння, яка згуртовує всіх учасників табору. Вони разом з юнаками і дівчатами міста вийшли на «Марш миру», одностайно прийняли звернення до молоді планети, у якому закликали її зміцнювати єдність у боротьбі проти ядерної загрози. Не менш результативною була зустріч з молодими представниками Асоціації «СРСР — Канада» у Запоріжжі в квітні 1985 р., Тиждень солідарності з боротьбою народів і молоді країн Центральної Америки в червні 1985 р. в Києві, робота в Кримській області влітку 1984 р. учасників міжнародного табору молоді під девізом «Добровільна праця — внесок у боротьбу за мир та роззброєння». Гроші, зароблені в Криму юнаками та дівчатами із США, Великобританії, ФРН, Бельгії, СРСР, перераховані у фонд XII Всесвітнього фестивалю.

Динамічно розвиваються зв'язки молодіжних організацій республіки з традиційними зарубіжними партнерами: молодіжними спілками Соціалістичної Республіки Сербії (СФРЮ) та Земельним колом молоді Бремена (ФРН). Цікавою і ефективною формою контактів з Спілками соціалістичної молоді Сербії стали спільні трудові акції. Протягом останніх років делегації молоді України виїжджали у СФРЮ для участі у будівництві різних народногосподарських об'єктів, зокрема другої черги гідроелектростанції Джардан, шосейної дороги між Белградом і Тітоградом. Широко практикується також обмін молодими вченими та дослідниками. Наприклад, югославські археологи брали участь у вивченні скіфських курганів. Делегації Спілки Соціалістичної молоді Сербії неодноразово працювали в нашій республіці. Влітку минулого року кошти, зароблені членами інтербригади, були перераховані у фонд XII Всесвітнього фестивалю молоді.

Метою поїздки делегації молоді УРСР на X зустріч з юнаками і дівчатами землі Бремен, що відбулася у ФРН у вересні-жовтні 1984 р., було подальше розширення співробітництва з молодіжними прогресивними організаціями Західної Німеччини, активізація спільних дій у боротьбі за мир, проти загрози ядерної війни. Під час зустрічі відбулася дискусія її учасників з представниками антивоєнного руху на тему «Проблеми збереження та зміцнення миру», художній колектив, що входив до складу делегації, дав ряд концертів, розгорнуто три фотовиставки про життя молоді Радянської України. Вперше в історії таких контактів була досягнута домовленість про організацію спільних пропагандистських заходів, присвячених 40-річчю Перемоги над фашистською Німеччиною, а також акцій солідарності з боротьбою народу Нікарагуа проти експансії американського імперіалізму та його прибічників.

Земельне коло молоді Бремена підтримало ініціативу радянських юнаків та дівчат про проведення XII Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві влітку цього року, закликала молодь ФРН взяти активну участь у його заходах.

Сьогодні є всі підстави говорити про те, що підготовка до XII Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві використовувалася

комсомольськими організаціями республіки для того, щоб примножити внесок юнаків і дівчат у прискорення соціально-економічного розвитку нашої Батьківщини, щоб зміцнювалися зв'язки народів та молоді різних країн світу, щоб повніше втілювався в життя лозунг фестивалів молоді «За антиімперіалістичну солідарність, мир і дружбу!»

Майже 250 членів делегації і 2000 туристів представлятимуть молодь Радянської України на XII Всесвітньому фестивалі. По території нашої республіки пройдуть маршрути багатьох тисяч його гостей і учасників, які їхатимуть до Москви. Фестивальні мітинги та зустрічі будуть організовані на прикордонній станції Чоп, по шляху слідування поїздів з делегатами та гостями фестивалю.

Після завершення молодіжного форуму в Москві ряд зарубіжних делегацій відвідає Радянську Україну. Юнаки та дівчата нашої республіки готуються гідно зустріти гостей — заплановано проведення цілого ряду політичних акцій, культурно-масових заходів. Піонери та школярі УРСР приготували понад 16 тис. подарунків та сувенірів учасникам фестивалю.

Виступаючи на урочистих зборах, присвячених 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький підкреслив, що в сучасних умовах найважливіший урок Перемоги полягає в тому, що проти війни треба боротися, поки вона не розпочалася. Головні завдання цієї боротьби полягають у необхідності аргументовано викривати мілітаристські й реваншистські плани найбільш реакційних кіл імперіалізму, вносити вагомий вклад у згуртування миролюбних сил; дедалі активніше боротися проти антикомунізму, ідеологічних диверсій імперіалізму; робити все для зміцнення економічної та оборонної могутності нашої країни, посилювати своє класове загартування, підвищувати політичну пильність⁸.

Ці завдання республіканська комсомольська організація розглядає як один з найважливіших напрямів своєї роботи. Святкування 40-річчя Великої Перемоги, підготовка до XII Всесвітнього фестивалю в Москві сприяли значному посиленню боротьби молоді нашої республіки за мир.

Сьогодні боротьба за мир і виховання людини, відданої справі миру, — завдання, що тісно пов'язані між собою. Тому важливо формувати у молодого покоління прагнення боротися за мир, вміння працювати в ім'я миру та готовність рішуче відстоювати і захищати його. Це завдання — один з найважливіших аспектів комуністичного виховання молоді.

В. І. Мироненко

МОЛОДЕЖЬ УКРАИНСКОЙ ССР В БОРЬБЕ ЗА МИР

Резюме

В статье рассмотрены основные направления работы комсомольских организаций Украины по подготовке и проведению в республике мероприятий в рамках Международного года молодежи. Анализируется работа комитетов комсомола по подготовке XII Всемирного фестиваля молодежи и студентов в Москве, широко освещены интернациональные связи комсомола Украины с прогрессивными молодежными организациями зарубежных стран.

⁸ Рад. Україна, 1985, 8 трав.

В. В. ПАВЛЕНКО (Київ)

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ МОЛОДІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СПІВДРУЖНОСТІ

Молодь соціалістичних країн пов'язують тісні узи дружби і братерства, в основі яких — спорідненість марксистсько-ленінського світогляду, спільність мети і комуністичних ідеалів. Інтернаціональні зв'язки підрастаючого покоління, що здійснюються переважно по лінії молодіжних спілок, є невід'ємною частиною міжнародних відносин держав соціалістичної співдружності, для яких «дедалі важливішим завданням стає всемірне вдосконалення і збагачення співробітництва, розвиток всебічних зв'язків з братніми країнами соціалізму, забезпечення їх тісної взаємодії в політичній, економічній, ідеологічній, оборонній та інших галузях, турбота про органічне поєднання національних і інтернаціональних інтересів всіх учасників великої співдружності»¹, — підкреслив на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов.

Фундаментом, на якому будуються багатосторонні контакти молодіжних спілок, є ідейна єдність і братерське співробітництво комуністичних партій держав соціалізму, у тому числі КПРС, перша заповідь якої — «...берегти і всемірно зміцнювати братерську дружбу з нашими найближчими соратниками і союзниками — країнами великої соціалістичної співдружності»².

У 70—80-і роки, що стали новим етапом у розвитку братерських зв'язків між державами соціалізму, розвиваються й удосконалюються також взаємовідносини між молодіжними спілками. Цей період характеризується переходом до систематичного, довгострокового планування їх співробітництва, активізацією економічних інтеграційних процесів, зміцненням безпосередніх зв'язків по лінії місцевих молодіжних організацій. Головні напрями цього співробітництва знаходять своє відображення в двосторонніх п'ятирічних програмах співробітництва молодіжних спілок країн соціалізму, що передбачають активну участь юнаків і дівчат у розв'язанні народногосподарських завдань, у здійсненні Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції, дальший обмін досвідом у галузі ідеологічної діяльності, політичного зміцнення рядів первинних організацій.

Значним імпульсом для розвитку співробітництва юнацтва різних країн світу стало проголошення ООН 1985 р. Міжнародним роком молоді. Це стало свідченням його вкладу в боротьбу за мир, дружбу і взаєморозуміння між народами. Проголошення Міжнародного року молоді в рік 40-річчя Великої Перемоги над гітлерівським фашизмом і японським милітаризмом та 40-річчя Всесвітньої федерації демократичної молоді посилює розвиток і консолідацію молодіжного демократичного руху.

Центральною подією Міжнародного року молоді стане XII Всесвітній фестиваль молоді і студентів у Москві. Підготовчий період став унікальною в своєму роді ареною співробітництва молодіжних організацій різних країн, в тому числі країн соціалістичної співдружності. Юнаки і дівчата цих держав численними мітингами солідарності, заходами інтернаціональної дружби, конкурсами політичного плаката і пісень, суботниками і недільниками, кошти від яких перераховувалися в фонд фестивалю, внесли гідний вклад у втілення в життя ідеалів фестивального руху, в захист миру і зміцнення антиімперіалістичної солідарності.

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 квітня 1985 року. — К., 1985, с. 24.

² Матеріали позачергового Пленуму Центрального Комітету КПРС 11 березня 1985 року. — К., 1985, с. 11.

Важлива роль у розширенні взаємовідносин молоді соціалістичних країн належить Ленінському комсомолу. Плідну діяльність у цій справі розгорнула ЛКСМ України, яка об'єднує в своїх рядах понад 6,7 млн. молодих робітників, колгоспників, спеціалістів народного господарства, вчених, працівників культури, студентів і школярів³. Міжнародну діяльність молодіжних організацій Радянської України координує Комітет молодіжних організацій УРСР, головним завданням якого є сприяння вихованню юнаків і дівчат у дусі радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму, зміцненню братерських зв'язків з молодіжними організаціями зарубіжних країн, участі у міжнародному молодіжному русі.

Серцевиною співробітництва підростаючого покоління соціалістичних країн є зв'язки, що розвиваються на основі договорів про дружбу і співробітництво між відповідними спілками, первинними комсомольськими і молодіжними організаціями УРСР та братніх держав соціалізму. Близько 800 первинних комсомольських організацій Української РСР підтримують дружні зв'язки з 58 обласними, окружними, воеводськими, повітовими та міськими молодіжними організаціями⁴. Тільки в 1983 р. у результаті обміну делегаціями, студентськими будівельними загонами, художніми і спортивними колективами понад 2 тис. чол. побували в гостях у друзів⁵. У фестивалях, мітингах, зустрічах дружби, спільних трудових акціях і маніфестаціях солідарності в прикордонних районах України безпосередньо брали участь тисячі молодих людей.

Обмін досвідом молодіжних спілок по зміцненню марксистсько-ленінського світогляду підростаючого покоління, принципів пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму є однією з важливих складових частин співробітництва молоді, оскільки «вироблення ясного цільного соціалістичного світогляду»⁶ — головна мета спілок молоді.

Велике значення у вихованні підростаючого покоління мають такі форми братерського співробітництва, як обмін делегаціями по вивченню досвіду роботи по вихованню молоді, проведення консультацій, спільних ідеологічних акцій, теоретичних конференцій і симпозіумів, святкування знаменних дат в історії соціалістичних країн, двосторонні фестивалі і зустрічі дружби, табори комсомольського активу, клуби інтернаціональної дружби, інтернаціональні походи по місцях революційної, бойової і трудової слави, спільні Ленінські уроки.

Важливим засобом комуністичного виховання підростаючого покоління є двосторонні фестивалі дружби. В біографії цих фестивалей вписала свої рядки і молодь Української РСР. Столиця Радянської України гостинно приймала в червні 1971 р. учасників I фестивалю молоді СРСР і НРБ, а в жовтні 1983 р. — IV фестивалю молоді нашої країни й Німецької Демократичної Республіки. Численні й різноманітні за формами та масштабом політичні і трудові акції — маніфестації, мітинги, дискусії, семінари, фестивальні клуби, зустрічі з героями праці й ветеранами війни, професійні конкурси, суботники і недільники, культурні заходи — концерти, вечори політичної пісні, різноманітні виставки, тижні фільмів — становили конкретну програму цих форумів юності. Вони стали справжньою школою обміну набутим досвідом, пошуку нових форм і методів роботи.

Обмін досвідом по комуністичному вихованню молоді, що сприяє формуванню у підростаючого покоління наукового світогляду, вміння давати відсіч усім підступам ідейних ворогів, — важлива ланка в співробітництві молодіжних організацій поріднених областей і міст.

³ Молодь України, 1982, 4 квіт.

⁴ Там же, 1984, 10 листоп.

⁵ Комс. знамя, 1984, 17 окт.

⁶ Ленін В. І. Антимілітаристська пропаганда і спілки соціалістичної робітничої молоді. — Повне збір. творів, т. 16, с. 108.

Перспективними формами ідейно-політичного виховання молодого покоління є спільні двосторонні симпозиуми, семінари, дні і свята дружби поріднених організацій. Деякі з них вже стали традиційними. Так, з 1973 р. працює щорічний семінар молоді міст-побратимів Києва і Братислави. На ньому розглядаються питання діяльності молодіжних спілок по комуністичному вихованню молоді, залучення юнаків і дівчат до управління державою тощо. Багаторічний досвід проведення спільних семінарів з актуальних питань життя молоді мають Одеський обком і Варненський окружком комсомолу⁷. Одним з важливих пунктів договору 1983 р. молодіжних спілок міст-побратимів Києва і Кракова є також проведення спільних семінарів з питань ідеологічної роботи⁸.

Міцно ввійшло в арсенал братерського співробітництва молодіжних спілок проведення спільних Ленінських уроків як дійового засобу виховання молоді на героїчних традиціях Комуністичної партії і радянського народу. Цим досвідом з 1975 р. діляться з чехословацькими друзями закарпатські комсомольці. Ініціатива проведення спільного Ленінського уроку з молоддю заводу промислових автоматів «Дукла» (м. Прешов) виникла у комсомольців заводу «Мукачівприлад» у річницю 30-річчя Перемоги і визволення Чехословаччини від фашистських загарбників. На Ленінських уроках друзі вивчають твори В. І. Леніна, документи ЦК КПРС і ЦК КПЧ, готують спеціальні реферати, обговорюють досягнуте, проводять взаємоперевірку виконання соціалістичних зобов'язань, накреслюють нові плани роботи⁹. Ленінський урок став дійовою школою молодого інтернаціоналіста.

Важливе ідеологічне значення має святкування знаменних дат в історії соціалістичних країн та їх молодіжних спілок. Пропагандистська робота, що проводиться в зв'язку з ювілеями, сприяє засвоєнню ідей марксизму-ленінізму, популяризації досягнень соціалістичних країн, успіхів молодіжних спілок у комуністичному вихованні підростаючого покоління. Широко відмічалися молоддю держав соціалізму знаменні дати радянського народу — річниця Великого Жовтня, дні народження В. І. Леніна, 60-річчя СРСР та 60-річчя ВЛКСМ. Спільним святом молоді соціалістичних країн стали річниця Перемоги над фашистською Німеччиною. Щороку 9 травня на кордоні України і сусідніх соціалістичних країн палають багаття дружби, проходять мітинги, зустрічі з ветеранами війни. Молодь розуміє, що берегти пам'ять про подвиги старших поколінь — означає всією своєю діяльністю утверджувати ті високі ідеали, за які вони боролися і віддали життя, активно включитися в боротьбу за мир. І тому у відповідь на провокації імперіалістичних сил, нагнітання міжнародної напруженості, посилення гонки озброєнь значно зросла антивоєнна діяльність молоді, в тому числі юнаків і дівчат нашої країни.

Ефективною формою виховання молоді на традиціях героїчного минулого є походи по місцях революційної, бойової і трудової слави, що виникли з ініціативи Ленінського комсомолу. Вивченню революційного минулого сприяють інтернаціональні походи по ленінських місцях, а також по місцях боїв з фашистськими загарбниками. Їх маршрути проходять по території Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини, Болгарії та інших соціалістичних країн.

Починаючи з 1971 р., щороку в липні стартує інтернаціональний похід по місцях революційної, бойової і трудової слави. У ньому беруть участь понад 200 посланців майже з усіх континентів планети, які навчаються у вузах республіки. Кожний такий похід присвячувався окремій знаменній даті. Так, у 1983 р. він проходив під знаком відзначення 65-річчя Ленінського комсомолу, в 1984 р. — 60-річчя присвоєння комсо-

⁷ Комс. знамя, 1981, 11 апр.

⁸ Молодь України, 1983, 28 верес.

⁹ Моргул А. Д. По законам дружбы и братства.— Киев, 1983, с. 34—36.

молу імені В. І. Леніна і 40-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників, в 1985 р. — 40-річчя Великої Перемоги¹⁰.

Розвиток інтернаціональної свідомості — одне з важливих завдань клубів інтернаціональної дружби, яких на Україні нині діє понад 12 тис.¹¹ Вони створені в Палацах піонерів і школярів, школах, вузах, радгоспах і колгоспах, на підприємствах. Їх діяльністю, як правило, керують ради інтернаціональної дружби, створені при обкомах комсомолу, до яких входять представники клубів¹². Члени цих клубів листуються із зарубіжними ровесниками, проводять тематичні вечори, конкурси, диспути, теоретичні конференції, змагання, лекторії і кінолекторії, літературні читання, виставки і вікторини, створюють гуртки іноземної мови, музеї і куточки інтернаціональної дружби. Діяльність клубів спрямована на виховання молодого покоління справжніми патріотами й інтернаціоналістами, зміцнення зв'язків з молоддю соціалістичних країн.

Ефективна і плідна робота багатьох інтерклубів дала їм право носити ім'я видатних діячів міжнародного комуністичного руху — Георгія Димитрова, Сухе Батора, Ернста Тельмана, Бела Куна, Юліуса Фучіка, героїв-антифашистів, бути колективними членами Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами. Вона відзначена його грамотами та грамотами зарубіжних товариств дружби з СРСР.

Обмін досвідом у галузі ідейно-виховної, героїко-патріотичної роботи допомагає молодіжним спілкам формувати в молоді почуття гордості за досягнення соціалізму, вміння оцінювати події сьогодення з класових позицій, послідовно виступати проти всіх проявів буржуазної моралі, викривати ворожий характер антикомуністичної й антирадянської пропаганди, наступально боротися проти неї, нести правду про переваги і досягнення соціалізму.

Дійовою силою в зміцненні співробітництва ЛКСМ України і молодіжних спілок соціалістичних країн є зв'язки молодіжних виробничих колективів. Новою віхою в їх розвитку було прийняття Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції, що дала можливість молоді активно включитися в процес спеціалізації і кооперування виробництва провідних галузей економіки країн соціалістичної співдружності. Як правило, братерські інтернаціональні зв'язки встановлюються між порідненими колективами. Ці зв'язки розвиваються на основі договорів про дружбу і співробітництво. Поряд з такими випробуваними формами співробітництва, як обмін виробничим досвідом і спеціалістами, шефство над виробництвом експортної продукції, з'явилися й нові форми. Це насамперед інтернаціональне соціалістичне змагання, різноманітні професійні конкурси, виробничі клуби тощо.

Особливо широкого розмаху в 70—80-х роках набуло інтернаціональне заочне соціалістичне змагання. В рамках трудового суперництва йде боротьба за підвищення ефективності й якості праці, економію матеріалів і раціональне використання техніки, своєчасне виготовлення продукції для братньої країни, проводиться обмін делегаціями, які вивчають досвід виробництва, організацію трудового процесу, підписують договір про соціалістичне змагання, підбивають його підсумки.

В літопису соціалістичного суперництва комсомольсько-молодіжних колективів помітний слід залишило інтернаціональне змагання докерів чорноморських портів і моряків торгового флоту з болгарськими, кубинськими та в'єтнамськими колегами. Почин бригадира іллічівських докерів Героя Соціалістичної Праці Анатолія Барановського — створення укрупненої комплексної бригади, яка обслуговує судно (замість чоти-

¹⁰ Комс. знамя, 1983, 6 июля; 1984, 8 июля.

¹¹ Там же, 1982, 21 марта.

¹² Там же, 1981, 11 апр.

рьох-п'яти бригад), знайшов відгук серед портовиків Болгарії, Куби, В'єтнаму. Нова організація праці дала можливість заключати договори про соціалістичне змагання між екіпажами суден і бригадою, а згодом підключати до нього всі колективи, що обслуговують рейс. Основна мета змагання — забезпечити нормальні умови роботи суден, скоротити час рейсу, повністю використовувати місткість суден.

Сильним поштовхом для розгортання інтернаціонального соціалістичного змагання є підготовка до святкування знаменних дат в історії братніх соціалістичних країн. Традиційним стало інтернаціональне соціалістичне змагання на честь з'їздів марксистсько-ленінських партій і молодіжних спілок держав соціалізму. Молоді виробничники виступають з новими трудовими ініціативами, стають на передз'їздовську інтернаціональну вахту дружби.

З новою силою розгорнулося інтернаціональне соцзмагання напередодні XXVII з'їзду КПРС і чергових з'їздів братніх комуністичних партій. Трудовим подарунком форумам радянських і болгарських комуністів, 40-річчю Перемоги, XII Всесвітньому фестивалю молоді і студентів стала ініціатива комсомольців поромної переправи Іллічівськ—Варна «Високій якості продукції для СРСР і НРБ — комсомольську гарантію». Цьому новому прояву ділового співробітництва, взаємодопомоги і плідних зв'язків було присвячене перше спільне засідання Одеського обкому ЛКСМ України і Варненського окружного комітету Димитрівської комуністичної спілки молоді (ДКСМ), що відбулося в грудні 1984 р. у Варні¹³.

Особливо натхненним стало трудове суперництво в період підготовки до XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів. Самовідданою працею комсомольсько-молодіжні колективи виборюють право бути його делегатами, підписати рапорт фестивалю, носити його ім'я. Так, розпочали змагання комсомольці та молодь шахти ім. 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції м. Красний Луч і шахти «Пасков» м. Острани, присвячене гідній зустрічі XII Всесвітнього форуму молоді. Шахтарі зобов'язалися до фестивалю видобути понад план 25 тис. т вугілля. Ударна трудова фестивальна вахта, що почалася в 1984 р., мала кілька етапів. Вже в результаті суботника, який відбувся 23 червня 1984 р., у фонд фестивалю було перераховано 1800 крб.¹⁴

Інтернаціональне соціалістичне змагання розгорнулося і серед молодих хліборобів областей-побратимів. Вже має свої багаторічні традиції змагання молодіжних колективів механізаторів Житомирської, Хмельницької областей і Михайловградського та Силистринського округів НРБ. А почалося воно з обміну молодими комбайнерами, які брали участь у збиранні врожаю на полях побратимів. Для переможців інтернаціональної вахти дружби обкоми ЛКСМ України й округом ДКСМ встановили спеціальні призи і вимпели¹⁵.

Досвід, нагромаджений у ході інтернаціонального соціалістичного змагання, стає інтернаціональним надбанням, справляючи істотний вплив на соціально-економічний розвиток братніх країн, і в той же час націлює на спільне розв'язання завдань, що стоять перед трудящими цих країн, зміцнюючи їх дружбу і поглиблюючи співробітництво.

Справжніми центрами обміну передовим досвідом стали виробничі клуби. Ініціаторами їх створення виступили комсомольці Кіровоградщини і Толбукінського округу. У 1969 р. вони організували клуб молодих механізаторів, почесним головою якого обраний знатний хлібороб, двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов. Роботою клубу керує виборна рада, до складу якої входять по п'ять чоловік з радянської і болгарської сторони.

¹³ Работническо дело, 1983, 11, 13 декември; Комс. правда, 1984, 15 дек.

¹⁴ Молодь України, 1984, 4 серп.

¹⁵ Комс. знамя, 1981, 26 сент.; Молодь України, 1984, 4 лип., 2 серп.

Одним з основних напрямів діяльності клубу є інтернаціональне соціалістичне змагання. Ним охоплено понад 100 комсомольсько-молодіжних колективів, близько 12 тис. молодих механізаторів області й округу¹⁶. Щороку на спільних засіданнях підбиваються підсумки соціалістичного змагання, обговорюються питання участі молодих трудівників у розвитку сільського господарства, підвищення продуктивності праці, професійного рівня молодих виробничників, розгортання їх ініціативи. Творче змагання молодих механізаторів, обмін виробничим досвідом, технічними навиками допомогли підвищити ефективність їх праці на 16—20%¹⁷.

Ініціатива кіровоградських і толбухінських комсомольців знайшла широкий відгук серед молоді братніх країн. За їх прикладом створюються молодіжні клуби механізаторів «Тернопіль — Сливен» (НРБ), «Житомир—Михайловград» (НРБ), «Хмельницький—Силистра» (НРБ), портовиків Одеси і Варни (НРБ), шахтарів Донецька, Катовіце (ПНР), Магдебурга (НДР), Червонограда Львівської області та міст Комло і Мечек (УНР), машинобудівників Харкова і Познані (ПНР), тваринників Херсона і Шумена (НРБ)¹⁸.

Вищий щабель виробничих зв'язків молодіжних трудових колективів — їх спільна праця на інтернаціональних будовах. В єдиний сплав зливаються трудові звершення комсомольців України з трудовими подвигами членів молодіжних спілок соціалістичних країн на спорудженні десятків інтернаціональних об'єктів країн-членів РЕВ, серед яких — Кремиковський металургійний комбінат в НРБ, ТЕЦ «Тушино-2» в ЧССР, атомна електростанція «Норд» в НДР, гірничозбагачувальний комплекс «Ерденет» в МНР та ін.

Серйозне випробування працею з честю витримала дружба молоді країн соціалістичної співдружності на будовах країн-членів РЕВ, що споруджувалися на території СРСР, — нафтопроводу «Дружба», енергосистеми «Мир», газопроводу «Союз», Усть-Ілімського лісопромислового комплексу та ін. Школа інтернаціонального трудового виховання, пройдена на будівництві названих об'єктів, збагатила молодіжні спілки досвідом, який широко використовується на спорудженні газопроводу «Уренгой—Помари—Ужгород», названого будовою століття. Газопровід протяжністю 4451 км проходить по території 24 областей і автономних республік РРФСР та України.

На українській ділянці газопроводу — в Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Вінницькій областях — працюють тисячі будівельників з НДР, в основному молоді робітники. Вони уклали 540 км труб, будують компресорні станції, житлові будинки, дитячі садки тощо. Спілка вільної німецької молоді (СВНМ) оголосила цей об'єкт центральною молодіжною будовою. На спорудження газопроводу прибуло 40 комсомольсько-молодіжних бригад.

Спільна праця зміцнює узи дружби між молодими будівельниками Української РСР і Німецької Демократичної Республіки. Тісні контакти встановили комсомольські організації України з німецькими спеціалістами. Між первинними організаціями СВНМ та обкомами і райкомами ЛКСМ України підписуються договори про дружбу і співробітництво. Тільки в Івано-Франківській області було підписано понад 20 таких договорів¹⁹. На основі договорів розвиваються такі форми співробітництва, як шефство комсомольців над будівельними об'єктами, проведення інтернаціонального соціалістичного змагання, суботники, інтернаціональні конкурси професійної майстерності, дні ударної праці, естафе-

¹⁶ Комс. знамя. 1981, 6 марта.

¹⁷ Там же, 1983, 6 марта.

¹⁸ УІЖ, 1979, № 6, с. 20; Молодь України, 1984, 4 лип.; Комс. знамя, 1981; 26 сент.

¹⁹ Комс. знамя, 1984, 10 марта.

та ударних справ, присвячена VI фестивалю дружби молоді СРСР і НДР²⁰.

Широкого розповсюдження набули зустрічі комсомольських працівників з активом СВНМ, їх участь у роботі пленумів райкомів комсомолу, спільні наради і семінари, взаємний обмін інформацією про досягнення в ідейно-виховній та внутрішньоспільковій роботі. Молоді німецькі будівельники беруть участь у різних масово-політичних заходах — в антивоєнних мітингах, референдумі «Я голосую за мир», тематичних вечорах, присвячених боротьбі за мир. Молодіжні колективи з НДР успішно боролися за право носити почесне ім'я героїв Великої Вітчизняної війни, молодогвардійців, видатних борців-антифашистів.

Міцніють узи братерства радянської і німецької молоді на спільних вечорах дружби, спортивних змаганнях, концертах, зустрічах з діячами мистецтва і літератури. Тільки в 1983 р. на об'єктах, що їх будують молоді посланці з НДР, відбулися 64 концерти, кошти від яких були направлені в Фонд миру. Дружба, скріплена спільною працею, взаєморозумінням, дає вагомі результати. Про це, зокрема, свідчить те, що німецькі друзі роботи на своїй ділянці газопроводу закінчили на п'ять місяців раніше строку, на один квартал раніше строку була введена в дію перша черга Богородчанської компресорної станції²¹.

Великий загін польських будівельників трудиться на ударній комсомольській будові — Хмельницькій АЕС, електроенергія якої піде, крім нашої країни, в Угорщину, Польщу та Чехословаччину. Взаємні контакти пронизують всі сторони діяльності радянських і польських спеціалістів. Вечори інтернаціональної дружби, поезії, лекторії, екскурсії, виступи учасників художньої самодіяльності, дискотеки — неповний перелік форм спільної культурно-масової роботи молодіжних організацій.

Одна з граней дружніх контактів юнацтва — зв'язки студентської молоді. Вони розвиваються на плановій основі в рамках договорів про співробітництво вузів-партнерів. При щорічному обміні викладачами і студентами, в основному для проходження виробничої практики, в складі студентських будівельних загонів, вивчаються і питання структури молодіжних організацій вузів, участі їх у підготовці спеціалістів, організації відпочинку студентів, досвід створення студентських наукових товариств тощо.

У зміцненні дружби важлива роль належить студентам, які навчаються у вузах братніх країн. Тільки в Радянському Союзі, в тому числі й на Україні, учбовими закладами підготовлені сотні тисяч іноземних громадян. Більше 40% їх приїхали з братніх соціалістичних країн²². Навчаючись у вузах, юнаки і дівчата мають змогу ознайомитися з життям даної країни, її молодим поколінням, встановити з його представниками безпосередні дружні контакти.

Юнаки і дівчата України беруть активну участь у розвитку культурних зв'язків радянської молоді з ровесниками із зарубіжних соціалістичних країн. Співдружність талантів молоді сприяє взаємному збагаченню соціалістичних культур, відкриває широкий доступ молодому поколінню до культурної скарбниці братніх народів. Сучасні культурні взаємовідносини творчої молоді характеризуються різноманітністю форм. Широкого розповсюдження набули творчі зустрічі, семінари, обмін виставками, музичними програмами, театральними постановками, любительськими фільмами. В практику співробітництва між державами соціалізму міцно ввійшов обмін творчими колективами. Прикладом цього є культурні зв'язки молоді України і Сербії, що мають вже понад десятилітню історію. В нашій республіці побували народно-етнографічний ансамбль Белградського університету «Бранко Крєманович», ан-

²⁰ Молодь України, 1983, 14 черв.

²¹ Комс. знамя, 1984, 10 марта.

²² Труд, 1984, 23 июня.

самбл танцю Сербії «Соня Маринович», молодіжний ансамбль «Младост», ВІА «Сунсокрет», група культурно-художнього об'єднання «Абрашевич». Ряд українських колективів демонстрували своє мистецтво перед глядачами Сербії. В 1981 р. ансамбль танцю Київського міського Палацу піонерів і школярів ім. М. Островського взяв участь у традиційних заходах Музичної молоді Югославії²³ — міжнародному дитячому фестивалі «Радость Європи». Народньо-етнографічний ансамбль Ровенського інституту культури «Горина» виступив у програмі фестивалю пісні у м. Княжевац, дав ряд концертів перед учасниками молодіжних трудових колективів²⁴.

Формами співробітництва є також обмін делегаціями молодих журналістів, випуск об'єднаних номерів газет, журналів, підготовка спільних радіо- і телевізійних програм, проведення конкурсів, вікторин тощо. Зокрема, 40-річчю Великої Перемоги та XII Всесвітньому фестивалю молоді і студентів була присвячена республіканська акція обласних молодіжних газет під назвою «Побратими», що проходила в квітні 1985 р. в період від Міжнародного дня солідарності молоді до Всесвітнього дня поріднених міст. Її завершили спеціальні номери газет, підготовлені колегами-журналістами з міст-побратимів, в яких розповідається про дружбу молоді соціалістичних країн, її боротьбу за антиімперіалістичну солідарність, мир і соціальний прогрес. Підшивку газет-рапортів направлено у Москву Всесвітньому форуму молоді²⁵.

Цікавим є досвід роботи радянсько-болгарського клубу творчої молоді, створеного у 1967 р. з ініціативи ЦК ВЛКСМ і ЦК ДКСМ²⁶. Творче спілкування молодих письменників і поетів, художників і композиторів, режисерів й акторів відіграло значну роль у взаємному обміні духовними цінностями, було стимулом натхнення для самих членів клубу. Багато з них нині одержали широке визнання. Це болгарські майстри слова Лучезар Єленков, Любомир Левчев, композитор Олександр Йосифов, художник Дора Бонева. Це й українські поети Микола Сингаївський, Дмитро Павличко, Леонід Татаренко, композитор Олександр Білаш, художник Тетяна Голімбієвська.

На засіданнях клубу, що проходять щороку в Радянському Союзі й Болгарії, молодь обговорює результати досягнутого, творчі плани, знайомиться з культурою братньої країни, зустрічається з відомими її діячами. Регулярно проходять концерти молодих радянських і болгарських композиторів, традиційними стали творчі поїздки художників на важливі молодіжні будови СРСР і НРБ, підсумком яких є їх виставки. Поети готують спільні випуски збірників віршів двома мовами. Трибуною учасників клубу, активним провідником його ідей став журнал «Дружба». На його сторінках друкуються нові твори, творчі портрети молодих діячів культури, інтерв'ю з ними, нариси про них.

Міцною ланкою дружніх контактів молоді УРСР і соціалістичних країн є туристські зв'язки. В Радянському Союзі вони здійснюються по лінії Бюро міжнародного молодіжного туризму (БММТ) «Супутник», заснованого в 1958 р. Сьогодні він співробітничав більш як з 500 туристськими організаціями 80 країн. Про міжнародний авторитет «Супутника» свідчить той факт, що БММТ — активний учасник Міжнародного бюро туризму та обмінів молоді при ВФДМ і 14 інших міжнародних і регіональних організацій²⁷. Укладення Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» й аналогічними організаціями соціалі-

²³ Музична молодь Югославії створена в 1954 р. Вона є колективним членом Спілки соціалістичної молоді Югославії.

²⁴ Комс. знамя, 1982, 16 апр.

²⁵ Там же, 1985, 30 апр.

²⁶ Сотрудничество общественных организаций стран социализма. — Киев, 1983, с. 125.

²⁷ У НРБ це — «Орбіта», УНР — «Експрес», НДР — «Югендтурист», ПНР — «Ювентур», «Альматур», «Харштур», ЧССР — ЦКМ (Бюро подорожей молоді), СФРЮ — «Наромтравел» та ін.

стичних країн перспективних п'ятирічних договорів і щорічних протоколів співробітництва відкриває широкі можливості для розвитку молодіжного туризму: здійснювати туристський обмін на безвалютній основі, розширювати географію подорожей, поліпшувати зміст туристських програм, збільшувати кількість туристів, які виїждять за кордон. Розвитку молодіжного туризму сприяє хороша матеріальна база БММТ, яке має свої туристські бази, готелі, кемпінги, табори, центри відпочинку. Популярними на Україні та за її межами стали міжнародні молодіжні центри: «Супутник» — на березі Чорного моря, в Гурзуфі та «Верховина» — в Ужгороді.

З 1973 р. діє БММТ «Супутник» при ЦК ЛКСМ України. За 10 років його діяльності на Україні побували 9 млн. туристів, у тому числі понад 1 млн. зарубіжних гостей²⁸. Майже 90% від загального обсягу міжнародних туристських зв'язків БММТ «Супутник» становить обмін з братніми соціалістичними країнами²⁹. Останнім часом щороку 70 тис. іноземних молодих туристів відвідують Радянську Україну і 20 тис. представників республіки відправляються в зарубіжні поїздки³⁰.

Основні форми туристських зв'язків — традиційні фестивалі дружби, зустрічі молоді поріднених міст і областей, інтернаціональні поїзди та круїзи. Найбільш масовою і поширеною формою обміну стали поїзди дружби. Формуються обласні, республіканські, інтернаціональні поїзди дружби, в складі яких — передовики праці, переможці соціалістичного змагання, відмінники навчання, комсомольські активісти. Для багатьох з них подорож за кордон — нагорода за ударну працю. Добре зарекомендував себе обмін молодіжними групами міст і областей-побратимів, молодими спеціалістами поріднених підприємств. В 80-і роки майже третина туристських груп виїжджає за побратимськими маршрутами. В Донецькій, Кіровоградській, Закарпатській обласних комсомольських організаціях і в Київській міській ці турпоїздки вміло використовуються для вивчення передового виробничого і громадського досвіду своїх зарубіжних ровесників, знайомства з досягненнями науки і техніки, заключення договорів про соціалістичне змагання³¹.

Понад 40 республіканських міністерств і відомств підтримують із «Супутником» плідні контакти. Прийняття спільних постанов, укладення довгострокових договорів дає змогу не тільки краще планувати розвиток молодіжного туризму, а й одержувати додаткові пільги для подорожей радянської молоді³².

Останнім часом молодіжний туризм набирає яскраво виражений тематичний характер. У 80-і роки багато маршрутів було присвячено 65-річчю комсомолу, 60-річчю присвоєння йому імені В. І. Леніна, 40-річчю Великої Перемоги. Зарубіжні ровесники відвідували місця, пов'язані з перемогами радянського народу в Великій Вітчизняній війні, історією нашої Спілки, зустрічалися з ветеранами комсомолу і війни, учасниками XI Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Гавані. Лише за два роки в рамках заходів «Маршу радянської молоді» та естафети патріотичних справ молоді соціалістичних країн «Пам'ять» близько 30 тис. іноземних туристів, які подорожували маршрутами «Супутника», взяли участь у мітингах дружби, антивоєнних маніфестаціях, фестивалях політичної пісні³³.

Міжнародні молодіжні туристські зв'язки допомагають юнакам і дівчатам знайомитися з життям і досягненнями народів соціалістичних країн, їх історичною і культурною спадщиною, сприяють посиленню

²⁸ Молодь України, 1984, 26 верес.

²⁹ Там же, 1983, 4 черв.

³⁰ Комс. знамя, 1984, 26 сент.

³¹ Молодь України, 1983, 4 черв.

³² Там же, 1982, 9 лют.

³³ Там же, 1984, 26 верес.

спілкування юнацтва, активізації його боротьби за зміцнення миру і взаєморозуміння між народами.

Стосунки братерської дружби наповнені спільним прагненням молодого покоління соціалістичних країн брати активну участь у будівництві та вдосконаленні розвинутого соціалізму. Вся міжнародна діяльність ЛКСМ України є виявленням прагнення молоді СРСР жити в мирі, взаєморозумінні з підростаючим поколінням інших держав, вносити вклад у боротьбу за міцний мир, безпеку і співробітництво, за свободу, демократію і соціальний прогрес. Цій меті підпорядкована діяльність представників Радянської України в таких організаціях, як Всесвітня федерація демократичної молоді і Міжнародна спілка студентів, а також в міжнародних форумах підростаючого покоління.

Співробітництво молодіжних спілок на міжнародній арені дає їм можливість додатково координувати свої дії, обмінюватися досвідом роботи. Важливим напрямом зовнішньополітичної діяльності молодіжних організацій соціалістичних країн була і залишається боротьба за мир, бажання зберегти планету для майбутніх поколінь і тим самим внести свій вклад в «об'єднання зусиль усіх народів і держав, усіх миролюбних сил незалежно від їх політичної орієнтації, щоб припинити сповзання світу до ядерної катастрофи»³⁴, на що наголошувалося в комюніке про зустріч 26 квітня 1985 р. у Варшаві найвищих партійних і державних діячів країн — учасниць Варшавського Договору.

³⁴ Рад. Україна, 1985, 27 квіт.

До 50-річчя стахановського руху

БОРІТЬБА РОБІТНИКІВ ЛЬВІВСЬКОГО ВИРОБНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «КІНЕСКОП» ЗА ЕКОНОМІЮ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ (70-і — початок 80-х років)

Ю. Д. ЗАЙЦЕВ (Львів)

На XXVI з'їзді КПРС відзначалося, що одним з найважливіших принципів економічної стратегії партії на наступний період є економія, вміле та ефективне використання всіх наявних ресурсів¹. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов на урочистому засіданні в Москві, присвяченому 113-й річниці з дня народження В. І. Леніна, підкреслював: «Сьогодні, коли країна має величезний виробничий потенціал, важливо використовувати його повною мірою, економити не тільки живу працю, а й працю уречевлену, працю, втілену у верстатах, машинах, сировині й матеріалах»².

В радянській історіографії проблеми боротьби робітничого класу за економію та ощадливість розроблено ще недостатньо. Певне значення має узагальнення досвіду раціонального використання матеріальних ресурсів, який нагромадили робітники одного з провідних промислових підприємств країни — орденів Леніна й Трудового Червоного Прапора львівського виробничого об'єднання «Кінескоп» ім. XXVI з'їзду КПРС.

Виходячи з настанов КПРС, адміністрація, партійна, профспілкова й комсомольська організації цього об'єднання приділяють велику увагу економії ресурсів, підвищенню ефективності виробництва та якості продукції. Важливим компонентом цього процесу є впровадження на підприємстві досягнень науково-технічного прогресу. Уже в 1972 р. рівень механізації й автоматизації основного виробництва на заводі кінескопів (так називалося об'єднання до 1976 р.) досяг 94%. Тут діяли 5 комплексно механізованих та автоматизованих цехів і 86 ліній, 128 км технологічних трас та 25 км транспортних конвейерів³. З 1976 р. на підприємстві було розпочато впровадження робіт-маніпуляторів. У 1983 р. їх налічувалось уже 45. Крім підвищення продуктивності праці на 20% і вивільнення понад 70 робітників від важкої монотонної праці, роботизація сприяла піднесенню якості виробів й економії матеріалів. У 1984 р. встановлено додатково ще понад 20 роботів і перестановлювачів⁴.

В об'єднанні, що діяло у рамках приладобудівного комплексу на базі «Кінескопа», було створено електронно-променеві прилади, які не поступаються перед кращими зарубіжними аналогами. Це сприяло заощадженню у десятий п'ятирічці 18,3 млн. крб.

¹ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — К., 1981, с. 50.

² Рад. Україна, 1983, 23 квіт.

³ Вільна Україна, 1973, 5 січ.

⁴ Львов. правда, 1983, 14 сент.; Лампочка Ілліча (орган парткому, профкому, комітету комсомолу та дирекції орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора виробничого об'єднання «Кінескоп» ім. XXVI з'їзду КПРС), 1983, 30 верес.; 1985, 1 лют.

⁵ Добрик В. Ф. Стиль роботи — творчий. — Комуніст України, 1982, № 9, с. 25; Омельченко П. М., Гордієнко В. І., Кошла С. В. У єдиному руслі. — Львів, 1982, с. 15; Екон. Рад. України, 1982, № 5, с. 8.

Велику увагу колектив підприємства приділяв впровадженню автоматизованих систем управління виробництвом та технологічними процесами. Це забезпечило значний економічний ефект та оптимальні шляхи раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, поліпшення нормування, обліку праці й контролю за ходом виробничих процесів. Застосування автоматизованої системи управління якістю продукції, наприклад, на початок одинадцятої п'ятирічки зумовило заощадження 1,6 млн. крб.⁶

З 1979 р. в об'єднанні функціонує комплексна система управління енергопостачанням з обчислювальним центром і диспетчерським пунктом, що зберігає 112 тис. крб. щороку. Кожної півгодини ЕОМ видає дані про енергоспоживачів. До неї підключено також прилади для спостереження за витратами газу й пари. Щорічна економія від системи безперервного контролю за роботою центральної котельні дорівнює 76 тис. крб.⁷ А головним є те, що облік споживання паливно-енергетичних ресурсів сприяє чіткій організації дійового соціалістичного змагання за їх економію.

Використання досягнень науково-технічного прогресу — процес безперервний. Тільки у 1981—1983 рр. в об'єднанні було здійснено 655 заходів згідно з планом технічного розвитку, в тому числі впроваджено 316 прогресивних технологічних процесів⁸. Все це сприяло ефективній роботі колективу у справі піднесення продуктивності виробництва й додержання режиму економії.

Однак, як зазначалося на листопадовому (1982 р.) Пленумі ЦК КПРС і на засіданні Політбюро Центрального Комітету партії 15 листопада 1984 р., впровадження у виробництво досягнень науки, техніки та передового досвіду посувається повільно⁹. Пленум поставив завдання виявити й усунути причини, що заважають науково-технічному прогресу.

В боротьбі за економію і бережливість особливо активну участь беруть раціоналізатори та винахідники. Основний напрям їх пошуків націлено на економію сировини, матеріалів, інструментів й електроенергії.

В 1971 р. на заводі кінескопів було впроваджено у виробництво 1849 рацпропозицій і 22 винаходи 2350 новаторів, за рахунок чого зекономлено 2,2 млн. крб.¹⁰, а у 1975 р. ефект від цінних пропозицій становив на підприємстві майже 2,4 млн. крб.¹¹

Значну роль у боротьбі за економію матеріальних ресурсів відіграють творчі бригади новаторів, кількість яких зростає з 47 в 1976 р. до майже 300 у 1984 р.¹² Характерною їх рисою є плідне поєднання творчих зусиль робітників, техніків, інженерів та вчених.

Впровадження у виробництво 44 винаходів і 4,3 тис. пропозицій 2511 раціоналізаторів та 23 винахідників зберегло об'єднанню за перших два роки одинадцятої п'ятирічки 3392 т чорних металів, 2815 т умовного палива, 6505 Гкал тепла, 10,5 млн. кВт. год електроенергії¹³. Лише в 1984 р. понад 3 млн. крб. забезпечило впровадження 2592 рацпропозицій і 24 винаходів¹⁴. Усе це — яскраве підтвердження того, що

⁶ Вільна Україна, 1981, 4 верес.

⁷ Лампочка Ілліча, 1983, 8 лип.; 2 верес.; Вільна Україна, 1984, 7 січ.

⁸ Лампочка Ілліча, 1984, 7 берез.; 1985, 1 лют.

⁹ Див.: Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 22 листоп. 1982 р. — К., 1982, с. 9; Рад. Україна, 1984, 16 листоп.

¹⁰ Об'єдн. арх. Львів. обл. ради профспілок (далі — ОА ЛОРПС), ф. 1523, оп. 1, спр. 261, арк. 132; Львів. обл. держархів (далі — ЛОДА), ф. 1519, оп. 1, спр. 1734, арк. 4.

¹¹ ОА ЛОРПС, ф. 3223, оп. 1, спр. 240, арк. 86.

¹² Там же, ф. 1523, оп. 1, спр. 316, арк. 327; Лампочка Ілліча, 1984, 4 трав.

¹³ Лампочка Ілліча, 1983, 15 лип.; Вільна Україна, 1983, 15 трав.; Львов. правда, 1983, 25 февр.

¹⁴ Лампочка Ілліча, 1985, 25 січ.

всестороння підтримка винахідництва та раціоналізації у нашій країні є невід'ємною частиною державної політики¹⁵.

Ефективним засобом економії в народному господарстві є підвищення якості продукції. Це зберігає працю й матеріальні ресурси, відзначалося на XXV з'їзді КПРС¹⁶. Серед перших виробів у країні, що удостоїлися державного Знака якості, були львівські кінескопи (1968 р.)¹⁷. Колектив заводу разом з трьома іншими підприємствами області в 1971 р. приступив до розробки і впровадження комплексної системи управління якістю продукції (КСУЯП), схваленої у 1975 р. ЦК КПРС¹⁸.

Загальна сума економії від підвищення довговічності продукції підприємства протягом 1971—1975 рр. становила 28,3 млн. крб., а сума його прибутку за рахунок поліпшення якості виробів — 14,9 млн. крб.¹⁹ У 1975 р. випуск продукції вищої категорії на заводі досяг 50,5% в загальному обсягу виробництва, а по кінескопах — 77,1%²⁰. Відповідно поставки виробів на експорт за п'ятирічку у цілому зросли в 4,5 рази й у 1975 р. досягли 30% всього обсягу їх реалізації. Половина кінескопів поставлялася в капіталістичні країни²¹.

У десятій п'ятирічці колективи об'єднання та Львівського автобусного заводу виступили з починком забезпечити до 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна випуск основних видів продукції лише високої якості. Уже в 1978 р. 79,6% цих виробів об'єднання було атестовано на державний Знак якості, а у 1980 р. — всі 100% їх²². Досягнуте є результатом цілеспрямованої діяльності парторганізації, усіх працівників «Кінескопа» в удосконаленні КСУЯП, розгортанні соціалістичного змагання за поліпшення якісних показників. Про це свідчить і зростання кількості відмінників якості. Так, якщо в 1971 р. їх налічувалося 107 чол., у 1975 р. — 180²³, то в 1983 р. — уже 270²⁴. Окремі бригади у повному складі працювали на самоконтролі. В 1982 р. трудівники об'єднання досягли найвищої продуктивності праці у виготовленні кольорових кінескопів та найнижчої їх собівартості в країні²⁵.

Великий потенціал «для економії праці й продуктів» В. І. Ленін вбачав у соціалістичному змаганні²⁶. На сучасному етапі комуністичного будівництва боротьба за економію і бережливість стала одним з головних напрямів цього руху. Його ефективною формою є зустрічне планування, тобто прийняті з ініціативи трудових колективів зобов'язання, які ґрунтуються на використанні внутрішніх резервів виробництва. В 1973 р. колектив заводу кінескопів у числі перших на Україні підхопив почин передових московських підприємств щодо розробки зустрічних планів на наступний рік за рахунок економії ресурсів. У 1977 р. бюро міськкому Компартії України узагальнило практику складання зустрічних планів у колективах львівських підприємств — виробничого об'єднання «Кінескоп», ім. 50-річчя Жовтня та «Промінь»²⁷. Традиції цього планування зберігалися й у наступні роки. У відповідь на залик грудневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС трудів-

¹⁵ Див.: Правда, 1983, 26 мая.

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС. — К., 1976, с. 49.

¹⁷ ЛОДА, ф. 283, оп. 10, спр. 3287, арк. 40.

¹⁸ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...). К., 1983, т. 12, с. 36—40.

¹⁹ ОА ЛОРПС, ф. 3223, оп. 1, спр. 305, арк. 43.

²⁰ Там же, арк. 19.

²¹ Там же, арк. 26, 42; спр. 239, арк. 154.

²² Там же, ф. 1519, оп. 1, спр. 2305, арк. 21; Львов. правда, 1981, 13 мая.

²³ ОА ЛОРПС, ф. 3223, оп. 1, спр. 306, арк. 214.

²⁴ Лампочка Ілліча, 1983, 10 черв.

²⁵ Комс. правда, 1982, 15 окт.

²⁶ Див.: Ленін В. І. Сьомий екстрений з'їзд РКП(б). — Повне зібр. творів, т. 36, с. 72.

²⁷ Вільна Україна, 1977, 4 лют.

ники об'єднання вирішили понад встановлені завдання в 1984 р. підвищити продуктивність праці на 1% і знизити собівартість продукції на 0,5%. Фактично ж надпланове зростання продуктивності праці становило 1,5%, а зниження собівартості — 0,8%²⁸.

Дуже близьким до зустрічного планування є перегляд норм витрачання матеріальних ресурсів з ініціативи робітників. На заводі кінескопів ще у середині дев'ятої п'ятирічки бригадир складувів А. Є. Фау звернувся до адміністрації з проханням збільшити йому норми виробітку вдвоє та відповідно знизити розцінки. Його почин підхопили кавалер ордена Леніна монтажники Н. Ф. Філонова, бригада монтажників Героя Соціалістичної Праці О. Л. Станицької, а загалом по заводу — колективи 8 цехів, 11 дільниць, 71 бригади, всього — 1021 чол. Умовний економічний ефект від впровадження цієї ініціативи становив 147,2 тис. крб.²⁹

Однією з важливих форм боротьби трудящих за збереження ресурсів є особові (колективні й індивідуальні) рахунки економії. На заводі кінескопів цей рух поширився ще в роки дев'ятої п'ятирічки. Його розвитку сприяв заклик комуністів підприємства розгорнути змагання за скорочення втрат на кожному робочому місці.

На середину 1983 р. в об'єднанні діяло 127 бригадних і 29 змінних рахунків економії³⁰. Особливо вагомі вони були в бригаді Я. Т. Петровського. Лише у 1982 р. на її особовому рахунку налічувалося 8946 одиниць зекономлених електронно-оптичних систем та 94,9 тис. кВт. год електроенергії³¹.

В тому ж 1982 р. на особисті рахунки економії, які вели понад 2 тис. слухачів шкіл комуністичної праці, надійшло 196,2 тис. крб., а всього за два роки одинадцятій п'ятирічки в об'єднанні було зекономлено матеріальних й енергетичних ресурсів на 6 млн. крб.³² У 1984 р. налічувалося вже понад 4 тис. особових рахунків економії³³.

Могутній розмах у колективі заводу кінескопів дістав рух за роботу на зекономлених ресурсах. Розгорнувся він на підтримку пропозиції бригадира Московського заводу електровакуумних приладів Г. Д. Ареф'євої працювати 8 днів на рік на заощаджених матеріалах. Першою підхопила цю ініціативу бригада Героя Соціалістичної Праці О. Л. Станицької, яка зобов'язалася в 1973 р. відпрацювати на зекономлених ресурсах 9 днів. З подібними зобов'язаннями виступили також інші колективи підприємства. Всього у 1973 р. цей почин підхопили 4020 трудівників заводу, в 1974 р. — 4200, а у 1975 р. — вже 4905 чол.³⁴ Ініціатор руху — бригада О. Л. Станицької в 1973 р. зекономила матеріалів на суму 44,6 тис. крб. і відпрацювала на них 13 днів. Загалом на підприємстві було збережено сировини, матеріалів та електроенергії на суму 438 тис. крб. У завершальному році дев'ятої п'ятирічки колектив заводу майже всю надпланову продукцію випустив протягом трьох днів, використовуючи лише зекономлену сировину³⁵.

Ще напередодні десятої п'ятирічки бригада О. Л. Станицької вирішила за рахунок внесення раціоналізаторських пропозицій, удосконалення технології виробництва, підвищення якості продукції не про-

²⁸ Робіт. газ., 1984, 23 берез.; Лампочка Ілліча, 1984, 10 лют.; 1985, 4 січ.

²⁹ ОА ЛОРПС, ф. 1519, оп. 1, спр. 1992, арк. 7; Кутяк В. П. Економіка на робочому місці. — Львів, 1974, с. 65—66.

³⁰ Лампочка Ілліча, 1983, 10 черв.

³¹ Там же, 11 берез.

³² Там же, 24 черв.; Львов. правда, 1983, 26 нояб.; Вільна Україна, 1983, 11 лют.

³³ Лампочка Ілліча, 1984, 3 лют.; 21 верес.

³⁴ ОА ЛОРПС, ф. 1519, оп. 1, спр. 1895, арк. 63; спр. 1856, арк. 70; ф. 3223, оп. 1, спр. 238, арк. 14, 19; спр. 305, арк. 31, 59, 78, 88; Львов. правда, 1974, 23 люта.

³⁵ ОА ЛОРПС, ф. 1519, оп. 1, спр. 1895, арк. 64; спр. 1993, арк. 106; спр. 1994, арк. 42, 43; ф. 3223, оп. 1, спр. 305, арк. 31, 59, 88; Львов. правда, 1974, 23 люта; 1975, 30 мая; Робітничий клас УРСР і науково-технічний прогрес. (Істор. нарис). — К., 1980, с. 208.

сто заощаджувати певну кількість матеріалів і напівфабрикатів, а забезпечити економію на суму річного фонду зарплати бригади, тобто одержувати заробіток «з власної скарбниці»³⁶. На 1976 р. ця сума становила 43 тис. крб. Лише за 10 місяців того року було зекономлено матеріалів на 53 тис. крб. Продуктивність праці зросла при цьому на 18%. Всього ж у цеху, де працювала бригада, за вказаний час економія ресурсів досягла 232 тис. крб. при зниженні собівартості виробів на 16%³⁷.

Зважаючи на високу ефективність цього руху, Політбюро ЦК КПРС запропонувало, щоб кожний трудовий колектив за прикладом передових підприємств поставив перед собою завдання: працювати два дні на рік на зекономлених матеріалах, сировині й паливі³⁸. Заклик партії дістав широкий відгук серед трудящих країни. Зокрема, в об'єднанні «Кінескоп» його активно підтримали колективи 2 цехів, 6 дільниць та 9 бригад³⁹.

На промислових підприємствах країни у 70—80-х роках активно проводилися також всесоюзний та республіканські огляди резервів виробництва, що стали важливою формою вияву творчої активності трудящих в їх боротьбі за економію і бережливість. Ще у 1971 р. на заводі кінескопів було зекономлено газу, тепло- та електроенергії на 120 тис. крб. За ці досягнення колектив було нагороджено Почесною грамотою ВЦРПС⁴⁰. Протягом 1971—1975 рр. учасниками оглядів резервів виробництва були 85,3% працівників підприємства. За той час впроваджено 9927 їх пропозицій з економічним ефектом понад 11 млн. крб.⁴¹

Идучи назустріч 60-річчю Великого Жовтня, кінескопівці в 1977 р. заощадили 85,8 т прокату, 6,9 млн. кВт. год електроенергії, 3,6 тис. Гкал тепла⁴².

Заклик XXVI з'їзду КПРС «економіка повинна бути економною!»⁴³ було сприйнято колективом підприємства як наказ партії. У 1983—1984 рр. за рахунок пошуку додаткових резервів трудівники об'єднання заощадили багато умовного палива, електроенергії, металу.

На економію виробничих ресурсів спрямована також бригадна форма організації праці, яка народилася в самій гущі мас і є результатом творчої активності робітничого класу. В ній поєднуються особисті інтереси трудівника, колективу та суспільства, що являє собою один з найважливіших факторів успішного будівництва комунізму. Перший експеримент з використанням бригадного госпрозрахунку припадає ще на початок 30-х років⁴⁴.

Пошукам раціональної організації праці постійно приділялася й приділяється увага і на «Кінескопі». Зростання там механізації та автоматизації виробництва, впровадження потокових ліній, взаємозамінюваності робітників і суміщення професій сприяли на початку 70-х років виникненню комплексних бригад, що працювали за єдиним нарядом з колективною оплатою роботи за кінцевими результатами. Такою формою організації праці в 1972 р. було охоплено на заводі 85% усіх робітників-відрядників⁴⁵. Заробіток розподілявся згідно з

³⁶ ОА ЛОРПС, ф. 1519, оп. 1, спр. 1993, арк. 103; ф. 3223, оп. 1, спр. 326, арк. 28; Вільна Україна, 1976, 7 січ.

³⁷ Вільна Україна, 1976, 13 листоп.

³⁸ Рад. Україна, 1984, 16 листоп.

³⁹ Лампочка Ілліча, 1985, 18 січ.

⁴⁰ Вільна Україна, 1972, 24 трав.

⁴¹ ОА ЛОРПС, ф. 3223, оп. 1, спр. 239, арк. 157.

⁴² Там же, ф. 1519, оп. 1, спр. 2159, арк. 35.

⁴³ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 50.

⁴⁴ Гудзенко П. П. Трудові почини робітничого класу, 1921—1937: (На матеріалах Української РСР). — К., 1980, с. 151—154.

⁴⁵ Об'єдн. арх. Укр. республ. ради профспілок (далі — ОА УРРПС), ф. 2605, оп. 8а, спр. 436, арк. 22—25.

присвоєними розрядами й відпрацьованим часом. Однак недоліки індивідуальної відрядності збереглися. Вони були лише перенесені на бригаду, що фактично стала колективним відрядником. Госпрозрахунок не застосовувався, участь робітників в управлінні виробництвом також мала обмежений характер.

Лише після XXV з'їзду КППС загальнозаводська комісія по вдосконаленню бригадної форми організації та оплати праці прийняла рішення про створення рад бригад і застосування коефіцієнта трудової участі (КТУ). Наприкінці п'ятирічки було здійснено переведення деяких бригад на господарський розрахунок. Особливо цей процес прискорився після прийняття постанови ЦК КППС та Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1979 р. «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва й якості роботи», в якій вказано, що нова форма організації праці в одинадцятій п'ятирічці повинна стати основною⁴⁶, й постанови ЦК КППС «Про дальший розвиток і підвищення ефективності бригадної форми організації та стимулювання праці в промисловості» (1983 р.)⁴⁷. На початок 1980 р. у «Кінескопі» налічувалося всього 145 бригад. Приблизно половина з них працювала на госпрозрахунку. 65 цих колективів вже до 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна виконали п'ятирічні плани. Серед них — бригади Героя Соціалістичної Праці А. Є. Фау, М. П. Сагановського, Н. В. Сарафанової й ін. В 1980 р. відбувалися дальше переведення бригад на госпрозрахунок і створення нових з відповідною організацією та оплатою праці. На кінець року всього їх уже налічувалося 290, а економічний ефект від роботи цих колективів становив понад 300 тис. крб.⁴⁸

У перші роки одинадцятій п'ятирічці чисельність бригад продовжувала швидко зростати й на середину 1982 р. досягла 471. З них 208 були госпрозрахунковими. На той час у бригадах уже працювали 68,5% робітників об'єднання⁴⁹. Колективам доводилися п'ятирічний, річний, квартальний і місячний плани. Під виробничу програму їм виділялися сировина та матеріали й встановлювалися норми витратання останніх. За ними закріплювалося обладнання, їм планувався необхідний рівень продуктивності праці та визначався фонд зарплати. Це давало широкий простір для пошуку. Так, у бригаді М. П. Сагановського велику увагу приділили економії металу. Її члени почали замовляти в поставальників меншу його кількість. Лише за перше півріччя 1982 р. було заощаджено металу на суму понад 6 тис. крб.⁵⁰ Ця бригада достроково виконувала річні плани.

Організація наскрізної комплексної бригади на чолі з Т. П. Нестеренко забезпечила об'єднанню економію 36 тис. крб., а створення комплексних бригад по виготовленню мікрокінескопів — 108,9 тис. крб.⁵¹

На початку 1983 р. колективними формами організації праці на підприємстві були охоплені вже 70% робітників, а в березні 1984 р. — майже всі трудівники основного виробництва, тобто $\frac{3}{4}$ їх загальної кількості. Чисельність бригад зросла до 499, з них госпрозрахункових — до 243. У 1983 р. вже цілі цехи об'єднання працювали за єдиним нарядом⁵².

Однак швидке зростання кількості бригад на підприємстві ще не було гарантією їх високої віддачі. Адже матеріальні ресурси найраціональніше використовуються саме у госпрозрахункових бригадах, а

⁴⁶ Див.: КППС в резолюціях... К., 1984, т. 13, с. 432.

⁴⁷ Правда, 1983, 4 дек.

⁴⁸ Львов. правда, 1981, 17 июня; Цехош Н. А., Рымар Н. В. Бригадная форма организации и оплаты труда. — Львов, 1981, с. 13.

⁴⁹ Вільна Україна, 1982, 14 лип.

⁵⁰ Львов. правда, 1982, 7 авг.

⁵¹ Вільна Україна, 1982, 18 лип.

⁵² Львов. правда, 1983, 22 февр.; 1984, 25 марта; Лампочка Ілліча, 1983, 25 листоп.; 1984, 3 лют.

їх в об'єднанні налічується менше половини. Різномісний в умовах організації праці трудових колективів підприємства, особливо суміжних, технологічно пов'язаних між собою, ускладнює їх взаємовідносини. Безумовно, ресурсозберігаючий ефект бригадного підряду значно підвищився б при переведенні на госпрозрахунок усіх бригад, усіх виробничих підрозділів об'єднання. До того ж на результати госпрозрахункової діяльності трудових колективів останнього негативно впливають недосконалість планування, матеріального постачання і технічного забезпечення. Часто буває, що бригада повинна відповідати за виконання плану, а за своєчасну й комплектну доставку матеріалів, за безперебійну роботу техніки перед нею не відповідає ніхто. Як підкреслив товариш М. С. Горбачов у доповіді на Всесоюзній науково-практичній конференції, «треба ще енергійніше продовжувати пошук найдоцільніших форм і методів поєднання економічних інтересів суспільства, трудових колективів, кожного працівника»⁵³.

Наполеглива боротьба колективу «Кінескопа» за економію та бережливість сприяла успішному виконанню виробничих завдань, дальшому зростанню ефективності виробництва. Так, ще в дев'ятій п'ятирічці 90% приросту продукції було одержано за рахунок підвищення продуктивності праці, а п'ятирічний план реалізації виготовлюваних виробів виконано 15 травня 1975 р. За трудові здобутки 224 працівники підприємства нагороджені орденами й медалями РСР⁵⁴. Виробничу програму десятої п'ятирічки трудящі об'єднання завершили за 4,5 року. Продуктивність праці при цьому зросла вдвоє, що на 31% перевищує п'ятирічне завдання. Лише за рахунок зниження собівартості продукції у 1975—1980 рр. підприємство одержало 35 млн. крб. прибутку. За високі досягнення колектив «Кінескопа» було нагороджено орденом Леніна⁵⁵.

За 1981—1983 рр. обсяг виробництва в об'єднанні зріс на 15,5%, а продуктивність праці — на 10,2%. Від зниження собівартості продукції лише у 1983 р. одержано 600 тис. крб. понадпланової економії. 24 грудня 1984 р. колектив підприємства виконав річний план за обсягом виробництва і реалізації продукції. Показово, що порівняно з 1983 р. цей обсяг збільшився на 15%, причому весь його приріст забезпечено за рахунок підвищення продуктивності праці. Значне скорочення технологічних та матеріальних втрат сприяло подвійному зростанню прибутку⁵⁶.

Досвід раціонального господарювання, економії й ощадливості, нагороджений колективом «Кінескопа», став надбанням трудівників багатьох підприємств Львова та області. Він широко відомий також у республіці й за її межами. В листопаді 1982 р. бюро Львівського міськкому Компартії України схвалило роботу цього трудового колективу щодо ощадливого використання сировинних, паливно-енергетичних та інших ресурсів. У вересні 1983 р. на базі об'єднання було проведено міську науково-практичну конференцію, присвячену цим питанням, за участю керівників підприємств і секретарів їх парторганізацій⁵⁷.

Активно впроваджується ощадливе господарювання також у філіалах «Кінескопа».

Багато цінного у колективу об'єднання запозичили їх колеги по змаганню — трудівники московського заводу «Хроматрон» ордена Жовтневої революції, виробничого об'єднання «МЕЛЗ» і заводу «Екранас» з м. Паневежіса Литовської РСР. Комплексну ж систему управління

⁵³ Рад. Україна, 1984, 11 груд.

⁵⁴ ОА ЛОРПС, ф. 1519, оп. 1, спр. 1993, арк. 98, 107; ф. 3223, оп. 1, спр. 305, арк. 49.

⁵⁵ Львов. правда, 1981, 28 апр.

⁵⁶ Лампочка Ілліча, 1984, 16 берез.; 13 квіт.; 1985, 1 лют.

⁵⁷ Львов. правда, 1983, 25 февр.; Лампочка Ілліча, 1983, 23 груд.; 23 верес.

якістю вивчали трудівники всієї країни на всесоюзному семінарі, що відбувся 1976 р. в Львові, та сотні делегацій підприємств з усіх куточків СРСР у наступні роки.

В 1983 р. колективу «Кінескопа» за пропаганду передового виробничого досвіду було вручено диплом Пошани ВДНГ СРСР, а також 12 золотих, 48 срібних і 89 бронзових медалей. Зокрема, нагородили одержали слюсар М. І. Фастовський, екранувальниця Н. Є. Самохіна, наладчики Б. М. Лоїк та М. М. Смолій⁵⁸.

Таким чином, наполеглива багаторічна боротьба працівників об'єднання за раціональне використання матеріальних ресурсів сприяла дальшому підвищенню продуктивності праці, піднесенню творчої активності мас. У ході цієї боротьби утвердилися нові ефективні форми ощадливого господарювання, що ґрунтуються на широкому використанні досягнень науково-технічного прогресу, новаторської творчості робітників, розгортанні соціалістичного змагання й різних передових починань.

⁵⁸ Лампочка Ілліча, 1983, 29 лип.

УЧАСТЬ МОЛОДИХ ШАХТАРІВ ДОНБАСУ У СТАХАНОВСЬКОМУ РУСІ (1935—1941 рр.)

М. М. КУЗЬМЕНКО (Донецьк)

КПРС завжди приділяє велику увагу вдосконаленню форм і методів партійного керівництва комсомолом, залучає молодь до активної участі у будівництві нового суспільства. Одним з важливих історичних етапів розвитку нашої країни стали перші п'ятирічки, коли трудова активність радянського народу, у тому числі робітничої молоді, піднялася на нову висоту. Саме в той час у нашій країні творча ініціатива мас досягла величезного розмаху і виявилася насамперед у якісно новій формі соціалістичного змагання — стахановському русі.

Видатний рекорд О. Стаханова — вибійника шахти «Центральна-Ірміне» (м. Кадіївка) — поклав початок новаторському рухові, який швидко поширився по всій країні й став масовим. Пророчі ленінські слова про те, що за соціалізму «...сила прикладу вперше дістає можливість справити свій масовий вплив»¹, знайшли своє реальне втілення у радянській дійсності.

Значну увагу розвитку стахановського руху приділяли партійні організації України. Донецький обком КП(б)У, високо оцінивши почин О. Стаханова, 9 вересня 1935 р. звернувся до гірників — членів ЛКСМУ з таким закликком: «Перетворюйте стахановський рух у рух мас. Беріть приклад з кращих комсомольців — Концедалова, Жукова, Афанасьєва та інших. Кожен комсомолец-вибійник повинен стати майстром відбійного молотка»².

19 вересня 1935 р. для шахтарів-новаторів було встановлено звання «Майстер відбійного молотка». Одними з перших його одержали О. Стаханов, М. Изотов, В. Савченко, Т. Поздняков й ін. А в березні наступного року серед гірників — членів ЛКСМУ це звання мали вже 2,5 тис. чол.³.

¹ Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади.— Повне збір. творів, т. 36, с. 180.

² Парт. арх. Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 927, арк. 9—10; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР: Сб. документов и материалов. Киев, 1977, ч. 1, с. 303.

³ Комуніст, 1936, 16 берез.; 14 жовт.

Виконуючи вказівки обкому партії, комсомольські організації вели боротьбу за дальший розвиток стахановського руху і залучення до нього широких мас молоді. Очолив цю роботу Донецький обком ЛКСМУ, за ініціативою якого в області почався активний обмін досвідом по керівництву рухом новаторів серед молодих гірників. На обласних нарадах, куцшових та міських семінарах активу ЛКСМУ, засіданнях бюро комсомольських органів, а також на сторінках обласної молодіжної преси, особливо газети «Комсомолец Донбасса», широко пропагувалися трудові успіхи кращих ударників, цілеспрямована робота окремих первинних і районних організацій комсомолу по залученню молоді до соцзмагання.

Протягом вересня — листопада 1935 р. бюро Донецького обкому ЛКСМУ на своїх засіданнях неодноразово розглядало питання про керівництво стахановським рухом серед молодих гірників з боку комсомольських організацій. На бюро заслуховувалися Чистяківська, Кадіївська, Горлівська, Сталінська міські організації ЛКСМУ, комітети комсомолу шахт № 4 — 21 «Петрівка», № 1 «Кочегарка» та ін.⁴ Це сприяло поліпшенню стану справ у розвитку стахановського руху не лише у названих, а й багатьох інших комсомольських організаціях області.

Значну роботу по розгортанню трудового суперництва серед молодих шахтарів проводили комсомольці Кадіївки, які виступили з ініціативою охопити всіх членів ЛКСМУ та позаспілкуву молодь стахановським рухом⁵. У листопаді 1935 р. бюро Донецького обкому комсомолу узагальнило їх передовий досвід у цій справі. Зокрема, було схвалено таку форму роботи, як проведення зльотів молодих майстрів вугілля за професіями (врубмашиністів, вибійників, коногонів тощо). Обком запропонував усім комсомольським організаціям області використовувати цей досвід для проведення стахановських семінарів та консультацій для шахтарської молоді⁶.

Велика організаторська робота комсомольських організацій по розгортанню руху новаторів давала позитивні результати. Вже на кінець 1935 р. у Кадіївському районі в ньому брали участь 2545 молодих гірників, у тому числі 1045 членів ЛКСМУ. В районі було організовано 18 комсомольсько-молодіжних стахановських бригад, 4 лави та 2 дільниці⁷. Значних успіхів у цьому плані добилися й комсомольські організації Макіївки, Горлівки та інших промислових міст Донбасу.

В розгортанні новаторства серед молоді у регіоні значну роль відіграли стахановські семінари, які проводилися комсомольськими організаціями вугільних підприємств. Їх ініціаторами стали молоді ударники: врубмашиніст Б. Афанасьєв, вибійник І. Безукладний, інженер комсомольсько-молодіжної дільниці А. Демидов, які першими застосували передові методи праці на своїх робочих місцях. На таких семінарах новатори мали змогу не тільки ділитися своїм досвідом, а й одержувати поради спеціалістів. Це допомагало їм вирішувати виробничі завдання, спираючись на здобуті теоретичні та технічні знання. Донецький обком ЛКСМУ на засіданнях бюро узагальнив досвід Б. Афанасьєва, І. Безукладного й А. Демидова і вжив заходів до поширення його серед комсомольських організацій шахт⁸.

Велике значення для дальшого розвитку руху новаторів мала Всесоюзна нарада стахановців, яка відбулася 14—17 листопада 1935 р. у Москві. На ній виступали ініціатори нової форми змагання О. Стаханов,

⁴ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 12, оп. 1, спр. 142, арк. 170; спр. 144, арк. 128—135; спр. 230, арк. 17—18.

⁵ Комсомолец-активіст, 1935, № 12, с. 10.

⁶ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 12, оп. 1, спр. 221, арк. 13—14.

⁷ Комсомолец-активіст, 1935, № 12, с. 9—10.

⁸ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 12, оп. 1, спр. 117, арк. 124; спр. 246, арк. 200; Центр. держ. арх. нар. госп-ва (далі — ЦДАНГ) СРСР, ф. 7566, оп. 1, спр. 1835, арк. 7.

М. Дюканов, М. Ізотов, Д. Концедалов, Б. Афанасьєв та ін. Після повернення додому вони активно включилися в роботу по пропаганді рішень наради й боротьбу за масове поширення прогресивних методів праці серед молодих гірників, виступивши з доповідями на комсомольських зборах шахт Кадіївки, Горлівки та інших міст Донбасу.

Новий імпульс у розгортанні руху новаторів по всій країні дав грудневий (1935 р.) Пленум ЦК ВКП(б). На ньому було високо оцінено стахановський рух, відзначено перші успіхи і накреслено головні напрями його дальшого розвитку⁹.

Ділом відповідаючи на рішення цього Пленуму, комсомольські організації Донбасу ще активніше включилися у боротьбу за поширення руху ударників, залучення до нього широких верств робітничої молоді.

У 1936 р. масовий рух за високопродуктивну працю на шахтах Донбасу набув нових форм. Комсомольсько-молодіжні колективи проводили стахановські зміни, тижні, декади та місячники. Так, на шахті ім. Якіра (Горлівка) під час стахановської декади у січні 1936 р. 24 члени ЛКСМУ виконали завдання на 125%¹⁰. За активною участю комсомольців на шахті «Червона зірка» (Чистякове) було збільшено видобуток вугілля з 1700 до 2400 т на добу. Перше місце серед трудових колективів зайняла там комсомольсько-молодіжна бригада вибійників на чолі з І. Плетньовим¹¹.

Проведення на більшості шахт Донбасу стахановських декад та місячників дало змогу значно підняти продуктивність праці. Донецький обком КП(б)У узагальнив досвід проведення такого роду заходів і на прикладі колективів шахт «Капітальна—Марковка» і «Червоний Жовтень» показав корисність творчого застосування передових методів праці, а також рекомендував використовувати їх для збільшення вуглевидобутку¹².

Партійні та комсомольські організації приділяли велику увагу питанням організації курсів, гуртків і семінарів стахановців, на яких мали підвищувати свою майстерність молоді гірники. Вони були створені на всіх шахтах Донбасу. На кінець 1936 р. на них навчалися понад 10 850 чол.¹³

У серпні 1936 р. комсомольці Кадіївки підготували та провели стахановську вахту, яка сприяла залученню сотень членів ЛКСМУ та молодих шахтарів у лави новаторів. У ній взяли, зокрема, участь 800 комсомольців, з яких 450 виконали більш як 2, а 100 чол. — понад 3 норми¹⁴.

Бюро Донецького обкому партії високо оцінило почин кадіївців, відзначивши, що він має велике значення для дальшого розвитку масового руху молоді за опанування стахановськими методами праці. Місцевим партійним організаціям висувалося завдання очолити комсомольські стахановські вахти, подати максимальну допомогу і підтримку комітетам ЛКСМУ у цій справі¹⁵.

Партійні та комсомольські організації активно включилися у роботу по виконанню рішень бюро Донецького обкому КП(б)У. Слідом за кадіївцями такі вахти провели комсомольці Горлівки, Макіївки, Сталіно та інших вугільних центрів Донбасу. Комітети комсомолу шахт проводили значну організаційну роботу під час підготовки стахановських вахт. Хід останніх обговорювався на комсомольсько-молодіжних зборах, висвітлювався у стінних газетах та радіопередачах, на тематичних

⁹ Див.: Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...). К., 1980, т. 5, с. 228.

¹⁰ Комсомолец Донбасса, 1936, 28 янв.

¹¹ Стахановские сутки на шахте «Красная звезда». — Чистяково, 1935, с. 4—22.

¹² Стахановский месяц на шахтах. — Сталино, 1936, с. 5—27.

¹³ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 12; оп. 1, спр. 248, арк. 54—55.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Комсомолец Донбасса, 1936, 20 сент.

стендах в клубах і гуртожитках. Переможці змагання преміювалися. Все це сприяло залученню до участі у вахтах не тільки членів ВЛКСМ, а й широких мас позаспілкової молоді.

В своєму розвитку стахановський рух зустрічав й певні труднощі. На деяких шахтах не дбали про поширення методів роботи новаторів, партійним та комсомольським організаціям доводилося вести боротьбу проти консервативних і ворожих елементів.

Щоб виявити недоліки у розвитку стахановського руху та допомогти подолати їх, ЦК ВЛКСМ на початку 1936 р. провів всесоюзний рейд «легкої кавалерії»*, у якому взяли участь й комсомольці Донбасу. В містах і районах рейдом керували перші секретарі комітетів ЛКСМУ¹⁶. На кожній шахті було створено по кілька бригад «легкої кавалерії». Тільки в Сталіно їх налічувалося 235. В їх роботі брали участь 957 молодих робітників. У рейді взяли, зокрема, активну участь комсомольці майстри вуглевидобутку Г. Аносов, С. Кондрашов, А. Олексієнко та багато інших стахановців. Виявлені «кавалеристами» факти безгосподарності, тяганини, недбайливого ставлення до руху новаторів з боку окремих господарських працівників, ставали предметом обговорення на виробничих зборах і виробничих нарадах. Так, на шахті № 8 рейдова бригада у складі трьох комсомольців виявила з боку начальника третьої дільниці та його помічника факти порушення правил техніки безпеки, неповного використання механізмів, нехтування стахановськими методами праці¹⁷. Рейди «легкої кавалерії» допомагали партійним і комсомольським органам ліквідувати недоліки у справі новаторства на виробництві.

Велику користь у поширенні передового досвіду серед молоді дав інститут інструкторів стахановських методів роботи, створений вперше в країні Донецьким обкомом КП(б)У. Наприкінці 1935 р. у ньому налічувалося 130 чол. Серед перших інструкторів були О. Стаханов, М. Ізотов, Я. Сабашков, І. Молостов та ін.¹⁸

Значну роль у розвитку масового руху молодих робітників за високпродуктивну працю відіграли зльоти новаторів. Перший такий зліт відбувся в жовтні 1937 р. одночасно у Сталіно, Горлівці й Макіївці.

На початку 1938 р. ЦК ВЛКСМ провів нараду молодих стахановців з метою поширення їх досвіду в молодіжних трудових колективах. На нараді, зокрема, з доповіддю виступив вибійник шахти «Червоний Профінтерн» тресту «Орджонікідзевугілля» комсомолец М. Золототрубов. 3 грудня 1937 р. він встановив рекорд на своїй дільниці, виконавши норму на 3143%. Через десять днів 26 його колег перекрыли норму більш як у 10, а десятки — у 4—6 разів. Вибійники вели за собою робітників інших спеціальностей — машиністів електровозів лісогонів та ін. Рекорди М. Золототрубова та його товаришів широко обговорювалися колективом шахти. Багато молодих та й досвідчених гірників переймали швидкісні методи роботи новатора, однак були серед них і такі, які сумнівалися в реальності такої продуктивності праці на своїх дільницях. Щоб переконати їх у протилежному, М. Золототрубов пішов на відстаючу дільницю й за три дні виконав місячний план, а 27 грудня перевиконав норму на 4430%¹⁹.

В ході розгортання стахановського руху зростали й міцніли трудові успіхи робітників. Так, напередодні 20-річчя ВЛКСМ 11 тис. молодих

* Добровільні загони комсомольців та позаспілкової молоді, які вели боротьбу з недоліками, бюрократизмом і безгосподарністю на виробництві.

¹⁶ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 12, оп. 1, спр. 235, арк. 63—64.

¹⁷ «Легкая кавалерия» в рейде. Оперативная листовка газеты «Сталинский рабочий» и Сталинского горкома ЛКСМУ, 1936, 29 янв.

¹⁸ Бабко Ю. В. Виникнення і розвиток стахановського руху в промисловості республіки.— Наук. праці з історії КПРС, 1968, вип. 23, с. 81; Лихолобова З. Г. Стахановское движение в Донбассе в 1935—1937 гг.— Вопр. истории, 1973, № 12, с. 28.

¹⁹ Комсомолец Донбаса, 1938, 8 янв.

шаhtarів Донбасу завоювали почесне звання майстрів видобутку вугілля²⁰.

Велике політичне і трудове піднесення в робітничій молоді Донецького басейну викликала підготовка до XVIII з'їзду ВКП(б). Високої продуктивності праці досяг, наприклад, відомий вибійник Л. Концедалов. 8 лютого 1939 р. він виконав норму на 1542,3%. На зборах колективу зміни новатор виступив з ініціативою зустріти XVIII з'їзд партії новими виробничими успіхами²¹. Вона знайшла гаряче схвалення усіх шахтарів Донбасу.

У роки третьої п'ятирічки значно зросла чисельність учасників соціалістичного змагання. Тільки в Сталінській області у першій половині 1939 р. ним було охоплено понад 80% гірників²² та більш як 1000 комсомольсько-молодіжних виробничих колективів²³. А на шахтах Ворошиловградської області у березні 1940 р. налічувалося 35 комсомольсько-молодіжних дільниць, 11 лав, 17 змін і 102 бригади²⁴. Ці колективи брали активну участь у стахановському русі, перевиконуючи виробничі завдання на 120 і більше процентів²⁵.

В роки третьої п'ятирічки на основі досягнень новаторів виникли нові форми соціалістичного змагання, що вело до дальшого вдосконалення виробництва. Зокрема, з'явилася циклічна організація всього комплексу виробничих процесів у механізованих лавах.

Ще на початку 1938 р. молодий начальник комсомольсько-молодіжної дільниці шахти № 18 тресту «Сніжнянськантрацит» К. Шашацький, чітко організувавши роботу колективу, добився, щоб кожна врубова машина видавала 18 тис. т вугілля за зміну. Тим самим було доведено, що вітчизняна гірничо-технічна може працювати високопродуктивно²⁶.

Бюро Донецького обкому ЛКСМУ у лютому 1938 р. рекомендувало комсомольським організаціям вугільних підприємств організувати курси по вивченню циклічної організації праці. Незабаром ними було вже охоплено 96 тис. молодих шахтарів²⁷. Для читання лекцій на цих курсах запрошувалися вчені, інженери та інші спеціалісти. Вжиті заходи сприяли ширшому впровадженню нової організації праці.

У довоєнні роки значного поширення серед молодих гірників Донбасу набув рух за сумісництво професій. Завдяки йому на початку 1940 р. вдалося скоротити штати на допоміжних роботах і перевести в забій шахт трестів «Кіроввугілля», «Лисичанськвугілля», «Ворошиловградвугілля» та «Боковантрацит» близько 760 чол.²⁸

У 1941 р. з ініціативи комсомольської організації шахти ім. Г. Димитрова в Донбасі почалося змагання за створення фонду зміцнення економічної та військової могутності СРСР. Цей патріотичний почин підтримали комсомольці та молоді гірники багатьох шахт²⁹.

Таким чином, у досліджуваній період робітничо-молодь внесла свій гідний вклад у розвиток стахановського руху у вугільній промисловості Донбасу. Витримавши перевірку часом, ставши відправною точкою багатьох форм соціалістичного змагання, цей рух назавжди увійшов в історію розвитку нашої Вітчизни.

²⁰ История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины.— Киев, 1979, с. 347.

²¹ Индустрия, 1939, 9 февр.

²² Очерки истории Донецкой областной партийной организации.— Донецк, 1978, с. 290.

²³ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 424, оп. 1, спр. 61, арк. 50.

²⁴ Центр. парт. арх. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 2972, арк. 26.

²⁵ Сирцова С. М. За покликом великої мети.— К., 1966, с. 60.

²⁶ ЦДАНГ СРСР, ф. 7566, оп. 1, спр. 3519, арк. 3.

²⁷ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 12, оп. 1, спр. 393, арк. 1.

²⁸ Див.: Индустрия, 1940, 9 февр.

²⁹ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 424, оп. 1, спр. 215, арк. 2—5.

До 80-річчя російської революції 1905—1907 рр.

СІЧНЕВО-БЕРЕЗНЕВІ СТРАЙКИ 1905 р. НА УКРАЇНІ

Ю. П. ЛАВРОВ (Київ)

Перша російська буржуазно-демократична революція була підготовлена всім ходом економічного й політичного розвитку країни на рубежі XIX і XX століть. «Об'єктивні потреби соціально-економічного розвитку,— відзначалося в Постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії»,— вступили у непримиренні суперечності з віджилою політичною надбудовою. Ці суперечності були вкрай загострені напередодні революції поразкою у війні з Японією. Вони збільшувалися політичним, духовним і національним гнітом царизму, засиллям іноземного монополістичного капіталу, що викликало дедалі активнішу протидію трудящих»¹. Розвиток цих суперечностей на початок 1905 р. зумовив швидке наростання в країні революційної кризи. У той час, як царизм і правлячі класи Росії з жахом спостерігали наближення революції, багатомільйонні маси робітників і селян її очікували з надією, сподіваючись на поліпшення свого становища й готуючись до майбутніх битв проти самодержавного ладу. 1 січня 1905 р. в більшовицькій газеті «Вперед» В. І. Ленін, аналізуючи революційне становище в Росії, писав: «Самодержавство ослаблене. В революцію починають вірити найбільш невіруючі. Загальна віра в революцію є вже початок революції. Про її продовження дбає сам уряд своєю воєнною авантюрою. Про підтримку і розширення серйозного революційного натиску подбає російський пролетаріат»². Революційні події на початку 1905 р. розвивалися в країні з такою швидкістю, що вже через кілька днів повністю підтвердилось геніальне ленінське передбачення.

В авангарді революційного руху йшли пролетарі Петербурга. 3 січня виступили 13 тис. робітників Путиловського заводу. Цей виступ, за образним висловом В. І. Леніна, став тією «іскрою, яка запалила пожежу»³, а вже 8 січня він переріс у загальний політичний страйк робітників столиці, що безпосередньо передував революційному вибуху⁴.

Події «Кривавої неділі» швидко розвіяли віру в царя навіть у найвідсталіших робітників, пробудивши до політичної боротьби найширші верстви трудящих. «Робітничий клас,— писав В. І. Ленін, вказуючи на політичне значення подій 9 січня,— дістав великий урок громадянської війни; революційне виховання пролетаріату за один день ступило вперед так, як воно не могло б ступити в місяці й роки сірого, буденного, забитого життя»⁵.

У відповідь на кривавий злочин царизму робітники Петербурга розпочали збройну боротьбу. Вже в другій половині дня 9 січня на вулицях міста почались запеклі сутички трудящих з військами й поліцією, з'явилися барикади. Цей день став першим днем революції в Росії.

За своїм соціальним змістом вона була буржуазно-демократичною, а за засобами і формами боротьби — пролетарською. Союзником робітничого класу в революції виступили багатомільйонні маси знедолених селян. Очолювала її створена В. І. Леніним більшовицька партія.

Страшна звістка про жорстоку розправу царизму над петербурзькими робітниками облетіла всю країну і викликала обурення трудящих

¹ Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії. Постанова ЦК КПРС.— Комуніст України, 1985, № 2, с. 3.

² Ленін В. І. Падіння Порт-Артура.— Повне збір. творів, т. 9, с. 151.

³ Ленін В. І. Революційні дні: Перші кроки. Там же, с. 208.

⁴ Ленін В. І. Революційні дні: Переддень кривавої неділі. Там же, с. 212.

⁵ Ленін В. І. Початок революції в Росії.— Там же, с. 190.

мас. У боротьбу включилися робітники Москви, які оголосили страйк солідарності. Революція, розпочата пролетарями Петербурга, стала швидко розвиватися вишир.

Велику активність у той час виявив робітничий клас України. У перших рядах борців йшли робітники-металісти Києва, Катеринослава, Харкова, Миколаєва. Комітети РСДРП України почали друкувати прокламації, які закликали трудящих підтримати боротьбу пролетарів Петербурга й Москви. Вже 12 січня такі листівки з'явилися у Катеринославі⁶ та Одесі. А наступного дня Одеський комітет РСДРП випустив прокламацію, що закликала робітників добиватися 8-годинного робочого дня, негайного припинення війни, скликання Установчих зборів на підставі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права⁷. Водночас комітети РСДРП широко розповсюджували на Україні газету «Вперед» із статтею В. І. Леніна «Початок революції в Росії», що закликала пролетаріат до рішучої боротьби з царизмом, а більшовики Одеси й Миколаєва перевидали цю працю окремою листівкою.

Першими під безпосереднім впливом петербурзьких подій 12 січня застрайкували трудящі Києва — 600 робітників київського машинобудівного заводу Південноросійського товариства й 700 — заводу Гретера і Криванека. Крім загальнополітичних, київські робітники висунули цілий ряд економічних вимог, найголовнішими з яких були встановлення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, скасування штрафів, поліпшення умов праці, медичного обслуговування тощо⁸. Наступного дня виступили робітники Дніпровського машинобудівного заводу Млошевського і К⁰ й чавуноливарного заводу Неєдлі і Унгермана, а 14 січня в страйкову боротьбу включилися працівники пекарень⁹.

Побоюючись поширення страйку на інші підприємства міста, губернатор наказав надіслати до цих заводів, а також до головних майстерень Південно-Західної залізниці кілька рот солдатів. По вулицях робітничих кварталів та околиць міста увесь час курсували посилені козаці й військові роз'їзди¹⁰. Однак, незважаючи на поліцейські заходи, страйковий рух у Києві не припинявся. Під тиском трудящих підприємці змушені були задовольнити ряд їх економічних вимог. Довше від інших страйкували робітничі заводи Південноросійського машинобудівного — до 17 січня та Гретера і Криванека — до 19 січня.

Рішучі виступи робітників активізували боротьбу київських студентів. Вже 15 січня в Політехнічному інституті відбулася сходка, на якій обговорювався план участі студентів у загальнополітичних зборах. 21 січня в Київському університеті пройшли курсові наради студентів, на порядку денному яких стояли питання про організацію масової сходки й оголошення страйку на знак протесту проти існуючого ладу. Дізнавшись про це, власті закрили університет¹¹.

Поступово страйковий рух протесту поширився й на інші міста Київської губернії. Протягом 17—18 січня не працювали близько 2000 робітників Бердичева. 18 січня на вулицях міста відбулася демонстрація. 25 січня розпочався страйк на промислових підприємствах Житомира, який супроводжувався вуличними демонстраціями¹². Виступ робітників підтримала учнівська спілка міста, яка на своїх зборах ухвалила резолюцію протесту проти розстрілу петербурзьких робітників і висловила їм співчуття як борцям за народну справу¹³.

⁶ Лось Ф. Є. Революція 1905—1907 років на Україні.— К., 1955, с. 97.

⁷ Революція 1905—1907 гг. на Украине.: Сб. док. и материалов в 2-х томах.— К., 1955, т. 2, ч. 1, с. 60—61.

⁸ Там же, с. 101—103.

⁹ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 98.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, с. 98.

¹² Красный архив, 1940, № 5, с. 105—106.

¹³ Летопись революции, 1925, № 1, с. 205—206.

В Катеринославській губернії страйки протесту проти «Кривавої неділі» розпочалися, як і в Київській, 12 січня. Цього дня припинили роботу ряд цехів металургійного заводу Південноросійського Дніпровського товариства в с. Кам'янському. Трудящі зажадали від адміністрації заводу поліпшення умов праці й підвищення заробітної плати. Серед страйкуючих розповсюджувалася прокламація «Адрес петербурзьким робітникам», надрукована Катеринославським комітетом РСДРП¹⁴. У ній передові робітники Дніпровського заводу висловлювали свою солідарність з боротьбою пролетарів столиці. Незабаром цей «Адрес» було надіслано за кордон, відредаговано В. І. Леніним і 1 лютого надруковано у більшовицькій газеті «Вперед»¹⁵.

16 січня місцевий комітет РСДРП звернувся до пролетарів міста з прокламацією «До всіх робітників і робітниць м. Катеринослава», в якій закликав їх оголосити загальний страйк. Наступного дня у боротьбу включилися металісти залізопрокатного заводу П. Ланге і К⁰ та трубопрокатного Шодуар, розташованих в Амур-Нижньодніпровську, робітники ливарного заводу «Константин», а 17 січня вдруге застрайкували металурги Дніпровського заводу в с. Кам'янському, пролетарі заводу Товариства російської залізної промисловості Гантке, друкарі міста. 19 січня припинили роботу металурги Олександрівського заводу Брянського товариства, сталеливарного заводу, частина робітників головних майстерень Катерининської залізниці, арматурного заводу, кондуктори й вагоновожати катеринославського електричного трамваю тощо. Всього 19—20 січня в Катеринославі страйкували близько 12 тис. робітників 22 промислових підприємств¹⁶. Поступово страйк поширювався на інші підприємства Катеринослава й незабаром перекинувся в гірничопромисловий район губернії.

17—18 січня припинили роботу металурги заводу Новоросійського товариства в м. Юзівці, 22 — близько 4 тис. робітників Петровського заводу Російсько-Бельгійського металургійного товариства поблизу Єнакієвого, а 24 — металісти Горлівського машинобудівного заводу. В кінці місяця в боротьбу включилися шахтарі Веровського і Софіївського рудників, робітники Дебальцевого, Маріуполя й ряду інших міст Донецького басейну¹⁷. Найбільш тривалим (15 днів) і активним був виступ на Петровському заводі. Загалом протягом січня в гірничопромисловому районі Катеринославської губернії у страйковому русі взяли участь понад 33 тис. чол., тобто майже третина всіх робітників¹⁸.

Наляканий швидким зростанням революційного руху, уряд під прямим тиском з боку підприємців та їх організацій повсюдно збільшував кількість військ у великих промислових центрах, у тому числі на фабриках і заводах України, посилював репресивні заходи щодо страйкуючих. Зокрема, 19 січня, у розпал страйкового руху в Донбасі, рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії через своїх уповноважених звернулася до міністерства внутрішніх справ з вимогою «у зв'язку з можливими безпорядками серед гірничозаводських робітників» розмістити в окремих населених пунктах Катеринославської губернії додаткові контингенти піхотних і козачих військ¹⁹.

За дорученням міністра внутрішніх справ катеринославський губернатор повідомив гірничопромисловців про те, що в разі необхідності у район гірничих розробок Донецького басейну будуть додатково надіс-

¹⁴ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 17.

¹⁵ Див.: Екатеринославщина в революции 1905—1907 гг.: Док. и материалы.— Днепропетровск, 1975, с. 58—59.

¹⁶ Революция 1905—1907 років на Україні: Зб. док. і матеріалів.— К., 1949, с. 16; Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 100—101.

¹⁷ Очерки истории Донецкой областной партийной организации.— Донецк, 1978, с. 44.

¹⁸ История Украинской ССР.— К., 1983, т. 5, с. 95.

¹⁹ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 20.

лані для посилення охорони промислових підприємств два зведених козачих загони. Однак незадоволені цим рішенням керівники ради з'їзду знову висловили міністрові внутрішніх справ свою вимогу «про прийняття найенергійніших заходів щодо охорони рудників» і незабаром надіслали з цього питання ще й спеціальне подання воєнному міністру²⁰.

Вірний своїй політиці захисту інтересів буржуазії, царизм всіляко намагався задовольнити подібні вимоги. Та зупинити наростання робітничого руху він вже не міг. Страйки протесту проти розстрілу петербурзьких пролетарів один за одним спалахували то в одному, то в іншому місті.

Головним осередком страйкового виступу робітників Харкова став паровозобудівний завод. 17 січня там відбувся масовий мітинг, на якому трудящі ухвалили резолюцію протесту проти кривавого злочину царизму. В ній висловлювалася цілковита солідарність з боротьбою петербурзьких, московських, віленських, ковельських робітників проти самодержавства і висувалася вимога ліквідації самодержавства й негайного скликання Установчих зборів²¹. Тут же на мітингу проводився збір коштів на користь сімей загиблих петербурзьких робітників.

29 січня 4 тис. робітників паравозобудівного заводу оголосили страйк. Прибулим чинам фабричної інспекції та адміністрації заводу вони заявили про свою солідарність з петербурзькими робітниками і зажадали встановлення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати. Страйк продовжувався два дні й закінчився після часткового задоволення вимог робітників²².

Січневі події 1905 р. у Петербурзі знайшли широкий відгук серед трудящих Одеси, Миколаєва й Херсона, однак у зв'язку з масовими арештами виступів робітників у цих містах не було. У Чернігівській губернії страйки протесту пройшли лише в залізничних майстернях Конотопа²³.

«Кривава неділя», сколихнувши всю країну, пробудила до активного життя тисячі трудящих. В цілому протягом січня 1905 р. страйкували 440 тис. робітників, тобто більше, ніж за все попереднє десятиріччя. На Україні у страйках протесту взяли участь понад 70 тис. чол.²⁴

Розгорнута під безпосереднім впливом петербурзьких подій 9 січня революційна боротьба робітничого класу України активно продовжувалась і в наступні місяці. Ще з кінця січня тривали страйки на Нікополь-Маріупольському й Петровському металургійних заводах, 1 лютого подали свої вимоги до адміністрації робітники металургійних заводів Російський Провіданс на ст. Сартана, Донецького товариства на ст. Дружківка й Донецько-Юр'ївського — в м. Алчевську²⁵. Наступного дня застрайкували металурги Кадіївського заводу на ст. Алмазна Катерининської залізниці²⁶. З лютого вже втретє з початку року припинили роботу металурги Дніпровського заводу Південноросійського товариства в с. Кам'янському, вимагаючи задоволення висунутих ще в січні вимог²⁷. А 4—23 лютого до страйкової боротьби один за одним включилися 45 заводів Бахмутського, Слов'яносербського й Олександрівського повітів Катеринославщини, в тому числі такі великі підприємства, як Дружківський і Торецький металургійні, косятинівські сталеливарний і скляний тощо. Головними вимогами страйкарів були скорочення

²⁰ Лаверычев В. Я. Царизм и рабочий вопрос в России (1861—1917 гг.). — М., 1972, с. 174.

²¹ Летопись революции, 1925, № 1, с. 153.

²² Лось Ф. Е. Назв. праця, с. 104.

²³ Летопись революции, 1925, № 1, с. 203.

²⁴ История Украинской ССР, т. 5, с. 96.

²⁵ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 35—36.

²⁶ Там же, с. 27.

²⁷ Там же, с. 35.

робочого дня, підвищення заробітної плати, скасування штрафів, ввічливе ставлення адміністрації до робітників та ін.²⁸

Організовано й політично гостро проходив виступ робітників паровозобудівного заводу Гартмана в Луганську. В прокламації до трудящих місцевий комітет РСДРП закликав їх виступити на підтримку боротьби пролетарів Петербурга, Москви та інших міст Росії й висунути економічні вимоги — 8-годинного робочого дня, державного страхування робітників, підвищення заробітної плати, скасування штрафів, а також політичні — свободи слова, друку, спілок і страйків, визволення всіх політичних в'язнів і участі народних представників в управлінні державою²⁹.

16 лютого 3500 паровозобудівників влаштували на території заводу багатотисячний мітинг. На ньому за дорученням комітету РСДРП виступив більшовик К. Є. Ворошилов, який розповів про криваву подію в Петербурзі, становище в країні, роз'яснив імперіалістичний характер російсько-японської війни, мету страйку, закликав пролетарів до солідарності з робітниками інших заводів. Тут же для керівництва страйком паровозобудівники обрали депутатські збори на чолі з К. Є. Ворошиловим.

Виступ пролетарів заводу Гартмана підтримали робітники залізничних майстерень, емальового, спиртоочисного й державного патронного заводів. Останні за прикладом паровозобудівників обрали свої депутатські збори й зажадали від адміністрації встановлення 8-годинного робочого дня. Небачений до того часу розмах страйку, згуртованість і організованість робітників налякали місцеві власті, які, незважаючи на те, що в місто були введені додаткові війська, порадили адміністрації підприємств зробити поступки робітникам. 19 лютого дирекція заводу Гартмана задовольнила частину вимог страйкарів, визнала Депутатські збори як представника робітничих інтересів. У ході виступу пролетарі паровозобудівного заводу, залізничних майстерень і ряду інших підприємств Луганська добилися встановлення 9-годинного робочого дня. Страйк у місті припинився 21 лютого³⁰. Організований і керований більшовиками, він був першим великим виступом луганських робітників.

Страйкову боротьбу металістів підтримали шахтарі Донбасу. 7—10 лютого припинили роботу робітники Орлово-Єленівського рудника, 10—13 лютого — гірники Кадіївських кам'яновугільних копалин, 17—18 того ж місяця пройшов бурхливий страйк робітників Риковського рудника, в ході якого відбулася сутичка з козаками³¹. 20 лютого виступили 2500 шахтарів Щербинівського рудника, а наступного дня — 1500 робітників вугільної шахти товариства А. Ауербах і К^о поблизу ст. Микитівка. На двох останніх рудниках проти страйкарів царської власті застосували зброю. Внаслідок сутички з військами на Щербинівському руднику загинули два робітники й 9 було поранено, а на руднику товариства А. Ауербах і К^о — вбито трьох шахтарів і поранено п'ятьох. Після придушення цих виступів поліція арештувала 164 їх учасники³². А 24 лютого почався загальний страйк робітників металургійного заводу й кам'яновугільних шахт в Юзівці³³.

Посилення страйкового руху в Донбасі в лютому вкрай стурбувало гірничопромисловців, викликало в їх середовищі справжню паніку. В своїх численних зверненнях до катеринославського губернатора й безпосередньо до уряду вони вимагали нових контингентів військ для придушення робітничих виступів. Чим вище підіймалася хвиля революційного

²⁸ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 108—109.

²⁹ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 39—40.

³⁰ Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации — К., 1979, с. 31—32.

³¹ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 44—45.

³² Там же, с. 32.

³³ Там же, с. 33.

робітничого руху, тим з більшою енергією й рішучістю озброювалась реакція для боротьби проти революції³⁴.

У Катеринославську губернію спішно були направлені нові контингенти військ: у Бахмутський повіт — батальйон піхоти, ескадри драгунів і три козачі сотні; в Слово'яносербський — батальйон піхоти, ескадрон драгунів і дві козачі сотні; в м. Катеринослав — сотню козаків і ескадрон кримського татарського дивізіону; в селище Амур-Нижньодніпровськ — ескадрон драгунів; у с. Кам'янське на Дніпровський завод — дві роти піхоти й козаку сотню, а в м. Олександрівськ — три роти піхоти. Крім того, за наказом військового міністра, в Катеринославську губернію в разі потреби могли бути відправлені з Київського округу додаткові козачі частини³⁵. Значно посилила переслідування робітничих виступів і поліція. В січні—лютому були розстріляні робітничі виступи на Риковському, Щербинівському й інших рудниках Донбасу, на Брянському заводі в Катеринославі, в Лодзі, Варшаві, Ризі та інших містах³⁶.

В ході революції буржуазія, як відзначав В. І. Ленін, стала вперше «складатися в клас, в єдину і свідому політичну силу»³⁷. Під захистом царського уряду підприємці почали згуртовуватися у всеросійські союзи, тісніше об'єднуючись з урядом, частіше застосовувати найжорстокіші засоби економічної боротьби аж до масових локаутів з метою приборкання пролетаріату³⁸.

Вже на самому початку 1905 р. з ініціативи відомого фабриканта С. Т. Морозова московські капіталісти підготували конвенцію, яка передбачала єдність дій всіх російських підприємців у боротьбі із страйковим рухом робітників³⁹. Хоча вона й не була прийнята через незгоду між капіталістами щодо міри поступок робітникам, буржуазія Центрального промислового району й надалі не відмовилась від об'єднання своїх зусиль проти революції.

Аналогічну угоду було розроблено 11—18 січня Петербурзьким товариством для сприяння поліпшенню і розвитку фабрично-заводської промисловості⁴⁰ й затверджено 15 березня 1905 р. У першій половині лютого зміст цієї угоди став відомим капіталістам південних губерній і дістав їх схвалення. Рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії 21 лютого, розглянувши вимоги робітників, висловлені в ході січнево-лютевих страйків, заявила, що причиною їх було не економічне становище гірників, а суто «зовнішні фактори» — страйки робітників в інших містах й політична агітація. З 15 головних вимог Рада з'їзду без вагань відкинула 12: про скорочення робочого часу (8-годинний день), підвищення заробітної плати, скасування понаднормових робіт, створення комісій виборних від робітників, участь останніх у регламентації внутрішнього розпорядку на підприємствах, скасування штрафів, про виплату зарплати за час страйків тощо. Рада з'їзду визнала за можливе задовольнити лише вимоги про скасування підрядних робіт, щоденних обшуків робітників на заводах (але не на шахтах) і про запровадження на деяких підприємствах читалень і бібліотек^{41—42}.

Однак консолідація буржуазії як політичної сили вже не могла зупинити могутню хвилю пролетарської революції. Наступ буржуазії, навпаки, посилив згуртованість робітничого класу, прискорив залучен-

³⁴ Див.: Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року.—Повне збір. творів, т. 30, с. 305.

³⁵ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 114.

³⁶ Революция 1905—1907 гг. в России. Док. и материалы. Начало первой русской революции Январь—март 1905 года.—М., 1955, с. 431—432, 496, 533—551.

³⁷ Ленін В. І. Революція і контрреволюція. Повне збір. творів, т. 16, с. 117.

³⁸ Там же.

³⁹ Лаверычев В. Я. Царизм и рабочий вопрос в России, с. 183.

⁴⁰ Рабочий вопрос в комиссии В. Н. Коковцева в 1905 г.—М., 1926, с. 111.

^{41—42} Труды XXX съезда горнопромышленников Юга России.—Харьков, 1906, т. 2, с. 36—38.

ня до боротьби нових його загонів. Вже з початку лютого на підтримку фабрично-заводських і гірничозаводських робітників виступили залізничники України. В їх авангарді йшли робітники депо й залізничних майстерень, які входили до складу передового загону промислового пролетаріату — металістів. 11 лютого застрайкували робітники Катеринославських залізничних майстерень, встановивши явочним порядком 8-годинний робочий день, а невдовзі страйк поширився по всій Катерининській залізниці. Скрізь робітники влаштовували багатолюдні мітинги, обговорювали на них питання поліпшення умов праці й скорочення тривалості робочого дня. 10 лютого майже 2-тисячний мітинг відбувся на Південному вокзалі Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці в м. Олександрівську. Залізничників, які припинили роботу, підтримали робітники фабрично-заводських підприємств, і страйк у місті перетворився на загальний, охопивши понад 5 тис. чол. У місті відбувалися численні збори й мітинги, висувалися вимоги до фабрикантів, проголошувалися політичні заклики: «Геть царя! Геть самодержавство!»⁴³.

З початку лютого посилювався страйковий рух робітників у Харкові. Слідом за паровозобудівниками застрайкували понад півтори тисячі залізничників Харківського вузла Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці⁴⁴, робітники машинобудівних заводів Гельферіх-Саде, Мельгозе, Пільстрема, чавуноливарного Бельтке і К^о, теракотового Бергенгейма, фабрики Кальфа й Гофмана-Деуеля, багатьох друкарень. Особливо гостро проходили страйки в залізничних майстернях і на паровозобудівному заводі, де відбувалися багатолюдні мітинги з участю робітників інших промислових підприємств міста. Всюди трудящі вимагали скорочення тривалості робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці.

В цілому протягом лютого страйкові виступи відбулися на 42 підприємствах Харківської губернії, охопивши понад 10 тис. робітників. За прикладом харків'ян добивалися поліпшення свого економічного становища шляхом проведення страйків металурги Краматорська, машинобудівники Сум, робітники Павлівського цукрового заводу та багатьох інших підприємств губернії⁴⁵.

Значно активізувався в лютому страйковий рух у Києві й Київській губернії. Протягом місяця в місті лише на підприємствах, підпорядкованих фабричній інспекції, відбулося 16 страйків, які охопили понад 2,5 тис. робітників, а в цілому на Київщині пройшло 22 страйки, в яких взяли участь близько 7 тис. чол. Найбільш організовано проходив страйк службовців-залізничників управління Південно-Західних залізниць, яким керували більшовики О. Г. Шліхтер і Г. М. Кржижановський. 7—10 лютого там відбувалися збори службовців різних відділень залізниці, на яких під керівництвом О. Г. Шліхтера вироблявся план дій страйкарів і формувалися вимоги до адміністрації. Вони передбачали підвищення заробітної плати й усунення свавілля адміністрації, встановлення громадянських свобод, скликання Установчих зборів⁴⁶. Організований і керований більшовиками страйк тривав до 21 лютого і завершився перемогою службовців⁴⁷.

Одночасно в Києві застрайкували, добиваючись поліпшення свого становища, робітники Південноросійського заводу, які самовільно встановили на своєму підприємстві 9-годинний робочий день, машинобудівних заводів Фільверта і Дедіна, Гретера і Криванека, фабрики Лева, Демі-

⁴³ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 109—110.

⁴⁴ История рабочего класса СССР. Рабочий класс в первой российской революции 1905—1907 гг. — М., 1981, с. 92.

⁴⁵ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 107—108.

⁴⁶ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 109—112; Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 117.

⁴⁷ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 117.

ївського цукрового заводу, десяти друкарень та багатьох інших підприємств⁴⁸.

Досить активного характеру набрали лютневі виступи пролетарів у Херсонській губернії. В Одесі добилися скорочення робочого дня і задоволення ряду інших вимог робітники фабрики вовняних виробів, цукрового заводу й деяких металообробних підприємств⁴⁹.

Наполегливо боролися пролетарі Миколаєва. 12 лютого застрайкували робітники механічного цеху Французького заводу, а через три дні стало все підприємство. Понад 2400 страйкарів через своїх уповноважених подали адміністрації вимоги: встановлення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати на 30—50%, скасування штрафів і обшуків, недоторканності робітничих депутатів, свободи страйків, зборів, слова й друку, скликання Установчих зборів тощо. Наступного дня до страйку приєдналися робітники заводів Чорноморського судноремонтного та механічного Уманського, а також залізничники міста, висунувши аналогічні вимоги. 20 лютого понад 200 пролетарів із співом «Мерсельези» і червоними прапорами, з лозунгами: «Хай живуть Установчі збори!», «Геть самодержавство!», «Хай живе демократична республіка!», «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!» вийшли на демонстрацію. 25 лютого адміністрація Французького заводу оголосила локаут. Близько 4 тис. робітників, що опинилися за ворітьми заводу, утворивши страйковий фонд матеріальної допомоги, продовжували боротьбу⁵⁰.

Побоюючись можливих сутичок страйкарів з поліцією, миколаївський градоначальник звернувся по допомогу до командуючого Одеським військовим округом. Всього протягом лютого в Херсонській губернії відбулося 11 страйків, в яких взяли участь понад 8,5 тис. чол.⁵¹

З початку лютого страйковий рух охопив Полтавську губернію, робітники якої у січні майже не виступали. Зокрема, протягом 3—8 лютого в Кременчуці поступово припинили роботу 6 тютюнових і 3 кондитерські фабрики, 4 лісопильних заводи і три чавуноливарні й механічні підприємства, а 9 лютого, коли у боротьбу включилися робітники Крюківських залізничних майстерень, страйк у місті став загальним. В ньому брали участь близько 2 тис. чол.⁵²

У другій половині лютого загальний страйк відбувся в Полтаві. Протягом 17—22 лютого там виступили робітники 6 друкарень, 3 тютюнових фабрик та ряду інших підприємств⁵³. Поодинокі виступи робітників у лютому пройшли також в Чернігівській, Подільській, Волинській та Таврійській губерніях.

Всього протягом лютого на Україні відбулося 105 страйків, в яких взяли участь понад 70 тис. чол. Лютневі виступи трудящих мали наступальний характер, відзначалися наполегливістю і рішучістю, тривали довше, ніж січневі⁵⁴.

Страйковий рух на Україні не припинявся і в березні. Однак розмах його дещо зменшився. Протягом цього місяця в усіх 9 губерніях України відбулося близько 30 страйків, які охопили понад 16 тис. робітників⁵⁵. Як і в попередні місяці, в авангарді страйкової боротьби виступали робітники Катеринославщини. Саме там відбулися найбільші виступи — страйкували робітники майже всіх цехів Катеринославських залізничних майстерень, 13 млинів, 15 лісопильних підприємств, понад 3 тис. металургів Брянського заводу, більш як 2,5 тис. гірників Рутчен-

⁴⁸ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 108, 112, 113, 114—115, 117—118.

⁴⁹ Там же, с. 69.

⁵⁰ Там же, с. 70—71.

⁵¹ Лось Ф. Є. Назв. праця, с. 121.

⁵² Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 96—97.

⁵³ Там же, с. 98—99.

⁵⁴ История Украинской ССР.— К., 1983, т. 5, с. 98.

⁵⁵ Там же.

ківського гірничопромислового товариства, понад 12 тис. робітників шахт, металургійного й інших заводів Юзівки тощо. В Херсонській губернії продовжували страйкову боротьбу за поліпшення свого становища пролетарі заводу Уманського, суднобудівного й судноремонтного заводів у Миколаєві, портовики й робітники залізничних майстерень Одеси. У Київській губернії виступили робітники ряду підприємств Києва, Сміли, Бердичева, у Волинській — Житомира, Ровно, Сарни, у Полтавській — Крюківських залізничних майстерень, а в Таврійській — металісти Великого Токмака й Бердянська. Не припинялися заворушення серед робітників Харкова й губернії⁵⁶. В усіх промислових центрах України більшовики продовжували революційну агітаційно-пропагандистську роботу, готуючи маси до нових виступів проти самодержавного ладу.

Протягом першої чверті 1905 р. в Росії страйкувало 810 тис. робітників, у тому числі в економічних страйках взяли участь 411 тис., а в політичних 399 тис. чоловік⁵⁷. На Україні за цей же період відбулося близько 180 страйків — 170 тис. робітників, що становило майже п'яту частину всіх страйкарів країни. Як і в цілому по Росії, більшість страйків, що відбулися на Україні, мали економічний характер⁵⁸. Разом з тим слід відзначити, що характерною особливістю боротьби пролетарів цього періоду було те, що в ході страйків поряд з економічними висувалися й політичні вимоги, які стосувалися свободи слова, друку, спілок, зборів, страйків, скликання Установчих зборів тощо. Чимало виступів розпочиналося й на знак солідарності із страйкуючими робітниками інших міст і підприємств, що, безумовно, свідчило про високу політичну свідомість пролетарів України. У тих випадках, коли страйками керували більшовики, вони, як правило, набували особливо гострого політичного характеру, відзначалися наполегливістю й завзяттям.

У перших лавах борців із самодержавством у січнево-березневі дні виступали металісти, які становили найбільш згуртований загін робітничого класу України. За ними йшли робітники залізничних майстерень, друкарі, гірники Донецького й Криворізького басейнів, інші зағони пролетарів. Завдяки самовідданій боротьбі робітничий клас України в ході січнево-березневих страйків примусив капіталістів піти на певні поступки. Зокрема, майже на всіх підприємствах, що страйкували, а також на деяких з тих, де виступів не було, капіталісти змушені були задовольнити ряд вимог трудящих. Так, на багатьох фабриках і заводах робітники добилися скорочення робочого дня з 10 до 9, а в ряді випадків навіть до 8 годин на добу, певного підвищення заробітної плати деяким категоріям робітників, оплати за час страйку, поліпшення умов праці й санітарно-гігієнічного стану на підприємствах. Разом з тим, слід відзначити, що своєю мужньою самовідданою боротьбою пролетарі країни, насамперед Петербурга і Москви, на початку 1905 р. примусили царизм взятися за розгляд робітничого питання в широкому аспекті.

Масові виступи трудящих України у зв'язку з січневими петербурзькими подіями переконливо свідчили про високий рівень їх класової солідарності з робітниками всієї країни, про тісний зв'язок робітничого руху на Україні з революційною боротьбою пролетаріату Росії, про те, що робітничий клас України з самого початку 1905 р. відіграв важливу роль у першій російській революції.

⁵⁶ Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 49—50, 100, 116—119, 120—121 тощо.

⁵⁷ Ленін В. І. Страйки в Росії. Повне збір. творів, т. 24, с. 207.

⁵⁸ История Украинской ССР.— К., 1983, т. 5, с. 98. Хоча наведені підрахунки в загальних рисах правильно відбивають тенденцію революційного робітничого руху на Україні першої чверті 1905 р., вони не дають можливості встановити характер окремих виступів, участь у них тих чи інших зағонів робітничого класу України тощо. Відповідь на ці важливі питання дасть «Хроніка революційного робітничого руху на Україні періоду імперіалізму», яка нині розробляється співробітниками Інституту історії АН УРСР.

АДРЕСИ КИЇВСЬКИХ БІЛЬШОВИКІВ У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Т. М. КОЛІШЕР (Київ), Т. Б. СЛЮДІКОВА (Київ)

Діяльність більшовиків Києва в роки першої російської революції широко висвітлена в історико-партійній літературі: наукових працях, документальних публікаціях, мемуарах сучасників¹. Потребують дослідження питання про адреси більшовицького підпілля Києва в 1905—1907 рр., окремі відомості зустрічаються в працях Г. М. Деренковського, І. М. Бондаренка і В. Г. Сарбея².

У даній статті, спираючись на досягнення радянської історіографії, спогади сучасників, документи Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві, зроблена спроба доповнити це питання новими розвідками.

На початку революції 1905 р. серед партійних організацій України на лєнінських позиціях стояли партійні комітети таких великих промислових міст, як Одеси, Миколаєва, Катеринослава. У Києві, Харкові, де комітети РСДРП знаходилися в руках меншовиків, діяли більшовицькі групи «Вперед». Значну роль в організації київської групи «Вперед» відіграв В. І. Ленін. У лютому 1905 р. за його дорученням Київ відвідав член Бюро комітетів більшості М. М. Лядов, щоб зв'язатися з місцевими більшовиками і організувати «паралельну меншовицькому комітетові групу»³⁻⁴. На квартирі Г. М. Кржижановського по вул. Терещенківська, 11 (нині вул. Рєпіна) відбулася нарада, в якій взяли участь Г. М. і З. П. Кржижановські і більшовики, що проживали у Києві: О. Г. і Є. С. Шліхтери (вул. Несторівська, 16 — нині вул. Ів. Франка), Л. М. Скорняков (вул. Сирецька, 26), М. П. Козеренко (вул. Тимофіївська, 10 — нині вул. М. Коцюбинського), Г. С. Михайлов (вул. Тургенєвська, 1), В. Б. Єлагін (вул. Микільська-Ботанічна, 12), В. В. Вакар (вул. Круглоуніверситетська, 3)⁵ — всього понад 10 чол. Було прийнято рішення створити групу «Вперед». 28 лютого 1905 р. Н. К. Крупська з приводу цього повідомила Одеський комітет РСДРП: «Майте на увазі, що в Києві створилася літературна група більшості, є техніка, будуть видавати листки, брошури і передрукувувати статті з «Вперед» — все це для більшовицьких комітетів»⁶.

Члени київської групи «Вперед» співробітничали з газетою «Вперед», посилали до редакції кореспонденції⁷, одержували з-за кордону нелегальну літературу, яку поширювали серед трудящих міста. Праці

¹ 1905 рік у Києві та на Київщині. 36. статей та спогадів. — К., 1926. — 402 с.; Деренковский Т. М. Узловое бюро РСДРП Юго-Западных железных дорог в 1906—1908 гг. — В кн.: Из истории рабочего класса и революционного движения. — М., 1958, с. 370—397; Бондаренко И. Н. Большевики Киева в первой русской революции (1905—1907 гг.). — Киев, 1960. — 281 с.; Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины. Сб. документов и материалов. — Киев, 1964, с. 477—865; Шморгул П. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років. — К., 1975. — 179 с.; Переписка В. И. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями. 1905—1907 гг. Сб. документов в 5-ти томах (далі — Переписка В. И. Ленина...). М., 1979—1982, т. 1 и 2; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. — Киев, 1981, с. 57—79; История Киева. В 2-х томах. — Киев, 1984, т. 2, с. 340—360.

² Деренковский Г. М. Указ. соч., с. 377, 381, 383, 384; Бондаренко И. Н. Указ. соч., с. 146, 163, 170, 250, 260, 265, 266; Сарбей В. Г. Київські адреси лєнінської газети. — Вітчизна, 1976, № 11, с. 131—140.

³⁻⁴ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 59.

⁵ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 827, арк. 321; спр. 1178, арк. 26, 47; ф. 275, оп. 1, спр. 655; арк. 414—417; спр. 697, арк. 52; спр. 940, арк. 234; спр. 1165, арк. 26.

⁶ Переписка В. И. Ленина., т. 1, кн. 2, с. 105—106.

⁷ Там же, кн. 1, с. 153; кн. 2, с. 237.

В. І. Леніна, К. Маркса і Ф. Енгельса, окремі номери газети «Вперед» та інші видання були виявлені поліцією у Києві під час масових обшуків та арештів, що пройшли в лютому 1905 р. по вулицях Безаківській, 14 (нині вул. Комінтерну), Маріїнсько-Благовіщенській, 115 (нині вул. Саксаганського), Кузнецкій, 33 (нині вул. Горького), Рибальській, 10, Басейній, 6 та ін.⁸

Київська група «Вперед» брала участь у підготовці і проведенні лютневого страйку робітників міста, особливо велику роботу вона провела серед робітників Головних залізничних майстерень (нині електровагоноремонтний завод ім. Січенового повстання по вул. Ползунова, 2) і службовців Управління Південно-Західної залізниці по вул. Театральній, 8 (нині — вул. Лисенка). Напередодні страйку більшовики випустили листівку, написану О. Г. Шліхтером і гектографовану його дружиною на їх квартирі — проект вимог службовців Управління Південно-Західної залізниці⁹. 7 лютого 1905 р. 100 службовців Управління знайшли листівки на своїх робочих столах. У той же день розпочався страйк, в якому взяло участь 2600 службовців і робітників¹⁰. Протягом тижня там відбувалися політичні мітинги.

Більшовики Києва висловилися за скликання III з'їзду РСДРП. Однак група не послала від себе делегата на з'їзд, сподіваючись на об'єднання обох частин партії, вона не оформила своєї організації, не порвала до кінця з місцевим меншовицьким комітетом, допустивши тим самим серйозну помилку.

Після III з'їзду партії зв'язки киян з закордонним більшовицьким центром, редакцією газети «Пролетарий» поживалися, вони надіслали до центру дві явки, адреси для листування¹¹. 26 травня 1905 р. Н. К. Крупська писала більшовикам Києва: «Повіdomляю коротко про з'їзд. Резолюції ви вже мабуть одержали, вони надіслані на адреси, прислані вами. Днями послали вам листа, звернення ЦК до комітетів. Чи одержали? Пишіть нам на адресу № 46а»¹². Кореспонденції киян направляли в редакцію «Пролетария» через Нюрнберг, Росслеру К. та Летнеру Г. і через Берлін¹³.

Наприкінці травня агент ЦК РСДРП О. М. Ессен прибув до Києва, зв'язав вперевідців з ЦК РСДРП, що знаходився в Петербурзі, дав їм адресу і шрифт Центрального Комітету, про що попередив О. Д. Стасову¹⁴⁻¹⁵.

Київські більшовики підтримували зв'язки з членами родини Ульянових, які проживали в Петербурзі. Охоранці вдалося перлюструвати лист, надісланий з Самари (нині Куйбишев) на адресу Кржижановських. «Дорога Зінаїдо Павлівно! Сьогодні послала на адресу, яку ви дали В. П. (ініціали не розшифровані — авт.) для листів, 50 крб. Ці гроші надішліть, будь ласка, якнайшвидше Марії Іллінішні. Ваші адреси, які ви дали для листування з М. І., загубилися. Повторіть їх. Привіт Г[лібу] М[аксиміліановичу] і всім знайомим. На все добре»¹⁶.

Більшовики Києва взяли участь в липні 1905 р. у створенні Південного бюро ЦК РСДРП. За свідченням О. М. Ессена, організація цього бюро була доручена Г. М. і З. П. Кржижановським¹⁷. 20 липня

⁸ Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917 рр.). Покажч. арх. документів.— К., 1977, с. 118—119.

⁹ Шморгун П. Більшовики Києва в революції 1905—1907 рр.— До історії більшовицьких організацій на Україні в період першої російської революції (1905—1907 рр.). 36. статей.— К., 1955, с. 198.

¹⁰ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 59.

¹¹ Переписка В. И. Ленина..., т. 2, кн. 2, с. 57, 272, 273.

¹² Там же, с. 57.

¹³ Там же, с. 276.

¹⁴⁻¹⁵ Там же, с. 83.

¹⁶ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 905, арк. 321.

¹⁷ Ессен О. Київська нарада південних комітетів 1905 р.— В кн.: 1905 рік у Києві та на Київщині, с. 323.

1905 р. в «Пролетарии» було вміщено повідомлення про організацію Південного бюро в Києві. Основним завданням його була підготовка в Києві Південної конференції більшовицьких комітетів, що скликала-сь за рішенням ЦК РСДРП. 30 липня до Києва прибуло 6 делегатів з Харкова, Катеринослава, Курська, до них приєднались більшовики Києва. Події в країні: повстання на броненосці «Потемкин», страйки не дали змоги прибути делегатам з Одеси і Миколаєва. Замість конференції провели нараду на дачі Кржижановських у Китаєво (під Києвом), в якій взяли участь 8—10 чоловік. Серед них були О. М. Ессен, Г. М. і З. П. Кржижановські, А. А. Фабричний, від харківських більшовиків Б. В. Авілов та інші. Вони обговорили питання про посилення політичної роботи в масах, ставлення до профспілок, підготовку збройного повстання, постачання комітетів зброєю та ін.¹⁸ Рішення наради були опубліковані 23 серпня 1905 р. в газеті «Пролетарий».

Проте Південне бюро розгортало роботу повільно. Центром партійної роботи більшовиків Півдня стало Південно-технічне бюро ЦК РСДРП у Києві на чолі з І. Б. Озембловським, якого відрядили сюди наприкінці березня — на початку квітня 1905 р. Центральне технічне бюро ЦК РСДРП. До складу Південно-технічного бюро входили київські більшовики В. І. Богомолів, Л. М. Сюрняков, В. Ш. Гіршберг (вул. Велика Васильківська, 119 — нині вул. Червоноармійська) та ін.¹⁹

Між Південно-технічним бюро ЦК РСДРП і Закордонним центром більшовиків встановився зв'язок. 4 вересня 1905 р. І. Б. Озембловський писав до редакції «Пролетария»: «Південно-технічне бюро функціонує з часу III з'їзду і виконує як технічну роботу, так і функції політичного бюро, тому що до цього часу політичне бюро на Півдні не організоване. У зв'язку з цим технічне бюро просить вас звертатися безпосередньо до бюро в справах, що стосуються південного району»²⁰. Для зв'язку з редакцією «Пролетария» бюро повідомило у вересні 1905 р. конспіративну адресу: Маріїнсько-Благовішнінська, 12, інженеру Гольдбергу²¹, а пізніше надіслало Центральним Органам партії для зв'язків ще кілька адрес. У записній книжці Н. К. Крупської, яка після повернення з-за кордону в Росію у листопаді 1905 р. працювала секретарем редакції газети «Новая жизнь», були записані такі київські адреси для явок і листування з Південно-технічним бюро: для явок: вул. Михайлівська, 18 (нині вул. Паризької комуни), жінка-лаکار Гандлер, Управління Південно-Західної залізниці, матеріальна служба, 2-й поверх, кімната 32, спитати діловода І. А. Голубовського (цю адресу використовували і для листування), вул. Басейна, 2, зубний лікар Шрейбман; для листування: Окружне акцизне управління, Рильський провулок, 1, Г. С. Алексіній (на цю адресу надходили листи з Москви, Петербурга, Курська, місцевих комітетів РСДРП), Велика Васильківська, 91, міська лікарня, лікарю Ліпману, для фельдшерів; для телеграм і переказів: Підвальный провулок, 10 (нині вул. Кудрявська), Реріх К. О.²²

Листи до Південно-технічного бюро надходили і на адресу редакції газети «Киевское слово», вул. Володимирська, 43²³, яка в 1905—

¹⁸ Там же, с. 323—324.

¹⁹ Бондаренко И. Н. Указ. соч., с. 140; Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь— М., 1931, т. V, в. 1, с. 392—396; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 826, ч. 1, арк. 41; спр. 1073, арк. 49; спр. 1178, арк. 26, 47.

²⁰ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905), с. 763.

²¹ Там же.

²² Адресная книжка большевистской газеты «Новая жизнь» (1905).— Вопр. истории КПСС, 1975, № 3, с. 110—111.

²³ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 907, арк. 449.

1907 рр. стала напівофіційним органом місцевих соціал-демократів. На її сторінках у вересні—грудні 1905 р. виступали О. Г. Шліхтер, М. П. Козеренко, В. В. Вакар, Л. М. Кнунянц та інші, передруковувалися матеріали з «Нової життя»²⁴.

Південно-технічне бюро ЦК РСДРП розгорнуло роботу по транспортуванню з-за кордону нелегальної літератури і розповсюдженню її серед більшовицьких організацій Півдня, відновило транспортний шлях через Лемберг (нині Львів). Воно мало підпільну друкарню, вело листування з Луганськом, Катеринославом, Миколаєвом, Харковом, Таганрогом та іншими містами. Так, у листі в Луганськ на адресу аптеки Бреславського 1 жовтня 1905 р. І. Б. Озембловський повідомляв місцевих більшовиків, що одержав від них звіт і відправив їм літературу, про влаштування підпільної друкарні, «яка буде обслуговувати весь район»²⁵.

Виконуючи рішення III з'їзду партії, більшовики провадили роботу по підготовці збройного повстання. В серпні 1905 р. Південно-технічне бюро організувало в Києві спеціальну інструкторську школу-майстерню, в якій представники місцевих партійних комітетів навчалися військовій справі і виготовленню ручних гранат. Школа знаходилася в приватному будиночку між Бесарабкою і районом Печерська. Випробування саморобних бомб проводилося в Голосіївському лісі²⁶.

Більшовики Києва (Г. М. Кржижановський, О. Г. Шліхтер, Л. М. Скорняков та ін.) в дні жовтневого страйку брали участь в багатолюдних мітингах, сходках, зборах, що проходили в той час у будинках управлінь Південно-Західної та Києво-Полтавської залізниць, в аудиторіях університету, політехнічного інституту та інших місцях. Для зв'язку з трудящими міста вони використовували так звані «біржі» — сквери та людні вулиці, де під виглядом прогулянок збиралися робітники, студенти, солдати. Так, на Подолі така «біржа» знаходилась в Олександрівському сквері (нині район Червоної площі), а також біля ланцюгового мосту²⁷.

Київські більшовики брали участь у створенні й діяльності Ради робітничих депутатів міста. Організаційні збори Київської Ради відбулися 30 жовтня 1905 р. в приміщенні політехнічного інституту. На першому пленумі Ради, що зіібрався в головному корпусі № 1 інституту 6 листопада*, головою Ради було обрано робітника заводу Гретера і Криванека (нині завод «Більшовик») Ф. П. Алексеева, співчуваючого більшовикам (проживав в районі Борщагівки, по Маріїнському провулку, 3)²⁸. Каса Ради знаходилась у секретаря-скарбника Ради О. П. Тарасова, який проживав по вул. Фундуклеївській, 80 (нині вул. Леніна). 22 грудня 1905 р. під час обшуків поліції на його квартирі було знайдено печатку Ради, 662 крб., квитанції про одержання грошових сум, нелегальну літературу і газету «Пролетарий»²⁹.

У 1905—1907 рр. більшовики Києва значну увагу приділяли діяльності легальних профспілок міста. За участю Г. М. Кржижановського, О. Г. Шліхтера, Л. М. Скорнякова влітку 1905 р. була створена профспілка залізничників Південно-Західної залізниці, штаб-квартира

²⁴ Сарбей В. Г. Праця В. І. Леніна в «Киевском слове» в 1905 г.— Укр. іст. журн., 1977, № 4, с. 59.

²⁵ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 928, арк. 2.

²⁶ Сулимов С. Воспоминания о боевой технической группе ЦК партии.— Пролет. революция, 1925, № 7, с. 86.

²⁷ Шморгул П. М. Більшовики Києва в революції 1905—1907 рр., с. 203.

* На фасаді корпусу № 1 інституту в знак цих подій встановлено меморіальну дошку.

²⁸ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 94, арк. 35; ф. 316, оп. 1, спр. 268, арк. 236.

²⁹ Там же, ф. 318, оп. 1, спр. 687, арк. 2; Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 р.), с. 137.

якої знаходилася в приміщенні Управління дороги. В профспілці активно працювали П. В. Вікторів (проживав на вул. Бульварно-Кудрявська, 41 — нині вул. Вороб'ячого), В. Я. Муза (вул. Львівська, 8 — нині вул. Артема), Є. С. Шліхтер та ін.³⁰ Наприкінці 1905 р. в місті діяло 18 профспілок. У 1906 р. було створено Центральне бюро профспілок в приміщенні Троїцького народного будинку по вул. Великий Васильківській, 51³¹ (нині приміщення театру оперети).

У січні 1906 р. на основі рішення Об'єднаного Центрального комітету РСДРП були злиті Південно-технічне бюро більшовиків і Південно-технічне бюро при меншовицькому обласному комітеті РСДРП — в Південне бюро Об'єднаного ЦК РСДРП, яке очолив І. Б. Озембловський. «Перше і основне завдання Об'єднаного бюро, — писав він у листі 13 січня 1906 р. в Курськ, — полягає в доставці зброї і бомб у місцеві організації. Для цього вже створено ряд підприємств, які вже й тепер змогли б задовольнити в невеликих розмірах потреби організації... Наші адреси всі діють. Посилайте на адресу Г. С. А.»³².

Явочні квартири бюро знаходилися на Хрещатику, 36 (зуболікарська школа Жука), вул. Прорізний, 8 (нині вул. Свердлова) — електро-технічна контора «Енергія». Бюро мало кілька складів для зберігання зброї. Деякі з них жандармам вдалося виявити на вул. Прозоровській, 2 (нині вул. А. Барбюса), вул. Дмитрівській, 9 (нині вул. Менжинського). Бюро листувалося з багатьма містами, серед яких Курськ, Воронеж, Ростов-на-Дону, Одеса та інші з питань постачання зброї, літератури, організації друкарень. 14 квітня 1906 р. поліція на Сінній площі (нині Львівська) заарештувала І. Б. Озембловського³³, але бюро продовжувало свою діяльність ще до середини 1907 р.

Готуючи трудящі маси до збройного повстання, більшовики Києва розгорнули роботу серед солдатів київського гарнізону. Ще влітку 1905 р. у місті оформилась при місцевому комітеті РСДРП військова організація, до складу якої входили як більшовики, так і меншовики. З серпня 1905 р. активну роль в її діяльності взяла група молодих офіцерів-саперів, серед них були Б. П. Жаданівський, В. Г. Баранов, Б. П. Зубков та інші, а квартира Б. П. Жаданівського по вул. Московській, 5 **, стала явкою для її членів. Збиралися і на конспіративній квартирі по вул. Московській, 31. Напередодні повстання саперів у Києві 17 листопада 1905 р. тут відбулася нарада представників військової організації і частин гарнізону³⁴.

Після поразки повстання саперів військова організація РСДРП зазнала тяжких втрат. Проте робота не припинилась. Ряди більшовиків Києва поповнили прибулі з Москви учасники грудневого повстання, які проживали: А. І. Горчилін по Павловському пров., 23, О. Є. Беляєв — вул. Тургенєвська, 32, пізніше — Бібіковський бульвар, 28 (нині бульвар Шевченка), О. В. Мандельштам та інші. Тоді ж до Києва прибув О. Л. Барчанінов, учасник повстання в Мотовилісі (біля Пермі), який поселився по вул. Святославській, 11 (нині вул. Чапаєва) під прізвиськом Антона Чайкіна. Активну участь у роботі військової організації РСДРП брали кияни Т. С. Михайлова (проживала по

³⁰ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1176, арк. 363; ф. 275, оп. 1, спр. 682, арк. 154; спр. 1200, арк. 4.

³¹ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 68; Київ. Енцикл. довідник. — К., 1981, с. 501.

* Г. С. А. — Ганна Сергіївна Алексіна. Її службова адреса на акційне управління продовжувала бути явкою і одночасно однією з адрес для листування Південно-технічного бюро при Об'єднаному ЦК РСДРП.

³² ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1052, ч. 1, арк. 419.

³³ Там же, арк. 49; ф. 275, оп. 1, спр. 926, арк. 163 зв.; спр. 928, арк. 5, 6, 12, 13, 54, 63, 68, 74; спр. 933, арк. 155; спр. 936, арк. 22; Бондаренко І. Н. Указ. соч., с. 241.

** На фасаді будинку встановлено меморіальну дошку керівникові повстання саперів 1905 р. підпоручику Жаданівському Б. П. (Київ. Енцикл. довід., с. 190).

³⁴ Сарбей В. Г., Щусь О. Й. Київ у трьох революціях. — К., 1981, с. 19.

вул. Іванівській, 1), С. М. Повзнер (проживала по Михайлівському пров., 12) та інші. На початку 1906 р. київська військова організація РСДРП мала кілька конспіративних квартир: вул. Несторівська, 16, Велика Васильківська, 44, Прозорівська, 56, Велика Володимирська, 90, Глибочицька, 18, Тарасівська, 6, Межигірська, 22, Маловасильківська, 6 (нині вул. Ш. Руставелі), Гоголівська, 9 та інші³⁵.

У березні того ж року в Києві пройшли арешти серед членів військової організації РСДРП. Під час обшуку на квартирі Г. К. Архипова по вул. Гоголівській, 7, кв. 4 (прибув до Києва з Москви під призвищем Б. Кочедова) поліція знайшла записну книжку, в якій були занотовані конспіративні адреси: Тургенєвська, 76, Михайлівська, 18, Ольгінська, 1 (нині вул. Маяковського,) Кузнечна, 23, Караваєвська, 43 (нині вул. Толстого)³⁶.

Березневі арешти хоч і підірвали, але не припинили діяльності військової організації РСДРП. У літні місяці (таборні збори) продовжувалися сходки у Голосіївському лісі, на Лаврському кладовищі, Бабиному яру тощо, після таборів — на конспіративних квартирах: Маріїнсько-Благовіщенська, 15, 27; Златоустівська, 37 (нині вул. Володарського); Львівська, 59; Маловасильківська, 16 та ін. Склади нелегальної літератури знаходилися на квартирі слюсаря Добровольського, який проживав на території єврейської лікарні по вул. Багговутівській, 1 (нині вул. Маршала Будьонного), по вул. Малодорогожницькій, 12 (нині вул. Герцена), в приміщенні бакалійної крамниці, по вул. Жилянській, 41 (нині вул. Жаданівського). У квітні 1906 р. поліція виявила нові конспіративні адреси військової організації РСДРП: контора агентства «Міжнародного товариства спальних швидких поїздів» по вул. Миколаївській, 5 (нині вул. К. Маркса), касир Чериковер Р. М. та 2-га батарея 8-го мортирного дивізіона по вул. Совській, 3 (нині вул. Фізкультури)³⁷, а такожклади зброї на Маловасильківській, 49.

У березні 1906 р. вийшов перший номер газети «Голос солдата» — орган військової організації при Київському комітеті РСДРП, яка друкувалася в підпільній друкарні комітету по вул. Прорізній, 22. До кінця року вийшло 10 номерів, тиражем 3—4 тис. примірників³⁸. У червні того ж року по вул. Святославській, 11 під час обшуку на квартирі О. Л. Борчанінова знайдено гектограф, ручний друкарський верстат, нелегальну літературу, праці В. І. Леніна «Потреби села (До сільської бідноти)», «Перегляд аграрної програми робітничої партії», «Перемога кадетів і завдання робітничої партії», газети «Партийные известия» №№ 1 і 2, «Голос солдата», прокламації, 23 револьвери, а також лист Б. П. Жаданівського з тюрми, записну книжку, в якій значилися три конспіративні адреси: Бульйонна, 42 (нині вул. Боженка), Спаська, 51/43 (нині Героїв Трипілля), Велика Васильківська, 37³⁹.

Восени 1906 р. майже в усіх військових частинах київського гарнізону діяли солдатські гуртки, велася революційна робота. Нелегальна література зберігалася на Кловському узвозі, 14, Церковному провулку, 19 (нині Верхній провулок), а їх сходки проходили по вулицях Жилянській, 22, Дмитрівській, 77, Маловасильківській, 16, штаб-квар-

³⁵ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1116, арк. 5 зв., 16; ф. 275, оп. 1, спр. 940, арк. 25; спр. 942, арк. 234, 262, 264; спр. 945, арк. 7; спр. 955, арк. 9, 10; спр. 1015, арк. 1 зв.; ф. 318, оп. 1, спр. 1169, арк. 2, 3; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 76.

³⁶ ЦДІА у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1116, арк. 15—16.

³⁷ Там же, ф. 275, оп. 1, спр. 942, арк. 144, 198, 199, 206, 233, 239, 262, 394; Бондаренко І. Н. Указ. соч., с. 205.

³⁸ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 76.

³⁹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1116, арк. 17, 18; ф. 275, оп. 1, спр. 942, арк. 287—288; ф. 318, оп. 1, спр. 1169, арк. 2, 3, 31, 49, 50.

тира організації була на вул. Златоустівській, 51⁴⁰. Наприкінці вересня члени військової організації встановили зв'язок з загальноміським бюро профспілок Києва. 30 вересня на вул. Львівській, 71 відбулися збори членів військової організації з представниками профспілок⁴¹.

3 жовтня 1906 р. відбувалися збори пропагандистів організації на вулицях Бульварно-Кудрявській, 7, Великій Васильківській, 30, 33, 53, Тарасівській, 38, Маріїнсько-Благовіщенській, 44, Прорізній, 15, Львівській, 29, Совській, 19, Керосинній, 29 (нині вул. Шолуденка), Великій Підвальної, 32 (нині Ярославів вал), Гоголівській, 30. Склад літератури знаходився на вул. Бульварно-Кудрявській, 7 та інших місцях⁴².

Київська військова організація мала в той час зв'язки з Москвою, Петербургом, Катеринославом, Одесою, Черніговом, Конотопом, Білою Церквою, Глуховим, Єлисаветградом, Липовцем та ін. З Катеринославом, Одесою, Липовцем листування велося на адресу: вул. Тарасівська, 14, кв. 19⁴³. 31 жовтня 1906 р. поліція вчинила масові арешти серед членів військової організації. На явочній квартирі в книговидавництві «Донская речь» по вул. Хрещатик, 27 було заарештовано її актив⁴⁴. Проте робота організації продовжувалася.

Більшовики Києва з середини 1905 р. і на початку 1906 р. керували страйковою боротьбою трудящих, брали участь у підготовці до скликання IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП, який мав завершити об'єднання обох частин партії. Київ був одним з пунктів, у якому делегати Півдня на явочній квартирі по вул. Басейній, 2 одержували відомості про дальший маршрут на з'їзд⁴⁵.

Проте керівництво Київського комітету РСДРП було в руках меншовиків. На загальноміській конференції 26 березня 1906 р. по виборах делегата на IV з'їзд РСДРП з усіх основних питань порядку денного, після запеклої боротьби між двома фракціями організацій, були прийняті меншовицькі резолюції. Делегатами на з'їзд серед київських соціал-демократів балотувалось два кандидати: більшовик О. Є. Беляєв і меншовик М. Г. Гурський. Більшістю у два голоси на IV з'їзд РСДРП було обрано меншовика М. Г. Гурського⁴⁶.

Більшовики Києва вели роботу по розповсюдженню серед трудящих міста праць В. І. Леніна. З початку 1906 р. і до середини 1907 р. поліцією було вилучено праці В. І. Леніна більш як по 45 адресах⁴⁷.

Після IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП більшовики зміцнюють свої позиції в місцевому комітеті. Так, у листі з Києва в Чернігів від 30 червня 1906 р. повідомлялось: «У комітеті тепер величезна кількість більшовиків і лише 2 меншовики»⁴⁸. Комітет відновив конспіративні квартири для явок, для складів нелегальної літератури по вул. Фундуклівська, 22, Тарасівська, 25/23. Центральною явкою комітету була квартира по вул. Безаківській, 13, інші — Велика Васильківська, 38/36, Управління Південно-Західної залізниці, у гімназичного товариша В. В. Вакара В. Д. Сніницького по Підвальному провулку, 10⁴⁹. На Подолі явкою київських соціал-демократів була лі-

⁴⁰ Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 1427, арк. 83—84; ф. 275, оп. 1, спр. 942, арк. 580.

⁴¹ Там же, ф. 275, оп. 1, спр. 942, арк. 581.

⁴² Там же, арк. 580—585; спр. 945, арк. 26—28; Бондаренко И. Н. Указ. соч., с. 250.

⁴³ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 942, арк. 529; спр. 945, арк. 7.

⁴⁴ Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 1425, арк. 338—340, 344—345.

⁴⁵ Там же, ф. 275, оп. 1, спр. 926, арк. 68.

⁴⁶ Там же, спр. 1015, арк. 18.

⁴⁷ Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 рр.). Показж. арх. документів, с. 138—173.

⁴⁸ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 73.

⁴⁹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 928, арк. 85; ф. 318, оп. 1, спр. 689, арк. 17—19, 71.

карня Мандельберга по вул. Межигірській, 2, а пароль — прийшли «від Одисея»⁵⁰ (кличка Мандельштама).

Зміцнилися позиції більшовиків у районних партійних організаціях — Заводській (Шулявській), Міській, Подільській і особливо в Залізничній. За ініціативою Залізничної районної соціал-демократичної організації у квітні 1906 р. у Києві було створено Вузлове бюро РСДРП Південно-Західної залізниці, в якому активно працювали більшовики О. Л. Борчанінов, О. В. Мандельштам, Г. С. Михайлов, Т. І. Попов (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 118), О. В. Пригара (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 30). Секретарями бюро в різні часи були О. Є. Беляєв, Б. Ш. Боярська (вул. Маловолодимирська, 41, пізніше — Бульварно-Кудрявська, 45)⁵¹, В. П. Новіков, що прибув до Києва влітку 1906 р. за дорученням Московського комітету РСДРП.

У червні 1906 р. Вузлове бюро РСДРП Південно-Західної залізниці приступило до видання газети «Работник» — першої легальної більшовицької газети на Україні, редакція і контора якої розмістилася по вул. Маложитомирській, 11 (нині вул. Постишева), а друкувалася газета в друкарні товариства М. О. Гирича — вул. Трьохсвятительська, 14 (нині вул. Десятинна). Т. І. Попов від імені редакції замовив В. І. Леніну статтю для газети «Работник». Стаття була передана в редакцію газети по телеграфу і надрукована 8 червня 1906 р. на першій полосі № 1 газети. Перший номер було конфісковано, з 8 тис. примірників тиражу 5900 вдалося вивезти з друкарні ще до приходу поліції. Після виходу 9 червня 1906 р. другого номера газету було закрито. Т. І. Попов подав прохання про дозвіл видавати в друкарні М. О. Гирича щоденну газету «Молот», але йому відмовили⁵².

Бюро мало кілька конспіративних квартир. Його штаб-квартира знаходилась у конторі редакції газети «Киевская заря» по вул. Велика Володимирська, 51, явки бюро — кіоск «Начало» на розі вулиць Фундуклеївської і Театральної; мануфактурно-галантерейний магазин «Оборот» на вул. Прорізній, 16; контора редакції газети «Киевское слово». Крім названих явок було кілька конспіративних квартир по вулицях: Велика Васильківська, 38, Інститутська, 8 (нині вул. Жовтневої революції); книжковий магазин Іванова на вул. Фундуклеївській, 2, Фундукліївська, 51, Велика Житомирська, 24, Маріїнсько-Благовіщенська, 20, Дмитрівська, 19. Дві явки були для техніка, зв'язаного з підпільною друкарнею Вузлового бюро, на вулицях Маріїнсько-Благовіщенській, 13 і Маловасильківській, 16, для секретаря бюро Б. Ш. Боярської була квартира по Михайлівському провулку, 4, де зберігався друкарський шрифт. Вузлове бюро проводило окремі сходки разом з членами військової організації РСДРП. У вересні 1906 р. дві сходки відбулися по вулицях Рейтарській, 29 і Несторівській, 18. По Михайлівському провулку, 11 тоді ж поліцією було знайдено склади нелегальної літератури⁵³.

Вузлове бюро встановило зв'язки з соціал-демократичними організаціями різних міст. Для зв'язків з Московським вузловим бюро (тимчасово виконувало функції Центрального залізничного бюро) кияни користувалися московськими адресами: для листування — Сре-

⁵⁰ Бельєвська А. О работе Киевской организации в 1905 г.— Пролет. революция, 1926, № 2, с. 259, 263; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 689, арк. 62 зв.

⁵¹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1367, арк. 12; ф. 275, оп. 1, спр. 977, арк. 9, спр. 1210, арк. 10.

⁵² Глизи І. І. Документи про видання більшовицької газети «Работник» у Києві.— Арх. України, 1978, № 3, с. 63—69; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1367, арк. 12, 36—38.

⁵³ Бондаренко І. Н. Указ. соч., с. 265—266; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1455, арк. 101—102; ф. 275, оп. 1, спр. 926, арк. 243; спр. 933, арк. 85, 143, 148, 149; ф. 318, оп. 1, спр. 1176, арк. 7 зв.; Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 рр.). Показч. арх. документів, с. 158.

тенський бульвар, страхове товариство «Россия», контора, В. А. Рилеєву; для явок — Самотека, 2-й Волхонський провулок, 5/16, А. С. Шестакову. Кияни надіслали в Москву дві адреси для листування: Андріївський узвіз, 38, лікарня Нейштубе, курсистці Моложавій, для явок — редакція газети «Киевская заря»⁵⁴.

Вузловому бюро РСДРП вдалося поставити в Києві добре законспіровану нелегальну друкарню і організувати видання листівок. Друкарня спочатку знаходилась в одному з будинків Печерська, згодом її переведено до дитячої лікарні по вул. Бульварно-Кудрявська, 20, пізніше — на квартиру О. В. Пригари⁵⁵. 15 листопада 1906 р. бюро випустило перший номер нелегальної більшовицької газети «Железнодорожник», тиражем 3 тис. примірників. Дальше видання її було припинено⁵⁶.

18—20 серпня і 28—29 вересня 1906 р. царські власті провели масові репресії проти членів Вузлового бюро РСДРП, арешти серед членів військової організації^{56а}.

Незважаючи на репресії, більшовики Києва продовжували роботу. Було поповнено склад Вузлового бюро РСДРП, секретарем його став В. Я. Муза. Засідання бюро відбувалися по вул. Златоустівській, 51, сходки залізничників здебільшого по вул. Тургеневській, 42. Бюро відновило свою друкарню, яка певний час знаходилась по вул. Мільйонній, 19 (нині вул. П. Мирного)⁵⁷. Підпільна друкарня Київського комітету РСДРП працювала по вул. Нижнє-Юрківській, 25⁵⁸.

Відновила свою роботу військова організація Київського соціал-демократичного комітету. На початку 1907 р. до Києва прибув на нелегальну роботу Д. З. Мануїльський, приїхав з Іркутська О. А. Трояновський і поселився по вул. Маловолодимирській, 28⁵⁹. Д. З. Мануїльський та О. А. Трояновський стали на чолі київської військової організації.

У березні-квітні 1907 р. розпочалася підготовка до скликання V з'їзду РСДРП, на якому мало розглядатися питання тактики партії в умовах спаду революції. Не дивлячись на опір меншовиків, більшовики Києва на загальноміській конференції добились виборів свого представника на з'їзд партії. Від 1235 чол. Київської організації РСДРП на з'їзд було послано два делегати: більшовик і меншовик⁶⁰.

Керуючись рішеннями V (Лондонського) з'їзду РСДРП, київські більшовики розгорнули боротьбу з меншовиками, активізували організаційну і політичну діяльність.

3 червня 1907 р. у країні відбувся контрреволюційний державний переворот. Революція 1905—1907 рр. зазнала поразки. Наступили роки столипінської реакції. Незважаючи на жорстокі репресії і переслідування, більшовики не припиняли боротьби. Вони продовжували готувати пролетаріат до нових класових боїв.

* * *

⁵⁴ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1455, арк. 130, 134, 137; ф. 275, оп. 1, спр. 933, арк. 21, 76, 80; ф. 318, оп. 1, спр. 1176, арк. 103, 184, 186, 189, 210; Новіков В. Спогади про працю залізничного бюро. — В кн.: 1905 р. у Києві та на Київщині, с. 386.

⁵⁵ Новіков В. Назв. праця, с. 386.

⁵⁶ Русская периодическая печать (1895—октябрь 1917). — Справ. — М., 1957, с. 106.

^{56а} Очерки истории Киевской городской и областной партийных организаций, с. 77.

⁵⁷ Там же; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 1177, арк. 12—13.

⁵⁸ Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 р.). Показж. арх. документів, с. 168; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 1170, арк. 2, 5, 60, 78.

⁵⁹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 1171, арк. 1, 6 зв.; ф. 315, оп. 2, спр. 45, арк. 3.

⁶⁰ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций, с. 78.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

О. І. ПУТРО (Київ)

В 1767 р. царський уряд скликав у Москві законодавчу комісію, яка мала виробити новий збір законів — так зване «Нове уложення» (замість застарілого «Соборного уложення» 1649 р.). В її роботі взяли участь представники від центральних урядових установ, а також від дворянського стану, населення міст, козаків і державних селян. Кріпаки були позбавлені права надсилати своїх депутатів до комісії.

Ще до скликання комісії у маніфесті від 14 грудня 1766 р. Катерина II з властивим їй лицемірством заявляла про свій намір «к искоренению зла и всяких неправд и утеснений лучше узнать... нужды и чувствительные недостатки народа..., познать каждой округи состояние», запевняла, що її «первое желание есть видеть народ столь счастливым и довольным, сколь далеко человеческое счастье и довольствие может на сей земле простираться»¹.

Однак уже після перших засідань комісії стало зрозуміло, що царизм не збирається змінювати свою соціально-економічну політику, а тим більше поліпшувати становище народних мас. Особливо це проявилось, коли уряд фактично проігнорував усі найбільш важливі й актуальні положення, що містилися в «наказах» депутатам від представників незаможних верств населення. А в грудні 1768 р. Катерина II поспішила заявити про те, що через війну з Туреччиною діяльність комісії взагалі припиняється на невизначений час.

В даному повідомленні зроблено спробу проаналізувати вимоги різних соціальних груп феодального суспільства Лівобережної України, що були викладені у «наказах» депутатам комісії по складанню «Нового уложення» 1767 р., зокрема від населення міст, козацтва і феодалів.

Це питання певною мірою вже досліджувалося дореволюційними істориками. Поряд з виданням документальних матеріалів* вони опублікували також і ряд праць. Зокрема, великий фактичний матеріал було зібрано Г. А. Максимовичем². Він ввів до наукового обігу значну кількість «наказів» і «прошень», у тому числі й тих, що не потрапили до комісії, а також ряд інших документів, пов'язаних з виборами на Лівобережній Україні. Однак його праця має в основному описовий характер. Невеликий за обсягом критичний аналіз «наказів» і самих виборів до комісії подано в ній без урахування соціально-економічних і політичних відносин, що склалися на Лівобережній Україні в 60-х роках XVIII ст.

¹ Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ).— СПб., 1830, № 12 801.

* Частину документальних матеріалів опубліковано в «Сборнике русского исторического общества» (далі — Сб. РИО), зокрема, в т. 68 (СПб., 1889) — 10 «наказів» від шляхетства — глухівського, ніжинського, батуринського, переславського, лубенського, київського, стародубського, погарського, гадяцького, миргородського і полтавського, прилуцького, чернігівського; в т. 144 (СПб., 1914) опубліковано 10 «наказів» від мешканців міст — Переслава, Полтави, Ніжина, Новгорода-Сіверського, Погара, Стародуба, Остра, Козельця, Чернігова, Лубен, а також «прошення» від мешканців останнього.

У збірнику «Наказы малороссийским депутатам 1767 г. и акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения уложения» («Киевская старина», 1890) вміщено 16 аналогічних «наказів» і «прошень» від шляхетства й ряду міст, а також 2 «накази» від козаків Чернігівського і Прилуцького полків та 2 «прошення» від козаків Стародубського й Миргородського полків.

² Максимович Г. А. Выборы и указы в Малороссии в законодательную комиссию 1767 г.— Нежин, 1917, ч. 1.— 347 с.

Аналогічно підійшли до оцінки виборів 1767 р. та аналізу «наказів» і В. Г. Авсеєнко³ та І. В. Теличенко⁴. Крім того, джерельна база праць цих авторів досить вузька.

Вибори до комісії на Лівобережній Україні досліджував також А. В. Фроловський⁵. Однак через відсутність аналізу даних архівів України питання висвітлено ним недостатньо. В його книзі має місце ряд неточностей.

Певний інтерес для дослідників можуть становити також праці М. В. Владимирського-Буданова, П. Єфименка, О. М. Лазаревського, В. І. Пічети, С. М. Соловйова та В. Щербини⁶.

Роль «наказів» у посиленні антикріпосницьких настроїв в Росії напередодні Селянської війни 1773—1775 рр. досліджував радянський історик М. Т. Белявський⁷. Однак матеріал по Україні у його праці подано лише в загальному плані.

Населення Лівобережної України, незважаючи на деякі особливості її адміністративно-політичного устрою, згідно із загальним «положенням про вибори» брало участь у них на тих же підставах, що й інших регіонів Російської держави. Контроль за ходом виборів депутатів та складанням «наказів» здійснював тут граф П. О. Румянцев, який в 1764 р. після ліквідації гетьманства став генерал-губернатором краю. На доповнення до царського маніфесту від 14 грудня 1766 р. він склав спеціальний «циркулярного листа», де виклав свої міркування щодо організації й проведення виборів на Лівобережній Україні. Характерною особливістю цього циркуляра, як і самого маніфесту, була соціальна демагогія. Пояснюючи тяжке життя трудового народу «неустройствами минувших времен», а також зловживаннями з боку гетьманської адміністрації, Румянцев намагався таким чином виправдати соціальну політику царизму і зробити українську старшину єдиним винуватцем усіх несправедливостей. Водночас у циркулярі досить багато говорилося про полегшення становища народних мас, що нібито настане з поширенням і зміцненням загальноімперських порядків у краї.

В найбільш концентрованому вигляді політика соціального лавірування царизму проявилася під час організації й проведення міських виборів. Незмінно стоячи на сторожі інтересів панівного феодального класу, Румянцев час від часу робив реверанси і в бік заможних верств міщанського стану. В Лубнах, де особливо сильний тиск на хід виборів здійснювало шляхетство, він навіть призначив повторні вибори з тим, щоб забезпечити активну участь у них представників від міщан⁸.

Разом з тим, намагаючись якомога зменшити кількість соціально-економічних вимог з боку міщан, Румянцев надав право обирати депутатів і складати «накази» населенню лише 13 міст і містечок⁹ Лівобе-

³ Авсеєнко В. Г. Малороссия в 1767 г.— Киев, 1864.— 152 с.

⁴ Теличенко И. В. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской комиссии.— Киев, 1891.— 276 с.

⁵ Фроловский А. В. Состав законодательной комиссии 1767 г.— Одесса, 1915.— 610 с.

⁶ Владимирский-Буданов М. В. Акты по управлению Малороссией гр. Румянцева.— Чтения в историческом обществе Нестора Летописца.— Киев, 1891, кн. V.— 44 с.; Ефименко П. Один из протестовавших.— Киевская старина, март, 1882, с. 602—608; Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Т. II: Полк Нежинский.— К., 1893, с. 37—42; Пичета В. И. Наказы украинских городов в 1767 г.— Украинская жизнь, 1915, кн. 10, с. 43—54; кн. 11—12, с. 77—100; Соловьев С. М. История России с древнейших времен. М., 1965, кн. XIV, т. 27—28, с. 7—71; Щербина В. Эпизод при выборах в законодательную комиссию 1767 г.— Киевская старина, 1896, № 8, с. 20—24.

⁷ Белявский М. Т. Крестьянский вопрос в России накануне восстания Е. И. Пугачева.— М., 1965.— 380 с.

⁸ Максимович Г. А. Указ. соч., ст. 51.

⁹ На 1780 р. на Лівобережній Україні налічувалося 121 місто і містечко.— Див.: Центральна наукова бібліотека АН УРСР (далі — ЦНБ АН УРСР), відділ рукописів, ф. 1, спр. 59 032.

режної України *, зокрема, Новгорода-Сіверського, Стародуба, Чернігова, Ніжина, Глухова, Гадяча, Козельця, Остра, Переяслава, Лубен, Прилук, Сорочинців і Погара. Відбір вказаних міст переслідував цілком певну мету — не допустити створення скільки-небудь значної опозиції панівному феодальному класу в законодавчій комісії. Тому, без сумніву, не випадковим є той факт, що більшість названих міст як в економічному, так і в адміністративному відношенні фактично перебувала у повній залежності від старшинської адміністрації. Так, за кількістю населення вони нерідко поступалися містам, що не потрапили до списку. Покажемо щодо цього є офіційно визначений критерій контингенту міських виборців — згідно з 5-м пунктом обряду про міські вибори, «выбирает городского депутата всякий хозяин, действительно дом, или дом и торг, или дом и ремесло, дом и промысел в городе имеющий»¹⁰. Отже, неможливим верствам міста шлях до виборів був закритий.

Однак для того, щоб мати більш-менш чітку картину класово-станових суперечностей, Румянцев запропонував іншим містам і містечкам писати про свої потреби безпосередньо йому, тобто не для широкого розгляду та обговорення. Коли при цьому врахувати, що в другій половині XVIII ст. на Лівобережній Україні міста в соціальному відношенні являли собою досить строкату картину, то не буде безпідставним припущення, що міські «накази» повинні були стати, за задумом царського уряду, тим документом, де штучно з'єдналися б інтереси різних верств феодального суспільства того часу.

Хід виборів і складання «наказів» від міст як у фокусі відбивають картину соціально-економічних суперечностей між класами-станами феодального суспільства на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. При цьому не можна протиставляти інтереси міських козаків та міщан у цілому, як це робили дворянсько-буржуазні історики. Безумовно, вони не збігалися, але насамперед — між заможними козаками й заможними міщанами як економічними конкурентами. І водночас існували антагоністичні суперечності, що виникли на той час між заможною верхівкою міщанства і козацтва, з одного боку, й найбіднішими верствами городян (з числа міщан, козаків і селян) — з другого.

Нарешті, аналіз міських «наказів» дає можливість зробити висновки про наявність третього виду суперечностей всередині феодального суспільства — між феодалами (шляхетством), з одного боку, та іншими станами, що мешкали в містах, — з другого. Зрозуміло, що про формування «третього стану» в його класичній формі говорити ще рано. Однак не варто, на наш погляд, відкидати і той факт, що міські «накази» мали в цілому антифеодальну спрямованість.

Найбільш виразно у міських «наказах» відбивалися інтереси найчисельнішого міського стану — міщан **. Виконуючи різні повинності на користь міської адміністрації, вони рішуче настоювали на тому, щоб винокурний і шинковий промисли були винятково їхнім привілеєм¹¹. Міщани виступали проти будь-якої конкуренції не лише з боку феодалів, а й козаків, селян, купців з інших міст тощо. Пристосовуючись до пануючих феодально-кріпосницьких виробничих відносин, заможні міщани висловлювали в «наказах» бажання стати власниками кріпаків, а також подібно до феодалів та козаків мати право вільно купувати і продавати земельні ділянки¹².

* Київ, що також одержав право брати участь у виборах до комісії 1767 р., в той час до складу Лівобережної України ще включений не був.

¹⁰ ПСЗ, № 12 801.

** Об'єднання міщан в один стан є до певної міри умовним, оскільки в їх складі були різні соціальні групи: ремісники, дрібні торговці та ін.

¹¹ Сб. РИО, т. 144, ст. 9, 28, 58, 59, 61, 62, 82, 91, 107 та ін.

¹² Там же, ст. 63, 26.

В міських «наказах» порушувалося питання про необхідність розширення зовнішньої торгівлі, зокрема з Правобережною Україною і Польщею, а також про посилення державної політики протекціонізму¹³ тощо. Досить відкрито висловлювалися мешканці міст й проти економічного наступу феодалів. Останні, використовуючи в торгівлі і ремеслі своїх «підданих» і не сплачуючи ніяких податків, завдавали тим самим відчутних матеріальних втрат міському господарству.

Чітко відбилася в «наказах» історично прогресивне прагнення широкіх верств населення міст Лівобережної України до збереження основних принципів міського самоуправління, захисту останнього від зазіхань старшинської адміністрації й класу феодалів у цілому¹⁴.

В окремих міських «наказах» висловлювалася пропозиція про занесення усіх оподаткованих верств міста до певного єдиного стану, представники якого мали б рівні юридичні права, виконували однакові повинності і сплачували б податки в одних і тих же розмірах. Так, ніжинські міщани, що підпорядковувалися магістрату, вважали несправедливим накладання на них податків і повинностей. «Купцы греческие и иные, також козаки, разночинцы, ремесленники и разные промышленники, кои не в ведомстве магистратском находятся..., — писали вони, — живут в вольности и всякими местными промыслами и ремеслами довольствуются и обогащаются»¹⁵.

Особливо однастайними були вимоги про ліквідацію так званого «рублевого окладу»* або хоча б зменшення його в залежності від майнового стану оподаткованого. Міські верстви населення виявили своє негативне ставлення до форм і методу проведення Генерального (Румянцевського) опису Лівобережної України¹⁶.

Отже, незважаючи на соціальну неоднорідність різних верств міського населення, їхні економічні й політичні вимоги в цілому були антифеодално спрямованими.

Гострота класової боротьби в краї не могла не відбитися певною мірою і на змісті міських «наказів». Так, до деяких з них було включено пункти, що виражали інтереси незаможних верств міського населення — дрібних ремісників, козаків-підпомічників, підсусідків, а також феодално залежних селян. У лубенському «наказі», зокрема, висувалася вимога, щоб поміщики при збиранні податків із своїх «підданих» «на можнейших больше, а на убогих меньше полагали»¹⁷. Його автори виступили також на захист підсусідків («крайне нищетных, с одного поденного заработка питающихся») та найманих сезонних робітників¹⁸.

Міські «накази» певною мірою вже свідчили про зародження буржуазії, яка привносила в економіку того періоду історично прогресивні тенденції. На нашу думку, саме з цих позицій і слід розглядати більшість положень цих «наказів».

На середину XVIII ст. козацька старшина, що займала на Лівобережній Україні панівне становище, мала в користуванні велику частину земель. Майже зникли так звані «вільні військові маєтності», що раніше належали ще не закріпаченим селянам. Якщо за ревізією 1741 р. їх налічувалося 4695 дворів¹⁹, 1753 р. — 1723 двори і 1852 бездвірні хати²⁰, то за ревізією 1764 р. — лише 813 дворів і 603 бездвір-

¹³ Там же, ст. 8, 17, 58, 107, 131, 132 та ін.

¹⁴ Див.: Там же, ст. 13, 36, 130; Наказы., ст. 140.

¹⁵ Сб. РИО, т. 144, ст. 29.

* Податок у розмірі 1 крб. 2 коп., що його виплачували оподатковані верстви населення Лівобережної України на утримання розміщених у краї царських військ.

¹⁶ Сб. РИО, т. 144, ст. 12, 18, 19, 102, 106, 107, 128, 129 та ін.

¹⁷ Наказы..., ст. 128—129.

¹⁸ Там же.

¹⁹ ЦДАДА СРСР ф. 13 оп. 1, спр. 34, арк. 34—39 зв.

²⁰ Там же, арк. 42—54 зв.; ЦДІА УРСР, ф. 269, оп. 1, спр. 4451, арк. 9—10 зв.

ні хати, де мешкали 4290 осіб чоловічої статі²¹. Об'єктом феодальної експлуатації ставали й козацькі маси та міська біднота, що робило їх природним союзником селянства в його класовій боротьбі проти гнобителів.

У розглядуваний період у старшини з'явилися реальні перспективи розширення торговельного ринку, вивезення товарів за кордон. Це і визначало позицію місцевих поміщиків щодо російського царизму. Разом з тим, прагнучи до повного панування над народними масами Лівобережної України і мріючи потіснити своїх конкурентів — російських поміщиків, старшина вживала спроб до зміцнення політичної влади гетьмана. Головна ставка при цьому робилася на близьку до імператриці особу — К. Розумовського. Виношуючи плани встановлення спадкоємного гетьманства, тобто по суті шляхетської республіки, яка б перебувала на автономних засадах в складі Російської імперії, українська старшина виявила явну політичну короткозорість. Вона не розуміла неможливості існування подібного симбіозу. Це суперечило б самій суті абсолютистської монархії.

З середини 60-х років XVIII ст. за представниками панівного класу на Лівобережній Україні остаточно закріпилася назва «шляхетство». Про це красномовно свідчить факт появи під час виборчої кампанії 1767 р. «шляхетських наказів». Представники козацької старшини навіть нижчого рангу, вважаючи себе за шляхтичів, брали участь у складанні вже тільки цих наказів, рішуче відмежовуючись тим самим від рядових козаків. Останні складали свої окремі «накази».

Основна мета шляхетських «наказів» — добитися надання старшині усіх тих привілеїв, що ними користувалося російське дворянство. Ці права гарантували недоторканність старшинських володінь, давали можливість мати не тільки «підданих», а й кріпаків та віддавати дітей на виховання до російських привілейованих учбових закладів. Водночас козацька старшина мріяла про юридичне закріплення за нею тих привілеїв, що їх раніше мала на Україні польська шляхта²².

Майже в усіх шляхетських «наказах» містилися прохання про зрівняння старшинських чинів з російськими за табелем про ранги. Це питання було тісно пов'язане з наданням старшині дворянських прав.

Шляхетські «накази» свідчили насамперед про прагнення старшини юридично оформити своє панівне становище. Крім лубенського шляхетства, яке в своїх «наказах» визнавало шляхетські права і за рядовим козацтвом, усі інші шляхетські «накази» містили одноставне бажання старшинської верхівки виділитися в окремий привілейований стан. Це спростовує безпідставні твердження українських буржуазно-націоналістичних істориків, начебто козацька старшина виступала виразником інтересів усього населення краю. Свої вузькокласові інтереси вона прикривала демагогічними лозунгами боротьби «за права і вольності» народу.

Займаючи ключові позиції в економіці, старшина, природно, не могла обійти в своїх «наказах» питань про стан і дальший розвиток феодально-кріпосницьких відносин у краї. При цьому в ряді їх простежується явна спроба пристосуватися до нових явищ в економічному житті, зумовлених початком розкладу старого ладу. Зокрема, в більшості своїх «наказів» шляхта досить настирливо домагалася права вільно займатися торгівлею і промислами, скасування мита на винокуріння, торгівлю сіллю, безперешкодного експорту продуктів сільського господарства, відкриття на Лівобережній Україні дворянського банку на зразок московського і петербурзького тощо²³.

²¹ ЦДАДА СРСР, ф. 13, оп. 1, спр. 22, арк. 235—235 зв.; ЦДІА УРСР, ф. 763, оп. 1, спр. 472, арк. 43—53 зв.

²² Накази..., ст. 4, 5, 6, 11, 12, 13, 24, 25, 26, 38, 64.

²³ Див.: Накази..., ст. 18, 22, 45; Сб. РИО, т. 68, ст. 199, 200, 244.

Вірячи в непохитність кріпосницьких відносин, що склалися на Лівобережній Україні, старшина в своїх «наказах» звертала мало уваги на взаємовідносини між феодалами і селянами. Значно більше її цікавило питання про повинності останніх. Українська шляхта хотіла звести до мінімуму державні податки на своїх селян. Досить гостро вона реагувала і на спроби регламентації з боку царської адміністрації повинностей їхніх «підданих». Переслідуючи свої економічні інтереси, старшина вимагала, зокрема, щоб її селяни були звільнені від робіт на спорудженні військових укріплень, прикордонних ліній, засік та фортець, від необхідності працювати в армії погоничами худоби, постачати у військові частини волів, підводи тощо. Особливо часто в шляхетських «наказах» йшлося про необхідність скасування військових постойів, а також про зменшення або зміну «рублевого окладу» селян.

Старшинська верхівка боролася за юридичне оформлення кріпосницьких відносин на Лівобережній Україні царським урядом. Зазнавши невдачі у питанні кодифікації права*, вона все ж сподівалася узаконити своє панівне становище. Особливі надії в зв'язку з цим покладалися на Литовський статут, феодально-кріпосницькі принципи якого найбільше імпонували старшинській верхівці. Шляхетство просило в своїх «наказах» затвердити його з незначними змінами окремих статей як основний юридичний кодекс на Лівобережній Україні. Водночас у «наказах» схвалювалося відновлення скасованих під час визвольної війни 1648—1654 рр. шляхетських установ — підкоморських, земських і гродських судів. Ставши органічною частиною старшинської адміністрації, останні служили знаряддям захисту вузькокласових інтересів українських феодалів. Незадоволення представників панівного класу викликав тільки той факт, що відновленим судам були підсудні разом із старшиною і рядові козаки. Подібне порушення принципу станової замкнутості, характерної для шляхетських установ Речі Посполитої, в 60-х роках XVIII ст. вже не влаштовувало й поміщиків Лівобережної України.

В середині XVIII ст. старшина почала посилати своїх дітей для здобуття освіти у Москву й Петербург. Однак її представники неодноразово порушували перед царським урядом клопотання про відкриття і на Україні вищих учбових закладів, зокрема університету. Аналогічні прохання було включено й до ряду шляхетських «наказів»²⁴. Звичайно, йшлося про учбові заклади, призначені виключно для дітей представників панівного класу. В цьому ще раз проявилася вузькокласовість інтересів авторів цих документів.

Активну участь у виборах до комісії 1767 р. брало козацтво Лівобережної України. Складені ним «накази» у своїй переважній більшості мали антистаршинський характер.

Протест рядового козацтва проти соціального гніту найяскравіше виражений у сотенних «наказах». Траплялося й так, що під тиском старшинської адміністрації пункти із скаргами на старшину не включалися до загального полкового «наказу». Однак у сотенних вони, як правило, вмішувалися. Так, у «наказі» Стародубського полку немає жодної скарги на старшину²⁵. Тим часом, у сотенних «наказах» його ж козаків мають місце скарги на жорстокий соціальний гніт²⁶. Жаклива картина гноблення постає, наприклад, з «наказу» Новгородської сотні. Пряме насильницьке закріпачення рядового козацтва, фізична розправа з непокірними, захоплення їхніх земель тощо стали, за свідченням очевидців, нормою поведінки як світських, так і духовних феодалів. З

* Після 15-річної роботи спеціальної комісії в 1743 р. був складений феодальний кодекс законів «Права, по которым судится малороссийский народ». Однак царський уряд його не затвердив.

²⁴ Див.: Наказы..., ст. 6, 7, 13, 14, 40, 41.

²⁵ Див.: Наказы..., ст. 150—156.

²⁶ ЦДАДА СРСР, ф. 342, оп. 1, спр. 105, арк. 289—343.

глибоким обуренням козаци Новгородської сотні писали про здириства церковнослужителів, які за здійснення того або іншого обряду «берут насильно большим числом платеж, а которым платитъ нечего, то грабят у них скот и протчие, за неимением же оного и землю завлажи-вают»²⁷.

Антифеодальними настроями пройняті й сотенні «накази» козацтва Гадяцького, Київського, Миргородського²⁸ та інших полків.

Активно борючись разом із селянами проти феодально-кріпосницького гноблення, переважна більшість козаків помилково вважала єдиним виходом з тяжкого становища повернення до так званих «козацьких вольностей». Тому в ряді їхніх «наказів» трапляються вимоги, наприклад, про відновлення гетьманства на Лівобережній Україні, вільне обрання старшини, надання козацтву «прежних малороссийских прав» тощо. Однозначно оцінювати такі вимоги не можна. Без сумніву, їх слід розглядати як протест проти кріпосницької політики царизму в краї.

Характерно, що в історичних екскурсах, якими здебільшого супроводжуються соціально-економічні й політичні вимоги козацтва, незмінно підкреслюються значення возз'єднання України з Росією, почуття братерства, що живе «в народе малороссийском по единству его веры и отечества с народом великороссийским»²⁹.

Ряд скарг у козацьких «наказах» звернених безпосередньо до царського уряду. Обурення козаків, зокрема, викликала та обставина, що в більшості випадків їх використовували не як воїнів, а як робочу силу для виконання переважно фортифікаційних робіт³⁰. Останні проводилися в усі пори року і тривали здебільшого по кілька місяців.

Велике невдоволення викликав у козаків вже згадуваний вище «рублевий оклад». Ця повинність була особливо обтяжливою для найбідніших верств козацтва*, у яких часто, за свідченням «наказів», «почти и худобы нема более рубля, ... а они и всякую государеву службу сверх окладу отбывают, за чем же час от часу и военной службы от правлять не в состояние приходят»³¹. Водночас козаци протестували й проти виконання ними «постоянної» та «підводної» повинностей, від яких вони були звільнені за безрезнеми статтями 1654 р.³²

Прохання про вільні заняття промислами і торгівлею для козацтва, зменшення мита на ряд іноземних товарів, особливо на сіль, що її привозили з Криму й Польщі, про узаконення вільних купівлі і продажу земель і т. п. — це не що інше, як вимоги створення сприятливих умов для розвитку козацьких господарств по капіталістичному шляху.

Таким чином, вміщені в «наказах» козацтва соціально-економічні й політичні вимоги були об'єктивно спрямовані на ослаблення пануючих феодально-кріпосницьких відносин.

У цілому ж «накази» від різних станів населення Лівобережної України стали своєрідним і значною мірою унікальним відображенням існуючих у середині XVIII ст. соціально-економічних і політичних відносин, а також ідеологічних поглядів тих класів-станів, що брали участь у їх складанні. Поява «наказів» в умовах дальшого загострення класової боротьби в краї являла собою одну з форм суспільно-політичного руху другої половини XVIII ст. на Лівобережній Україні.

²⁷ Там же, арк. 331—334.

²⁸ Там же, арк. 93—150, 183—254, 257—283.

²⁹ Там же, арк. 346.

³⁰ Там же, арк. 194, 294; Наказы..., ст. 147, 155.

* Вибірні козаци від сплати «рублевого окладу» були звільнені.

³¹ Наказы..., ст. 159.

³² Там же, ст. 153—154.

Л. Д. БОЙЧЕНКО (Полтава)

З ДОСВІДУ РОБОТИ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ ПО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ БУДІВНИКІВ ГАЗОПРОВОДУ «СОЮЗ»

У зв'язку з реалізацією Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції питання формування інтернаціоналістської свідомості набувають дедалі більшого значення. Процеси інтернаціоналізації, що відбуваються в рамках соціалістичної співдружності, створюють об'єктивну основу для вдосконалення системи інтернаціонального виховання трудящих, його форм і методів.

Чималий досвід у цій справі нагромаджено в процесі спорудження газопроводу «Союз». На цій інтернаціональній будові вперше в історії соціалістичної співдружності країни об'єднали не тільки свої технічні, промислові, фінансові можливості, а й зусилля трудових колективів. Спорудження газопроводу поставило перед партійними організаціями областей, по території яких він проходив, чимало додаткових проблем, у тому числі й виховного характеру. Водночас воно відкрило широкі можливості для урізноманітнення виховних заходів, використання революційних, бойових і трудових традицій країн — учасниць будівництва.

Історія газопроводу «Союз» починається з 1974 року, коли на XXVIII сесії Ради Економічної Взаємодопомоги в Софії уряди СРСР, НРБ, НДР, УНР, ПНР, СРР, ЧССР підписали генеральну угоду про спільне освоєння Оренбурзького газоконденсатного родовища й будівництво магістрального газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР. Газопровод споруджувався за новим принципом: кожна з країн створила так звані «національні будівельні дільниці», які комплектувалися своїми робітниками і спеціалістами, оснащувалися власною технікою, устаткуванням й будівельними матеріалами.

Інтернаціональна траса була розділена на п'ять дільниць. Болгарія була підрядником від Оренбурга до Александров-Гая, від нього до селища Сохранівки — Чехословаччина, від Сохранівки до Кременчука — Польща, від Кременчука до Бара — НДР, від Бара до Західного кордону СРСР — Угорщина. Румунія забезпечувала технологічним обладнанням третю чергу Оренбурзького газопереробного комплексу. Спеціалісти СРСР подавали допомогу у спорудженні ряду дільниць магістралі, деяких компресорних станцій, вели пошукові роботи, виготовляли проектну документацію.

Спорудження газотранспортної системи «Союз» не мало собі рівних у світовій практиці трубопроводобудування як за своїми масштабами, так і за економічними, політичними проблемами і завданнями, що їх доводилося розв'язувати. Щоб зрозуміти і оцінити велич трудового подвигу, здійсненого в процесі будівництва, досить пригадати хоча б деякі цифри і факти з біографії будови. Могутня магістраль пересікла три годинних пояси, 25 меридіанів. Її загальна довжина — 2677 км, діаметр труб — 1420 міліметрів. Загальна вартість газопроводу становила понад 2 млрд. крб.¹

¹ Сорокин А. Шагая через горные хребты. — Известия, 1977, 19 марта.

Магістраль перетинає територію п'ятнадцяти областей трьох союзних республік: РРФСР, Казахської і Української РСР, у тому числі десяти областей УРСР: Полтавської, Харківської, Кіровоградської, Черкаської, Вінницької, Ворошиловградської, Закарпатської, Хмельницької, Тернопільської та Івано-Франківської.

Той факт, що спорудження газопроводу на території СРСР вели будівельні організації кількох країн, створював сприятливі умови для їх плідного співробітництва, обміну передовим досвідом. Три з половиною роки на трасі пліч-о-пліч працювали радянські, болгарські, німецькі, польські, румунські, угорські, чехословацькі будівельники. Будівництво справляло великий вплив на соціально-культурний розвиток прилеглих територій. Його справи були в центрі уваги партійних організацій тих областей, через які пролягала траса будівництва.

В процесі спорудження газопроводу виникали нові і удосконалювалися традиційні форми ідейно-виховної роботи. Їх арсенал збагачувався за рахунок взаємного обміну досвідом, спільного розв'язання виховних завдань. Мета даного повідомлення — показати основні напрями роботи парторганізацій областей, по яких проходив газопровід, по вихованню будівників в дусі пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, розкрити значення цієї роботи для виконання виробничих завдань.

Будова продемонструвала інтернаціональну трудову спайку, багатогранність та ефективність інтеграційних зв'язків. Партійні, профспілкові, комсомольські комітети працювали за спільними планами, погодженими на об'єднаних партійних зборах, спільних засіданнях парткомів. Уся робота по інтернаціональному вихованню будівельників проходила під керівництвом партійних організацій відповідних областей у тісному співробітництві з місцевими Радами народних депутатів, профспілковими і комсомольськими організаціями.

Партійними комітетами всіх областей і районів, по території яких проходила траса газопроводу, були затверджені плани організаційно-політичної роботи, що передбачали подання допомоги будівельним підрозділам соціалістичних країн у виробничих питаннях, у проведенні виховної роботи, культурно-масових заходів. Зокрема, планувалося створення організаційно-пропагандистських груп серед польських, німецьких і угорських робітників, зайнятих на будівництві газопроводу, влаштування зустрічей партійних, профспілкових і комсомольських керівників з іноземними будівельниками, обмін досвідом організаторської і виховної роботи, організація соціалістичного змагання в трудових колективах².

Хлібом-сіллям зустрічали радянські люди представників трудящих соціалістичних країн. У містах і районах з цієї нагоди відбувалися мітинги, іноземні робітники покладали квіти до пам'ятників В. І. Леніна. Відповідно до Міжурядової Угоди про умови перебування і діяльності на території СРСР підрядних організацій країн — учасниць будівництва на всій трасі створювалися тимчасові містечка, в яких було зведено понад 2,5 тис. комфортабельних квартир загальною площею 100 тис. квадратних метрів, 25 магазинів, їдальні на 5400 посадочних місць, 13 дитячих садків, 22 клуби³. При обкомах, райкомах партії створювалися штаби сприяння будові, за об'єктами газопроводу закріплялися відповідальні партійні й радянські працівники.

² Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі ПА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 1033, арк. 22; Парт. арх. Полт. обкому Компартії України, ф. 15, оп. 23, спр. 205, арк. 54; Парт. арх. Вінниц. обкому Компартії України, ф. 41, оп. 15, спр. 10, арк. 7; Парт. арх. Терноп. обкому Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 21, арк. 8.

³ Веселов А. Трасса братства. — Економ. газ. 1977, 21 марта; Газопровод «Союз». (Обзор). — Там же, 1978, 21 авг.

У багатотисячному загоні будівельників і монтажників газопроводу працювало чимало комуністів, комсомольців, а також членів молодіжних організацій братніх країн⁴. Створені на будові організації братніх партій працювали в тісному контакті з відповідними обкомами та райкомами КПРС, з первинними партійними організаціями, що об'єднували радянських комуністів траси.

Важливим засобом інтернаціонального виховання стала система політичної освіти. «Виховання патріотів-інтернаціоналістів ми не уявляємо без глибокого вивчення марксистсько-ленінської теорії», — відзначав Карл-Хайнц Зауер — секретар первинної організації СЕПН на Барській дільниці траси газопроводу⁵. На будові практично всі вивчали марксизм-ленізм в школах і семінарах партійного і комсомольського політичного навчання. Розкриваючи такі важливі форми зміцнення інтернаціональної єдності трудящих, як економічне співробітництво з країнами соціалістичної співдружності, обмін передовим виробничим досвідом, розвиток інтернаціонального змагання в процесі реалізації Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції, пропагандисти широко використовували матеріал про спорудження газопроводу «Союз».

Кожний четвертий болгарин, працюючий на будівництві газопроводу, вивчав ленінську теоретичну спадщину в університеті марксизму-ленізму Оренбурзького обкому КПРС⁶. «СРСР — наш сусід і друг. Історичне значення досвіду Радянського Союзу» — такою була тема теоретичного семінару польських будівельників на Новопсковській дільниці газопроводу⁷.

Формуючи інтернаціоналістську свідомість трудящих, партійні організації широко використовували лекційну пропаганду. Правління товариства «Знання» УРСР розробило спеціальні заходи по її розгортанню у зв'язку з будівництвом магістрального газопроводу «Союз»⁸. Такі ж плани затвердили місцеві відділення товариства разом з парторганізаціями дільниць.

За період спорудження газопроводу для угорських робітників, наприклад, було проведено 150 лекцій і бесід, під час яких роз'яснювалися рішення партійних форумів, XVIII з'їзду ВЛКСМ, XXIII з'їзду комсомолу України, нова Конституція СРСР, пропагувався радянський спосіб життя. Ними було охоплено близько 6 тис. чол.⁹

Дійовою формою пропаганди ідей пролетарського інтернаціоналізму були тематичні лекторії, теоретичні конференції. Так, для німецьких будівельників на Кременчуцькій дільниці читався цикл лекцій «Радянська програма миру в дії», «Наш радянський спосіб життя»¹⁰, в Гайсинському районі — «Радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм»¹¹, для угорських будівельників було організовано лекторій «Ми патріоти-інтернаціоналісти»¹².

Ефективною формою інтернаціонального виховання трудящих стали клуби інтернаціональної дружби. Тільки в Харківській області влітку 1977 р. їх діяло 496¹³. Великою популярністю серед угорських будівельників користувався клуб інтернаціональної дружби «Глобус» Берегівського меблевого комбінату¹⁴. У програмі інтерклубу, орга-

⁴ Щербина Б. Е. Трасса идет на Запад. — Правда, 1977, 27 сент.

⁵ Зауер К. Х. Полум'я червоних гвоздик. — Під прапором ленінізму, 1977, № 16, с. 45.

⁶ Иванов А. Ясные цели. — Юж. Урал, 1977, 5 июля.

⁷ Цымкевич Т. Прочный шов. — Там же, 1976, 4 июня.

⁸ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 32, спр. 1024, арк. 24—26.

⁹ Центр. арх. ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 3516, арк. 8.

¹⁰ Парт. арх. Полт. обкому Компартии Украины, ф. 15, оп. 23, спр. 205, арк. 54.

¹¹ Парт. арх. Вінниц. обкому Компартии Украины, ф. 1854, оп. 9, спр. 7, арк. 104.

¹² Парт. арх. Терноп. обкому Компартии Украины, ф. 2, оп. 6, спр. 38, арк. 123.

¹³ Кулинич И. М. Трасса братского сотрудничества. — Киев, 1980, с. 45.

¹⁴ Парт. арх. Закарп. обкому Компартии Украины, ф. 93, оп. 7, спр. 31, арк. 58.

нізованого Боровським райкомом ЛКСМУ і польськими будівельниками, проводилися різноманітні заходи: зустрічі з делегатом XXV з'їзду КПРС, головою колгоспу «Заповіт Ілліча» О. А. Давиденком, знатними людьми району, ветеранами комсомолу, заочні подорожі по містах Польщі¹⁵. Активну роботу по пропаганді ідей радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму разом з німецькими будівельниками проводив клуб інтернаціональної дружби Кременчуцького міського Будинку культури¹⁶.

Партійні і комсомольські організації постійно дбали про підвищення ролі усної політичної агітації в інтернаціональному вихованні мас. Штаб ЦК ВЛКСМ на п'ятій ділянці газопроводу разом з угорськими будівельниками організував агітпробіг-велоекспедицію «Магістраль дружби буде молодь»¹⁷. Великого суспільного звучання дістав агітпоїзд «Основний закон нашого життя», метою якого було поглиблене ознайомлення будівельників траси з новою Конституцією СРСР¹⁸. На 12 ділянках газопроводу побували учасники агітперельоту — журналісти центральних газет, відомі радянські актори. Він присвячувався 60-річчю Великого Жовтня.

Важлива роль у пропаганді ідей пролетарського інтернаціоналізму належала культурно-освітнім закладам. Вони проводили тематичні вечори, присвячені дружбі народів СРСР і країн соціалістичної співдружності, «воєники», кіновечори, кінофестивалі. Великою популярністю серед будівельників газопроводу користувалися, наприклад тематичні вечори «Комунізм — це молодість миру і його будувати молодим», «Наша дружба вічна і непорушна», «Ленінським курсом — до комунізму». Тільки за 1977 рік на п'ятій ділянці будівництва газопроводу було організовано понад 60 тематичних вечорів, в яких брали участь понад 10 тис. чол.²⁰.

Один з таких вечорів у Кустолово-Суходільському Будинку культури Машівського району Полтавської області присвячувався радянсько-польській дружбі. Секретар партійної організації колгоспу ім. Фрунзе В. П. Сиволап розповів про братерські узи, що єднають радянський і польський народи. Секретар первинної організації Союзу молоді ПНР Януш Варда у своєму виступі відзначив, що дружба з радянськими людьми допомагає польським будівельникам в реалізації Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції. Вечір закінчився концертом художньої самодіяльності²¹.

У містах і селах нашої республіки широко відзначалися ювілейні дати братніх соціалістичних країн. Сторіччя з дня визволення Болгарії російськими воїнами від турецького іґа було відзначено в Оренбурзі теоретичною конференцією, в якій брали участь болгарські будівельники²². У Будинку культури у Кременчуці в день народження Вільгельма Піка відбулися збори, було організовано фотовиставку про життя і діяльність видатного сина німецького народу²³. Урочисто відсвяткували в Богородчанському районі Івано-Франківської області День визволення Угорщини від фашистських загарбників²⁴. У масове свято вилилися на Полтавщині Дні польської літератури, що проходили в квітні 1977 р. за участю польських письменників та будівельників²⁵.

¹⁵ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 980, оп. 8, спр. 5, арк. 157; Цифри і факти. — Юж. Урал, 1977, 25 сент.

¹⁶ Парт. арх. Полт. обкому Компартії України, ф. 15, оп. 23, спр. 205, арк. 51.

¹⁷ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 159, арк. 9.

¹⁸ Там же, арк. 20.

²⁰ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 159, арк. 25.

²¹ Сливка М. Квіти дружби. — Колгосп. вісті, 1978, 12 верес.

²² Сотиров С. Школа інтеграції. — Юж. Урал, 1978, 5 дек.

²³ Парт. арх. Полт. обкому Компартії України, ф. 15, оп. 23, спр. 205, арк. 55.

²⁴ Байгоров С. Бросок через горы. — Правда, 1978, 4 мая.

²⁵ Парт. арх. Полт. обкому Компартії України, ф. 15, оп. 26, спр. 77, арк. 178—180.

В ході будівництва газопроводу широко використовувалася така форма пропаганди ідей інтернаціоналізму, як фестивалі дружби. Наприклад, у рамках фестивалю, присвяченого 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, проводилася естафета трудових зобов'язань будівельників окремих ділянок газопроводу, зустрічі за професіями, обмін передовим виробничим досвідом. Під час фестивалю всі національні ділянки прийняли підвищені соціалістичні зобов'язання на честь ювілею.

Значний вклад у справу ідеологічного забезпечення завдань будівництва газопроводу внесли товариства дружби, діяльність яких перебувала в зоні постійної уваги партійних органів. На початку 1976 р. з ініціативи громадських організацій Української РСР, зокрема Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами, і будівельників траси при підтримці партійних органів було створено 12 міських і районних відділень товариств дружби з НДР, Польщею і Угорщиною ²⁶.

Багато уваги інтернаціональному вихованню будівельників траси приділяли засоби масової інформації і пропаганди. На Україні, зокрема, над ними взяли шефство 90 республіканських, обласних, міських і районних газет, комітетів і редакцій радіо і телебачення. Всі газети запровадили постійні рубрики для висвітлення матеріалів про хід будівництва газопроводу: «Робітнича газета» — «Магістраль співдружності»; «Вінницька правда» — «На інтернаціональній будові»; «Южный Урал», «Волгоградская правда», «Прикарпатська правда», «Черкаська правда» — «Магістраль дружби».

Рубрика «Сьогодні на будівництві газопроводу» стала постійною у Ворошиловградській обласній газеті «Прапор перемоги». Ця газета виступила ініціатором шефства над спорудженням газопроводу газет тих областей, по території яких пролягала газова магістраль. Шефами газопроводу стали газети «Южный Урал» (Оренбург), «Зоря Полтавщини», «Черкаська правда», «Вінницька правда», «Прикарпатська правда», «Волгоградская правда», «Соціалістична Харківщина», «Закарпатська правда». З 1977 р. вони випускали об'єднану сторінку «Магістраль дружби» ²⁷. За 1977—1978 рр. дев'ять обласних газет підготували спільними зусиллями 12 випусків, в яких було вміщено понад сто матеріалів радянських, болгарських, чехословацьких, німецьких, польських, угорських робітників і спеціалістів, партійних і комсомольських працівників.

Закарпатська обласна журналістська організація залучила до шефської роботи місцеві відділення Товариства радянсько-угорської дружби і Товариства книголюбів. Вони, зокрема, влаштовували вечори дружби, книжкові виставки, читацькі конференції, виставки художніх творів. «Черкаська правда» разом з обласним відділенням Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами провели вікторину «Наш друг — НДР», а Ворошиловградська обласна газета «Прапор перемоги» — «Чи знаєте ви Болгарію?» Робота цих творчих колективів була відзначена премією на Всесоюзному конкурсі на краще висвітлення соціалістичного змагання на будівництві газової магістралі, який проводили правління Спілки журналістів і журнал «Журналіст» ²⁸.

Велику виховну роботу серед будівельників проводили радіо- і тележурналісти. «Праця робить нас» — так назвала передачу про чехо-

²⁶ Щербина Б. Е., Коваленко А. В. «Союз» — трасса братской дружбы. — М., 1978, с. 181.

²⁷ Василяшко В. Ф. В ритме великих строек. — В кн.: Адрес опыта: ударные стройки. — Киев, 1979, с. 112.

²⁸ Ніколаєв В. Магістраль дружби — «Союз». — Журналіст України, 1978, № 11, с. 8—11.

словацьких будівельників газопроводу молодіжна редакція Волгоградського телебачення²⁹. Два рази на місяць виходила в ефір радіогазета на Гайсинській дільниці у Вінницькій області, присвячена будівельникам з НДР³⁰. А угорські робітники, які працювали в Івано-Франківській області, щомісяця слухали рідною мовою радіожурнал «Інтернаціоналіст»³¹. Телебачення НДР підготувало фільм, присвячений ударній праці німецьких будівельників на черкаській землі³².

Могутнім засобом інтернаціонального виховання трудящих стало соціалістичне змагання. Воно сприяло посиленню контактів між національними загонами, формуванню й розвитку інтернаціоналістських переконань. Національні профспілкові комітети розгорнули широку роботу по організації соціалістичного змагання. Було встановлено перехідний Червоний прапор будови для найкращої дільниці і пам'ятну медаль «За будівництво газопроводу «Союз» для нагородження переможців соціалістичного змагання. Між усіма колективами будівельників країн — учасниць проекту були укладені відповідні договори. Координаційною радою уповноважених країн — учасниць спорудження газопроводу «Союз» на початку 1978 р. було затверджено умови соціалістичного змагання між 22 колективами, що будували компресорні станції³³.

П'ять кращих польських колективів змагалися з передовими колективами підприємств Новопсковського району (Ворошиловградська область)³⁴. Трудовими суперниками трудівників автоколони Кошманівського відділення «Сільгосптехніка» були водії «Трансбуду» польської фірми «Енергополь», яка працювала на спорудженні Машівської дільниці газопроводу «Союз»³⁵. У Козельщинському районі Полтавської області було організовано соціалістичне змагання між робітниками Галещинського машинобудівного заводу з польськими будівельниками газової магістралі³⁶. Івано-Франківський обком профспілки робітників будівництва і промбудматеріалів разом з профспілковими органами угорського загону будівельників розробив умови змагання будівельних управлінь «Житлобуд-1» тресту «Прикарпатбуд» і будівельників Богородчанської дільниці — представників УНР³⁷.

53 бригади німецьких будівників підписали угоди на змагання з радянськими спеціалістами. Колектив електриків-геодезистів ім. льотчика-космонавта Олексія Леонова, очолюваний Манфредом Хартвігом, змагався з комсомольсько-молодіжною бригадою з Барського машинобудівного заводу на чолі з Юхимом Іволгіним³⁸. Творча співдружність об'єднала комсомольсько-молодіжну бригаду теслярів-бетонників з Черкаського тресту «Хімбуд» на чолі з П. Лазебником і відповідний колектив ім. Миколи Кузнецова з НДР³⁹.

²⁹ Лейбзон Л. Магістраль дружби. — Молодой коммунист, 1976, № 7, с. 83.

³⁰ Дьогє К. З літопису інтернаціональної будови. — Зоря Полтавщини, 1977, 30 берез.

³¹ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 159, арк. 47.

³² Гриценко А., Рудь Г. Два роки кипучих буднів. — Робітн. газ., 1977, 25 трав.

³³ Виднянский С. В. Интернациональное социалистическое соревнование рабочих стран — членов СЭВ на строительстве газопровода «Союз». — В кн.: На путях дружбы и сотрудничества. — Киев, 1981, с. 182—184.

³⁴ Томашевский М. В. В честь славного юбилея. — Волгогр. правда, 1977, 19 авг.

³⁵ Іваняков В. Позмагаємось, польські друзі. — Колгосп. вісті, 1976, 14 серп.; Северин І. Дружба сили множить. — Там же, 1978, 14 лют.

³⁶ Парт. арх. Полт. обкому Компартії України, ф. 15, оп. 26, спр. 77, арк. 100.

³⁷ Смолюков В. Г. Інтернаціональний рух мільйонів. — Комуніст України 1981, № 3, с. 62.

³⁸ Зауер К. Х. Полум'я червоних гвоздик, с. 45.

³⁹ Іваніна В., Троценко О. Дружба! Freundschaft! — Молодь України, 1976, 21 січ.

«Наша первинна партійна організація — відзначав секретар первинної організації СЕПН на Кременчуцькій ділянці траси газопроводу Й. Фойгт, — приділяє велику увагу поглибленню безпосередніх виробничих зв'язків між колективами будівельників на трасі дружби і радянськими робітниками. Німецькі робітники — водії, слюсарі-автомонтажники, каменярі, представники інших професій встановили дружні відносини із своїми колегами з КРАЗу, автомобільної і будівельної баз Кременчука. Йдеться, насамперед, про обмін досвідом новаторів виробництва, передовою технологією, раціональними методами праці і т. д. Це не тільки дає нові імпульси для використання резервів виробництва, а й сприяє водночас зміцненню дружби і братерства між представниками робітничого класу двох країн. Це і є інтернаціоналізм в дії, справжня школа соціалістичної інтеграції»⁴⁰.

На четвертій ділянці газопроводу, де працювали робітники з НДР, зародилися нові цікаві форми соціалістичного змагання. Так, 128 колективів включилися у змагання за право носити ім'я одного з Героїв Радянського Союзу. З ініціативи членів СЕПН і СВНМ проводилося змагання на честь 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції під девізом «60 червоних гвоздик — на честь 60-річчя Великого Жовтня». 118 бригад боролися за звання «Колектив соціалістичної праці», 80 колективів змагалися за звання колективу німецько-радянської дружби⁴¹. В ході будівництва газопроводу виникли інтернаціональні комплексні колективи, які брали спільні зобов'язання і несли спільну відповідальність за їх виконання. Змагання на будівництві флагману соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ сприяло не тільки якнайшвидшому виконанню планових завдань, а й інтернаціональному вихованню робітників. Міжурядовою комісією по співробітництву в спорудженні газопроводу «Союз» було прийнято рішення про узагальнення досвіду роботи інтернаціонального колективу будівельників газотранспортної системи з метою його використання в наступній спільній діяльності⁴².

Таким чином, в ході спорудження газопроводу «Союз» було створено чітку систему інтернаціонального виховання трудящих, яка з успіхом використовувалася при будівництві експортного газопроводу Уренгой — Помари — Ужгород та інших об'єктів Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції.

⁴⁰ Фойгт П. По зову серця. — Под знаменем ленинизма, 1977, № 4, с. 43.

⁴¹ Щербина Б. Е., Коваленко А. В. «Союз» — трасса братской дружбы, с. 118.

⁴² Віднянський С. В. Інтернаціональне змагання трудових колективів УРСР та братніх соціалістичних країн. — К., 1983, с. 40.

П. Т. ФІРОВ (Севастополь)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ПІДГОТОВЦІ ІНЖЕНЕРНИХ КАДРІВ ДЛЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (1971—1980 рр.)

Історичний досвід КПРС переконує в тому, що виконання складних завдань соціалістичного та комуністичного будівництва безпосередньо залежить від постійного вдосконалення роботи з кадрами спеціалістів. Без їх керівної ролі, як відзначав В. І. Ленін, рух уперед неможливий¹. Від складу спеціалістів, рівня їх підготовки прямо зале-

¹ Див.: Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. — Повне зібр. творів, т. 36, с. 168.

жать темпи науково-технічного та соціально-економічного прогресу, впровадження новітніх досягнень науки та техніки в практику, а ці питання, як підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов на зустрічі з виборцями Київського виборчого округу м. Москви, стали настійною вимогою часу².

Питанням кадрової політики нашої партії та підготовки спеціалістів з вищою освітою останнім часом присвячено чимало монографій, брошур і статей. В них розкривається вклад вищої школи в соціально-політичний, економічний та культурний розвиток нашої країни. На особливу увагу заслуговує книга В. П. Єлютіна «Высшая школа общества развитого социализма»³. Досягнення вузів Української РСР висвітлюються в колективній монографії українських авторів⁴. Окремі проблеми підготовки спеціалістів з вищою освітою висвітлювалися на сторінках «Українського історичного журналу»⁵. Однак, на наш погляд, в республіці назріла необхідність у створенні історико-партійних праць з даної проблематики, зокрема з питань підготовки спеціалістів вищою технічною школою.

Цінний досвід у здійсненні кадрової політики нагромадили партійні організації України. Компартія України розгорнула активну діяльність по реалізації вимог партії і уряду у цьому питанні. Важливе місце у визначенні основних напрямів діяльності республіканської партійної організації по підготовці, добору, розстановці і вихованню кадрів займали рішення квітневого (1973 р.) Пленуму ЦК Компартії України. На ньому відзначалося, що партійні організації повинні дбати про забезпечення народного господарства політично зрілими, ініціативними працівниками, які володіють сучасними методами управління і організації виробництва, чітко бачать перспективу⁶. Ці вимоги позначилися на роботі вищої школи республіки, яка відповідно до народногосподарських потреб здійснює планомірну підготовку спеціалістів та наукових працівників.

У республіці значного розвитку набула мережа технічних вузів. Лише в 70-ті роки було відкрито Запорізький та Херсонський індустріальні, Вінницький політехнічний та Мажівський інженерно-будівельний інститути. ЦК Компартії України і уряд республіки з великою увагою ставилися до створення нових вузів. При цьому враховувалися потреби в спеціалістах певного профілю, наявність матеріально-технічної бази та складу професорсько-викладацьких кадрів, правильність визначення профілю вузу і т. ін.⁷ Розвиток вищої технічної школи УРСР здійснювався також шляхом створення ряду філіалів провідних вузів. Всього за десятиріччя їх було відкрито 8.

Значні зміни відбулися в самих технічних вузах. У період 1971—1980 рр. було відкрито 37 нових факультетів та введено навчання з близько 30 нових спеціальностей, в тому числі 17 — у десятих п'ятиріччі⁸⁻¹⁰.

Забезпечити високий рівень підготовки кадрів вища школа могла тільки при наявності відповідної матеріальної бази. У 70-ті роки, як і передбачалося державними планами, матеріально-технічна база вищої

² Правда, 1985, 21 февр.

³ Єлютин В. П. Высшая школа общества развитого социализма. — М., 1980, 560 с.

⁴ Ефименко Г. Г., Красников В. М., Новоминский А. Н. Высшая школа Украинской ССР: Успехи, проблемы развития. — Киев, 1978, 326 с.

⁵ Кривий І. П. Дальше зміцнення учбово-матеріальної бази вищої технічної школи в 1959—1965 рр. — Укр. іст. журн., 1972, № 11, с. 107—110; Яшников В. Г. Діяльність парторганізацій України по створенню матеріальних умов і піднесенню культурного рівня студентської молоді (1971—1975). — Там же, 1982, № 9, с. 78—86.

⁶ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976, т. 2, с. 938.

⁷ Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі ПА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 274, арк. 39, 43.

⁸⁻¹⁰ Вестн. высш. школы, 1981, № 2, с. 4.

школи розвивалась випереджаючими темпами у порівнянні із зростанням студентського контингенту та професорсько-викладацького складу. Тільки технічні вузи Мінвузу УРСР у 1971 р. мали у своєму розпорядженні 1100 тис. кв. метрів корисної площі. Найбільш розвинутою була матеріальна база політехнічних інститутів. Так, у Донецькому політехнічному інституті (ДПІ) корисні площі дорівнювали 70,4 тис. кв. метрів, Львівському політехнічному — 92,8 тис., КПІ — 103 тис. кв. метрів¹¹. Однак матеріально-технічна база, яка була у розпорядженні вузів, не відповідала повністю потребам навчального процесу ні за розміром, ні за змістом.

Широку програму вузівського будівництва було розроблено Мінвузом УРСР у 1972 р. Нею, зокрема, передбачалося розширення будівництва Київського, Львівського, Одеського, Харківського політехнічних інститутів (КПІ, ЛПІ, ОПІ, ХПІ)¹². Квітневий (1973 р.) Пленум ЦК Компартії України зоб'язав Держплан УРСР, міністерства і відомства постійно приділяти увагу зміцненню матеріально-технічної бази вузів республіки¹³. Так, відповідно до рішень Пленуму було затверджено план будівництва комплексу КПІ на десяту п'ятирічку кошторисною вартістю 30,7 млн. крб.¹⁴ Вживалися енергійні заходи по введенню в дію лабораторних корпусів Дніпродзержинського індустріального, Дніпропетровського металургійного та Запорізького машинобудівного інститутів¹⁵.

Постійне піклування партійних та господарських органів про розвиток матеріально-технічної бази дало позитивні результати. За роки дев'ятої — десятої п'ятирічок тільки у технічних вузах України було зведено об'єкти загальною корисною площею 715 тис. кв. метрів. Це дало можливість збільшити навчально-лабораторні площі у розрахунку на одного студента денної форми навчання з 6,2 до 7,5 кв. метрів¹⁶. Вагому частину матеріально-технічної бази становило також навчальне та наукове обладнання. У 70-ті роки була проведена значна робота по будівництву студентських їдалень, спортивних комплексів, об'єктів медичного та культурно-побутового призначення. Зростали темпи зведення студентських гуртожитків. Забезпеченість студентів місцями в них у 1980 р. становила 84,8%, що майже на 10% більше, ніж в 1971 р.¹⁷

На початку 70-х років у вищій школі республіки намітилася певна невідповідність між якісно новим рівнем підготовки спеціалістів та традиційними формами організації і управління навчальним процесом. Це вимагало прискорення роботи по вдосконаленню процесу навчання. Вищій школі необхідно було насамперед чітко визначити, які знання та уміння повинен мати майбутній спеціаліст. У вузах проводилася певна робота по розробці моделей спеціаліста 80-х років та на більш далеку перспективу. Найбільших успіхів було досягнуто в КПІ, де партійна організація висунула цю роботу в число першочергових¹⁸.

Підвищення якості процесу навчання у вищій школі базувалося на навчальних планах і програмах — документах, які регламентують всю навчально-виховну роботу. У 1973—1974 рр. активно розроблялися і впроваджувалися у навчальний процес нові плани. Робота по їх ство-

¹¹ Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 4621, оп. 13, спр. 2606, арк. 88; спр. 3091, арк. 189; спр. 3098, арк. 140.

¹² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 6, арк. 74.

¹³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976, т. 2, с. 939.

¹⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 803, арк. 94—99.

¹⁵ Там же, спр. 969, арк. 8, 44—45.

¹⁶ Підраховано по матеріалах звітів про роботу технічних вузів Мінвузу УРСР за 1971, 1980 рр.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1089, оп. 8, спр. 181, арк. 75.

ренню проводилася згідно з сучасними вимогами до спеціаліста, рівнем розвитку науки й техніки. За рахунок усунення дублювання, виключення застарілих розділів і дисциплін у нових планах збільшувалась кількість годин на виробничу практику, курсові проекти, передбачалося зростання фундаментальної підготовки спеціалістів на 30%. У вузах почали вивчатися основи стандартизації, метрології й контролю якості продукції. Дедалі більшого значення набувало вивчення інженерної психології, промислової естетики, питань охорони навколишнього середовища, поліпшення економічної підготовки студентів.

Київський та Харківський політехнічні інститути одержали право на розробку індивідуальних навчальних планів. За короткий час в КПІ було створено близько 540 робочих програм, які передбачали розподіл часу по видах занять, обсяг самостійної роботи студентів, методичні вказівки та технізацію навчального процесу. На основі цих планів усі кафедри в 1974 р. завершили розробку структурно-логічних схем робочих навчальних планів¹⁹. Успішно ця робота проводилася у переважній більшості вузів, а в Дніпропетровському металургійному інституті було також видано збірники наскрізних програм з усіх спеціальностей. Структурно-логічні схеми та технологічні й методичні карти стали важливою складовою частиною створюваних у вузах наприкінці 70-х років навчально-методичних комплексів дисциплін. Впровадження їх у навчальний процес значною мірою поліпшило його методичне забезпечення. У політехнічних інститутах Донецька, Києва, Львова активно впроваджувалося проблемне навчання, ділові ігри широко практикувалися як в аудиторіях, так і у виробничих умовах.

У вузах України активно впроваджувалися у навчальний процес технічні засоби навчання (ТЗН). Ще на початку 70-х років згідно з рекомендаціями Мінвузу УРСР почалася розробка вузівських перспективних планів технізації навчального процесу²⁰. Багато уваги цьому питанню приділили обласні, міські та районні партійні організації. Так, воно розглядалося на бюро Дніпропетровського²¹, Харківського²² та ряду інших обкомів Компартії України. Значних успіхів у цій справі досягли колективи київських вузів, Одеського та Харківського політехнічних інститутів. На кінець 1977 р., наприклад, 75% лекційних аудиторій в Київському інституті інженерів цивільної авіації були обладнані комплексами ТЗН²³, непоганих показників у цьому було досягнуто в автомобільно-дорожньому і особливо інженерно-будівельному інститутах столиці України. Партійні комітети та ради вузів Запоріжжя, Одеси, Харкова налагодили підготовку професорсько-викладацьких кадрів для роботи з ТЗН, а партком Запорізького машинобудівного інституту створив комісію по контролю за використанням ТЗН в навчальному процесі²⁴.

У 70-ті роки значно поліпшилось забезпечення вузів УРСР ТЗН, а в 1980 р. було одержано їх близько 6 тис. одиниць проти 1,7 тис. в 1972 р. Вузи нарощували інтенсивність використання у навчальному процесі телебачення, було завершено обладнання класів програмованого навчання, активно впроваджувалася електронно-обчислювальна техніка. Так, у 1980 р. в 75% студентів ХПІ і 92% — ЛПІ використовували ЕОМ при підготовці дипломних проектів. У вузах республіки значна увага приділялась розробці нових ТЗН. Певних успіхів досягли політехніки Донецька і Львова, а розробки Запорізького машинобу-

¹⁹ Там же, спр. 226, арк. 11—12.

²⁰ Там же, ф. 111, оп. 6, спр. 14, арк. 66.

²¹ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 60, спр. 62, арк. 37.

²² Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 2, оп. 155, спр. 29, арк. 141.

²³ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 5937, оп. 4, спр. 153, арк. 111.

²⁴ Парт. арх. Запорізь. обкому Компартії України, ф. 244, оп. 1, спр. 142, арк. 52.

дівного і Київського автомобільно-дорожного інститутів демонструвалися на міжнародних виставках²⁵.

Для підвищення якості підготовки спеціалістів партійні організації і ректорати значну роль відводили самостійній роботі студентів, на необхідності якої наголошувалося на нараді ректорів та секретарів парткомів вузів УРСР у 1972 р.²⁶ З 1974/75 навчального року було запроваджено єдину методику контролю за самостійною роботою студентів протягом семестру. З метою підвищення якості підготовки спеціалістів і визначення ефективності навчальної роботи в республіці розроблялися і впроваджувалися єдині критерії знань з фундаментальних та загально-інженерних дисциплін.

У досліджуваній період в багатьох вузах розгорнулася робота по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю підготовки спеціалістів. Така система, створена у Львівському політехнічному інституті, передбачала вплив на всі етапи формування спеціаліста шляхом здійснення взаємозв'язаних заходів. Партком вузу докладав зусилля для мобілізації комуністів, всього педагогічного колективу на вдосконалення змісту навчання, підвищення кваліфікації викладацького складу, поліпшення навчальних планів і програм, впровадження структурно-логічних схем і технологічних карт, комплексів методичного забезпечення курсів. У рамках цієї системи було розроблено положення щодо всіх видів і форм навчально-виховного процесу. Подібна робота проводилася в КПІ та інших вузах.

Поліпшення якості підготовки кадрів насамперед залежить від рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу. Питання її підвищення та зміцнення педагогічних колективів вузів не раз розглядалися на засіданнях бюро райкомів і обкомів Компартії України, на пленумах і конференціях. Так, у 1974 р. на засіданні бюро Дніпропетровського обкому партії слухалося питання про підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів у вузах області. Основна увага зверталася на необхідність чіткого планування роботи по підготовці докторів наук шляхом переводу доцентів на посади наукових співробітників наукових установ²⁷. Така форма успішно почала використовуватися в гірничому та металургійному інститутах. Колегія Мінвузу УРСР високо оцінила роботу цих вузів, які довели питому вагу докторів наук, професорів до 6—7% від загальної кількості викладачів. Водночас колегія відзначала незадовільне використання цієї форми підготовки докторів у Запорізькому машинобудівному, Комунарському гірничометалургійному, Макіївському інженерно-будівельному, Краматорському індустріальному та Ворошиловградському машинобудівному інститутах²⁸.

Цінним досвідом роботи по підготовці докторів наук збагатилася парторганізація ХПІ. Партійний комітет вузу визначив курс на прискорення підготовки педагогічних кадрів вищої кваліфікації з числа партійного активу. Такий підхід до справи одержав схвальну оцінку Київського районного комітету Компартії України м. Харкова²⁹. Керуючись рішеннями бюро Харківського обкому партії³⁰, партійна організація ХПІ значною мірою поліпшила керівництво аспірантурою. Було вдосконалено конкурсний відбір до аспірантури, партбюро факультетів і партком посилили контроль і вимогливість до наукових керівників. Успішною була робота парторганізацій Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту та КПІ у цьому напрямі. В цих вузах конкурсний відбір до аспірантури поліпшився за рахунок орієнтації на своїх випускників та осіб з виробничим стажем. Так, кількість випускників

²⁵ Проблемы высшей школы. К., 1981, вып. 44, с. 52—53.

²⁶ Кириленко О. Турботи вищої школи.— Рад. освіта, 1972, 3 черв.

²⁷ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 61, спр. 84, арк. 54.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 2560, арк. 8, 10.

²⁹ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 23, оп. 50, спр. 3, арк. 25.

³⁰ Там же, ф. 2, оп. 168, спр. 43, арк. 3.

КПІ серед зарахованих до аспірантури у 1980 р. становила 63% проти 47% у 1977 р. Разом з тим аналіз діяльності аспірантури технічних вузів показує, що при відносному підвищенні ефективності підготовки науково-педагогічних кадрів в ній мали місце й недоліки. У ряді вузів була послаблена робота по відборі кандидатів і створенню резерву поступаючих до аспірантури, що призводило до зменшення конкурсів. В окремі роки мав місце значний відсів аспірантів. Так у 1977 р. у Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті він перевищив 40%³¹.

Робота партійних організацій по зміцненню науково-педагогічних колективів дала позитивні результати. Протягом десятиріччя збільшилась кількість докторів і кандидатів наук. У 1980 р. 47,5% викладачів технічних вузів України мали вчені ступені і звання проти 38,7% у 1971 р. Зросло також кількість кандидатів та членів КПРС серед викладачів: якщо у 1971 р. їх налічувалося 41,4%, то у 1980 р.— 44,5%³². Все це забезпечувало підвищення якості підготовки спеціалістів.

Постійне посилення зв'язку теоретичного навчання з практичним, як вказував В. І. Ленін, має важливе значення для будівництва нового суспільства з високим рівнем розвитку техніки і наукових знань³³. Виходячи з ленінських настанов та вимог партії, вузівські колективи дбали про всебічне поліпшення організації практики студентів. Поряд з вдосконаленням її організації, розробкою нової методичної документації, було проведено значну роботу по закріпленню за вузами баз практики. Тісні зв'язки встановились, наприклад, між факультетами, кафедрами КПІ і рядом підприємств Києва, які мали договірні угоди з цим інститутом або входили до навчально-наукового виробничого об'єднання (ННВО). 40% студентів згаданого вузу в 1978 р. проходили практику на підприємствах ННВО³⁴.

Партійні організації технічних вузів добивалися постійного поліпшення якісного складу керівників практики. Так, збори партійного активу ОПІ зобов'язали ректорат і деканати факультетів довести у десятих п'ятиріччі кількість керівників практики за рахунок професорів, доцентів і старших викладачів до 70%³⁵. Наприкінці 70-х років політехнічні вузи Києва, Харкова перевищили цей показник на 7—10%³⁶. Проведення практики збагатилося новим досвідом. В її ході студенти почали опановувати робітничі професії, а сама практика дедалі частіше проводиться у формі студентських спеціалізованих бригад.

Наполеглива праця студентів по оволодінню практичними навичками і вміннями поєднується з активною раціоналізаторською і винахідницькою діяльністю. Введення обов'язкового курсу «Основи наукових досліджень» позитивно вплинуло на рівень підготовки спеціалістів. На кінець дев'ятої п'ятиріччя вища школа УРСР досягла максимального залучення студентів до наукових досліджень. Студентські наукові гуртки, конструкторські бюро технічних вузів України займали передові рубежі в країні. Так в 1979/80 навчальному році наукові розробки студентів ДПІ були удостоєні 4 медалей і 15 дипломів, а вуз зайняв друге місце в СРСР після МДУ по кількості нагород³⁷.

Наукові дослідження студентів стали складовою частиною наукової роботи кафедр і факультетів. Вони сприяли підвищенню якості курсового і дипломного проектування, зближенню його тематики з

³¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 5885, арк. 159; спр. 4657, арк. 31.

³² Підраховано за матеріалами звітів про роботу технічних вузів Мінвузу УРСР за 1971—1980 рр.

³³ Див.: Ленін В. І. Перли народницького прожектерства.— Повне збір. творів, т. 2, с. 464.

³⁴ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1089, оп. 8, спр. 360, арк. 19.

³⁵ Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 37, оп. 2, спр. 374, арк. 26.

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 5918, арк. 229.

³⁷ Вестн. высш. шк., 1980, № 12, с. 40.

потребами народного господарства. Значно зросла питома вага реальних проектів, виконаних студентами. Так, у політехнічних інститутах України їх кількість у 1980 р. наближалася до 75%, а у ЛПІ — 96,4%³⁸. На республіканській нараді працівників вузів УРСР у 1979 р. перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький відзначав, що тільки у 1978 р. студентами ЛПІ виконано близько 600 курсових та дипломних проектів по темах, запропонованих підприємствами. Більшість з них вже у 1979 р. використовувалася у народному господарстві³⁹.

Невід'ємною складовою частиною підготовки висококваліфікованих спеціалістів є їхнє ідейно-політичне загартування. Адже успішна побудова нового суспільства значною мірою залежить від трудової ініціативи, комуністичної переконаності і громадської активності усіх членів суспільства. Червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС поставив у пряму залежність успішне вирішення завдань вдосконалення розвитку того соціалізму від рівня виховної роботи⁴⁰.

Ідейно-виховна робота партійних організацій вузів будується на основі комплексних планів комуністичного виховання студентів на весь період навчання. Центральне місце в них відводиться ідейно-політичному вихованню майбутніх спеціалістів, формуванню в них марксистсько-ленінського світогляду. Вирішальна роль при цьому належить якості викладання суспільних дисциплін. Не випадково в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи до дальшого вдосконалення вищої освіти в країні» (липень 1972 р.)⁴¹ і постанові ЦК КПРС «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук» (червень 1974 р.)⁴² вказувалося на необхідність підвищення ролі кафедр суспільних дисциплін у справі виховання студентської молоді.

Позитивний досвід керівництва кафедрами суспільних наук нагородили партійні організації Києва, Дніпропетровська, Харкова. Так, за ініціативою бюро Жовтневого райкому Компартії України м. Дніпропетровська було створено міжвузівську раду кафедр суспільних наук, яка координує роботу суспільствознавців усіх восьми вузів міста⁴³. Щороку кафедри звітують про свою роботу в районному комітеті партії. Контроль за розвитком кафедр суспільних наук і їх вкладом в ідейно-політичне виховання студентів успішно здійснюють Харківські міська і обласна партійні організації⁴⁴. Міськкоми та обкоми партії почали регулярно проводити семінари-наради викладачів-суспільствознавців, у республіці регулярно проводяться наради завідуючих кафедрами.

Останнім часом збагатилася методика викладання суспільних наук, на озброєння всіх кафедр взято проблемний метод викладу матеріалу і проведення семінарських занять, широко впроваджуються ТЗН, створено навчально-методичні комплекси дисциплін. Суспільствознавці добилися масового залучення майбутніх спеціалістів до наукових досліджень. Близько 100% студентів Запорізького машинобудівного, Львівського та Донецького політехнічних інститутів беруть участь в кон-

³⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 5896, арк. 57.

³⁹ Совещание работников высших учебных заведений Украинской ССР. Киев 11—12 апреля 1979 г.— Киев, 1980, с. 9.

⁴⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 червня 1983 р.— К., 1983, с. 64.

⁴¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1982, т. 11, с. 123—131.

⁴² Там же, с. 394—400.

⁴³ Конев В. Партком і залікова книжка.— Рад. освіта, 1976, 25 трав.

⁴⁴ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 2, оп. 168, спр. 62, арк. 23—37; ф. 23, оп. 50, спр. 14, арк. 100; ф. 69, оп. 47, спр. 37, арк. 2—3.

курсах студентських наукових робіт. На кінець 70-х років на всіх турах Всесоюзних конкурсів з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху представляли роботи 400 тис. чол., тобто 85% студентів України⁴⁵. Про підвищення рівня викладання суспільних наук і зростання їх ефективності у вихованні молодих спеціалістів свідчить поліпшення успішності знань студентів. Абсолютна успішність у 1980 р. становила 99,4% проти 97,9 у 1971 р.; 78,3% студентів мали оцінки «добре» та «відмінно»⁴⁶.

Партійні організації наполегливо добивалися глибокого наукового та ідейного змісту, чіткої політичної спрямованості навчального процесу. До ідейно-виховної підготовки студентів активно включилися кафедри загальнотеоретичних та спеціальних дисциплін, зміцнили їх зв'язки з кафедрами суспільних наук. У парткомх КПІ, ДПІ, дніпропетровських гірничого й металургійного інститутів склалася чітка система контролю за методологічною та ідейною спрямованістю викладання.

Комплексні плани комуністичного виховання передбачають формування у майбутніх спеціалістів вмінь і навичок організатора і вихователя у трудовому колективі. Тому велике значення має суспільно-політична практика, що почала складатися у вузах республіки ще на рубежі 60—70-х років. Її запровадження відкриває можливість плано-мірного впливу на студентів протягом усього періоду навчання. Це сприяє розвитку активності студентів, розширенню їх участі у діяльності громадських організацій, у студентському самоуправлінні. Значно поживавилася робота факультетів громадських професій, збільшилася кількість їх відділень. На кінець 70-х років більш як 90% студентів політехнічних інститутів і вузів машино- та приладобудівного профілю республіки були охоплені громадськими дорученнями, кожний десятий студент брав участь у шефській роботі.

Головним показником громадянської зрілості, соціальної активності людини у нашому суспільстві є її ставлення до праці. В умовах вищої школи трудове виховання передбачає розвиток у студентів розуміння суспільного значення їх праці, вироблення свідомого, творчого ставлення до навчання. Саме з таких позицій оцінюють діяльність колективів вузів, громадських організацій парткоми ДПІ і КПІ, Миколаївського кораблебудівного і Київського автомобільно-дорожнього інститутів. Партійні комітети цих вузів планують заходи, які сприяють найкращій організації праці студентів. У Запорізькому машинобудівному інституті і КПІ з цією метою великі завдання ставляться перед бібліотеками, навчально-методичними кабінетами, вузівськими багатотиражками⁴⁷. Трудовому вихованню студентів допомагає практика укладення договорів комсомольських груп з виробничими колективами, організація трудових десантів, спеціалізованих студентських бригад і загонів. Так, тільки комсомольці ЛПІ підписали близько 300 договорів про співробітництво з комсомольсько-молодіжними колективами Львова і області⁴⁸.

Випробуваною формою трудового загартування стали студентські будівельні загони (СБЗ). З року в рік зростає їх вклад у вирішення народногосподарських завдань. Так, до 7,5 млн. крб. капіталовкладень освоювали щороку бійці СБЗ КПІ. Трудову діяльність вони поєднували з активною громадською, шефською, фізкультурно-масовою роботою. Тільки в 1978 р. вони прочитали 834 лекції, дали 188 концертів, подали

⁴⁵ Совещание работников высших учебных заведений Украинской ССР. Киев 11—12 апреля 1979 г., с. 37.

⁴⁶ Підраховано за матеріалами звітів про роботу технічних вузів Мінвузу УРСР за 1971—1980 рр.

⁴⁷ Парт. арх. Запоріж. обкому Компартії України, ф. 244, оп. 1, спр. 143, арк. 26; Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1089, оп. 8, спр. 181, арк. 127.

⁴⁸ Токар В. На высоте современной науки.— Львов, правда, 1980, 29 марта.

допомогу 153 сім'ям ветеранів війни і праці⁴⁹. Партійні організації приділяли першочергову увагу питанням формування СБЗ, добору і підготовки керівної ланки. У КПІ, ОПІ, Харківському автомобільно-дорожньому інституті цією роботою керують комісії парткомів з трудового виховання. У 70-ті роки республіканський СБЗ досяг значних успіхів: за роки десятиї п'ятирічки у будівництві, промисловості, на транспорті, у сфері обслуговування було виконано робіт на суму 1 млрд. 200 млн. крб.⁵⁰

Важливу роль у становленні майбутніх інженерів відігравало виховання на революційних, бойових і трудових традиціях партії і радянського народу. Так, у вузах Дніпропетровська розгорнулося змагання академічних груп за право носити ім'я героїв революції, Великої Вітчизняної війни і праці. Велику роботу здійснювали створені у більшості вузів воєнно-патріотичні пошукові групи, загони, клуби. Групою «Пошук» Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту, наприклад, було встановлено прізвища 50 студентів, співробітників і викладачів вузу, які віддали життя за Батьківщину. Близько 20 меморіальних дошок і пам'ятних знаків загиблим встановили студенти ОПІ⁵¹.

Значну увагу партійні організації приділяли естетичному вихованню студентів. Зміцнювалися зв'язки вузів з творчими колективами, музеями, картинними галереями. Частими гостями студентських колективів були літератори, художники, артисти, знатні люди. У вузах республіки створювалися музеї, ленінські зали та музеї, розвивалась самодіяльна художня творчість. Все це сприяло духовному збагаченню студентів, утвердженню їх здорових ідейно-художніх смаків.

Підсумком навчально-виховної роботи по підготовці спеціалістів є їх розподіл у народне господарство. Поряд з підвищенням якості навчально-виховного процесу, розподіл випускників стає об'єктом особливої уваги партійних організацій і адміністрації вузів. У 70-ті роки вища школа республіки зробила перші кроки на шляху цільової підготовки спеціалістів і переходу до їх розподілу за один-три роки до закінчення вузу. Певних успіхів у цьому напрямі досягнуто в колективах Київського інституту інженерів цивільної авіації та Харківському інституті інженерів залізничного транспорту. Понад 50 випускників Запорізького машинобудівного інституту щороку розподіляються на підприємства виробничого об'єднання «Запоріжтрансформатор» за рік до закінчення навчання⁵². Цільовій підготовці спеціалістів сприяє укладення прямих довгострокових договорів між вищими навчальними закладами та підприємствами. Позитивний досвід підготовки інженерів на основі таких договорів нагромаджено на окремих кафедрах і факультетах Одеського та Львівського політехнічних інститутів. Плодотворно співробітничать у цьому напрямі колективи ХПІ та харківського заводу «Серп і молот»⁵³, КПІ й виробничих об'єднань Києва «Завод «Арсенал» і «Точелектроприлад»⁵⁴. З метою поліпшення розподілу і стажування випускників вищої школи Жовтневий райком Компартії України міста Дніпропетровська практикує проведення міжвузівських науково-практичних конференцій, на які запрошуються також представники виробництва⁵⁵. Проте в республіці практика укладення договорів про цільову підготовку кадрів і їх розподіл за 1—3 роки до закінчення навчання ще не набула відповідного розвитку.

Наполеглива робота партійних організацій, педагогічних колективів вищих технічних навчальних закладів України дала позитивні ре-

⁴⁹ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1089, оп. 8, спр. 360, арк. 88—89.

⁵⁰ Комуніст України, 1981., № 8, с. 55.

⁵¹ Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 37, оп. 8, спр. 346, арк. 48.

⁵² Парт. арх. Запоріж. обкому Компартії України, ф. 244, оп. 1, спр. 248, арк. 54.

⁵³ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 5361, оп. 1, спр. 608, арк. 11.

⁵⁴ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1089, оп. 8, спр. 222, арк. 19.

⁵⁵ Рад. освіта, 1982, 5 листоп.

зультати. З року в рік вдосконалювалася навчально-виховна робота, свідченням чому було постійне зростання успішності в усіх без винятку вузах. За десятиріччя успішність студентів денної форми навчання технічних вузів України зросла на 4,6% і у 1980 р. становила 96,6%, що на 0,3% вище ніж по Мінвузу УРСР. На «відмінно» і «добре» вчилися 41,3% студентів проти 38% у 1971 році⁵⁶.

У 70-ті роки помітні позитивні зрушення відбулися у справі підготовки інженерних кадрів вищою школою Української РСР. Їх випускали 18 вузів республіки з майже 80 спеціальностей, причому третина з них — нові. Випуск інженерів за роки дев'ятої і десятої п'ятирічок значно зріс і становив у 1980 р. 46% від загальної кількості спеціалістів, підготовлених вузами УРСР⁵⁷. За десять років підготовка спеціалістів для промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку збільшилася на 24,6% і становила близько 57 тис. чол.⁵⁸.

Отже, Компартія України, місцеві партійні організації у 70-ті роки провели значну роботу у справі підготовки спеціалістів, збагатився досвід республіканської партійної організації по добору і вихованню кадрів⁵⁹. У роки дев'ятої і десятої п'ятирічок зміцнів зв'язок вищої школи з виробництвом, зріс її вклад в науково-технічний і соціально-економічний розвиток.

Прискорення соціально-економічного прогресу стає неможливим без широкого впровадження досягнень науково-технічної революції в народне господарство, без приведення форм соціалістичного господарювання у відповідність із сучасними умовами. Це, в свою чергу, висуває перед парторганізаціями нові завдання щодо підготовки кадрів спеціалістів і роботи з ними, про що з новою силою наголошувалося на березневому (1985 р.) Пленумі ЦК Компартії України. Він зобов'язав партійні організації, педагогічні колективи вузів республіки зосередити всю увагу на значному поліпшенні навчально-виховного процесу, на забезпеченні підготовки спеціалістів згідно з вимогами дальшого розвитку економіки країни.

⁵⁶ Підраховано за матеріалами звітів про роботи технічних вузів Мінвузу УРСР за 1971, 1980 рр.

⁵⁷ Народне господарство Української РСР у 1980 році: Стат. щорічник.— К., 1981, с. 239.

⁵⁸ Там же, с. 332.

⁵⁹ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 84.

Є. І. ФРАНЧУК (Луцьк)

ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ КУЛЬТОСВІТНІХ УСТАНОВ У КОМУНІСТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ТРУДІВНИКІВ СЕЛА (1971—1980 рр.)

Визначаючи шляхи дальшого підвищення рівня комуністичного виховання трудящих, XXVI з'їзд КПРС вказав на необхідність «удосконалювати діяльність культурно-освітніх закладів, з максимальною віддачею використовувати їх матеріальну базу, незалежно від відомчої належності. Розширювати мережу масових бібліотек і клубів, підвищити їх роль у роботі по комуністичному вихованню, організації самодіяльної творчості і проведення дозвілля трудящих»¹⁻².

¹⁻² Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 216.

Радянська держава рік у рік збільшує асигнування на культурно-освітню роботу: якщо в 1970 р. на неї було витрачено 703 млн. крб. державного бюджету, то в 1980—1461 млн. крб.³

Як підкреслювалося на Всесоюзній нараді працівників культури з питань удосконалення роботи сільських культурно-освітніх закладів, за останні десять років у нашій країні в середньому щодня стають до ладу шість нових клубів і п'ять бібліотек, причому приблизно 80% — у сільській місцевості. На селі нині діє близько 120 тис. клубів, майже 200 тис. бібліотек, 128 тис. кіноустановок. Постійно розширюється мережа музеїв, парків культури, музичних і художніх шкіл. Книжковий фонд сільських бібліотек становить 900 млн. примірників⁴. За роки дев'ятої і десятої п'ятирічок в сільській місцевості УРСР було побудовано 2197 клубів і будинків культури на 707,6 тис. місць, у тому числі на кошти колгоспів — 1783 на 593,9 тис. місць⁵.

Завдяки постійній увазі партійних, радянських та профспілкових органів до питань зміцнення матеріальної бази в ряді областей республіки практично всі культосвітні заклади працюють у сучасних типових приміщеннях і мають усе необхідне для максимального задоволення духовних запитів трудящих.

Забезпечення кваліфікованими кадрами, розширення і зміцнення матеріальної бази клубів і будинків культури дало можливість значно поліпшити зміст і рівень культурно-освітньої роботи, вирішувати в комплексі завдання виховного характеру. Саме комплексність, багатofункціональність, значне розширення сфери впливу на трудящих, запровадження нових ефективних форм пропаганди політичних знань стало важливою особливістю роботи культосвітніх закладів на селі в 70-ті роки. Створення при клубах і будинках культури кабінетів науки і техніки, лекційна робота, демонстрування науково-популярних фільмів, виставки, шефська допомога сільським закладам культури з боку наукових установ і навчальних сільськогосподарських закладів — все це використовується для забезпечення культурного життя села. Систематично організовуються спеціальні заходи для молоді і дітей, для ветеранів праці, жінок, зустрічі за професіями.

Особливо активізували свою роботу сільські клуби і будинки культури в ході підготовки до всенародних свят — прийняття нової Конституції СРСР, святкування 60-річчя Великого Жовтня, 100-річчя і 110-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР, роковин Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 325-річчя возз'єднання України з Росією і т. д. Наприклад, в клубах, бібліотеках, музеях, кінотеатрах Івано-Франківської області під час обговорення нової Конституції СРСР і підготовки до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції широко практикувалися тематичні вечори, лекторії, кінолекторії, цикли лекцій, організовувалися університети культури, клуби за інтересами, проводилися молодіжні вечори, зустрічі з ветеранами революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ударниками виробництва, виступи художніх агітбригад, концертних колективів. У більшості культурно-освітніх закладів проводилися масові заходи на теми: «Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття», «Конституція СРСР — найдемократичніша в світі», «Розквіт УРСР в єдиній сім'ї республік-сестер», «Радянський спосіб життя — велике завоювання нового суспільства» та ін.⁶ Для агітколективів ста-

³ Народное хозяйство СССР в 1980 г. — М., 1981, с. 525.

⁴ Демичев П. Н. Актуальные задачи культурного строительства на селе. — В кн.: Актуальные проблемы развития культуры села: Материалы Всесоюз. совещ. работников культуры. М., 1979, с. 17.

⁵ Підраховано за: Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 г. — Киев, 1981, с. 259.

⁶ Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі — ПА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 1281, арк. 169—170.

ло традицією в період підготовки до знаменних дат організовувати виїзди з міст і райцентрів на тваринницькі ферми і в польові табори.

З метою поєднання трудового, ідейно-політичного і морального виховання населення клубні заклади, поряд з традиційними, широко запроваджували нові форми роботи: зокрема, добре зарекомендували себе бесіди за круглим столом, в ході яких обговорювалися нагальні проблеми ідеологічного забезпечення планів соціально-економічного розвитку населених пунктів. Під девізом «Справи колгоспу — наші справи» проводив роботу Будинок культури села Березець Городоцького району Львівської області. Велика увага там приділялася пропаганді патріотичних починів. Для колгоспних наставників функціонував лекторій: «Наші помисли і вміння — молоді». Великою популярністю користувався серед трудівників села постійно діючий лекторій «Соціалістичному змагання — розмах і дієвість», а також кінолекторії і вечори трудової слави та усні журнали⁷.

В багатогранній діяльності клубних закладів велике місце займали заходи, спрямовані на поліпшення трудового виховання. В клубах, будинках культури систематично проводились вечори професійної орієнтації, обряди і ритуали посвячення в колгоспники, конкурси за професіями. Створювалися об'єднання молодих спеціалістів, механізаторів, тваринників. Соціалістичне змагання і трудове виховання стали головною темою вечорів, усних вечорів запитань і відповідей у закладах культури Калуського, Надвірнянського, Косівського, Коломийського районів Івано-Франківської області. У більшості закладів культури обладнано дошки пошани, а також стенди і трудові календарі, на яких висвітлюються досягнення господарств і підприємств⁸.

Великою популярністю серед населення користуються трудові свята Золотого колосу в Буському і Радехівському районах, Врожаю — в Яворівському і Городоцькому, проводи чабанів на полонину — в Сколівському і Турківському, колгоспних обжинків — у всіх районах Львівської області. На таких святах юнаків і дівчат урочисто приймають у колгоспну сім'ю, вшановують ветеранів праці⁹.

70-і роки стали періодом активного розвитку таких форм безпосереднього обслуговування трудівників ланів і тваринницьких ферм, як художні агітбригади, автоклуби. На цікавому місцевому матеріалі будує, наприклад, свою програму агітбригада Іваничівського районного будинку культури Волинської області. У своїх виступах культармійці прославляють заслужених людей району — героїв і ветеранів праці, ініціаторів трудових починів, передовиків виробництва. Використовуючи форму «самовикриття» — «Умовний телевізор», агітбригада гостро критикує дармодіїв, п'яниць, правопорушників¹⁰.

У кінці 70-х років великого розмаху набуло культурне обслуговування трудівників тваринницьких ферм. Ініціаторами його виступили в 1979 р. профспілкові активісти закладів культури Богородчанського району Івано-Франківської області, які звернулися до всіх культпрацівників області із закликом взяти шефство над трудівниками тваринницьких ферм, ідеологічно забезпечити виконання планових завдань і соціалістичних зобов'язань. Вони зобов'язалися обладнати й оформити клуби та червоні тутки на фермах і в культурно-побутових комплексах району, налагодити в них роботу, створити гуртки художньої самодіяльності, силами аматорських колективів щороку влаштовувати на робочих місцях не менше 130 концертів, організувати 70 виступів агітбригад, регулярно проводити тематичні вечори, читачькі конференції, брати участь у підбитті підсумків соціалістичного змагання між тваринниками, забезпечити широку гласність його результатів. Ініціа-

⁷ Львів, обл. держ. арх. (далі — ЛОДА), ф. Р-368, оп. 1, спр. 1347, арк. 248.

⁸ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 1281, арк. 170.

⁹ ЛОДА, ф. Р-368, оп. 1, спр. 1348, арк. 115.

¹⁰ Арх. М-ва культури УРСР, ф. 7, оп. 8, спр. 379, арк. 77.

тива працівників культури Богородчанського району знайшла широкий відгук в усіх областях республіки¹¹.

Для організації масово-політичної і культурно-освітньої роботи в населених пунктах прикордонних районів республіки, а також у гірських і поліських поселеннях, що не мають стаціонарних клубних закладів, і у віддалених від райцентрів та центральних садиб колгоспів і радгоспів культосвітні працівники активно використовували автоклуби. В 1971 р. сільське населення республіки обслуговувало 596 автоклубів¹².

Позитивний досвід діяльності автоклубів нагромаджено в Ровенській області. У червні 1980 р. там проведено огляд їх роботи під девізом «XXVI з'їздові КПРС — гідну зустріч». Він показав, що основну увагу автоклуби приділяли пропаганді досягнень народного господарства, роз'ясненню внутрішньої і зовнішньої політики КПРС, вихованню у трудящих комуністичного світогляду. В їх діяльності значне місце займала популяризація нових починів, передового досвіду в сільському господарстві, вони сприяли забезпеченню широкої гласності соціалістичного змагання трудових колективів. Під час огляду було відзначено цікаву і змістовну роботу автоклубу Дубровицького районного Будинку культури по пропаганді радянського способу життя¹³.

Культурно-освітні заклади — активні помічники партійних організацій у пропаганді політичних, економічних знань, передового виробничого досвіду, розгортанні руху молоді за оволодіння технікою.

Центрами ідейного загартування молоді стали суспільно-політичні клуби інтернаціональної дружби. Так, у Ровенській області активно працюють клуби «Патріот Батьківщини», «Корчагінець», «За того хлопця». Широкою популярністю користуються суспільно-політичні клуби ім. Я. Галана у Львівській області, «Рідна земля», «Червона гвоздика» в Івано-Франківській області¹⁴. Їх члени виступають з лекціями, організують літературні вечори, обговорення книг, збирають матеріали про своїх земляків, які стали жертвами свавілля банд українських буржуазних націоналістів. Змістовну роботу по інтернаціональному вихованню трудящих ведуть культпрацівники села Лісове Дубровицького району Ровенської області. Організований ними вечір на тему «Народ не прощає» надовго залишився в пам'яті глядачів. На ньому після лекції про реакційну суть українського буржуазного націоналізму виступили свідки кривавих злочинів націоналістів на поліській землі, зокрема в селах Лісове, Партизанське та ін.¹⁵

У клубних закладах Львівської області під час підготовки і святкування 50-річчя утворення СРСР, 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні організовувались цикли лекцій і кінолекторії на тему: «Утворення СРСР — триумф ленінської національної політики», «Непорушна єдність і братерська дружба народів СРСР — величезне завоювання соціалізму», «Радянська Програма миру в дії», Ленінські та інтернаціональні читання, вечори міст-героїв, тижні, декади союзних республік¹⁶. У Сколівському районі в 1972 р. з великим успіхом пройшли дні Азербайджанської, Латвійської і Молдавської РСР¹⁷.

Культосвітні установи активно борються з антиподами комуністичної моралі, зокрема з п'янством, хуліганством, різними антигромадськими проявами і правопорушеннями. Змістовну роботу по правовому

¹¹ Социалистическое соревнование в сфере культуры / Под ред. М. В. Пашкова. — М., 1982, с. 86.

¹² Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 5116, оп. 8, спр. 372, арк. 102.

¹³ Арх. Ровен. облупр. культури, спр. 02—4, арк. 80.

¹⁴ Арх. М-ва культури УРСР, ф. 7, оп. 8, спр. 391, арк. 77.

¹⁵ Ровен. обл. держ. арх. (далі — РОДА), ф. Р-204, оп. 8, с. 1180.

¹⁶ Арх. М-ва культури УРСР, ф. 7, оп. 8, с. 389, арк. 28.

¹⁷ Партарх. Львів. обкому Компартії України, ф. 3, оп. 22, с. 115, арк. 38.

вихованню трудящих проводять заклади культури Закарпатської області. Там обласне управління культури разом з організацією товариства «Знання» організували пересувний клуб «Людина і закон»¹⁸. У культурно-освітніх закладах Чернівецької області влаштовуються вечори зустрічей з працівниками прокуратури, міліції, вечори запитань і відповідей на юридичні теми. В ряді районів створені кінолекторії «Молодь і закон». Наприклад, кінолекторій Новосілецького Будинку культури провів усні журнали «Радянське законодавство про шлюб і сім'ю», «Непримиренність до антисупільних проявів — обов'язок кожного громадянина» та ін., практикується проведення бесід за «круглим столом» з працівниками прокуратури, міліції¹⁹.

Важливим досягненням культурної революції в нашій країні стало подолання релігійних поглядів і забобонів серед більшості сільського населення, утвердження матеріалістичного світогляду.

Дедалі більше уваги приділяли культурно-освітні заклади атеїстичному вихованню трудівників села. В клубах і будинках культури створювалися кімнати і куточки атеїзму, проводилися «Тижні атеїзму», цикли лекцій на атеїстичну тематику, кінолекторії, на базі культосвітніх закладів організовувались автомuzeї, пересувні виставки. Так, при закладах культури Львівської області працювало 1342 кімнати і куточки атеїзму²⁰, Ровенської — 475²¹.

Великою популярністю серед населення Ровенщини користуються зустрічі з людьми, які порвали з релігією, а також читацькі атеїстичні конференції. В клубних установах сіл Посягва, Жаленка, Синів, Федорівка Гошанського району, Сілець, Лісове, Висоцьк Дубровицького, Могиляни, Вільбовське, Новородинці Острозького успішно пройшли тематичні вечори на теми: «Хімія розвінчує чудеса», «Ми — атеїсти», «Світ науки — правда життя», «Люди землі і неба». Щороку в клубах і будинках культури Ровенщини проводиться приблизно 9 тис. масових заходів, читається до 30 тис. лекцій з атеїстичної тематики²².

Значну увагу клубні заклади приділяли організації змістовного і цікавого дозвілля трудівників. Для різних груп населення проводилися тематичні вечори, зустрічі з діячами літератури і мистецтва. Все більшого розмаху набувала діяльність аматорських об'єднань, клубів за інтересами. Створення клубів суспільно-політичних, літературно-художніх, правових, технічної творчості і прикладного мистецтва стало однією з характерних тенденцій в роботі культурно-освітніх закладів у 70-ті роки.

Клубам належить важлива роль в організації культурного відпочинку, в розвитку духовної культури людини, у виявленні талантів. Масовий розвиток художньої самодіяльності в СРСР — одна з характерних рис радянського способу життя, втілення ленінської ідеї про те, що мистецтво в соціалістичному суспільстві належить народові. В кінці 70-х років в країні в художній самодіяльності брали участь понад 25 млн. чол. Самодіяльні артисти щороку давали 3 млн. концертів, на яких були присутніми більш як 600 млн. чол.²³

З кожним роком зростає роль художньої самодіяльності в культурному обслуговуванні трудящих України. В 142 тис. гуртків художньої самодіяльності беруть участь понад 2 млн. чол. Кожного року самодіяльні колективи влаштовують 702 тис. концертів і вистав, на

¹⁸ Арх. М-ва культури УРСР, ф. 7, оп. 8, спр. 839, арк. 53—54.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 5116, оп. 8, спр. 369, арк. 40; Социалистическое соревнование в сфере культуры / Под ред. Пашкова. — М., 1982, с. 81.

²⁰ ЛОДА, ф. Р-368, оп. 1, спр. 1348, арк. 113.

²¹ Арх. Ровен. облупр. культури, спр. 02-4, арк. 177.

²² Там же, арк. 76—78.

²³ Демичев П. Н. Актуальные задачи культурного строительства на селе. — В кн.: Актуальные проблемы развития культуры села: (Материалы Всесоюз. совещ. работников культуры). М., 1979, с. 30.

яких присутні більше ніж 100 млн. чол.²⁴ Традиційними стали в республіці мистецькі декади і тижні за жанрами, масові театральні вистави, фестивалі і свята самодіяльного мистецтва. Так, у Тернопільській області щороку проводиться 8 традиційних свят²⁵.

Значно активізувалася діяльність сільських самодіяльних колективів республіки по культурному обслуговуванню трудящих у зв'язку з проведенням першого Всесоюзного фестивалю самодіяльної художньої творчості трудящих. В його рамках відбулися свята духової музики, марші-паради духових оркестрів, конкурси бальних танців, фестивалі самодіяльного мистецтва. В Ровенській і Львівській областях відбулися огляди хореографічних колективів, у Волинській — конкурс на краще виконання комсомольської молодіжної пісні²⁶.

Значного поширення набули в республіці нові календарно-побутові свята і обряди, частина яких є зразком творчого відбору і критичного переосмислення духовної спадщини минулого нашого народу. Новим соціалістичним змістом наповнені найпопулярніші серед них — зустріч Нового року, свята Зими, Весни, Золотої осені. Зберігши колорит старовинного народного обряду, по-новому зазвучало традиційне свято Івана Купала, яке проходить нині під знаком возвеличення краси і молодості, сили та вшанування людей праці²⁷.

На базі художньої самодіяльності, зростання культурного рівня трудящих виникли нові, більш досконалі форми естетичного виховання — народні театри, хорові й музичні колективи.

Багато самодіяльних колективів завоювали успіх не тільки у трудящих нашої країни, а й у зарубіжного глядача. Так, в 1971 р. перед учасниками XIV Генеральної Асамблеї Ради ЮНЕСКО з концертами виступив ансамбль народних інструментів с. Шепіт Косівського району Івано-Франківської області²⁸, в 1974 р. народний ансамбль пісні й танцю «Дністер» Заліщицького районного Будинку культури Тернопільської області — на міжнародному фестивалі фольклору в м. Конфолані (Франція)²⁹, в 1976 р. народний ансамбль Долинського Будинку культури Івано-Франківської області — на міжнародному фестивалі фольклорних колективів в м. Закопане (ПНР)³⁰.

На селі створюються дитячі музичні та художні школи, що сприяє духовному розвитку трудівників ланів і ферм. Значний вклад у цю справу вносять бібліотеки, які пропагують досягнення науки і техніки, передовий досвід, проводять читацькі конференції і літературні вечори, бесіди і огляди літератури, зустрічі з авторами і героями книг.

В ряді бібліотек Львівської та Ровенської областей вміло розміщені, із смаком підібрані засоби наочної агітації і пропаганди стали невід'ємною органічною частиною бібліотечного інтер'єру³¹.

Новою, перспективною формою інформаційно-бібліографічної роботи стало створення на базі районних і сільських бібліотек довідково-інформаційних фондів про вітчизняні і зарубіжні досягнення в сільськогосподарській науці і виробництві. На їх основі було організовано бібліотечно-бібліографічне обслуговування широкого кола спеціалістів в галузі радгоспів, районних об'єднань «Сільгосптехніки»³².

В період осінньо-польових робіт і збирання врожаю багато сільських бібліотек проводять роботу на виробничих ділянках. Працюють пункти книговидачі, влаштовуються виставки, огляди літератури, оформляються календарі трудової слави, випускаються стінгазети.

²⁴ Арх. М-ва культури УРСР, ф. 7, оп. 8, спр. 389, арк. 30.

²⁵ Там же, ф. 7, оп. 8, спр. 389, арк. 30.

²⁶ Там же, арк. 31.

²⁷ Там же, ф. 7, оп. 8, спр. 389, арк. 33.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 5116, оп. 8, спр. 372, арк. 17.

²⁹ Арх. М-ва культури УРСР, ф. 7, оп. 8, спр. 384, арк. 14.

³⁰ Рад. Україна, 1976, 22 верес.

³¹ Там же, арк. 38.

³² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 580, арк. 15.

Слід, однак, вказати, що поряд з безперечними досягненнями у роботі культурно-освітніх закладів у 70-і роки мали місце й певні недоліки та упущення. Далеко не завжди використовувалися можливості для вдосконалення масових форм роботи по атеїстичній пропаганді серед віруючих, патріотичному та інтернаціональному вихованню молоді, прищепленню їй естетичних смаків. Потребували дальшого зміцнення матеріальна та навчально-методична база культурно-освітніх закладів.

Високий рівень культури радянського народу — яскраве свідчення невичерпності творчих сил соціалістичного суспільства.

На квітневому (1984 р.) Пленумі ЦК КПРС відзначалося: «Щоб радянське суспільство впевнено йшло вперед, до наших великих цілей, кожне нове покоління повинно підніматись на більш високий рівень освіченості й загальної культури, професійної кваліфікації і громадянської активності»³³. Значну роль в цьому плані відіграють культурно-освітні установи — надійні помічники партійних організацій в комуністичному вихованні трудящих.

Отже, можна зробити висновок, що в 70-і роки робота культурно-освітніх закладів західних областей Української РСР піднялася на якісно новий рівень. Вони почали відігравати дедалі більшу роль у формуванні політичних, громадських, моральних якостей молоді. Зростає вплив цих закладів на її естетичне, трудове, політичне виховання, різноманітнішими стали форми і методи роботи серед трудящих. Поряд з традиційними виникали нові форми роботи. Все це позитивно позначилося на зростанні трудової активності працівників сільського господарства.

³³ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 10 квітня 1984 року.— К., 1984, с. 15.

Н. В. КРИВЕЦЬ (Київ)

З ІСТОРІЇ ФЕСТИВАЛІВ ДРУЖБИ МОЛОДІ СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Історичний досвід держав світової соціалістичної співдружності переконливо свідчить про те, що під керівництвом марксистсько-ленінських партій значно поглибилися й збагатилися багатогранні інтернаціональні зв'язки, дружба та співробітництво між широкими масами трудящих братніх країн, які стали невід'ємною частиною їх суспільно-політичного життя. Значний вклад в їх зближення роблять і молодіжні організації.

Зростання активності спілок молоді країн соціалізму у процесі будівництва нового суспільства, посилення їх ролі в інтернаціональному зближенні братніх народів, у реалізації планів соціалістичної економічної інтеграції зумовлені насамперед пильною увагою, яку приділяють проблемам підростаючого покоління марксистсько-ленінські партії. Це переконливо підтвердила Нарада секретарів Центральних Комітетів комуністичних та робітничих партій країн соціалізму (травень 1984 р., Софія), присвячена питанням роботи з молоддю. Її учасники обмінялися думками й досвідом з проблем партійного керівництва молодіжними організаціями, висловилися за дальше розширення та збагачення інтернаціональних зв'язків молоді держав соціалістичної співдружності¹.

¹ Правда, 1984, 31 мая.

На початку 70-х років виявилися нові тенденції в розвитку дружніх контактів, які підтримують між собою спілки молоді. Серед різноманітних форм цих контактів особливе місце за масштабністю і ефективністю займають двосторонні фестивалі дружби, які вже стали традиційними². Першою серед них була зустріч радянської і монгольської молоді, яка відбулася в 1966 р. на озері Манжерок в Алтайському краї³.

З тих пір молодь Союзу РСР зустрічалася сім разів з юнаками та дівчатами МНР, шість — НДР, п'ять — Болгарії, по три — із своїми ровесниками з Чехословаччини, Угорщини та Куби.

Такі форуми стають знаменними подіями, відіграють важливу роль у справі зміцнення дружби між народами братніх країн. Вони сприяють примноженню вкладу юнацтва у зміцнення соціально-економічного потенціалу держав соціалістичної співдружності, боротьбу за мир на планеті.

Фестиваль дружби — це, звичайно, свято юності, нова яскрава сторінка в літопису країн соціалізму і водночас взаємний огляд досягнень, діловий обмін досвідом роботи по вихованню молоді в дусі відданості ідеалам революції, принципів пролетарського інтернаціоналізму.

Цікаво й різноманітно проходять фестивальні дні. В насиченій подіями програмі — мітинги й маніфестації, вечори інтернаціональної дружби, бесіди з ветеранами партії і комсомолу в політичних клубах, концерти, конференції і семінари з актуальних питань міжнародного молодіжного руху, спільні трудові акції, зустрічі з діячами мистецтва, виставки, спортивні змагання. Фестивалі дружби є однією з найбільш масових і ефективних форм інтернаціонального спілкування юнаків і дівчат, плідного обміну досвідом та думками з актуальних проблем сучасності.

Центральною з них, яка нині особливо хвилює молодих людей, є питання про відвернення загрози ядерної війни. В русі за мир зливаються інтереси всієї демократичної молоді світу незалежно від її політичної орієнтації й релігійних поглядів. У його авангарді йде підростаюче покоління країн соціалістичної співдружності.

Могутніми маніфестаціями на захист миру й щасливого життя стали двосторонні фестивалі дружби. Так, III фестиваль дружби молоді СРСР і Республіки Куба (1983 р., Мінськ) став демонстрацією прагнення радянських та кубинських юнаків і дівчат відстояти завойований дорогою ціною мир. Тисячі людей взяли участь в мітингу-реквіємі на меморіальному комплексі «Хатинь»⁴. Від імені мільйонів своїх ровесників вони закликали молодь всіх країн примножити зусилля, спрямовані на те, щоб не допустити ядерної катастрофи.

«Не дамо підірвати світ!» — під таким девізом відбувся багатотисячний мітинг, організований учасниками VI фестивалю дружби молоді СРСР і НДР (1983 р., Київ) на території меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років»⁵. Вони прийняли звернення до молоді усього світу — зміцнювати солідарність у боротьбі за припинення гонки озброєнь, відвернення загрози нової війни⁶.

Братні спілки молоді нагромадили багатогранний досвід роботи по вихованню підростаючого покоління. Під час зустрічей їх представники діляться ним з друзями, разом визначають шляхи вирішення назрілих проблем. Цьому значною мірою сприяють такі форми їх ді-

² Коммунисты и проблемы современного молодежного движения. — М., 1976, с. 65.

³ Луков В., Мошняга В. Юность стран социалистического содружества. — М., 1979, с. 57.

⁴ Комс. правда, 1983, 24 июля.

⁵ Прапор комунізму, 1983, 16 жовт.

⁶ Молодь України, 1983, 16 жовт.

яльності, як семінари, конференції (в рамках фестивалів дружби), на яких ведеться серйозна розмова про вдосконалення методів комуністичного виховання молоді тощо.

З'їзди братніх партій висувують перед молодіжними спілками відповідальні завдання по посиленню ідейно-політичної роботи серед підростаючого покоління, підвищенню їх ролі в мобілізації молодих людей на активну участь в будівництві нового суспільства. Про це, наприклад, ішлося на семінарі «Участь молоді СРСР і НРБ в будівництві соціалізму і комунізму та здійсненні курсу КПРС і БКП на всебічне зближення СРСР і НРБ», який відбувся в дні IV фестивалю дружби радянської і болгарської молоді (1979 р., Софія)⁷. На засіданнях секцій розглядалися питання про роль ВЛКСМ і ДКСМ у радянсько-болгарському співробітництві, діяльність цих організацій по трудовому вихованню молоді тощо.

Кожний з днів IV фестивалю дружби радянської і чехословацької молоді, який одночасно відбувався в Празі, Братиславі й в усіх обласних центрах ЧССР у червні 1979 р.⁸, мав свій девіз — «Дорогою слави, дорогою батьків», «Поглиблюємо дружбу, розширюємо співробітництво» та ін.⁹ Вчитися комунізму — цей ленінський заповіт став лозунгом конференції з питань обміну досвідом комуністичного виховання підростаючого покоління¹⁰. Представників ССМЧ зацікавив досвід діяльності Ленінського комсомолу по вихованню у юнаків і дівчат умінь творчо застосовувати теорію марксизму-ленінізму під час аналізу і класової оцінки складних і різноманітних явищ сучасної дійсності. В свою чергу, радянська делегація ознайомилася з досвідом роботи ССМЧ по організації вільного часу молоді.

Семінари й конференції стали одними з важливих подій фестивалів дружби. Вони збагачують кожного з їх учасників, дають можливість краще зрозуміти свою роль у суспільстві, ознайомитися з досвідом та здобутками своїх друзів.

Важливу роль ці двосторонні зустрічі відіграють й у вирішенні одного з основних завдань спілок молоді — трудового виховання підростаючого покоління. Традиційними стали конкурси професійної майстерності, суботники, трудові вахти, огляди технічної творчості молодих раціоналізаторів і новаторів тощо.

Так, тема праці стала провідною на II фестивалі дружби радянської і угорської молоді (1977 р., Ленінград), який був присвячений 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції¹¹. Так, учасники форуму провели ударну трудову вахту на честь XI Всесвітнього фестивалю молоді і студентів на Кубі. Кошти, зароблені ними, було передано у його фонд¹². Вони відвідували промислові підприємства, первинні організації ВЛКСМ. На багатьох заводах і фабриках, у комітетах комсомолу відбулися зустрічі з молодими передовиками виробництва і сільського господарства, наставниками молоді, Героями Соціалістичної Праці.

За програмою фестивалю делегація області Фейєр побувала на Ворошиловградщині. З великим інтересом її члени ознайомилися з флагманом української хімії — Северодонецьким ордена Леніна виробничим об'єднанням «Азот». Гостям розповіли про історію виникнення та перспективи розвитку підприємства, про те, які трудові подарунки колектив готував славному ювілею Великого Жовтня¹³.

⁷ Работническое дело, 1979, 23 май.

⁸ Rude pravo, 1979, 25—30 черкен.

⁹ Дочка л М. Проверено временем. — М., 1982, с. 171.

¹⁰ Варголик Ю., Чмолик О. Поколение. — М., 1979, с. 106.

¹¹ Комс. правда, 1977, 20 авг.

¹² Комс. правда, 1977, 24 авг.

¹³ Молодогвардеец (Ворошиловград), 1977, 23 серп.

В рамках І фестивалю дружби радянської і болгарської молоді (1971 р., Київ) на Виставці передового досвіду в народному господарстві УРСР відбувся день «Серпа і Молота». Молоді передовики обговорили завдання інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. «Участь молоді у розв'язанні завдань науково-технічного прогресу» — так називалась зустріч молодих робітників, учених, інженерів, які обмінювалися думками зі своїми колегами за професією¹⁴.

В дні ІV фестивалю дружби молоді СРСР та ЧССР передовій бригаді токарів Яна Лукаша з Мартинського заводу важкого машинобудування було присвоєно почесне звання «Молодіжний колектив імені чехословацько-радянської дружби» й вручено вимпел ЦК ВЛКСМ¹⁵.

ІV форум молоді СРСР та НРБ відбувся в Болгарії. В Пловдиві зустрілись представники робітничої молоді, в Толбухіні — сільської, у Старій Загорі — науково-технічної інтелігенції. У Велико-Тирнові відбулося XIII засідання радянсько-болгарського клубу творчої молоді¹⁶. Учасники фестивалю відвідали промислові підприємства, сільськогосподарські кооперативи, школи й вузи.

Яскравою сторінкою братерського єднання, пролетарського інтернаціоналізму став кожний день VI форуму дружби молоді СРСР і НДР, господарем якого стало місто-герой Київ. Його девіз — «Рішення XXVI з'їзду КПРС і X з'їзду СЄПН — виконаємо!» На це свято до столиці нашої республіки прибули більш як тисяча посланців Співки вільної німецької молоді. До складу делегації входили кращі представники робітничого класу, трудівники села, школярі, студенти, вчені, відомі спортсмени, військовослужбовці, майстри культури¹⁷.

У програмі фестивалю — братерські зустрічі й обмін досвідом роботи, засідання клубу «Дружба — Фройндшафт», конкурси професійної майстерності, інші цікаві заходи¹⁸.

Гості побували на трасі газопроводу Уренгой — Помари — Ужгород, відвідали міста комсомольської слави Краснодон і Боярку, зустрілися з молодими робітниками і колгоспниками, творчою інтелігенцією України, ветеранами революції, війни та праці¹⁹.

Кожний форум молоді має свої характерні особливості. Наприклад, учасники VI фестивалю дружби молоді СРСР і НДР обмінювалися досвідом роботи по ідеологічному, патріотичному, інтернаціональному й трудовому вихованню юного покоління під час зустрічі секретарів обкомів, міськкомів ВЛКСМ, окружкомів і міськкомів СВНМ, які підтримують дружні зв'язки.

Кожний день фестивалю був наповнений подіями. Так, в рамках свята діяв клуб «Дружба — Фройндшафт». У його програмі — кіно й дисотеки, численні виставки та змагання, мітинги-концерти і прес-конференції, зустрічі з космонавтами Зігмундом Йєном і Валерієм Биковським, письменником-публіцистом Віталієм Коротичем, діячами культури та мистецтва НДР і багатьма іншими почесними гостями фестивалю²⁰. Хвилюючими були зустрічі під девізами «Народи світу — проти фашизму», «Щасливе дитинство в мирному світі!»²¹. Організатори потурбувалися, щоб учасники не відчували незручностей, зав'язали нові знайомства із своїми ровесниками.

VI Фестиваль дружби молоді СРСР і НДР мав свій друкований орган «Дружба — Фройндшафт»²². Це був спеціальний випуск респуб-

¹⁴ Київ. правда, 1971, 26 черв.

¹⁵ Дочка Л. М. Проверено временем, с. 171.

¹⁶ Работническое дело, 1979, 21—28 май.

¹⁷ Веч. Київ, 1983, 13 жовт.

¹⁸ Київ. правда, 1983, 18 жовт.

¹⁹ Рад. Поділля (м. Хмельницький), 1983, 13 листоп.

²⁰ Рад. Україна, 1983, 14 жовт.

²¹ Комс. знамя, 1983, 15 октяб.

²² Молодь України, 1983, 12 жовт.

ліканських газет «Молодь України» й «Комсомольское знамя». Він друкувався російською й німецькою мовами. Тематика проблем, які розглядалися на його сторінках, була вкрай різноманітною. Про це свідчать рубрики: «Рішення XXVI з'їзду КПРС і X з'їзду СЄПН — виконаємо!», «Автографи братерства», «Актуальний діалог», «Позиція», «Слово — учаснику фестивалю», «Факт нашого життя», «Наш вернісаж», «Поетичний меридіан»²³. Фестивальна газета розповідала про найцікавіші події форуму, про його учасників та почесних гостей, зустрічі й діалоги, які вели ровесники з двох братніх країн.

Звичайно, серед центральних була тема трудових звершень молоді, зокрема, на завершальному етапі будівництва газопроводу Уренгой — Помари — Ужгород. На честь VI фестивалю було проведено інтернаціональну естафету ударних справ трудівників СРСР та НДР²⁴. Вона стартувала у Воловці. Згодом її маршрут проліг у Вінницьку область, де споруджувалась Барська газоконденсаторна станція. Там відбувся Тиждень ударної праці та високої якості. Молоді будівельники НДР працювали під девізом «Ні дня без перевиконання взятих зобов'язань!» Всі бригади прагнули щодня перевиконувати плани, заощаджувати матеріали²⁵. Кожний із 45 молодіжних колективів змагався за особливу честь — носити ім'я героя. Право назвати свій загін іменем Олега Кошового добились теслярі-бетонярі, які прибули на будівництво магістралі в тому ж складі, в якому будували промислові об'єкти в Галле, Берліні. До Радянського Союзу за путівками СВНМ вони приїхали споруджувати важливі об'єкти на лінії газопроводу Уренгой — Помари — Ужгород²⁶.

На заводі верстатів-автоматів ім. М. Горького було проведено інтернаціональний конкурс професійної майстерності молодих токарів — учасників VI фестивалю дружби молоді СРСР і НДР. Це не випадково. Адже київські верстатобудівники підтримують тісні зв'язки з робітниками лейпцігського заводу «Дреємашіненверк». Наприклад, комсомольсько-молодіжна бригада, яку очолює Олександр Галатенко, змагається з колективом імені Карла Хельбіга, а бригада лауреата Державної премії УРСР П. П. Матвійчука — з колективом ім. брата й сестри Шоль²⁷.

Наведені вище приклади свідчать про те, що двосторонні фестивалі дружби молоді соціалістичних країн стали традиційними. Вони мають велике значення у справі зміцнення всебічного співробітництва спілок молоді, сприяють інтернаціоналізації передового виробничого досвіду, активізації спільних дій у боротьбі за мир, розрядку й поглиблення довіри між народами, зростання ролі молодіжних організацій братніх держав у соціалістичному й комуністичному будівництві.

Вірні принципам пролетарського інтернаціоналізму й революційної солідарності, спілки молоді країн соціалізму роблять значний вклад у згуртування міжнародного молодіжного демократичного руху, виступають за єднання підростаючого покоління в боротьбі проти загрози ядерної катастрофи, за антиімперіалістичну солідарність юності планети.

Особливу роль в цьому відіграють Всесвітні фестивалі молоді і студентів, які дають можливість мобілізувати юнаків і дівчат для широкої участі у вирішенні найбільш актуальних проблем сучасності. Ці форуми — яскравий приклад того, як можна органічно поєднати глобальні політичні акції із заходами культурного, професіонального, спортивного характеру.

²³ Комс. знамя, 1983, 12 октяб.

²⁴ Комс. знамя, 1983, 15 октяб.

²⁵ Молодь України, 1983, 15 жовт.

²⁶ Там же.

²⁷ Дружба — Freundschaft, 1983, 12 октяб.

Біля джерел фестивального руху стояли Всесвітня федерація демократичної молоді і Міжнародна спілка студентів²⁸. Ідею проведення цих фестивалів висунули делегати Всесвітньої конференції молоді (Лондон, листопад 1945 р.)²⁹.

З 1947 по 1978 рр. відбулося одинадцять таких форумів: 1947 р.— Прага, 1949 р.— Будапешт, 1951 р.— Берлін, 1953 р.— Бухарест, 1955 р.— Варшава, 1957 р.— Москва, 1959 р.— Відень, 1962 р.— Хельсінкі, 1968 р.— Софія, 1973 р.— Берлін, 1978 р.— Гавана³⁰. Лише їх офіційними учасниками були понад 300 тис. чол.³¹.

Традиції фестивального руху знайшли своє продовження в ініціативі Ленінського комсомолу щодо проведення XII Всесвітнього форуму молоді і студентів в 1985 р. у Москві³². На першому засіданні Міжнародного підготовчого комітету (лютий 1984 р., Гавана) представники різних молодіжних і студентських організацій підтримали цю пропозицію й одногослосно прийняли рішення провести XII фестиваль під лозунгом «За антиімперіалістичну солідарність, мир і дружбу» у столиці СРСР³³. З піднесенням та ентузіазмом прогресивне юнацтво планети зустріло цю звістку.

Значний вклад в його успішну підготовку зробили спілки молоді соціалістичних країн. На консультативній Нараді керівників їх молодіжних організацій, яка відбулася 3 листопада 1984 р. у Москві, її учасники, зокрема, підкреслювали, що юнаки і дівчата держав соціалізму разом із своїми ровесниками з інших куточків світу завжди йшли в авангарді фестивального руху, активно відстоювали його ідеали на міжнародній арені. Важливе місце у фестивальній підготовці займали трудові ініціативи і акції молоді. На будовах і підприємствах, у сільськогосподарських кооперативах, вищих і середніх учбових закладах було розгорнуто соцзмагання. Створювалися ударні бригади ім. XII Всесвітнього. На високому організаційному й політичному рівні пройшли дні та тижні ударної праці, присвячені цьому форуму. Було організовано ряд конкурсів художників, діячів культури, тематичні вечори, зустрічі з учасниками минулих фестивалів, вікторини тощо³⁴. Наприклад, 300 членів спілок молоді НДР, ПНР і СРСР на варшавському тракторному заводі «Урсус» узяли участь у спільному суботнику, кошти від якого відраховано у фонд свята³⁵. Молоді робітники автомобільних заводів ЧССР виступили з ініціативою перерахувати гроші у фонд XII Всесвітнього³⁶.

Важливою складовою частиною підготовки до московського фестивалю стала естафета патріотичних справ «Пам'ять», яку було присвячено 40-річчю Перемоги над фашизмом і японським мілітаризмом. Її було організовано при сприянні молодіжних організацій країн соціалізму³⁷. 15 квітня 1985 р. у Чопі відбувся мітинг-маніфестація солідарності юнацтва братніх держав на честь 40-річчя Великої Перемоги і XII Всесвітнього фестивалю. На площі Леніна, яка була прикрашена державними прапорами НДР, СРР, СРСР, УНР і ЧССР, юнаки і дівчата дали присягу зробити все можливе, щоб зберегти мир на землі³⁸.

Ленінський комсомол, вся радянська молодь теж зробили свій вклад у цю благородну справу. Мільйони трудівників змагалися за

²⁸ Актуальные вопросы международного молодежного движения.— М., 1983, с. 214.

²⁹ Мошняга В. П. Всемирная федерация демократической молодежи.— М., 1976, с. 21.

³⁰ Вестник КМО СССР, 1984, № 1, с. 2.

³¹ История международного молодежного и детского движения.— М., 1983, с. 66.

³² Вестник КМО СССР, 1984, № 1, с. 10.

³³ Комс. правда, 1984, 13 февр.

³⁴ Вестник КМО СССР, 1984, № 10, с. 2.

³⁵ Neues Deutschland, 1984, 13. August.

³⁶ Mladá fronta, 1984, 18 srpna.

³⁷ Комс. правда, 1984, 15 авг.

³⁸ Комс. правда, 1985, 16 апр.

право стати делегатом фестивалю. В комсомольських організаціях країни проводилися трудові вахти, суботники й недільники, кошти від яких поступали у його фонд, а також вечори дружби та мітинги солідарності і т. ін. Трудові колективи зараховували до свого складу героїв Великої Вітчизняної війни, діячів міжнародного молодіжного руху. Згаданий вище фонд значно поповнився після завершення Всесоюзного комсомольсько-молодіжного суботника, який відбувся 23 червня 1984 р.³⁹ Робітники брали зобов'язання виконати п'ятирічні плани до 40-річчя Перемоги, до дня відкриття свята молоді, боролися за підвищення якості продукції, організовували змагання за право випускати її з фестивальною символікою й т. п. Наприклад, понад 45 тис. ленинградців, більш як тисяча комсомольсько-молодіжних колективів міста зобов'язались виконати завдання п'ятирічки до дня відкриття фестивалю⁴⁰. Комсомольсько-молодіжна бригада гірників шахти «Червонолиманська» Донецької області виступила з почином видати на-гора мільйон тонн вугілля, збільшити продуктивність праці на 3%⁴¹. Молоді робітники «Уралмашу» взяли зобов'язання на честь форуму юності відпрацювати по 5 надпланових змін, а зароблені гроші перерахувати у Фонд миру⁴².

Важливим етапом на шляху підготовки до XII фестивалю стало IV засідання його Міжнародного підготовчого комітету (Москва, березень 1985 р.), на якому було обговорено й прийнято Програму форуму.

Підготовка до його проведення стала невід'ємною частиною боротьби молоді за мир. Це має важливе значення, бо з вини імперіалістичних кіл на Заході міжнародна обстановка знову загострилася. Перші фестивалі стали об'єктом пильної уваги з боку буржуазних ідеологів⁴³, які намагаються перешкодити молоді планети зібратися в 1985 р. у Москві. Вони роблять все для того, щоб використати благородні ідеї фестивалів у своїх політичних інтересах. З таким розрахунком у квітні 1985 р. у Кінгстоні (Ямайка) було організовано так звану міжнародну молодіжну конференцію і фестиваль мистецтв на протипагу XII Всесвітньому. Однак спроба реакції внести розкол у міжнародний демократичний рух молоді зустріла гнівний осуд з боку прогресивної громадськості світу.

Всесвітні фестивалі молоді і студентів сприяють залученню до антиімперіалістичної боротьби нових загонів підростаючого покоління. Підготовка та проведення їх дають можливість нагромадити позитивний досвід у справі згуртування юнаків та дівчат різної політико-ідеологічної орієнтації, досягти певної єдності дій в боротьбі за мир, припинення гонки озброєнь, за права та інтереси юнацтва планети.

³⁹ Комс. правда, 1984, 23 юнія.

⁴⁰ Комс. правда, 1984, 23 сентяб.

⁴¹ Комс. правда, 1984, 7 апр.

⁴² Правда, 1985, 31 марта.

⁴³ Вестник КМО СССР, 1984, № 9, с. 37; Молодь України, 1984, 4 жовт.

УВІЧНЕННЯ ПОДВИГІВ РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ ЗА КОРДОНОМ

На завершальному етапі Великої Вітчизняної війни Збройні Сили СРСР здійснили ряд блискучих наступальних операцій, в результаті яких були остаточно визволені від німецько-фашистських загарбників радянська земля і території ряду зарубіжних країн, а також виведені з війни сателіти гітлерівської Німеччини — Румунія, Фінляндія, Болгарія та Угорщина. Вірна ідеям пролетарського інтернаціоналізму, Червона Армія звільнила повністю або частково територію десяти держав Європи та двох — Азії загальною площею понад мільйон квадратних кілометрів, з населенням 183 млн. чол. Визвольна місія Червоної Армії мала величезне воєнно-політичне значення і справила глибокий вплив на хід та наслідки другої світової війни.

Дорогою ціною заплатили наші воїни за визволення країн Центральної та Південно-Східної Європи й Азії. Понад мільйон їх загинули смертю хоробрих на полях битв цих держав, у тому числі при звільненні території Румунії полягли 69 тис., Угорщини — більш як 140 тис., Польщі — 600 тис., Чехословаччини — 140 тис., Австрії — 26 тис. чол.¹ Як відзначається у постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», радянський народ і його Збройні Сили «...внесли вирішальний вклад у перемогу над фашистською Німеччиною та її союзниками, у визволення народів Європи від фашистського рабства, у врятування світової цивілізації, з честю виконали свій патріотичний та інтернаціональний обов'язок. У цьому їх величезна заслуга перед людством»².

Першими на радянський кордон з Румунією 26 березня 1944 р. вийшли війська 2-го Українського фронту. Газета «Правда» з цього приводу писала: «Ось він перед нами довгожданий, тричі бажаний державний кордон нашої Вітчизни, тридцять три місяці тому потоптаний ворогом. З нашого кордону ми бачимо зараз долини і села Румунії»³. Внаслідок успішного здійснення Яссько-Кишинівської наступальної операції (20—29 серпня 1944 р.) перед Червоною Армією виникли реальні можливості для її виходу до кордонів Болгарії, Югославії та Угорщини. Розгромивши групу армій «Центр» у Білорусії, радянські війська в липні 1944 р. підійшли до державних кордонів Польщі. 8—9 вересня того року розпочалася Карпатсько-Дуклінська і 28 вересня — Карпатсько-Ужгородська операції, в ході яких Збройні Сили СРСР вступили на територію Чехословаччини. Гідно увінчала Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу проти гітлерівської Німеччини грандіозна Берлінська наступальна операція (16 квітня — 8 травня 1945 р.). За своїм розмахом і воєнно-політичними наслідками ця операція — одна з найбільших операцій другої світової війни. В ній з обох сторін брали участь 3,5 млн. чол., 10 800 бойових літаків, 7750 танків і самохідних гармат, 52 тис. гармат і мінометів⁴.

У битві за Берлін Червона Армія довела свою перевагу над німецько-фашистською армією в усіх відношеннях: в організації та керівництві військами, матеріальному забезпеченні, вихованні морально-

¹ История второй мировой войны, 1939—1945: В 12-ти т. М., 1979, т. 10, с. 197, 354, 502.

² Рад. Україна, 1984, 17 черв.

³ Правда, 1944, 27 марта.

⁴ Шиманский А. Н. Берлинская операция. — М., 1975, с. 3.

бойових якостей воїнів. Понад 1141 тис. генералів, офіцерів і солдатів нашої країни були нагороджені орденами й медалями, 604 — удостоїлися високого звання Героя Радянського Союзу, серед них: 366 росіян, 105 українців, 11 білорусів й ін.⁵ Це була епопея масового героїзму.

Самовідданість і безстрашність були характерні для радянських воїнів, які брали участь в Берлінській операції. В ході її було розгромлено одне з найбільших німецько-фашистських угруповань, яке складалося з 90 дивізій. Червона Армія взяла в полон близько 480 тис. солдатів і офіцерів ворога, захопила понад 1,5 тис. танків і штурмових гармат, 4,5 тис. літаків, близько 11 тис. гармат і мінометів⁶. У битві за Берлін значних втрат зазнали війська 1-го і 2-го Білоруських та 1-го Українського фронтів, Дніпровська військова флотилія й авіація.

Пам'ять про ратні подвиги радянських людей гідно увічнена народами Європи й Азії, які були поневолені фашистами і мілітаристами. Символічним є те, що будівництво першого монумента на честь наших воїнів, які загинули на німецькій землі, розпочалося вже влітку 1945 р. в самому лігві розгромленого фашистського звіра. Відкриваючи цей пам'ятник 11 листопада 1945 р., Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков говорив: «Сьогодні ми відкриваємо пам'ятник загиблим воїнам Червоної Армії в поверженому Берліні, у місті, в якому століттями мріяли про підкорення всього світу і поневолення народів; у місті, в лабораторіях та інститутах якого винаходили диявольські засоби знищення людства, душогубки, задушливі гази, літаки-снаряди, табори смерті»⁷. Нині на території Німецької Демократичної Республіки знаходиться близько 200 пам'ятників та меморіалів радянським воїнам.

За рішенням Військової ради Групи радянських окупаційних військ у Німеччині будівництво монумента воїнам СРСР, які полягли при штурмі столиці «рейху», було здійснено нашим інженерним з'єднанням у Західному Берліні. Заступник командира цього з'єднання інженер-підполковник О. І. Краснобаєв запропонував спорудити пам'ятник на місці завершення Берлінської операції — біля рейхстагу, у Тіргартені — красивій зеленій смузі. На нього й було покладено відповідальність за розробку проекту і контроль за ходом будівництва монумента. Важливість і почесність цього завдання добре розуміли архітектор інженер-майор Н. В. Сергієвський, командири батальйонів В. Г. Владимиров, І. Д. Софінський та всі інші причетні до цієї справи офіцери і солдати.

Постать, яка увічнює монументальну споруду в Тіргартені, — збірний образ радянського воїна, який завмер над полеглими побратимами. Його показано таким, яким він був у бою. Перед широкорозкритою спорудою, центральна частина якої служить постаментом, стоять дві гаубиці, що вели вогонь по рейхстагу. Обабіч на великих бетонних плитах — два танки Т-34. На передніх площинах шести чотирикутних колон біля пам'ятника бронзовими літерами викарбувано імена героїв, які полягли при взятті Берліна.

В 1946 р. велися роботи по створенню меморіального кладовища радянських бійців, загиблих під час штурму Берліна. У парк Шенгольц (район міста — Панков), що в радянському секторі Берліна, перевозили їх останки і ховали тут вздовж гранітної стіни-огорожі. Все нові й нові імена з'являлися на меморіальних дошках стіни, на бронзових скрижалах саркофагів. Меморіальне кладовище радянських бійців спроектували архітектори інженер-майори М. Д. Белавенцев і В. Д. Корольов, а також К. О. Соловйов. Композицію меморіалу запропонував скульптор І. Першудчев. Будівництво очолювали інженер-майори Г. М. Кравцов і Г. В. Дубровський та інженери Ц. Т. Рисс

⁵ Центр. арх. М-ва оборони СРСР (далі — ЦАМО СРСР), ф. 33, оп. 793756, картки на героїв.

⁶ История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945: В 6-ти т. М., 1963, т. 5, с. 288.

⁷ Красная Армия, 1945, 13 ноябр.

і М. Г. Усман. Монумент був відкритий у 1949 р. до Дня Перемоги. Він має вигляд стрімкого обеліска, що звівся в небо. Перед ним на постаменті — бронзова постать Матері-Вітчизни, яка завмерла над погледом сином.

У положенні про конкурс, який Військова рада Групи радянських окупаційних військ у Німеччині оголосила 1946 р. на створення проекту меморіалу полеглим воїнам Збройних Сил СРСР — учасникам штурму Берліна у Трептов-парку, зазначалося, що йдеться про монументальну історико-меморіальну споруду, яка б увічнила світлу пам'ять радянських воїнів, відобразила велич інтернаціональної визвольної місії, в ім'я здійснення якої вони віддали своє життя⁸. На конкурс надійшли десятки проектів від митців з багатьох країн, у тому числі й від прогресивних німецьких архітекторів. Перше місце здобув макет пам'ятника, авторами якого були скульптор Є. Вучетич і архітектор Я. Білопольський. Будівництво меморіалу поклали на командира підполковника М. М. Шубникова та його заступника інженер-підполковника В. А. Біручана.

Територія пам'ятника-ансамблю має близько 200 тис. квадратних метрів. Вона поділяється на органічно поєднані й підпорядковані єдиному ідейно-тематичному задуму три композиційні групи. Вхід являє собою дві напівкруглі площі з однопролітними арками. За ними височить грандіозна скульптура Матері-Батьківщини. Вирізьблена з цілого каменя світло-сірого граніту, велично стоїть вона на п'єдесталі з червоного полірованого граніту. Від неї 100-метрова стрічка з гранітних плит того ж кольору веде до головного входу некрополя. Вхід утворюють два прапори з такого ж граніту, довжиною 25 і висотою 14 метрів. На прапорах — рельєфні зображення Серпа і Молота.

Від входу до середини кургану з головною скульптурою воїна-визволителя — 270 метрів через партер. Обабіч спуску до партеру висаджено берізки із Смоленщини. На терасі — могила полеглих при штурмі Берліна Героїв Радянського Союзу: лейтенанта Бичковського, гвардійців лейтенанта Іванова, сержанта Князева, рядового Сажнова. У партері знаходяться п'ять обрамлених гранітом і вкритих травою братських могил — піхотинців, артилеристів, танкістів, льотчиків і моряків — й по 8 саркофагів з кожного боку.

Ансамбль увінчує курган з 13-метровою фігурою воїна, встановленою на 8-метровий п'єдестал. Постать звияжця, який правою рукою щойно розрубав свастику, а лівою — тримає дитину, символізує визволення людства від загрози фашистського рабства, уособлює гуманізм воїнів Червоної Армії, її інтернаціональну визвольну місію в боротьбі проти гітлерівських загарбників.

Прообразом ідеї скульптурного твору Є. Вучетича став подвиг солдата Т. А. Лук'яновича з Мінська, який врятував німецьку дівчинку⁹. Моделлю для постаті воїна-визволителя послужив рядовий радянської військової комендатури Берліна І. С. Одарченко з Тамбовщини. А трирічна Світлана Котикова — дочка радянського коменданта Берліна — позувала для фігурки дівчинки.

У п'єдесталі монумента розташовано круглий меморіальний зал, на стінах якого зображені люди, які, похиливши прапори, несуть лаврові вінки до могил радянських воїнів-визволителів. По фризу, що оперізує зал, золотом сяють слова: «Нині всі знають, що радянський народ своєю самовідданою боротьбою врятував цивілізацію Європи від фашистських погромників. У цьому велика заслуга радянського народу перед історією людства». Цей пам'ятник радянському воїну-визволителю з врятованою дитиною на руках у Трептов-парку є грізною пересторогою на ресорах, символом перемоги прогресивних сил над тиранією.

⁸ Вучетич Е. Художник и жизнь. — М., 1963, с. 188.

⁹ Вечір. Київ, 1978, 24 черв.

Влітку 1944 р. Червона Армія, розгортаючи свій наступ разом з частинами 1-ї Польської армії, почала визволення території Польщі. За 9 місяців запеклих боїв було здійснено 10 великих наступальних операцій — Белостоцьку, Люблінсько-Брестську, Львівсько-Сандомірську, Вісло-Одерську та інші. У визволенні цієї країни брали участь 1-й, 2-й і 3-й Білоруські, 1-й Український та 1-й Прибалтійський фронти, а також 1-а і 2-а армії Війська Польського, загальною кількістю 3,6 млн. воїнів. Було розгромлено і знищено 170 гітлерівських дивізій. За мужність і героїзм, виявлені в боях на польській землі, тисячі й тисячі воїнів були нагороджені орденами та медалями. Серед них кращі з кращих 1382 представники Червоної Армії удостоїлися звання Героя Радянського Союзу.

Радянський уряд нагородив орденами і медалями понад 5 тис. польських солдатів і офіцерів, які спільно з радянськими воїнами героїчно билися з ворогом за свою рідну землю. На відзнаку глибокої вдячності Червоній Армії — армії-визволительці — в багатьох містах і селах Польщі встановлено на її честь монументи й обеліски. Зокрема, у Варшаві за проектом інженер-майора В. Д. Корольова у співдружності з польськими архітекторами в 1945 р. було відкрито пам'ятник «Братерству по зброї», який символізує дружбу двох армій. На його гранітному постаменті розміщено скульптурну групу — динамічні постані радянських і польських воїнів, які кидаються в атаку на ворога. По обидва боки біля підніжжя пам'ятника застигли бронзові фігури інтернаціонального почесного караулу. Золотом полум'яніють на постаменті слова: «Слава героям Радянської Армії, товаришам по зброї, які віддали своє життя за свободу й незалежність польського народу».

На братній польській землі смертю героя загинув один з керівників підпільної комсомольської організації «Молода гвардія», помічник начальника політвідділу 99-ї стрілецької дивізії старший лейтенант І. В. Туркенич. У 1952 р. на військовому кладовищі міста Жешув, де його поховано, встановлений обеліск з написом двома мовами. Дружба народів, яка була одним з невичерпних джерел перемоги над ворогом, з усією яскравістю виявилася і при визволенні Польщі.

Співдружність воїнів 2-го та 3-го Українських фронтів і румунської дивізії ім. Тудора Владимиреску, сформованої 1943 р. у СРСР, загартувалася в ході спільних боїв на території Румунії. Вночі 27 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту, форсуючи ріку Прут і пізніше 3-го Українського фронту — Дністер, розпочали визволення цієї країни від німецько-фашистських загарбників. Долаючи опір ворога, ці війська до середини травня звільнили від гітлерівців понад 800 румунських населених пунктів.

20 серпня 1944 р. розпочалася Яссько-Кишинівська наступальна операція, і вже через чотири дні бойових дій було оточено велике угруповання противника «Південна Україна». Ліквідація оточених ворожих військ завершилася 29 серпня. Слідом за військовою поразкою окупантів у Румунії під керівництвом Комуністичної партії розпочалося народне повстання, в результаті якого була повалена фашистська диктатура. В боях на румунській території багато радянських воїнів різних національностей були удостоєні високих нагород своєї Батьківщини.

Вдячний народ Румунії увічнив інтернаціональний подвиг воїнів Червоної Армії. В містах і селах країни споруджено близько 200 пам'ятників і обелісків. Зокрема, в Бухаресті, на площі Свободи, у 1945 р. за проектом румунського скульптора К. Бараскі відкрито пам'ятник «Радянським героям». На його високому постаменті встановлено бронзову скульптуру воїна Червоної Армії з прапором як символ визволення від фашистських загарбників. Почуття любові і вдячності народу цієї країни відобразив у своєму творі румунський скульптор Б. Караджа. Він втілив у бронзі зустріч сім'ї румуна з радянським бійцем. Могутні руки визволителя високо над головою піднесли його малу дитину.

Велику кількість монументів на честь Червоної Армії — визвольницьки споруджено в Болгарії. 6 вересня 1944 р. війська 3-го Українського фронту вийшли на румунсько-болгарський кордон. 8 вересня, громлячи фашистів, вони вступили на болгарську землю. Наступальні операції Червоної Армії перетворилися на триумфальний визвольний похід. 9 вересня під керівництвом ЦК Болгарської робітничої партії і Голловного штабу Народно-визвольної армії розпочалося повстання, в результаті якого у країні було встановлено владу Вітчизняного фронту. На території Болгарії разом з військами 3-го Українського фронту вели боротьбу проти гітлерівців близько 200 тис. солдатів Народно-визвольної армії.

Ці події увічнено у скульптурних творах. Так, у 1945 р. в Софії, на Російському бульварі, на високому постаменті встановлено бронзову постать радянського воїна з прапором визволення, за ним зображені в динаміці болгарська селянка з дитиною на руках і робітник. Обабіч — дві скульптурні групи, які символізують зустріч воїнів Червоної Армії з болгарським народом у вересні 1944 р. На постаменті пам'ятника з трьох боків розміщено скульптурні ліпні композиції: «Жовтень 1917 р.», «Вітчизняна війна 1941—1945 рр.» і «Праця радянського народу в тилу в роки війни». Автори цієї пам'ятної споруди — архітектор Д. Мітов і скульптори І. Фунева, І. Лазарєв, В. Емануїлова та М. Георгієва.

Наприкінці вересня 1944 р. війська Червоної Армії перейшли болгарсько-югославський кордон. 4 жовтня відбулася зустріч з частинами Народно-визвольної армії Югославії. В ході спільних бойових операцій у містах Доні-Мілановаць, Клокочеваць і Заєчар було взято в оточення німецько-фашистські війська, й армії-визволительки вийшли в долину річки Морави. 20 жовтня радянські і югославські війська при підтримці місцевого населення визволили Белград. У цих боях воїни Збройних Сил СРСР продемонстрували небачений героїзм. Понад 2000 бійців і командирів були нагороджені югославськими орденами та медалями, а кращі з них удостоєні почесного звання Народного Героя Югославії, зокрема С. С. Бірюзов, А. Н. Вітрук, П. Г. Дмитренко, В. І. Жданов, С. А. Козак, Р. Я. Малиновський, О. Т. Моногадзе, Г. М. Охріменко, В. О. Судець та інші. Багато воїнів Червоної Армії і Народно-визвольної армії Югославії одержали високі радянські урядові нагороди.

Тільки при штурмі Белграда радянські війська втратили вбитими і пораненими понад 35 тис. чол. Місця загибелі бійців і командирів Червоної Армії, які визволяли Югославію, увічнено пам'ятниками й обелісками по всій її території, зокрема в Мурській-Соботі і с. Чеповане; у Горнім Мілановаці, Пожареваці та в інших містах створено меморіальні кладовища.

У 1947 р. на Дунаї, в Батіні-Скелі, де зустрілися воїни Червоної Армії і Народно-визвольної армії Югославії, за проектом Антуна Августинича відкрито пам'ятник братам по зброї. На вершині гранованого обеліска встановлено постать жінки, яка є втіленням свободи. В нішах — фігури радянських і югославських бійців. У Белграді на меморіальному кладовищі, де поховані радянські і югославські воїни — визволителі міста, споруджено пам'ятник воїну Червоної Армії з білого мармуру.

На братській могилі партизанів у селі Чеповане височить обеліск, на якому викарбувані імена полеглих героїв. Першим в переліку названо сина азербайджанського народу Героя Радянського Союзу Мехті Гусейн-заде. Він — учасник руху Опору — удостоєний цього високого звання за подвиг на югославській землі¹⁰.

Червона Армія, виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, допомогла Угорщині відкрити нову сторінку в її історії. В ході визволення

¹⁰ ЦАМО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка на героя.

Румунії війська 2-го Українського фронту підійшли до угорських кордонів. 26 вересня 1944 р. було визволено від гітлерівців місто Мако. В кінці жовтня — на початку листопада того року після закінчення Белградської операції до Угорщини було перекинуто і війська 3-го Українського фронту. На її території, як свого союзника, гітлерівське командування зосередило до 70 дивізій. 20 грудня війська обох фронтів розпочали наступ проти згаданого угруповання гітлерівців. На території Угорщини майже 6 місяців тривали жорстокі бої. 13 лютого 1945 р. Червона Армія визволила від фашистів місто Будапешт.

В багатьох містах Угорщини на честь загиблих радянських воїнів за краще майбутнє її народу відкрито пам'ятники. У 1947 р. за проектом скульптора Ж. Кішфалуді-Штробль на горі Геллерт в Будапешті на честь Червоної Армії — визволительки Угорщини — встановлено монумент. Він має вигляд 29-метрового обеліска, на вершині якого розміщено бронзову скульптуру жінки, що високо над головою тримає пальмову гілку — символ миру і свободи. На передній частині обеліска стоїть фігура радянського солдата з розгорнутим прапором. Цокольна частина постаменту містить напис: «Визволителям — радянським героям від вдячного угорського народу».

29 грудня 1948 р. за проектом офіцера Збройних Сил СРСР К. А. Васильєва на тому місці, де гітлерівці вбили радянського парламентаря капітана М. С. Штейнмеца — сина угорського революціонера Степана (Іштвана) Штейнмеца, — відкрито монумент. Він вражає своєю глибокою патетикою і виразністю. На вершині постаменту — дві бронзові фігури радянських воїнів, обличчя яких звернені до Будапешта. Поранений офіцер, піднявшись від землі, ослабленою рукою держить парламентарський прапор. Поруч — борець, який супроводжував парламентаря, однією рукою підтримує його, а другою, високо піднятою вгору, закликає вбивць припинити вогонь.

Шостою європейською столицею — Віднем — війська 3-го і 2-го Українських фронтів оволоділи 13 квітня 1945 р. Втрата Угорщини і вихід військ Червоної Армії на територію Австрії стали тяжким ударом для гітлерівської Німеччини: було втрачено останнього союзника у Європі. Австрійське населення тепло зустрічало воїнів-визволителів і гідно оцінило їх подвиги.

Щоб урятувати столицю Австрії з її багатими історичними пам'ятниками, такими, як собор Святого Стефана, театрами, ажурними мостами, перешкодити гітлерівцям знищити культурні цінності міста, радянські війська розвивали стрімкий наступ. Шестеро воїнів за наказом командира 2-ї гвардійської механізованої бригади 12 квітня 1945 р. непомітно для ворога підійшли до Імперського мосту через Дунай. Групою керував солдат А. М. Золкін з села Чугинки, що на Ворошиловградщині. Розвідники безшумно зняли вартового на мосту. На його фермах вони знайшли ящики з вибухівкою і знешкодили її. Цей міст як пам'ятник гуманізму радянських воїнів стоїть і сьогодні. Всі шість сміливців, серед них і А. М. Золкін, були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу¹¹. Таких прикладів багато.

Мужність і стійкість виявив один з керівників руху Опору в концентраційному таборі Маутхаузені — видатний радянський вчений-фортифікатор Д. М. Карбишев. Генерал-лейтенант інженерних військ потрапив у полон 1941 р., зазнавав тортур у фашистських таборах смерті Замостя, Хаммельбург, Нюрнберг-Лангвассер, Фльоссенберг, Майданек, Освенцім, Заксенхаузен, Маутхаузен, але катам не вдалося примусити патріота зрадити Батьківщину. В лютому 1945 р. есесівці в морозну ніч вивели роздягненого Д. М. Карбішева на площу табору й обливали холодною водою доти, поки він не загинув. За винятковий героїзм і відданість соціалістичній Вітчизні Указом Президії Верховної Ради СРСР

¹¹ Там же, картки на героїв.

від 16 серпня 1964 р. доктору військових наук було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу¹².

В 1948 р. на території концтабору Маутхаузен комуністу-патріоту Д. М. Карбишеву було встановлено пам'ятник, який 1963 р. замінено новим. Він являє собою 4-метровий блок білого мармуру, з якого виступають голова, плечі, руки, частина ноги. Автори пам'ятника — скульптор В. Федоров і архітектор Ю. Кривущенко.

19 серпня 1945 р. на площі Шварценбергплац у Відні за проектом архітектора С. Яковлева й скульптора М. Інтязаряна відкрито пам'ятник визволителям Австрії. На його високому постаменті стоїть фігура радянського воїна з автоматом на грудях і прапором у правій руці. На мармурі монумента викарбувані слова наказу Верховного Головнокомандуючого з нагоди взяття Червоною Армією Відня, поруч — прізвища героїв, які віддали своє життя в боях за визволення міста від фашистської нечисті.

Визволення чехословацької землі Червона Армія розпочала після того, як спалахнуло героїчне Словацьке народне повстання (29 серпня—28 жовтня 1944 р.). 8 вересня 1944 р. розгорнули наступ війська 1-го, 2-го і 4-го Українських фронтів. 6 жовтня 38-а армія і 1-й Чехословацький корпус оволоділи Дуклінським перевалом. Бої не вщухали до травня 1945 р. Завершальна битва за вільну Чехословаччину злилася з чеським національним повстанням. Допомогу пражанам, які билися на барикадах свого міста, подавали наші танкові частини. Вони ввірвалися у Прагу зранку 9 травня 1945 р. Велику допомогу героїчним повстанцям подали радянські та чеські партизани, які виявили масовий героїзм. Героїку визволення Праги увічнює танк Т-34, встановлений на її площі. На його постаменті міститься металева дошка з написом: «9 травня 1945 року визволили російські гвардійці-танкісти місто Прагу від німецьких загарбників».

Вдячність чехословацького народу воїнам Червоної Армії відображено в багатьох пам'ятниках і обелісках, які встановлені на всьому шляху визвольного походу.

На Дуклінському перевалі височить скульптурна група — символ незабутньої зустрічі воїнів-визволителів і місцевого населення. Словацька мати припала до грудей радянського солдата, який приніс її народу свободу й незалежність. Багато пам'ятників споруджено у Словачії, зокрема в Банській-Бистриці, Гуменному, Жиліні, Зволені, Кошице та Прешові, де точилися особливо запеклі бої з фашистами.

Найвеличнішим пам'ятником у Чехословаччині став пам'ятник-мавзолей, розміщений на пагорбі над Братіславою. Цю унікальну споруду вінчає високий обеліск, на вершині якого стоїть 9-метрова скульптура воїна-визволителя з розгорнутим прапором. На площі біля мавзолею встановлено скульптури і плити з переліком загиблих героїв. Автори головної скульптури — А. Тризуляк, пам'ятника — архітектор Ян Светлик і група словацьких художників.

Пам'ятники радянським воїнам-визволителям споруджено також у Норвегії, Бельгії, Данії та Франції. 15 жовтня 1944 р. Червона Армія визволила Печенгу й вийшла на кордон з Північною Норвегією. За домовленістю з союзниками та урядом цієї країни наші війська вступили на її територію. Радянських воїнів радісно вітав норвезький народ. На честь Червоної Армії в багатьох норвезьких містах встановлено пам'ятники. У столиці Норвегії — Осло — відкрито пам'ятник, який є символом глибокої вдячності її трудящих Радянським Збройним Силам за допомогу. Біля обеліска — скульптура червоноармійця в касці з автоматом на грудях. На постаменті є напис: «Норвегія дякує вам». Пам'ятники збудовано й у Буді, Кіркенесі, Феуске, Ельвенесі та інших містах.

¹² Там же, картка на героя.

У роки другої світової війни разом з бельгійськими патріотами радянські люди брали активну участь в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів і на території Бельгії. Вони тікали з гітлерівських таборів смерті і вступали у партизанські загони. Понад 800 військовополонених, в'язнів таборів «східних робітників» стали народними месниками. 6 травня 1978 р. за проектом М. Ван Гутсема на брюссельському кладовищі відкрито стелу з написом: «Радянським громадянам, які загинули, визволяючи Бельгію».

11 травня 1945 р. на датському острові Борнхольм Червона Армія примусила капітулювати 12-тисячне угруповання німецько-фашистських військ. На могилі загиблих там радянських воїнів встановлено обеліск. Вдячні жителі острова щороку в цей день покладають до нього квіти.

На території Франції діяло багато партизанських загонів, ядро яких становили радянські військовополонені. Серед організаторів партизанського руху в північних районах цієї країни був лейтенант Червоної Армії вінничанин Василь Порик. У таборі Бомон він і його товариші створили бойову організацію з одинадцяти диверсійних груп, яка рішуче діяла на шахтах вугільного району Па-де-Кале й вела велику агітаційну роботу. Коли гестапо натрапило на слід Порику, він 15 березня 1944 р. утік з табору і став на чолі організованого ним загону радянських партизанів. Цей загін пустив під укіс 11 ворожих залізничних ешелонів, висадив у повітря 2 залізничних мости, спалив 14 автомашин, знищив до 300 гітлерівців¹³. У липні 1944 р. фашисти схопили патріота і розстріляли. Він став національним героєм Франції. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 липня 1964 р. за відвагу і мужність, виявлені у боротьбі проти фашизму на французькій землі, Василю Порику присвоєно посмертно звання Героя Радянського Союзу¹⁴. На околиці тихого шахтарського міста Енен-Льєтар в департаменті Па-де-Кале, там, де Василь Порик боровся, його і поховано. На могилі героя в 1968 р. відкрито пам'ятник: на прямокутній гранітній брилі вирізьблено зірку, в якій зображено його скульптурний портрет. Автори пам'ятника — скульптори В. І. Зноба і Г. Н. Кальченко. Слова «Василь Порик» викарбувано на граніті пам'ятника героям, розстріляним у фортеці Арас.

Руку допомоги подала Червона Армія і корейському народові, який майже 40 років перебував під ярмом японських мілітаристів. На честь воїнів Червоної Армії, які брали участь у визволенні Кореї, в 1945 р. на горі Моранбон у Пхеньяні відкрито величний монумент. Високий обеліск вінчає п'ятикутна зірка. На ньому є два написи — корейською і російською мовами. Зміст їх такий: «Великий радянський народ розгромив японських мілітаристів і визволив корейський народ. Кров'ю, пролитою радянськими воїнами при визволенні Кореї, ще більше скріплені узи дружби між корейським і радянським народами. На відзнаку всенародної вдячності встановлено цей пам'ятник».

У чотирирічній самовідданій боротьбі проти ударних сил імперіалізму радянські люди, вірні ідеям пролетарського інтернаціоналізму, своїми ратними і трудовими подвигами, високим гуманізмом, забезпечивши перемогу над ворогами, здобули величезну повагу мільйонів трудящих усього світу. Про це яскраво свідчать тисячі й тисячі пам'ятників, встановлених на честь воїнів Червоної Армії в країнах Європи і Азії.

М. М. ЛЕМЕЩУК (Київ)

¹³ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 303, арк. 33.

¹⁴ ЦАМО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка на героя.

НА ПІВДЕННОМУ ФЛАНЗІ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ФРОНТУ

Пропоновані читачеві документальні розповіді доктора історичних наук, професора Є. І. Цимбала присвячуються трудовим і ратним подвигам моряків Чорноморського й Азовського торгового флоту, річковиків Дніпровського та Радянського Дунайського пароплавств в останній період Великої Вітчизняної війни. Ці розповіді є продовженням уже опублікованих на сторінках нашого журналу матеріалів з даної теми.

1. ТРИВОГА У «ВОВЧОМУ ЛІГВІ»

Всупереч оптимістичним прогнозам Геббельса друга половина 1943 р. нічого доброго фашистським окупантам не віщувала. Зазнали краху старанно розроблені ними плани операцій по захопленню Кавказу і Сталінграда. Не взяли гітлерівці реваншу й на Курській дузі. Лінія фронту відкочувалася далі і далі на захід.

Однак ворог все ще сподівався на поліпшення обстановки. В штабах вермахту спішно розроблялися оперативні плани, розраховані на повернення втрачених позицій. Особливі надії Гітлер покладав на те, що вдасться посварити Радянську країну з англо-американськими союзниками. Адже другий фронт ще не був відкритий. Під різноманітними приводами порушувалися строки висадки союзницьких військ на європейському континенті. А тим часом Червона Армія гнала ворога з загарбаних ним територій.

Вермахт відчайдушно намагався змінити становище на південному крилі фронту — дуже не хотілося гітлерівцям залишати Радянську Україну. Однак ініціатива вже перебувала в руках радянського командування. 24 жовтня 1943 р. війська 1-го Українського фронту завершили наступальну операцію на Букринському плацдармі на правому березі Дніпра. Війська 2-го Українського фронту вели жорстокі бої в районі Кривого Рога та на схід від Кіровограда. Під ударами 4-го Українського фронту 6-а армія противника відступала на Миколаїв і на правий берег нижньої течії Дніпра¹.

Все ще сподіваючись на зміну ходу подій, ворог нерідко переходив у контрнаступи. Будь-що він намагався закріпитися на Кримському півострові і перетворити його в плацдарм для здійснення своїх агресивних планів. 27 жовтня 1943 р. в резиденції Гітлера «Вольфшанц» у Східній Пруссії відбулася нарада командуючих арміями, що зосередилися в районі Дніпра. Про стан справ у цілому на Східному фронті й безпосередньо на його південному фланзі доповідав начальник генерального штабу сухопутних військ генерал-полковник Ф. Гальдер. Завжди спокійний і розважливий, тепер Гальдер помітно нервував.

Слухаючи цю досить неприємну доповідь, Гітлер почервонів і на решті вибухнув гнівом, почав звинувачувати всіх за невиконання його наказів, за самовільно залишені позиції, за відступ на всіх ділянках фронту.

Гітлера змінив Герінг.

— Мій фюрер,— почав він,— ми не маємо права залишати Україну, її треба захищати будь-якими засобами. Це життєво важливо для Німеччини.

¹ СССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.: Крат. хроника.— М., 1964, с. 457.

— Я теж так вважаю. Але ти спитай, Германе, ось у них,— Гітлер зневажливо хитнув головою у бік вищих військових чинів.

— Як гадають вони і чи думають вони взагалі про долю Німеччини?

Герінг підійшов до оперативної карти, що лежала на столі перед Гітлером, і продовжив:

— Необхідно насамперед утримувати Крим доти, доки це буде можливо. Про евакуацію нині не може бути й мови².

— Я з цим цілком згоден,— сказав Гітлер і забігав по бункеру.

Отже, противник сподівався утримати Крим і розраховував на допомогу Туреччини та інших союзників. З цією метою було зроблено спробу зміцнити військовий флот рейху на Чорному морі. 25 і 26 листопада 1943 р. ці питання знову обговорювалися в ставці Гітлера. Цього разу він викликав, крім Герінга, Кейтеля, Йодля, а також нового головнокомандуючого військово-морськими силами Деніца.

Гітлер бігав по бункеру й несамовито кричав. Особливо діставався Деніцу. Зупинившись за його спиною, Гітлер істерично вигукував:

— Чому не діє «Маріне айнзац командос»? * Де результати роботи «Абверштелле півдня України»? Я більше не збираюся чекати! Деніц! Вам доведеться самому відправитися на Чорне море, в Одесу. Нам потрібні нові бойові кораблі, і ви їх мені забезпечите. Вам зрозуміло?

— Так, мій фюрер! — Деніц виструнчився перед Гітлером.

— Ми ще повернемося до чорноморського театру, і дехто ще відповість за свою безпечність. Я ще доберуся до цих нероб — і до адмірала фон Бодеккера, і до адмірала Ціїба. Деніц! Попередьте їх востаннє, мені не потрібні їхні доповіді, мені потрібні бойові кораблі!

— Буде виконано, мій фюрер!

У штабі вермахту докладалося немало зусиль до того, щоб зробити «Південну верф» у Миколаєві базою німецького військового флоту. Спеціалісти з фірм Герінга і Круппа розробили план відбудови і реконструкції верфі. Вони розраховували будувати в Миколаєві не лише кораблі, а й підводні човни³. Про серйозність намірів рейху свідчить і той факт, що до здійснення цих планів залучалися не лише спеціалісти морського флоту, а й розвідники Канаріса. Вони намагалися здобути креслення, за якими напередодні війни створювалися радянські есмінці й крейсери.

Одночасно командування головного штабу суднобудівних верфей у Миколаєві (вже згадувані адмірала фон Бодеккер та Ціїб) домовилося з рядом суднобудівних фірм у Німеччині про поставки деяких видів обладнання, сировини і спеціалістів⁴.

Однак доставити необхідну кількість кадрів з Німеччини було неможливо, а залучити до цих робіт місцеве населення не вдавалося. Незважаючи на неодноразові оголошення й вимоги окупаційних властей, миколаївці, зокрема корабели, на роботу не виходили⁵. Це явно підривало плани окупантів, прирікало їх на провал. Ось чому скаженів Гітлер у своєму «вовчому лігві».

Як відомо, Гітлер ще влітку 1942 р. підписав наказ про запровадження посади рейхскомісара по морському транспорту. В його розпорядження були передані чорноморські і азовські порти, судна й підприємства. Визначаючи функції рейхскомісара, Гітлер вказував: «Він підпорядковується безпосередньо мені; його завдання — повністю використати морський транспорт для воєнних і цивільних цілей»⁶.

² Dallin A. German Rule in Russia (1941—1945).— London, 1959, p. 385.

* Морська особлива команда.

³ Миколаїв. обл. держ. арх., ф. Р-1018, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

⁴ Там же, арк. 8.

⁵ Укр. думка, 1942, 21 січ.

⁶ Від-ня Центр. військ.-мор. арх. СРСР (далі — Від-ня ЦВМА), ф. 125 (троф.), спр. 168, арк. 319—320.

Наділений особливими повноваженнями рейхскомісар та його команда жорстоко розправлялися з тими, хто чинив опір окупаційним властям. Так, за вказівкою гітлерівського ставленика в Миколаєві було розстріляно інженера-суднобудівника С. Костіна за «умисний зрив підйому затонулого доку»⁷, по-звірячому було закатовано робітників, які не захотіли працювати на фашистських загарбників.

Однак ніякі заходи окупантів не могли зламати опору радянських патріотів. Як і на інших підприємствах України, в Маріупольському, Миколаївському, Херсонському, Одеському й інших портах зростала кількість диверсійних актів. Херсонські портовики, наприклад, підтримували тісний зв'язок з партизанським загonom ім. Желєзняка, який базувався на Карантинному острові в районі Голої Пристані⁸. За порадою партизанів, а серед них було немало річковиків і моряків, робітники заводу ім. Комінтерну комуністи А. Арцимович, Я. Синельников, Н. Сорокін та В. Плис під час будівництва невеликого судна КФК-1 умисне не поставили на ньому болт заземлення, без чого не зміг працювати прилад «Атлас». В результаті зданий в експлуатацію бойовий корабель повернувся в порт і ще понад місяць стояв біля заводського причалу⁹. При складанні плану ремонту суден комуністи Г. Краснопольський і Я. Синельников навмисно включили до нього й ті кораблі, які його майже не потребували. Це викликало розпорошування робочої сили, оскільки ремонтні роботи доводилося здійснювати одночасно на багатьох об'єктах. Щоправда, фашистська адміністрація виявила цю хитрість патріотів, але час уже було втрачено. Жодне судно протягом 1942—1943 рр. так і не стало до ладу діючих¹⁰.

На згадуваній уже нараді Гітлер доручив Йодлю і Деніцу вивчити можливості будівництва підводних човнів в Одесі¹¹. Деніц нагадав тоді Гітлеру, що одеські верфі передано в розпорядження румунів.

— Це ще нічого не означає, — відрізав Гітлер. — Нам сьогодні потрібні верфі, і ми їх візьмемо, в кого б вони не були.

І після невеликої паузи, очевидно, подумавши над сказаним, він наказав Йодлю:

— Домовтесь з цього питання з Антонеску. Буде опиратися, доповісте мені.

Звичайно ж, Антонеску не встояв перед домаганнями з Берліна і передав одеські верфі гітлерівцям. Однак останні так і не змогли розгорнути там будівництво підводного флоту.

На корабельнях Одеси успішно діяло патріотичне підпілля. Очолював його досвідчений чекіст М. Гефт, закинутий туди влітку 1943 р. з особливим завданням військового командування. Завдяки німецькому походженню йому вдалося влаштуватися на посаду інженера верфі і незабаром ввійти в довіру до окупантів. Протягом короткого часу М. Гефт згуртував навколо себе надійних людей, радянських патріотів. Серед них були: начальник механічного цеху І. Рябошапченко, слюсарі В. Тихонін, І. Миндра, М. Лященко. Окремі завдання Гефта виконував з групою робітників начальник мідницького цеху О. Персіанов, а також З. Семашко та Ю. Поколюхіна¹².

Одного разу, коли на верф прибуксували винищувач підводних човнів КТ-39, що зазнав аварії, В. Тихоніну доручили вивести його з ладу взагалі. Він зумів сконструювати міну, замасковану під шматок антрациту. Вона потрапила в топку судна і вибухнула. Корабель потонув під час переходу з Одеси в Севастополь.

⁷ Партарх. Миколаїв. обкому Компартії України, ф. 7, оп. 89, спр. 12, арк. 11.

⁸ Там же, оп. 1, спр. 390, арк. 33.

⁹ Там же, спр. 390, арк. 21.

¹⁰ Там же, арк. 24—25.

¹¹ Від-ня ЦВМА СРСР. Б-ка, інв. № 119, ч. 2, арк. 790.

¹² Судноремонтник, 1965, 5 берез.

На нараді у «Вольфшанці» 27 жовтня 1943 р. було затверджено ряд директив під грифом «Таємна справа під замком». Цим терміном визначався вищий ступінь секретності у фашистській Німеччині. І лише у післявоєнний час вдалося розкрити численні хитросплетення гітлерівців та їх спільників. Відомий американський журналіст, колишній кореспондент газети «Нью-Йорк таймс» Ч. Хайем у книзі «Торгівля з ворогом» (Нью-Йорк, 1983) викрив зговір між монополіями США і нацистами в минулій війні. Виявляється, американська фірма «Стандарт ойл» постачала військово-повітряні сили і бронетанкові війська фашистів паливом і мастилом. Уже після вступу США у війну німецьке відділення цієї фірми продовжувало здійснювати грошові перерахування в Нью-Йорк за використання її барж на Рейні й Дунаї для перевезення нацистських вантажів.

Очевидно, не без допомоги «Стандарт ойл» фашисти перекинули в Чорне море на її плавзасобах по Дунаю наприкінці 1943 р. близько 500 кораблів і суден, у тому числі 6 підводних човнів, 16 великих торпедних катерів, 23 тральщики, 26 «мисливців» за підводними човнами, 50 десантних барж тощо. В той період ворог володів на території Криму 17-ма аеродромами. Його авіаційні бази дислокувалися також у районах Одеси, Очакова, Миколаєва, Херсона й Скадовська. На початку 1944 р. стараннями Герінга на аеродроми Криму було перебазовано ще 200 бомбардувальників¹³.

Всі ці заходи фашистської ставки були викликані тим, що оперативна обстановка в районі Азово-Чорноморського басейну різко змінювалася. Сюди спішно стягувалися військово-морські та військово-повітряні сили. І це робилося не лише для того, щоб стримати наступ Червоної Армії, а й ослабити активність радянського військово-морського флоту в районі Чорноморського басейну, паралізувати наші морські комунікації, вивести з ладу торгові судна, що постачали південні ділянки фронту всім необхідним для успішних бойових операцій.

Однак ніякі заходи не могли усунути катастрофи рейху. Радянські бійці успішно перемагали природні перепони і оборонні рубежі противника. Виявляючи мужність і масовий героїзм, вони гнали окупантів все далі на захід.

2. ВОГОНЬ НАД ДНІПРОВСЬКИМИ ПЛАВНЯМИ

Велику допомогу в подоланні водних перепон подали діючим частинам Червоної Армії річковики Дніпровського пароплавства, зокрема бакенники. Вони налагодили зв'язок з командуванням передових з'єднань, що наступали. Добре знаючи обстановку на річці й у прилеглих до неї районах, патріоти доставляли штабам цінні відомості про пересування ворожих військ, допомагали під час переправи наступаючим радянським бійцям. Особливою винахідливістю і сміливістю відзначився в той період бакенник П. М. Лисиця¹⁴. Це він врятував підготовлені окупантами для вивезення до Німеччини 5 тис. т пшениці. Восени 1944 р. рівень води на вході в рукав пристані Переволочна досягав 100 см. Користуючись нічною темрявою, бакенник під носом у гітлерівців поміняв табличку з позначкою 100 см на 70 см. І вранці капітани суден, що призначалися для навантаження хлібом, не відважилися підійти до причалу. Відступаючий противник підпалив хліб, але радянські патріоти на чолі з П. М. Лисицею пожежу погасили і врятували дорогоцінний вантаж. Того ж таки дня відважний бакенник допоміг розвідникам одного із з'єднань 2-го Українського фронту перебратися на лівий берег, а потім узяв участь у переправі через воєнний рубіж частин з'єднання та його

¹³ Від-ня ЦВМА СРСР, спр. 7576, арк. 33.

¹⁴ Партарх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 1438, арк. 33.

го бойової техніки. Наказом по фронту П. М. Лисицю було нагороджено орденом Червоної Зірки¹⁵.

Слідом за наступаючими радянськими військами до важливої водної магістралі просувалися відбудовні загони Наркомату річкового флоту СРСР. Вони допомагали інженерним військам наводити понтонні переправи, перекидати особовий склад і бойову техніку на протилежний берег. 12-й дніпровський відбудовний загін, зокрема, під вогнем противника прокладав через Дніпро телефонний кабель і нафтопровід. Це дало можливість у стислі строки налагодити зв'язок і забезпечити доставку пального військам Південного фронту¹⁶.

Восени 1943 р. радянські війська прорвали «Голубу лінію» гітлерівців і завершили визволення Таманського півострова. У зв'язку з цим перед Північно-Кавказьким фронтом було поставлено нові завдання: підготувати і висадити великий десант на Керченський півострів, захопити оперативний плацдарм, щоб потім розгорнути з нього наступ на захід, і у взаємодії з військами Південного фронту, які мали наступати з півночі, через Перекопський перешийок визволити Крим.

На командному пункті, що знаходився в лісі неподалік станиці Кримської, командуючий Північно-Кавказьким фронтом генерал І. Ю. Петров обговорював з начальником штабу фронту І. А. Ласкіним подробиці майбутніх операцій.

— Іване Андрійовичу, адже ж може так статися, що нам з вами ще доведеться визволяти і Севастополь, і Одесу,— висловив припущення командуючий.

— Я цього не виключаю, Іване Юхимовичу. Навіть впевнений у цьому,— відповів начштабу.

— Від Перекопу до Одеси шлях нелегкий, знаю ці місця. Чого варті тільки гирла Дніпра й Бугу, одеські лимани. Потрібні плавзасоби, потрібні знаючі місцевість люди,— начебто радився сам з собою Іван Юхимович.

— Прошу вас, Іване Андрійовичу, вивчити це питання, подумайте над тим, що вже зараз можна зробити для успішного наступу вздовж Чорноморського узбережжя.

Незабаром штаб фронту надіслав Наркомату річкового флоту СРСР листа за підписом І. Ю. Петрова. «Терміново прошу вислати на літаку в штаб інженерних військ Південного фронту*,— говорилося в листі,— вашого представника, який знає Нижньодніпровський басейн, з лоцією річки Дніпро від Дніпропетровська до Херсона»¹⁷. Штаб цікавився також кількістю «плавзасобів самохідних (пароходи, буксири), барж, нафтоналивних барж, придатних для перевезення військ, танків, артилерії, можливість доставки плавзасобів з інших портів Азовського й Чорного морів на р. Дніпро через Херсон»¹⁸. На той час в результаті успішно проведеної чотириденної операції військами 2-го й 13-го гвардійських стрілецьких корпусів було ліквідовано Херсонський укріплений плацдарм ворога на лівому березі Дніпра¹⁹. Бійцям цих корпусів, а також 5-ї гвардійської армії, що форсувала Дніпро, активно допомагали річковики²⁰.

Наркомат річкового флоту СРСР прикомандирував до штабу 4-го Українського фронту групу водників на чолі з начальником Херсонської пристані комуністом О. О. Литвиненком²¹. Ще до війни його знали як талановитого організатора, ініціативного, авторитетного керівника. Ці

¹⁵ Днепр. водник, 1944, 9 сент.

¹⁶ Партарх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 56, арк. 11.

* З 20 жовтня 1943 р. 4-й Український фронт.

¹⁷ Арх. М-ва оборони СРСР, ф. 228, оп. 512, спр. 85, арк. 306.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же, ф. 303, оп. 4005, спр. 403, арк. 7.

²⁰ Партарх. Київ. обкому Компартії України, ф. 5, оп. 7/1, спр. 24, арк. 84.

²¹ ПА ІПІ при ЦК Компартії України, ф. 166, оп. 3, спр. 24, арк. 226.

якості Литвиненко виявив і під час евакуації в Херсоні у 1941 р. Разом з фронтом відступав до Сталінграда. Тепер повертався до берегів Дніпра.

— Останнім йшов з Херсона, — казав Литвиненко, — а прийду першим.

Не шкодуючи сил, віддаючи всі свої знання, використовуючи багатий досвід, він та його колеги допомагали наступаючим радянським військам долати водні рубежі у стрімкому просуванні на захід.

Особливо успішно розвивався наступ на правому крилі 3-го Українського фронту. Його війська форсували Інгулець і захопили кілька плацдармів. Найважливіший з них — на південь від Кривого Рога.

Разом з армійськими частинами на цьому напрямку сміливо діяли річковики дніпровської водної магістралі, виконуючи складні завдання військового командування. Нелегко їм було, зокрема, в районах Козаких Таборів і Каховки. Там не виявилось переправних засобів. Вирішили частину барж і катерів перевезти вгору по Дніпру з-під Цюрупинська й Голої Пристані. Це було здійснено під артилерійським і мінометним вогнем, ціною величезних зусиль²².

Нелегко було річковикам і під час самої переправи військ. Гітлерівці тримали місця переправ під постійним прицільним вогнем, скидали бомби. Щоб врятувати баржі й катери, їх довелося по кілька разів переганяти з місця на місце, маскувати в затоках і протоках.

Вміло керував рухом річкових суден на переправі начальник Вознесенської пристані М. М. Сіриченко. Допомагав йому кадровий річковик, начальник Каховської пристані Г. А. Середа. Вони й самі неодноразово переправлялися на протилежний берег, разом з офіцерами інженерних військ налагоджували швидке вивантаження боєприпасів, бойової техніки, транспортних засобів.

Г. А. Середа не залишав без уваги жодної плаводиниці на переправі, підбадьорював членів скіпажів.

— Братці, двічі не помирати. Відпочивати будемо в Берліні, а в Бериславі не доведеться — роботи й на тому березі Дніпра сила-силенна. Тримайтесь, друзі!

— Не підведемо, вистоїмо і до Берліна дійдемо, — вигукували річковики, знемагаючи від втоми.

І дніпровці не підвели. Капітан катера М. С. Павлюк, механіки М. М. Максимов, В. Д. Питомець й інші успішно справилися з завданнями військового командування, допомогли наступаючим частинам форсувати важливий водний рубіж²³.

Одержавши повідомлення про те, що радянські війська уже визволили Цюрупинськ, Каховку, Голу Пристань і Скадовськ і вийшли до Кримського перешийку, гарнізон окупантів залишив без бою Херсон. Щоправда, незабаром гітлерівці розібралися в обстановці й повернулися назад. Однак до того часу близько 5 тис. жителів міста, переважно чоловіки, переправилися на лівий берег Дніпра й поступили в розпорядження військових частин, що готувалися до форсування річки. Серед новоприбулих налічувалася понад 1 тис. працівників Дніпровського річкового пароплавства. За наказом командування фронту їх об'єднали в 14-й військово-відбудовний загін. У його складі було створено розвідувальну та суднопідомну групи. Чимало річковиків влилося до підрозділів військових розвідників, де вони були провідниками у плавнях²⁴.

У середині січня 1944 р. гітлерівці, що засіли на Херсонському передмістовому плацдармі, зробили спробу з'єднатися з військами, які дислокувалися в Криму. На світанку 17 січня вони перейшли в наступ. Однак 13-й гвардійський стрілецький корпус завдав їм контрудару. Бої

²² Там же, спр. 338, 229.

²³ Там же, арк. 228.

²⁴ Там же, арк. 226.

тривали більше трьох діб. Противник змушений був залишити плацдарм і перейти на правий берег. Вирватися на кримські простори йому не вдалося. Фашисти втратили тоді понад тисячу своїх солдатів і офіцерів.

Ліквідувавши Херсонське передмостове вороже укріплення, радянське військове командування приступило до підготовки нових бойових операцій. Оскільки в смузі наступу на Херсон було чимало значних і незначних водних перепон, вирішили ефективніше використовувати місцеве населення, зокрема працівників річкового транспорту.

До штабу дивізії, яка висунулася до берега Дніпра, запросили члена 14-го військово-відбудовного загону О. І. Трубенчука й шкіпера баржі А. Я. Каверського. Начальник дивізійної розвідки заочно знав цих сміливих, винахідливих річковиків. Однак, як кажуть, для порядку розпитав про їхню діяльність і сказав:

— Командування вирішило включити вас до розвідгруп і послати з відповідальним завданням у тил противника. Як ви на це дивитеся?

— Майже від Сталінграда, з берегів Волги, ми йдемо слідом за фронтом. Витримали бомбардування, артилерійські нальоти, весь тягар бойових походів. Готові йти і в розвідку,— відповів О. Трубенчук.

Дальший наступ, форсування Дніпра й інших водних рубежів у його пониззі залежали від транспортних засобів. Де їх взяти, звідки перекинути? Ці питання непокоїли військове командування, ними займалися всі штаби частин і з'єднань.

Противник враховував значення річкового флоту для бойових операцій Червоної Армії й робив усе, щоб позбавити її транспортних засобів. Найбільш потужні річкові пароходи і теплоходи гітлерівці ще наприкінці літа 1943 р. перегнали з району Києва через шлюзи в пониззя Дніпра²⁵. Потім, уже глибокої осені, окупанти намагалися перекинути далі на Очаків, Миколаїв і Одесу річкові пароходи «Калинин», «Свердлов», «Труд» та 12 барж, навантажених українським хлібом та іншим продовольством²⁶. Штаб 3-го Українського фронту прийняв рішення зробити все, щоб зірвати виведення дніпровських суден гітлерівцями, регулярно діставати дані про дислокацію їх флоту.

Виконуючи цей наказ, помічник капітана річкового порту О. Г. Коробовиченко не тільки передавав з окупованого Херсона зведення про переміщення фашистських військ, місцезнаходження суден, а й зумів вивести з ладу буксир, підготовлений окупантами для виведення барж з цінними вантажами. Капітана херсонського портофлоту І. В. Вирви-хвоста гітлерівці намагалися змусити взяти участь у переправленні награвованих ними цінностей через водний рубіж. Однак відважний річковик першої ж ночі привів судно у розташування радянських військ. Інший капітан, комуніст М. П. Запорожець використав зручний момент і затопив у надійному місці пароплав «Свердлов»²⁷, а потім разом з його екіпажем переправив на лівий берег паровий катер «Боцман Волянець», який став у пригоді радянським військам під час форсування Дніпра²⁸.

Викрали судна з-під носа в окупантів і відігнали до берега, зайнятого радянськими військами, капітани О. К. Дерев'янка, Г. Г. Бородин, С. Лисенко, П. Постовий, О. Р. Висовін. Начальник причалу Голої Пристані М. Сіриченко відвів у розпорядження наших військ не лише пароплав, а й взяв на буксир дві баржі з вантажем²⁹. Екіпаж «Калинина» захопив з собою ще й чотирьох фашистських конвоїрів і доставив їх радянському військовому командуванню³⁰.

²⁵ Там же, ф. 1, оп. 1—31, спр. 142, арк. 29.

²⁶ Там же, ф. 166, оп. 3, спр. 338, арк. 227.

²⁷ Партарх. Херсон. обкому Компартії України, ф. 3562, оп. 3, спр. 29, арк. 31.

²⁸ Днепр. водник, 1944, 20 мая.

²⁹ Партарх. Херсон. обкому Компартії України, ф. 3562, оп. 3, спр. 29, арк. 32, 36.

³⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 166, оп. 3, спр. 338, арк. 227.

Втративши значну частину флоту, підготовленого для переправлення на захід, гітлерівці обрушили на райони їх можливої дислокації удар своєї авіації, яка не припиняла своїх дій з ранку до сутінок. Екіпажі маскували свої плавзасоби, переганяли їх з місця на місце. І все ж противнику вдалося потопити судно «Калинин», баржу «Нежин», катер «Чкалов». Під час нальотів фашистської авіації загинуло 60 річковиків Дніпровського пароплавства³¹.

Незважаючи на ускладнення обстановки, підготовка до визволення всього пониззя Дніпра йшла повним ходом. З барж, що залишилися на плаву, дніпровські річковики спорудили наплавний міст через р. Конку. На підступах до Херсона було побудовано ще 22 мости. На цих інженерних роботах відзначилися кадрові річковики Г. Ф. Рогожин, А. І. Святенко, Г. І. Швець, Я. Г. Волошин, С. О. Павлов та ін.³²

У березні світає пізно. Із сходом сонця над Дніпром повис густий туман. На лівому березі всю ніч кипіла робота — готувався штурм річки.

Командний пункт 295-ї стрілецької дивізії розміщувався біля самої води. Генерал-майор А. П. Дорофєєв довго вивчав у стереотрубу противлежний берег. Його непокоїла обстановка й на захопленому вночі плацдармі. Генерал розумів, що висаджений в ніч з 12-го на 13-є березня десант у передмісті Херсона сам по собі задуманої операції не здійснить. На десантників обрушився вогонь артилерії і мінометів. Однак вони закріпилися на зайнятих позиціях. Протягом усієї ночі на човнах туди перекидалося підкріплення.

Тоді фашисти створили заслон навколо цього плацдарму і опівдні 13 березня піддали бомбардуванню Цюрупинськ і дніпровські плавні. Їм було відомо, що саме в цьому районі зосереджувалися радянські війська перед форсуванням водного рубежу.

Та ніщо вже не могло стримати радянських воїнів, які виконували наказ свого командування — вибити окупантів з Херсона.

З командного пункту 295-ї дивізії в небо здійснювались три зелені ракети. З цим умовним сигналом увесь лівий берег заворушився. Почався штурм.

На шаландах, човнах і дубах разом з військовими підрозділами в атаку йшли й річковики. Їх закріпили за плавзасобами й доручили виконувати функції штурманів.

— Ваші люди знають Дніпро, знають плавні, їм знайомий правий берег. Вони мають вказати найбільш зручні місця для причалювання, — інструктував керівника річковиків О. О. Литвиненка командир дивізії. — Але головне, — наголосив генерал, — максимально використати кожен човен. Організуйте роботу так, щоб жоден плавзасіб не затримувався на тому березі ні на хвилину.

— Все зроблено для цього. Всім дніпровцям визначено конкретні завдання, всі вони закріплені за плаводинаміями, — інформував комдива О. О. Литвиненко. — На катери й баржі направлені провідниками комуністи. На правому березі їх зустрічатимуть політпрацівники, виділені для організації переправи.

— Ви, товаришу Литвиненко, підете на правий берег разом зі мною, залиште тут свого заступника, — віддав наказ комдив. — Нам з вами на тому боці справ буде багато.

— Вважаю за честь, товаришу генерал, — відповів Литвиненко. — На тому боці мої рідні місця.

Слідом за першим кидком на правий берег рушили основні частини з'єднання. Серед них був і невеликий катер, на якому переправлялися командир дивізії Герой Радянського Союзу А. П. Дорофєєв з групою офіцерів штабу та політвідділу, начальник військово-відбудовного заго-

³¹ Там же.

³² Там же, арк. 227—228.

ну О. О. Литвиненко. Мінером у цьому бойовому рейсі був директор Херсонського суднобудівного заводу ім. Комінтерну Д. Д. Котюженко*.

Важко було переправлятися десантним суднам. Річка була широкою. Противник обрушив шквал вогню. Деякі баржі загорілися. Перекидалися човни. Люди опинялися в холодній березневій воді. Однак форсування охопленого смертоносним вогнем правого берега продовжувалося.

Висаджувалися десантники в районі консервного заводу. Цю ділянку надійно прикривали сміливці, що закріпилися на плацдармі ще вночі. Тут же причалив і штабний катер. Генерал Дорофєєв зайняв підготовлений десантниками командний пункт і продовжував керувати бойовими діями з'єднання³³.

Воїнські частини, що зосередилися в плавнях, одержали наказ наступати через Антонівку в район Херсонської пристані. Генерал Дорофєєв рекомендував їх командирам використовувати дніпровських річковиків, їхні поради. І не помилився. Річковики порадили дещо змінити маршрут наступу. Це скоротило шлях більш як на десять кілометрів і дало можливість швидше прибути на вихідний рубіж³⁴.

13 березня 1944 р. радянські війська визволили Херсон. Багато зробили для успішного завершення цієї операції і дніпровські річковики. Не всі з них дісталися правого берега. Зокрема, смертельне поранення під час переправи на катері «Слепнев» дістали його капітан М. В. Гайовий та начальник Вознесенської пристані М. М. Сіриченко³⁵. За активну участь у форсуванні Дніпра, виявлені при цьому сміливість і відвагу ряд працівників Дніпровського річкового пароплавства було нагороджено орденом Червоної Зірки, серед них О. О. Литвиненка, М. І. Сорокіна, Я. Г. Волошина та інших. Багатьом водникам наказом Військоради 2-ї гвардійської армії 3-го Українського фронту було оголошено подяку³⁶.

Є. І. ЦИМБАЛ (Одеса)

* Його було призначено начальником 15-го військово-відбудовного загону (Днепр. водник, 1944, 16 нояб.).

³³ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 166, оп. 3, спр. 338, арк. 230.

³⁴ Днепр. водник, 1944, 19 сент.

³⁵ Там же, 20 мая.

³⁶ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 166, оп. 3, спр. 338, арк. 230.

40-РІЧЧЯ ПОТСДАМСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Перемога над фашизмом у другій світовій війні дісталася народам світу надзвичайно дорогою ціною. Крім величезних людських втрат, які неможливо виміряти нічим, війна завдала колосальних матеріальних збитків країнам-учасникам. Так, усі витрати останніх на підготовку, ведення війни та ліквідацію її наслідків обчислюються в 4 трил. 700 млрд. дол.¹ 20 млн. чол. втратив Радянський Союз, Збройні Сили якого, як підкреслено у Постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», «внесли вирішальний вклад у перемогу над фашистською Німеччиною та її союзниками, у визволення народів Європи від фашистського рабства, у врятування світової цивілізації, з честю виконали свій патріотичний та інтернаціональний обов'язок. В цьому їх величезна заслуга перед людством»².

Після закінчення війни у Європі виникла необхідність провести нову зустріч глав урядів «великої трійки» — СРСР, США та Великобританії — з метою вирішення невідкладних міжнародних проблем. Насамперед слід було вирішити головну з них — про післявоєнний устрій Німеччини, а також інші важливі питання, пов'язані з майбутнім мирним розвитком як Європи, так і всієї планети, з урахуванням тих важливих змін, що відбулися в ході антифашистської боротьби народів Європейського континенту.

В ході переговорів у Москві між Радянським урядом і представниками Сполучених Штатів Америки Г. Гопкінсом і А. Гарріманом (26 травня — 6 червня 1945 р.), а також консультацій у Лондоні між колишнім послом США в СРСР Дж. Девісом і У. Черчіллем (26 травня 1945 р.) питання про скликання конференції глав трьох урядів, що одержала кодову назву «Термінал», було остаточно вирішено³.

17 липня 1945 р. у Потсдамі (передмісті Берліна) почала роботу історична Потсдамська конференція, яка тривала до 2 серпня того ж року (з перервою з 25 до 28 липня у зв'язку з перевиборами глави уряду Великобританії) і була найтривалішою з трьох конференцій представників головних держав антигітлерівської коаліції під час другої світової війни. Радянську делегацію очолював Й. В. Сталін, американську — президент Г. Трумен, англійську — спочатку У. Черчілль, а з 28 липня новий прем'єр-міністр Великобританії К. Еттіл.

Міжнародне становище, під час якого відбувалася ця конференція, мала свої істотні особливості. Значно зрослі військова могутність і міжнародний авторитет Радянського Союзу привели до того, що співвідношення сил у світі складалося на користь сил демократії і соціалізму. Намагаючись загальмувати вільний демократичний розвиток післявоєнної Європи, правлячі кола США і Великобританії вели справу до згортання співробітництва з СРСР, робили перші кроки до «холодної війни».

¹ Див.: История второй мировой войны 1939—1945. В 12-ти т. М., 1982, т. 12, с. 146—147, 150—152.

² Рад. Україна, 1984, 17 черв.

³ Див.: докладніше: Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. М., 1976, т. 2, с. 250; История второй мировой войны 1939—1945. М., 1979, т. 10, с. 465—466; Churchill W. S. The Second World War. London, 1954, vol. VI, p. 501—503; Truman H. S. Memorials. Years of Decisions. New York, 1955, p. 182; Feis H. Between War and Peace. The Potsdam Conference. London, 1960, p. 125—126; Warburg J. P. The United States in a Changing World. New York, 1954, p. 115.

Знаючи про антирадянську позицію Г. Трумена, У. Черчілль у своєму посланні президентові запропонував йому не виводити американські та англійські війська із зайнятих ними районів у радянській зоні окупації Німеччини⁴, закликав «дати бій» делегації Союзу РСР на конференції і твердив, що готовий скоріше піти на «відкритий розрив», ніж прийняти пропозицію СРСР про західний кордон Польщі⁵. На випадок «ускладнень» у переговорах з Радянським Союзом британському імперському генеральному штабу навіть доручалося підготуватись до війни з Росією⁶. Напередодні відкриття конференції, 16 липня 1945 р., в США, у пустельній місцевості Аламагордо (штат Нью-Мексіко), було здійснено перший вибух атомної бомби. Вашингтон вступав на шлях «атомної дипломатії». Ці фактори багато в чому визначили позицію західних союзників на Потсдамській конференції.

Почалася робота конференції з утворення Ради міністрів закордонних справ у складі представників СРСР, США, Англії, Франції і Китаю «для проведення необхідної підготовчої роботи по мирному врегулюванню... для Німеччини», а також широкого кола міжнародних проблем, пов'язаних з підготовкою мирних договорів з Італією, Болгарією, Угорщиною, Румунією та Фінляндією⁷.

Головним на конференції стояло питання про післявоєнний устрій Німеччини. Виходячи з досягнутих раніше домовленостей у Ялті, в Європейській консультативній комісії, Міжсоюзницькій комісії по репараціям і Контрольній раді в Німеччині, глави урядів трьох великих держав обговорили комплекс заходів по демілітаризації, денацифікації та демократизації Німеччини, а також різні проблеми щодо дальшої долі німецького народу.

Основоположними документами для вирішення цих невідкладних завдань стали ялтинські угоди, Акт про беззастережну капітуляцію Німеччини, Декларація про поразку Німеччини, угода про зони окупації останньої і про управління Великим Берліном, угода про контрольний механізм в Німеччині, про деякі додаткові вимоги до неї тощо⁸.

У повідомленні трьох держав з нагоди початку роботи конференції підкреслювалося: «Німецький мілітаризм та нацизм будуть викоренені і Союзники, у згоді між собою, тепер і в майбутньому, вживуть й інших необхідних заходів для того, щоб Німеччина ніколи більше не загрожувала своїм сусідам або збереженню миру в усьому світі»⁹.

З цією метою було вирішено «повністю і остаточно ліквідувати» всі сухопутні, морські й повітряні збройні сили Німеччини, СС, СА, СД й гестапо з усіма їх штабами й установами, включаючи генеральний штаб, офіцерський корпус та інші військові та напіввійськові організації, «які служать інтересам підтримки воєнних традицій», а також знищити усе озброєння, амуніцію й засоби війни та усі спеціалізовані засоби для їх виробництва; знищити націонал-соціалістську партію, її філіали й підконтрольні організації, розпустити всі нацистські установи; відмінити всі нацистські закони; «підготуватися до остаточної реконструкції німецького політичного життя на демократичній основі і до евентуального мирного співробітництва Німеччини у міжнародному житті»¹⁰. За вимогою радянської делегації було вирішено розглядати переможену державу як єдине економічне ціле. Ці та інші положення були закріплені в докумен-

⁴ Churchill W. S. Op. cit., p. 449.

⁵ Ibid., 581—582.

⁶ Bryant A. Triumph in the West, 1943—1946. London, 1959, p. 470.

⁷ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. М., 1955, вып. 11, с. 122—123.

⁸ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.: Сб. документов. М., 1984. Т. VI: Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (17 июля — 2 августа 1945 г.), с. 418, 483, 486—488.

⁹ Сборник действующих договоров..., вып. 11, с. 109—110.

¹⁰ Советский Союз на международных конференциях..., т. VI, с. 430—431.

ті «Політичні й економічні принципи, якими необхідно користуватися при поводженні з Німеччиною у початковий контрольний період»¹¹.

За вироблення і остаточне прийняття цих рішень делегації Союзу РСР довелося вести серйозну боротьбу з представниками США та Англії, які намагалися загальмувати процес демократизації у післявоєнній Європі і з цією метою використати Німеччину як свого потенційного союзника проти Країни Рад, комуністичного, робітничого та національно-визвольного руху. Так, у відповідь на пропозицію Радянського Союзу встановити спільний контроль Сполучених Штатів Америки, Великобританії, СРСР і Франції над головним промисловим арсеналом німецького мілітаризму — Рурською областю, західні союзники відповіли категоричною відмовою¹².

Гострі дискусії викликало також питання про репарації, що мали бути одним з головних засобів економічного роззброєння Німеччини і разом з тим частковим відшкодуванням збитків, завданих державам — жертвам фашистської агресії і насамперед СРСР, який виніс на своїх плечах тягар війни. Ще на Кримській конференції союзники підписали угоду про те, що «Німеччина зобов'язана відшкодувати в натурі збитки, завдані нею в ході війни союзним націям», а загальна сума репарацій визначалася сумою 20 млрд. дол., 50% якої належало одержати Радянському Союзу¹³.

В Потсдамі ж США і Англія вирішили переглянути раніше прийняті зобов'язання. Американська делегація виступила з пропозицією не встановлювати точної суми репарацій. За її проектом кожна з окупаючих держав повинна була одержувати їх зі своєї зони. Таку ж позицію зайняв Лондон. Це означало, що Радянський Союз потрапляв у найневигодніше становище, оскільки головні індустріальні й сировинні центри Німеччини — Рур та Саар — знаходилися в руках західних союзників. Промислові ж підприємства на сході Німеччини, на відміну від західних її районів, були по-варварському зруйновані гітлерівцями та англо-американською авіацією. До того ж, Англія і США, які незаконно окупували деякі території радянської зони, вивезли звідти велику кількість промислового обладнання та іншого майна, при цьому відігнали 20 тис. залізничних вагонів¹⁴.

Політика західних союзників з репараційного питання відбивала цілі імперіалістичних кіл США та Англії, що полягали насамперед у такому: уникнути послаблення позицій німецької буржуазії та зміни співвідношення класових сил в Німеччині; скористатися економічними труднощами Радянського Союзу і нав'язати йому вигідні для себе рішення з інших ключових проблем, насамперед у питанні про західні післявоєнні кордони Польщі.

Радянська делегація рішуче виступила проти таких намірів. У підсумку, на Потсдамській конференції було досягнуто компромісної угоди про репарації з Німеччини. На додаток до репарацій, що їх Радянський Союз мав отримати із своєї зони окупації, нашій державі надавалося право на одержання із західних зон додаткових поставок. Радянський Союз зобов'язався з своєї частки задовольнити репараційні претензії Польщі¹⁵.

Великі труднощі виникли при виробленні узгодженої політики з польського питання. За настійною вимогою радянської делегації було прийнято рішення, в якому висловлювалося задоволення фактом створення Тимчасового польського уряду національної єдності, що був визнаний Союзом РСР, Сполученими Штатами і Великобританією. Союзники про-

¹¹ Там же, с. 430—434.

¹² История второй мировой войны 1939—1945, т. 10, с. 477.

¹³ Советский Союз на международных конференциях..., т. IV, с. 214, 215.

¹⁴ История второй мировой войны 1939—1945, т. 10, с. 478.

¹⁵ Советский Союз на международных конференциях..., т. VI, с. 435; История дипломатии. М., 1975, т. 4, с. 673.

голосили, що розривають будь-які стосунки з лондонським емігрантським урядом¹⁶.

Разом з тим американська і британська делегації, розуміючи, що демократизація становища у Польщі означає крах їх антирадянських планів по перетворенню цієї країни на «санітарний кордон» проти СРСР, намагалися усунути її від затвердження проекту Радянського Союзу про західні кордони Польщі по лінії рік Одер—Західна Нейсе. У. Черчілль і Г. Трумен всіляко затягували розв'язання цього питання, пропонуючи різні половинчасті варіанти¹⁷. Особливо непримиренну антирадянську позицію займав перший з них, який пізніше писав: «Ні я, ні містер Іден ніколи не погодилися б, щоб кордон проходив по лінії Західна Нейсе»¹⁸. Питання вдалося вирішити лише після прибуття в Потсдам нової англійської делегації на чолі з лейбористом К. Еттли*. Американський президент не міг один відстоювати свою стару позицію, оскільки США відчували велику потребу мати такого могутнього союзника, як СРСР, у війні з Японією.

Вірна своїм союзницьким обов'язкам радянська делегація підтвердила у Потсдамі взяті раніше Радянським Союзом зобов'язання про вступ у війну проти Японії через 2—3 місяці після розгрому гітлерівської Німеччини. 26 липня уряди США, Англії і Китаю опублікували спільну декларацію з вимогою про беззастережну капітуляцію Японії¹⁹.

На конференції було досягнуто угод з колишніми сателітами гітлерівської Німеччини — Італією, Болгарією, Угорщиною, Румунією та Фінляндією, згідно з протоколом «Укладення мирних договорів та допущення в Організацію Об'єднаних Націй», а також розв'язано питання про державну незалежність Австрії; про передачу СРСР м. Кенігсберга та прилеглих до нього районів; про притягнення до суду головних нацистських воєнних злочинців; про чорноморські протоки тощо²⁰.

По досягненні угод з різних питань уряди Союзу РСР, США та Великобританії передавали відповідні документи французькому уряду з побажанням приєднатися до них. 7 серпня 1945 р. міністр закордонних справ Франції Ж. Бідо повідомив радянського, американського і англійського представників у Парижі, що його уряд «в принципі висловлює згоду» з рішеннями Потсдамської конференції і готовий взяти участь у роботі Ради міністрів закордонних справ і Союзної репараційної комісії²¹. Таким чином, Франція приєдналася до післявоєнного мирного співробітництва.

Рішення Потсдамської конференції мали велике історичне значення. Незважаючи на різницю у поглядах, глави урядів трьох великих держав-переможниць зуміли досягти узгоджених рішень з визначальних проблем міжнародної політики, завдяки чому було закладено основу післявоєнного устрою в Європі. «Ми досягли значного прогресу на шляху кращого взаєморозуміння між трьома урядами»²², — писав англій-

¹⁶ Советский Союз на международных конференциях..., т. VI, с. 297.

¹⁷ Див.: U. S. A. Department of State. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945. Washington, 1960, vol. I, p. 781.

¹⁸ Churchill W. S. Op. cit., p. 581.

* Було остаточно визнано, що повоєнний польсько-німецький кордон по лінії Одер—Західна Нейсе пройде «на захід від Свінемюнде до р. Одер з залишенням м. Штеттіна на боці Польщі, далі вгору по течії р. Одер до гирла р. Західна Нейсе і звідти по р. Західна Нейсе до чехословацького кордону» (Советский Союз на международных конференциях..., т. VI, с. 310).

¹⁹ Див.: Советский Союз на международных конференциях..., т. VI, с. 357—359.

²⁰ Докладніше див.: Там же, с. 438—439, 441—445.

²¹ U. S. A. Department of State. Foreign Relations... The Conference of Berlin..., vol. II, p. 1548—1555.

²² Woodward L. British Foreign Policy in the Second World War. London, 1962, p. 568.

ський військовий історик Л. Вудворд. Завдяки послідовній позиції Радянського Союзу в Потсдамі для країн Центральної і Південно-Східної Європи були створені сприятливі передумови для вільного демократичного розвитку, справедливо розв'язано питання про державні кордони, одне з тих, що було використано Гітлером як прецедент для розпалювання військовій пожежі. Завдяки миролюбній зовнішній політиці Союзу РСР, інших країн соціалістичної співдружності вже чотири десятиріччя людство не знає світової війни, а Європа живе в умовах миру.

Однак прогресивні зміни, що відбулися на планеті внаслідок перемоги миролюбних сил на чолі з Радянським Союзом у другій світовій війні — створення світової соціалістичної системи, крах колоніальної системи імперіалізму, небувале зростання світового комуністичного та робітничого руху, викликають глибоке незадоволення імперіалістичних кіл, очолюваних США. Реакційні американські історики тлумачать наслідки розгрому фашистської Німеччини та мілітаристської Японії як «руйнівний поворотний пункт в історії людства»²³, «поразку усієї західної цивілізації»²⁴. Вони хотіли б «переграти війну».

Ідеологи антикомунізму зображують Потсдамську конференцію як «кінець співробітництва» країн антигітлерівської коаліції²⁵, намагаються спотворити діяльність радянської делегації на ній, вигадують наклепницькі версії нібито СРСР «утримував» країни Центральної та Південно-Східної Європи «в своїх руках», «не допускав найменшого втручання в їх орадянчування»²⁶. Прикриваючись брехливою «теорією» про «експорт революції», вони твердять, що Радянська Армія «використовувала всі свої війська, озброєння і матеріальні ресурси для того, щоб насаджувати радянську владу» там²⁷.

Найбільшим наклепам буржуазні фальсифікатори історії піддають рішення конференції про післявоєнні європейські кордони. Вкрай правих поглядів тут додержуються реакційні західнонімецькі автори, які прямо скочуються до реваншистських висновків. Вони розгорнули гучну кампанію про «незаконність» територіального поділу по Одру — Нейсе», заперечують правомірність договорів між ФРН та СРСР, а також іншими соціалістичними країнами, укладених на початку 70-х років, в яких підтверджена недоторканість існуючих кордонів у Європі. У Західній Німеччині зростає хвиля реваншистських виступів, у шкільних підручниках її територія зображується в межах кордонів 1937 р.²⁸

Ідеологи антикомунізму намагаються довести неможливість в майбутньому домогтися об'єднання прогресивних сил держав і народів у боротьбі проти імперіалістичної реакції. Вони твердять, що «так звана» антигітлерівська коаліція «виникла випадково», називають її «дивним союзом», закликають «не довіряти росіянам»²⁹.

Фальсифікація історичної правди про Потсдамську конференцію та її рішення є складовою частиною глобальної імперіалістичної стратегії «хрестового походу» проти СРСР та інших країн соціалістичної співдружності. Отруйна буржуазна фальсифікація відіграє роль ідеологічного фундаменту в психологічній війні антикомунізму проти сил миру і прогресу і негативно відбивається на політичному кліматі планети. Радянський Союз, послідовно проводячи ленінський зовнішньополітичний курс, як раніше, так й нині робить все для того, щоб розвиток міжнародних подій відповідав інтересам усього прогресивного людства.

Б. А. МАРТИНЕНКО (Київ)

²³ Perpetual War for Perpetual Peace. Washington, 1969, p. 7.

²⁴ Hobbs R. The Myth of Victory. Colorado, 1979, p. 235.

²⁵ Mee C. Meeting of Potsdam. New York, 1975, p. XII.

²⁶ Bohlen C. Witness to History 1929—1969. New York, 1973, p. 235.

²⁷ Howe Q. Ashes of Victory. World War II and its Aftermath. New York, 1972, p. 294.

²⁸ Правда, 1981, 23 юнія.

²⁹ Baily T. America Faces Russia. New York, 1979, p. 287.

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ПО ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗГРОМУ ІНТЕРВЕНТІВ І ВНУТРІШНЬОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ В 1920 р.

В історії нашої Батьківщини роки громадянської війни назавжди залишаться як безприкладний зразок мужності, героїзму, безмежної любові до рідної землі, народу, що відвоював собі волю і незалежність, захистив величні завоювання Великого Жовтня. Переможній боротьбі робітників і селян Радянської республіки з інтервентами і білогвардійцями присвячена значна література — книги, брошури, статті. Частина з них висвітлює події завершального етапу громадянської війни, боротьбу Червоної Армії проти білопольської інтервенції і врангелівщини. Проте ці праці в історіографічному плані не розглядалися.

Мета даної публікації — дати аналіз літератури з досліджуваного питання, простежити, як відображена в ній організаторська діяльність Комуністичної партії по розгрому інтервентів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1920 р.

Основи історіографії діяльності Комуністичної партії в роки громадянської війни закладені в працях В. І. Леніна. Ним опубліковано десятки праць, виголошено багато промов, написано понад 600 листів, телеграм, відозв, записок із широкого кола питань оборони країни, воєнного будівництва¹. Всі вони дають відповіді на основні питання, що стосуються також організаторської діяльності партії на завершальному етапі громадянської війни, головний зміст якого зводився до розгрому зовнішньої інтервенції і внутрішньої контрреволюції.

В. І. Ленін звертався до досвіду громадянської війни і воєнної інтервенції, до їх історії з метою визначення політики партії, її стратегії і тактики. Так, у доповіді на VIII з'їзді РКП(б) (березень 1919 р.) він говорив: «...Я оглядався на минуле тільки з точки зору того, що потрібно буде завтра чи післязавтра для нашої політики»². Таким чином, розглядаючи історію громадянської війни, в її класовому змісті, виділяючи найважливіші події, Володимир Ілліч формулював конкретні висновки для безпосередньої практичної діяльності Комуністичної партії і Радянського уряду на кожному окремому етапі боротьби проти контрреволюції. В умовах нової інтервенції імперіалізму в 1920 р, з боку буржуазної Польщі, Ленін вимагав від Комуністичної партії мобілізації всіх людських і матеріальних ресурсів на захист завоювань Жовтня, закликав трудящих підпорядкувати все інтересам боротьби за досягнення повної перемоги над ворогами Радянської влади, висловив впевненість у тому, що «Ту Росію, яка визволилась, яка за два роки вистраждала свою радянську революцію, цю Росію ми будемо захищати до останньої краплі крові!»³.

Праці В. І. Леніна є методологічною основою і цінним історіографічним джерелом для вивчення історії громадянської війни в цілому і подій заключного її етапу, зокрема. Центральне місце в них відводи-

¹ Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф. Комуністична партія на чолі боротьби трудящих за захист завоювань Великого Жовтня (1918—1920 рр.).— Укр. іст. журн., 1980, № 10, с. 23.

² Ленін В. І. VIII з'їзд РКП(б) 18—23 березня 1929 р.—Повне зібр. творів, т. 38, с. 134.

³ Ленін В. І. Доповідь на I Всеросійському з'їзді трудових козаків 1 березня 1920 р.— Там же, т. 40, с. 176.

ться обґрунтуванню керівної ролі Комуністичної партії, яка в 1920 р. після короткочасного мирного перепочинку, коли почався наступ білополяків і Врангеля, знову стала «воюючою партією».

У працях В. І. Леніна дано докладний аналіз роботи штабу партії — Центрального Комітету по організації збройної боротьби, його керівництво розстановкою комуністів у Червоній Армії. «Правильний розподіл партійних сил у даний час, — вказувалося в резолюції VIII з'їзду РКП(б), — є головною запорукою успіху й одним з найважливіших завдань»⁴. В історико-партійних дослідженнях наводяться узагальнені дані про участь комуністів у збройній боротьбі у досліджуваній період. У Червоній Армії і на Флоті в березні 1920 р., у діючій армії налічувалося 4500 партійних організацій, які об'єднували 153 500 комуністів — у два з лишком рази більше, ніж шість місяців тому. А всього на той період в Червоній Армії було приблизно 250 тис. членів партії — майже половина складу РКП(б)⁵.

Значний вклад у справу розгрому білопольських інтервентів і врангелівської контрреволюції внесли більшовики України. Керуючись Тезами ЦК РКП(б) «Польський фронт і наші завдання», опублікованими 23 травня 1920 р. в «Известиях РКП(б)», що стали бойовою програмою всієї партії і народу, парторганізації республіки провели велику організаторську роботу, яка забезпечила поповнення фронту військами і розгром внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

Основні напрями партійного керівництва розробкою і здійсненням планів розгрому контрреволюції, мобілізацією робітничого класу, трудящого селянства на боротьбу з нею, створення і зміцнення воєнно-політичного союзу радянських республік знайшли відображення в монографічній літературі, статтях та інших публікаціях.

Перші праці з досліджуваної теми з'явилися відразу після закінчення громадянської війни. Це в основному нариси, журнальні статті, в яких висвітлювалися питання боротьби проти білопольської інтервенції і врангелівщини в цілому, а також в окремих районах⁶. У 1925 р. вийшла монографія Н. Є. Какуріна і В. А. Мелікова⁷, в якій порушено широке коло питань про співвідношення сил воюючих сторін, хід найважливіших воєнних операцій, показано роль країн Антанти як організаторів нової інтервенції на Країну Рад. Особливістю історичної літератури 20-х років з цієї проблеми є те, що вона написана відомими воєначальниками, які брали участь у боях проти інтервентів і контрреволюції і розглядає в основному воєнно-оперативні події.

Літературу 20-х — початку 30-х років з даної проблематики проаналізував І. Л. Шерман. За його підрахунками тільки боротьби проти білопольської інтервенції присвячено близько 30 книг і понад 80 статей⁸. Вони написані в загальноісторичному або воєнно-історичному плані і розповідають переважно про бойові операції. Події завершального етапу громадянської війни в 30-ті роки в історико-партійному плані не досліджувались. У 40-х роках вийшли брошури І. Кулика та В. Руднева⁹, в яких в загальному плані показано події завершального етапу гро-

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1979, т. 2, с. 73.

⁵ Петров Ю. П. Ленинская партия — организатор победы над внешней и внутренней контрреволюцией (1918—1920). — В кн.: Из истории гражданской войны и интервенции. 1917—1922 гг. Сб. статей. — М., 1974, с. 31.

⁶ Меженников С. Начало борьбы с поляками на Украине в 1920 г. — М., 1926. — 60 с.; Варфоломеев Н. Мозырская операция. — М. — Л. 1930. — 112 с.; Разгром Врангеля. 1920. Сб. статей. — М., 1930. — 278 с.; Сидоров А. Г. З історії боротьби проти врангелівщини і бандитизму на Миколаївщині 1920 р. — Літопис революції, 1931, № 1—2, с. 187—202.

⁷ Какурин Н., Меликов В. Война с белополяками 1920. — М., 1925. — 520 с.

⁸ Шерман И. Л. Советская историография гражданской войны в СССР. — Харьков, 1964, — 207 с.

⁹ Кулик И. Провал польского плана 1920 р. — К., 1940. — 44 с.; Руднев В. Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. — К., 1941. — 160 с.

мадянської війни, зокрема на білопольському фронті. Питання партійного керівництва збройною боротьбою не розглядалося.

На початку 50-х років з'явилися перші узагальнюючі дослідження А. В. Лихолата і М. І. Супруненка з історії громадянської війни на Україні¹⁰. В них зроблена спроба розкрити партійне керівництво розгромом буржуазно-поміщицької Польщі і Врангеля, роль ЦК РКП(б) у розробці та здійсненні заходів у боротьбі проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції. Серйозним науковим доробком цих праць є те, що вони розширили і поглибили дослідження проблеми, показали діяльність ЦК РКП(б), а також ЦК КП(б)У і місцевих партійних органів, зокрема прифронтових районів. Автори ввели в обіг значний фактичний матеріал, який розкриває організаторську роботу Комуністичної партії, її місцевих партійних і громадських організацій щодо поповнення фронту військами, забезпечення Червоної Армії продовольством, одягом та ін. В дослідженнях зроблена спроба розглянути і питання партійного будівництва.

Проте розглядувані праці не позбавлені суб'єктивістських оцінок з ряду питань, зокрема, в перебільшенні вкладу окремих воєначальників у розробку планів та їх здійснення. Ці недоліки були усунуті авторами в нових працях при дальшому дослідженні проблеми з врахуванням останніх на той час досягнень історичної науки¹¹.

Праці М. Ф. Кузьміна та Н. О. Зегжди¹² написані на загальносоюзному матеріалі. Основна увага в книзі М. Ф. Кузьміна зосереджена на висвітленні бойових дій на фронтах, а партійне керівництво підготовкою і проведенням цих операцій розглядається в окремому параграфі «Мобілізація сил Радянської Країни для розгрому інтервентів і білогвардійців» (с. 76—115). В ній показана масово-політична робота партії серед трудящих мас по роз'ясненню Тез ЦК РКП(б) від 23 травня 1920 р. «Польський фронт і наші завдання», в яких дано всебічний аналіз політичних і воєнних планів Антанти та її васала — буржуазно-поміщицької Польщі проти Радянської Росії і заходи по обороні Республіки. Автор розкрив роботу партійних комітетів, особливо пролетарських центрів, по мобілізації матеріальних ресурсів і людських резервів на забезпечення і поповнення Південно-Західного фронту.

На відміну від своїх попередників М. Ф. Кузьмін акцентував увагу на діяльності партії по дальшому зміцненню союзу робітничого класу і трудового селянства як основи Радянської влади, диктатури пролетаріату. В монографії приділено значну увагу труднощам у проведенні партійних мобілізацій у прифронтових районах, де більшість комуністів вступила добровільно в ряди Червоної Армії вже на початку інтервенції.

Аналогічні питання порушені в монографії Н. О. Зегжди. В ній ширше висвітлено організаторську роботу місцевих партійних організацій у розгромі інтервентів і білогвардійців на Україні і в Криму, по поданню всебічної допомоги Червоній Армії, наводяться численні факти діяльності комсомольських організацій по мобілізації молоді в діючу армію, на трудовий фронт і транспорт. В монографії більш ґрунтовно розглядається масово-політична робота в частинах Червоної Армії, широко висвітлена діяльність політвідділу 1-ої Кінної Армії, наводиться

¹⁰ Супруненко М. І. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни.— К., 1951, с. 265—310; Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине.— М., 1954, с. 449—514.

¹¹ Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920).— М., 1966, с. 372—440; Лихолат А. В. Здійснення лєнінської національної політики на Україні (1917—1920 рр.).— К., 1967, с. 22.

¹² Кузьмин Н. Ф. Крушение последнего похода Антанта.— М., 1959.— 344 с.; Зегжда Н. А. Коммунистическая партия — организатор разгрома третьего похода Антанта.— М., 1959.— 208 с.

цікавий інформативний матеріал про героїзм і відвагу червоноармійців, проявлених під час бойових операцій проти білополяків і врангелівців.

Більш концентровано історико-партійний аспект досліджуваної проблеми розкривається у фундаментальних виданнях 60-х років: «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу», «История гражданской войны в СССР», «Українська РСР в період громадянської війни». «Нариси історії Комуністичної партії України», а також у монографії М. І. Супруненка¹³. У них досліджувана проблема висвітлена не однаково: в історико-партійних працях діяльність Комуністичної партії викладена ширше, а в загальноісторичних — про це сказано в зв'язку з конкретно-історичними подіями.

Більш детально розглядається діяльність місцевих партійних організацій на Україні в 1920 р. в окремих нарисах історії обласних парторганізацій¹⁴.

Питання воєнно-організаторської діяльності партії в 1920 р. висвітлені в працях М. М. Азовцева, Д. М. Гринишина, П. А. Голуба, С. В. Липицького, К. І. Позняка¹⁵, а також у статтях¹⁶.

У багатотомній «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу» показано роботу Центрального Комітету партії на чолі з В. І. Леніним у здійсненні мирних ініціатив Країни Рад напередодні інтервенції імперіалістів у 1920 р. Тільки з грудня 1919 р. і до кінця квітня 1920 р. Раднарком РСФРР більш як 50 раз звертався до урядів США, Франції, Англії, Японії, Польщі, Румунії, Естонії та інших капіталістичних держав з пропозиціями про мир, установлення економічних і торгових зв'язків¹⁷. «Мир між Польщею і Росією, — вказувалося в радянській ноті, направленій у Варшаву наприкінці 1919 р., — є життєвою необхідністю для розвитку обох країн, для їхнього добробуту та економічної діяльності. Радянський уряд переконаний, що будь-які незгоди між ними можуть бути усунуті шляхом дружньої угоди, яку вітатимуть обидва народи»¹⁸.

Проте мирлюбні ініціативи першої в світі соціалістичної держави ігнорувалися імперіалістичними колами. Коли почалася інтервенція в 1920 р., вся робота керівних органів партії і держави була підпорядкована організації оборони країни і розгрому інтервентів, що знайшло відображення в Тезах ЦК РКП(б) «Польський фронт і наші завдання». ЦК партії провів величезну організаторську роботу. Лише з кінця квітня до кінця листопада 1920 р. відбулося понад 60 засідань Політбюро ЦК, на яких розглядалися питання зовнішньої політики і воєнної стра-

¹³ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1970, т. 3, кн. 2, с. 452—492; История гражданской войны в СССР. М., 1960, т. 5, с. 90—213; Українська РСР в період громадянської війни. К., 1970, т. 3, с. 228—429; Супруненко Н. І. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. с. 372—440; Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1977, с. 299—306.

¹⁴ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. — Киев, 1981, с. 230—239; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. — К., 1980, с. 76—86; Очерки истории Харьковской областной партийной организации. — Харьков, 1980, с. 193—202.

¹⁵ Гринишин Д. М. Военная деятельность В. И. Ленина. — М., 1960, с. 554—572; Позняков К. И. Красный тыл — фронту. Деятельность Коммунистической партии по укреплению тыла Красной Армии в период разгрома врангелевщины. (На материалах Украины). — Харьков, 1968, — 219 с.; Липицкий С. В. Ленинское руководство обороной страны: создание и деятельность высших органов руководства обороной Советской республики 1917—1920. — М., 1979, — 304 с.; Азовцев Н. Н. В. И. Ленин и советская военная наука. — М., 1981, — 352 с.; Голуб П. А. Революция защищается. Опыт защиты революционных завоеваний Великого Октября 1917—1920. — М., 1982, — 315 с.

¹⁶ Кострица Н. Ю. Мобілізація Комуністичною партією України сил і засобів трудящих республіки на розгром третього походу Антанті: 36. кафедри історії КПРС Київ. ун-ту, 1958, № 3, с. 79—108; Неботов А. Коммунисты в борьбе за укрепление Советской власти в Донбассе в 1920 г. — В кн.: Боевые годы. Пролетарский Донбасс в борьбе за Советскую власть (1919—1920 гг.). — Сталино, 1959, с. 78—124.

¹⁷ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 2, с. 452.

¹⁸ Документы внешней политики СССР. М., 1958, т. 2, с. 313.

тегії, а Рада Праці і Оборони (РПО) провела 55 засідань, розглянувши більше 1500 питань¹⁹. Матеріали про роботу Оргбюро ЦК РКП(б) і питання, що розглядалися на його засіданнях по розгрому контрреволюції на Україні і в Криму наводяться в праці П. А. Голуба²⁰.

Організаторську діяльність ЦК РКП(б) яскраво характеризують заходи по проведенню шести партійних мобілізацій комуністів з квітня по листопад 1920 р., які дали Західному фронту 24 244 комуністи. Комуністи прифронтових губерній, які були мобілізовані, або самі вступили в Червону Армію, тут не враховані²¹.

Всебічно висвітлюючи керівництво ЦК РКП(б) розгромом інтервенції і контрреволюції на завершальному етапі громадянської війни і показуючи наступність у діяльності ЦК партії, дослідники розкривають особливості в його роботі, що обумовлювалися внутрішніми і зовнішніми обставинами. Це безпосередня участь ЦК РКП(б) у розв'язанні не тільки загальних проблем стратегії, а й конкретних оперативно-стратегічних питань, від яких залежав результат бойових операцій на фронтах²² (своєчасне поповнення армій новими формуваннями, перегрупування сил, зміцнення фронтів досвідченими командними кадрами і політпрацівниками). Так, у період підготовки наступу військ на Південно-Західному фронті для зміцнення командного складу за рішенням ЦК РКП(б) командуючим був призначений О. І. Єгоров, членом Реввійськради Р. Й. Берзін. Політбюро ЦК 10 травня призначило членом Реввійськради Південно-Західного фронту Й. В. Сталіна. Було вжито заходів і для зміцнення керівництва арміями — на чолі 14-ї армії став І. П. Уборевич, а членом Реввійськради — М. П. Горбунов, Фастівську групу очолив І. Е. Якір²³.

На сторінках багатотомної історії КПРС відзначається вклад і більшовиків України у боротьбу проти зовнішньої інтервенції і внутрішньої контрреволюції у 1920 р. Так, на Україні з квітня по листопад було проведено сім партмобілізацій, а всього в діючій армії було 4 тис. комуністів²⁴. У нарисі М. І. Супруненка ця цифра уточнюється згідно з документами «Из истории гражданской войны в СССР» — 4535 чоловік²⁵. На жаль, в інших виданнях взагалі даних про партмобілізацію комуністів на Україні зовсім немає. На нашу думку, і вказана кількість мобілізованих комуністів дещо занижена. Очевидно, вона виведена лише на основі повідомлень ЦК КП(б)У про виконання розверстки по партмобілізації. Але крім цього губкоми відправляли на фронт групи комуністів-добровольців. Підрахунки з нарисів історії обласних партійних організацій і опублікованих документів дають цифру близько 6 тис. комуністів, серед них: Донецький губком мобілізував близько 3 тис., Катеринославський — 1200, Київський губком — 312 чол. і установи Київщини, які перебували на той час в Кременчуку — 400 чол., Чернігівський — 400, Миколаївський — 185, Одеський — 166, Харківський — 120 та ін.²⁶ Проте і наведені дані не дають повної картини, а деякі з них, як, наприклад, по Донецькому губкому, вимагають уточнення. Це питання потребує додаткового вивчення опублікованих і архівних документів.

Важливим напрямом діяльності КП(б)У було створення на тимчасово окупованих територіях Правобережної України і у врангелівському

¹⁹ Липицкий С. В. Указ. соч., с. 285.

²⁰ Голуб П. А. Указ. соч., с. 240.

²¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 2, с. 470.

²² Липицкий С. В. Указ. соч., с. 291.

²³ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 2, с. 461—462.

²⁴ Там же, с. 470—471.

²⁵ Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, с. 38.

²⁶ Гражданская война на Украине 1918—1920. Сб. документов и материалов. — К., 1966, с. 61, 311, 316, 343, 381—382, 405; Очерки истории Донецкой областной партийной организации. — Донецк, 1978, с. 185.

тилу підпільних більшовицьких організацій, ревкомів і партизанських загонів. Для посилення керівництва ними у Східній Галичині у квітні 1920 р. був створений Галицький організаційний комітет (Галоргком) при ЦК КП(б)У, а в липні, після визволення Червоною Армією західноукраїнських земель тимчасовий робітничо-селянський уряд Східної Галичини — Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. П. Затонським. У травні 1920 р. був створений спеціальний орган — Закордонний відділ на чолі з Ф. Я. Коном, який керував діяльністю більшовицького підпілля в Кам'янці-Подільському, Вінниці, Жмеринці та інших містах України, а також через свій підвідділ поширював вплив на Крим²⁷. За час свого існування вони провели значну роботу по організації і керівництву більшовицьким підпіллям і партизанською боротьбою. Їх діяльність знайшла певне, але далеко не рівнозначне, відображення в історико-партійній літературі²⁸. Докладніше діяльність Галоргкому і Галревкому висвітлена в працях А. Д. Ярошенка²⁹, а про Закордонний відділ ЦК КП(б)У сказано в них побіжно. Робота цього відділу визначалася спеціальним «Положенням», розробленим наприкінці травня 1920 р. Його головними завданнями було «проведення агентурно-розвідувальної та інформаційної роботи за рубезжем, у прилеглих до України районах і за фронтом на загарбаній ворогом території України з питань політичного, економічного та воєнного характеру»³⁰. При відділі був створений підвідділ партійної роботи, завданням якого була організація підпілля і створення партійного апарату³¹.

Діяльність Закордонного відділу та його підвідділів простежується в архівних та опублікованих документах, зведеннях і звітах, які заслужувалися на засіданнях Оргбюро ЦК КП(б)У³². В них показано роботу Закордонного відділу на окупованій ворогом території по створенню партійного підпілля і керівництва його діяльністю, організації партизанських загонів, роботі серед солдатів ворожих військ, а також видавничої справи та розповсюдження пропагандистської літератури. Вивчення цих матеріалів дасть змогу висвітлити питання про структуру, завдання і саму діяльність Закордонного відділу ЦК КП(б)У, який ще не став об'єктом спеціального дослідження.

Перемога над об'єднаними силами інтервентів і внутрішньою контрреволюцією залежала від зміцнення союзу пролетаріату і селянства, воєнно-політичного союзу радянських республік.

У радянській історіографії на загальносоюзному матеріалі досліджуються різноманітні питання цієї проблеми³³. На матеріалах України вона розкрита в «Історії робітничого класу Української РСР», «Історії селянства Української РСР», «Українська РСР в період громадянської війни»³⁴, у спеціальних дослідженнях І. І. Бондаренка, Ю. Ю. Кон-

²⁷ В борьбе за власть Советов на Украине: Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине.— Киев, 1977.— 325 с.; Історія Української РСР, т. 5, с. 504.

²⁸ Нариси історії Комуністичної партії України, с. 300—301; Українська РСР в період громадянської війни, т. 3, с. 169—185.

²⁹ Ярошенко А. Д. Комуністична партія Західної України — організатор і керівник революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель.— К., 1959, с. 17—20; його ж. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях.— Львів, 1969, с. 117—124.

³⁰ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 139, арк. 1.

³¹ Там же, арк. 3.

³² Гражданская война на Украине 1918—1920, с. 185, 204, 247, 506, 624.

³³ Прусанов И. КПСС — организатор военно-политического союза рабочих и крестьян.— М., 1956.— 100 с.; Мутовкин Н. С. Военно-политический союз рабочего класса и крестьянства (1918—1920 гг.).— М., 1965.— 299 с.; Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос.— М., 1965, с. 435—448.

³⁴ Історія робітничого класу Української РСР. В 2-х томах. К., 1967, т. 2, с. 82—85; Історія селянства Української РСР. У 2-х томах. К., 1967, т. 2, с. 76—83; Українська РСР в період громадянської війни, т. 3, с. 201—207.

дуфора, І. І. Шевченка³⁵. На базі широкого документального матеріалу в них висвітлюється роль партійних організацій України в проведенні загальних мобілізацій робітничого класу, трудового селянства в Червону Армію, ідеологічне забезпечення мобілізаційної кампанії, організації зборів, мітингів, проведенні безпартійних конференцій робітників і селян, розповсюдженні газет, листівок та іншої літератури. Результати проведеної роботи і масштаби мобілізацій наводяться в узагальнюючих працях. Так, на 1 жовтня 1920 р. на території військових округів Харківського було мобілізовано 145 130 чол., Київського до 15 листопада — 194 147 чоловік³⁶. Ці дані — яскраве свідчення зміцнення воєнно-політичного союзу робітничого класу і трудящего селянства.

Красномовно цей союз підтверджують дані про мобілізацію робітників і селян на продовольчий фронт, на боротьбу з куркульством, головною метою якої було забезпечення Червоної Армії, робітників фабрик і заводів, сільської бідноти продовольством. Успішне здійснення цих заходів у кінцевому підсумку було підпорядковане розв'язанню основного завдання — забезпечити єдність фронту і тилу як одного з головних факторів перемоги над контрреволюцією. Повне висвітлення ці питання дістали в ряді нарисів історії обласних партійних організацій, а також у названій вище монографії К. І. Позняка. В них на значному фактичному матеріалі показано організаторську діяльність у проведенні «Тижнів допомоги фронту», під час яких для Червоної Армії проводився збір продовольства та одягу. Так, на Катеринославщині на продовольчий фронт було мобілізовано 4 тис. робітників, а на боротьбу з куркульством — 1666³⁷.

В остаточному розгромі контрреволюційних сил винятково важливу роль відіграв воєнно-політичний союз радянських республік, що формувався в ході громадянської війни, а його правове оформлення ЦВК РСФРР відбулося 1 червня 1919 р.³⁸ Зміцнюючи цей союз, партія використала його в боротьбі проти контрреволюції на Україні в 1920 р. Основні напрями партійного керівництва практичним здійсненням воєнно-політичного співробітництва радянських республік на завершальному етапі громадянської війни розкрито в працях М. І. Куліченка, А. В. Лихолата, В. А. Чирка, у колективній праці «КПРС — організатор братерського співробітництва народів СРСР»³⁹. В них розглядаються практичні заходи по об'єднанню збройних сил і матеріальних ресурсів радянських республік; здійснення розроблених головним командуванням і затверджених ЦК РКП(б) планів розгрому білополяків, а згодом — Врангеля; проведення в травні—червні 1920 р. двох партмобілізацій та відрядження для роботи на Україні і на фронт комуністів і членів профспілки; перекидання з-під Майкопа на Україну 1-ї Кінної армії; створення самостійного Південного фронту і поповнення його додатковими мобілізаціями комуністів, комсомольців, новосформованою 2-ю Кінною армією та свіжими бойовими частинами, перекинутими з інших фронтів. Здійснення всіх цих заходів забезпечило успіх радянських

³⁵ Шевченко І. І. Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление союза рабочих и крестьян. 1919—1920 — Киев, 1958. — 352 с.; Кондуфор Ю. Ю. Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны в ходе проведения продовольственной политики (1918—1920). — Киев, 1964. — 264 с.; Бондаренко І. М. Незламний союз робітників і селян. — К., 1976, с. 22—43.

³⁶ Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, с. 209.

³⁷ Очерки истории Днепропетровской партийной организации. — Днепропетровск, 1979, с. 215—216.

³⁸ КПРС — організатор братерського співробітництва народів СРСР. — К., 1982, с. 31—32.

³⁹ Куліченко М. І. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1920 гг. — Харьков, 1963, с. 73—76; Чирко В. А. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг. — М., 1967, с. 174—205; Лихолат А. В. Под ленинским знаменем дружбы народов. — М., 1970, с. 330—369.

військ у листопаді 1920 р. на врангелівському фронті. Крим був повністю визволений від білогвардійців та інтервентів. Рішучу й швидку перемогу над Врангелем В. І. Ленін назвав однією з найблискучіших в історії Червоної Армії періоду громадянської війни⁴⁰.

Після розгрому Врангеля війська Південного і Південно-Західного фронтів приступили до ліквідації петлюрівських і махновських банд і на кінець листопада 1920 р. повністю їх знищили. Питання боротьби і розгрому петлюрівщини та інших куркульських банд розглядається в усіх працях з історії громадянської війни. В них наводиться в основному загальноісторичний матеріал про стан збройних сил, їх дислокацію, хід бойових операцій. Разом з тим у дослідженнях не показано ролі Комуністичної партії в підготовці розгрому буржуазно-націоналістичних і махновських банд, діяльність партійного підпілля у розкладанні їх військових формувань.

Із аналізу стану розробки досліджуваної проблеми видно, що в історико-партійному плані більш повно показано роль В. І. Леніна, Центрального комітету РКП(б), організаторську роботу партії по мобілізації робітничого класу, трудящого селянства на боротьбу з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією, керівництво створенням і зміцненням воєнно-політичного союзу радянських республік. Всебічного розгляду і аналізу потребує тема партійного керівництва підпільною і партизанською боротьбою на завершальному етапі громадянської війни. Зроблено лише перші спроби у дослідженні діяльності партійного підпілля в окремих областях України, що знайшли відображення в нарисах історії обласних партійних організацій. В них наводиться цікавий фактичний матеріал, але він має здебільшого описовий характер.

Потребують глибшого дослідження питання організаторської роботи ЦК КП(б)У і місцевих партійних органів — губернських, повітових комітетів партії у 1920 р. по зміцненню Червоної Армії, партійного керівництва масово-політичною роботою на фронті, особливо серед трудящих прифронтових районів, по мобілізації всіх продовольчих і сировинних ресурсів на службу фронту проти білополярів і врангелівщини. Важливо в цьому плані дослідити також діяльність статутних органів партії по мобілізації комуністів у 1920 р., а також керівництво комсомольськими, профспілковими організаціями.

Недостатньо досліджена організаторська діяльність КП(б)У по боротьбі з петлюрівщиною і куркульським бандитизмом. Важливо ґрунтовніше розкрити таку сторінку в історії більшовиків України, як боротьба проти залишків дрібнобуржуазних партій (меншовиків, есерів, боротьбістів та ін.), які стали співучасниками внутрішньої контрреволюції і бандитизму. Актуальність розробки цього важливого напрямку роботи партії підтверджується постановою РПО від 6 грудня 1920 р., в якій вказувалося, що «очищення України від бандитизму і тим самим забезпечення в ній міцного радянського режиму, є питанням життя і смерті для Радянської України і питанням виняткової важливості для всієї Радянської Федерації»⁴¹.

В цілому тема «Діяльність Комуністичної партії по організації розгрому зовнішньої і внутрішньої контрреволюції на Україні на завершальному етапі громадянської війни», на нашу думку, заслуговує спеціального дослідження.

В. В. МУСІЄНКО (Київ)

⁴⁰ Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р.— Повне збір. творів, т. 42, с. 124.

⁴¹ Фрунзе М. В. На фронтах гражданской войны.— М., 1941, с. 463.

ЛИСТІВКИ З ТВОРАМИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПОЕЗІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (1919—1920 рр.)

Серед комплексу джерельних матеріалів, які стосуються періоду громадянської війни на Україні, значний інтерес для дослідників становлять листівки. Поряд з періодичною пресою вони на той час були одним з найдійовіших засобів агітації й пропаганди, які використовувала Комуністична партія у своїй ідеологічній роботі серед мас. Листкова форма видань давала можливість оперативного відгукуватися на всі найголовніші питання соціально-економічного і політичного життя суспільства, народженого Жовтневою революцією. Саме через це в більшовицьких листівках 1919—1920 рр., як у дзеркалі, відбився і закріпився у вигляді історичної інформації складний процес становлення нового суспільного ладу, покликаного до життя найбільшим у світовій історії соціальним зрушенням.

Вміщена в листівках інформація використовується дослідниками історії¹. У збірниках документів та матеріалів, присвячених даному історичному періоду, публікації текстів з листівок становлять значний процент². Фактичний матеріал, який міститься в них, став документальною основою для багатьох істотних висновків у фундаментальних виданнях з історії Компартії України і Української РСР³. Однак до останнього часу мало уваги приділялося вивченню віршованих листівок як історичного джерела, де публікувалися твори революційної поезії. Сталося це з ряду причин. Однією з них було те, що тексти згаданих видань майже не передруковувалися. Понад 75 тис. примірників більшовицьких листівок України 1919—1920 рр., що, за нашими підрахунками, становлять близько 7 тис. назв, виявилися розпорошеними в 74 місцях зберігання — архівах, музеях, книжкових палатах і книгосховищах. Все це утруднювало виявлення й аналіз вміщених у цих листівках поетичних творів. Крім того, взагалі революційна поезія, і зокрема віршований матеріал, досліджуваний у даному огляді, ще недостатньо привертає увагу істориків, хоча в науковій літературі вказувалося на важливість історичної інформації, що міститься в ньому. Неодноразово порушувалося питання про пісні дожовтневого періоду як джерело вивчення побуту і свідомості робітників⁴.

Останнім часом зростає інтерес до вивчення проблем соціальної психології, ставиться питання про необхідність досліджувати в історичних працях не тільки економічні, політичні та ідеологічні фактори суспільного розвитку, а й те, як вони впливають на свідомість людей, як історично розвивалася психологія різних соціальних груп, класів, суспільства у цілому, зокрема в революційну епоху⁵. Відомо, якого великого значення надавав В. І. Ленін вивченню настроїв народу. Володимир

¹ Петропавловский Е. С. Листовки как источник при изучении истории КПСС: (Большевик. листовки в дооктябр. период).— М., 1966.— 83 с.

² Яковлев С. О. Українська радянська археографія.— К., 1965.— 175 с.; Радянські видання документальних матеріалів з історії України (1917—1968): Бібліогр. покажчик.— К., 1970.— 119 с.; та ін.

³ Нариси історії Комуністичної партії України.— К., 1977.— 762 с.; Історія Української РСР: У 8-ми т. 10 кн. К., 1977, т. 5.— 592 с.

⁴ Полишук Н. С. Отражение самосознания рабочих в их песенном репертуаре.— В кн.: Российский пролетариат: облик, борьба, гегемония.— М., 1970, с. 164—180; Полишук Н. С. Рабочий фольклор как источник изучения условий труда и быта русских рабочих.— В кн.: Русский фольклор. Л., 1975, вып. XV, с. 177—185; Кузьмина Л. П. Народное поэтическое творчество рабочих Сибири: (Рабочий фольклор как исторический источник).— Улан-Удэ, 1977.— 296 с.

⁵ Соболев Г. Л. Источниковедение и социально-психологическое исследование эпохи Октября.— В кн.: История и психология.— М., 1971, с. 226—240; Вдовин А. И., Дробижев В. З. Социальная психология и некоторые вопросы истории советского общества.— История СССР, 1971, № 5, с. 39—40; Беляевский И. Г., Шкуратов В. А. Проблемы исторической психологии.— Ростов н/Дону, 1982.— 224 с.

Ілліч підкреслював, що народна поетична творчість «...така потрібна і важлива для вивчення народної психології ...»⁶.

У пропонованому огляді на прикладах аналізу опублікованих у листівках 1919—1920 рр. творів масової революційної поезії робиться спроба показати, що типового для настроїв трудящих тієї доби знаходить в ній історик, які думки та почуття, виражені там, допомагають глибше зрозуміти психологію творців революції, їх світовідчуття і світосприймання.

Твори, що аналізуються в даному дослідженні, у своїй переважній більшості не тільки не використовувались істориками, а й не ввійшли до збірок, складених фольклористами та літературознавцями.

Досліджувані в огляді листівки, як один з видів історичних джерел, є носієм інформації, художнім свідченням революційності трудящих Росії, у тому числі й українського народу, що став на шлях докорінних соціальних перетворень і серцем сприйняв велику справу ленінської партії.

При джерелознавчому аналізі масової революційної поезії враховуються особливості цього джерела, які впливають із специфіки мистецтва як одного з засобів пізнання дійсності. Використовуючи поетичні твори робітників, селян та солдатів, яким тільки Жовтнева революція дала широку можливість писати й публікувати свої вірші, історик повинен переконатися в тому, що оцінка відображених у них явищ, подій належить їх сучасникам, а не представникам наступних поколінь. Твори, що виникли безпосередньо в часи революцій і громадянської війни, відбили настрої трудящих мас, які піднялися до активного політичного життя, за словами В. І. Леніна, містили у собі силу «...невичерпних джерел усього самовідданого, ідейного, чесного, всього, що рветься вперед, прокидається до будівництва нового, всього величезного запасу енергії і талантів так званого «простонароддя», робітників і селян»⁷.

Особливість листкових видань творів революційної поезії, як об'єкта джерелознавчого дослідження, полягає в тому, що на відміну від періодичної преси, яка, крім місяця публікації, містить також вказівки на її число, місяць та рік, вони здебільшого не дають таких точних даних. При розгляді листівок дослідник насамперед з допомогою непрямих відомостей, прихованої (структурної) інформації, встановлює місце їх походження і час створення. Аналіз змісту цих джерел дає можливість зробити висновок про те, які проблеми революції, конкретної історичної епохи покладено в основу того чи іншого поетичного твору, що спонукало авторів до його виникнення.

З точки зору джерелознавчого аналізу революційної поезії, віршів поетів-аматорів значний інтерес становлять не стільки відображені в них найважливіші події періоду революції та громадянської війни (про них дослідники дізнаються і з інших джерел), а передусім їх оцінка авторами твору, сприйняття ними конкретної ідеї та її вираження.

Джерелознавчий аналіз листівок з публікаціями віршованих творів свідчить про те, якого великого значення в роки громадянської війни надавалось емоційному факторові у політико-виховній роботі. В резолюції I з'їзду політпрацівників Червоної Армії, насамперед, наголошувалося на необхідності використання художніх засобів для посилення дохідливості політичної агітації. Наказ Реввійськради республіки від 22 січня 1920 р. вимагав від клубних секцій художньої самодіяльності «... розвивати самосвідомість шляхом виховання естетичних почуттів

⁶ Див.: Ленін В. І. Плани тез «Про роль і завдання профспілок в умовах нової економічної політики». — Повне збір. творів, т. 44, с. 481; Бонч-Бруєвич Вол. В. І. Ленін про поезію. — В кн.: В. І. Ленін про літературу. — К., 1970, с. 543.

⁷ Ленін В. І. Залякані крахом старого і борці за нове. — Повне збір. творів, т. 35, с. 188.

червоноармійців»⁸. Враховуючи здатність поетичного слова піднімати революційні настрої мас, силу його емоційного впливу, вірші й пісні публікували у формі листівок. Таким чином видавався краший доробок професійних поетів, зокрема класичні твори Т. Г. Шевченка, «Наказ по армії мистецтв» В. Маяковського, вірші «Каїнова спадщина» і «Пора!» Д. Бедного, «Перше травня» Р. Івнева, «Рилючим могилу» І. Кулика, «Першотравневий червоний дзвін» В. Любашина, «Бронепоезд» Л. Нікуліна та ін.⁹

Значну добірку становлять листівки з віршами до Міжнародного дня солідарності трудящих — 1 Травня¹⁰. В них поряд з публікацією популярних пісень — «Інтернаціоналу», «Смело, товарищи, в ногу», «Варшав'янки» (ці листівки видано Бердичевським революційним комітетом 16 квітня 1919 р. і Полтавською Радою робітничих і солдатських депутатів у 1920 р.) — надруковано вірші, створені безпосередньо до свята. Щиро, з піднесенням оспівують поети «Свято світле і вільне», яке відзначають на Україні та Кавказі, на Неві й на Дніпрі (видання політуправління Одеського військового округу, 1919 р.). День Першотравня народ вітає як день, коли пролетаріат кинув

Дерзкий вызов рабочих полков
Миру насилия, цепей и оков

(Губвідділ друку, Одеса, 1920 р.), як день солідарності й огляду бойових сил всесвітнього пролетаріату. Першотравень оголошується також святом усіх дітей:

Прославим день веселый Мая
Всемирным праздником детей.

З метою пропаганди ідей соціалістичної революції, організації мас на захист її завоювань у вигляді листівок видавались і поетичні твори, що виникли в самій гущі народних мас. Джерелознавчий аналіз цих творів масової поезії дає можливість вилучити цінну інформацію про настрої їх авторів — робітників, селян, червоноармійців. Так, у пісні «Гірка чаша», надрукованій за підписом «Солдат Яшка — мідна пряжка» (видання Політвідділу РВР Південного фронту, 1919 р.), її автор попереджає трудящих: «Шутки в сторону, ворон глаз не выклюет ворону»¹¹, маючи на увазі Денікіна і Петлюру.

Для історика ідеї творів масової революційної поезії є важливим свідченням того, що трудящі глибоко усвідомили своє місце в революції як її головної рушійної сили. Вперше у житті вони відчули себе господарями своєї долі та країни. Вірші-листівки пройняті глибокою переконаністю в тому, що Радянська влада — рідна для широких народних мас. Завдяки своїй властивості справляти емоційний вплив ці поетичні твори, виконуючи пропагандистсько-орієнтаційну функцію, урочно передають революційні ідеї:

К нам под знамя боевое,
К нам все честное, живое,
К нам бойцов отважных рать!
Грянем бурей-ураганом,
Будем мы на страх тиранам —
За свободу воевать¹².

⁸ Всеармейские совещания полнотрабтников, 1918—1940: (Резолюция). — М., 1984, с. 19, 23; Партийно-политическая работа в Красной Армии (март 1919—1920 гг.): Документы. — М., 1964, с. 71.

⁹ Державний історичний музей УРСР (далі — ДІМ УРСР), відділ фондів, фонд листівок, №№ 4159, 4160, 4161, 1196; ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 6589.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, №№ 13, 383, 729, 7117, 7567 та ін.

¹¹ Державний музей Революції СРСР (Ленінград) (далі — Музей Революції (Ленінград), фонд листівок, № 1436.

¹² ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 4548.

У листівках, що склалися в період боротьби за встановлення і зміцнення влади Рад, тема захисту завоювань революції була однією з центральних.

«Все за оружие. Все в поле бранное!»,—

закликала листівка «Размахнись!», видана Політвідділом Реввійськради Південного фронту в 1920 р. У ній ідеться про розгром армії Колчака й висловлюється тверда впевненість у неминучості краху авантюри Денікіна¹³.

Для листівок з текстами віршів і пісень того часу характерні заголовки-лозунги. Так, поряд з назвами «Пісня революції», «Пісня свободи» та «Полум'я революції» зустрічалися й такі, як «Вперед!», «На боротьбу!», «На барикади!»¹⁴. Вони свідчили про рішучість народних мас стати на захист Батьківщини, про їх героїчний порив.

В листівці з віршем П. Арського «На могилі комунара», присвяченим загиблیم у боротьбі за свободу народу, надруковано заклик: «Денікіна мало розбити, його треба розчавити як гадину»¹⁵. Інша листівка з ілюстрацією та віршами без підпису починалася слова: «У Денікіна-Колчаковського, Омсько-Киево-Ростовського двоголового орла одна голова поки що ціла» (Держвидав України, 1919 р.)¹⁶.

Текстологічний аналіз творів революційної поезії переконливо свідчить, що вона є специфічним, однак дуже інформаційно насиченим важливим історичним джерелом. Аналізуючи ці вірші, дослідник бачить, наскільки глибоко у той час трудящі усвідомлювали керівну роль Комуністичної партії в революції, у перебудові життя суспільства на нових, соціалістичних засадах. Масова поезія оспівувала героїзм і самовідданість комуністів, розповідаючи про те,

Як вміють вони за волю вмирати,
Щоб землю й заводи трудівнику віддати,
Про те будуть онукам кобзарі співати¹⁷.

Виявом безмежного довір'я народу до комуністів є його тверде рішення доручити тільки їм державне кермо — Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Адже саме більшовики довели безмежну відданість і вірність народним прагненням та ідеалам, пройшовши «муки, смерть і тюрму». Так, говориться в одній з листівок,

Пусть стоит на страже нашей власти
горд и чист
Наш единственный защитник, коммунист!

«Дружно за коммуниста голос подавай»,— закликав надрукований у цій листівці вірш (видано Відділом агітації та пропаганди Одеського губкому Компартії (більшовиків) України 5 березня 1920 р.)¹⁸.

Аналогічні за змістом й інші, опубліковані в листівках вірші, в яких змальовано образ реального героя тієї доби — активного борця за ідеали комунізму, готового віддати своє життя за народну справу. Таким бачать трудящі комуніста, який «от победы к победе всех ведет».

¹³ Там же, колекція листівок, № 7716.

¹⁴ ДІМ УРСР, відділ фондів, фонд листівок, №№ 406, 1048; Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (далі — ЦНБ АН УРСР), відділ книгознавства, фонд листівок, №№ 489, 1583, 1584; Музей Революції (Ленінград), рукописно-друкований фонд, № 1406; ІМЛ при ЦК КПРС. Науково-довідкова бібліотека, фонд листівок в добірці 1918—1920 рр. (розсип).

¹⁵ Музей Збройних Сил СРСР, відділ фондів, ф. Ш.—47, № 4/13378.

¹⁶ Там же, № 4/28478.

¹⁷ Миколаїв. обл. держ. арх. Науково-довідкова бібліотека, фонд архівних видань, № 611.

¹⁸ Одеська центральна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, відділ рідкісних видань і рукописів, № 256-Р, інв. 190.

Хочеш жити, товарищ,
Привольно и чисто,
Выбирай в Советы только коммунистов! —

закликала листівка (видання Політуправління окрвійськкому, Київ, 1920 р.).

Автори віршів переконані, що Ради «потрібно зробити зовсім пролетарськими» і тоді керовані комуністами вони покладуть край війні, дадуть хліб голодним:

Что? Мира нет?
И хлеба нет?
И мир, и хлеб — все даст Совет!

«Під владою Рад — воскресне країна», — упевнено проголошується у вірші однієї з листівок¹⁹.

Масова революційна поезія давала рішучу відсіч усім спробам ворогів відновити старий лад. Захищаючи здобутки революції, вона кликала до боротьби проти меншовиків та есерів, які намагалися проникнути до Рад з метою скомпрометувати їх.

Эй, денкинские прохвосты, назад!
Спекулянтам, генералам друг и брат,
Чем теперь нас запугаешь, меньшевик?
Где ж твой белогвардейский штык?

Як і документи тієї доби, вірш наочно показує, що собою являли меншовики, які ховалися за спинами відкритих ворогів Радянської влади. Про неможливість класового миру з власною буржуазією, до чого закликали націоналісти й дрібнобуржуазні партії, трудящі переконувалися на власному досвіді. А через це, говорилося в одній з віршованих листівок, — «треба ставити Червону заставу», крізь яку не пройде ворог²⁰.

Оспівуючи ратні подвиги Червоної Армії, доблесть її бійців, революційна поезія віддає належну шану героям молодій республіки, які, не шкодуючи життя, билися проти ворогів революції. Характерними в цьому відношенні є вірші: «Красные орлы» Наталії Кузьміної, присвячений будьонівцям, «Всем селянам и рабочим» та «Красному воину красная помощь»²¹. У листівці «Сторінка з життя героя» надруковано пісню «І ось летить бійців загін» — про начдива 15-ї Сивашської дивізії І. І. Раудмеця²² (російський текст К. Данькевича, переклад на українську мову А. Лебединця). В пісні відтворюється картина стрімкого наступу на Сиваш і Перекоп дивізії під проводом прославленого командира. Закликаючи бійців вдарити по «хижих ворогах» так, «щоб скрізь упав всесвітній фронт», автор запитує:

Чи знаєте, червонарі,
Що той герой — боець
Це наш комдив, член Уряду,
Товариш Раудмець?

Вірш пройнятий почуттям вдячності до полководця — героя громадянської війни, впевненістю у перемозі «червонарів» над Врангелем. Інформативна цінність цієї публікації полягає не тільки в тому, що вона вказує на місця боїв згаданої дивізії Південного фронту — Сиваш, Перекоп, Джанкой. Важливим є те, що у вірші передається настрій бійців Червоної Армії того часу, які готові «вдарити по всесвітньому фронту ворогів», де б вони не були.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, №№ 7966, 7967, 7968, 7969.

²⁰ Одеська ЦНБ ім. О. М. Горького, відділ рідкісних видань і рукописів, №№ 158—191, 422.

²¹ ЦНБ АН УРСР, відділ книгознавства, фонд листівок, №№ 329, 540, 839.

²² Музей Революції (Ленінград), рукописно-друкований фонд, № 15801.

Вивчення масової революційної поезії розглядуваного періоду дає підставу на висновок, що в ній відбився процес формування революційної свідомості народу. Робітники і селяни, втягнуті контрреволюцією у тривалу братовбивчу війну, почали розуміти, що розв'язали її панівні класи заради своїх інтересів, намагаючись повернути колесо історії назад. Тому, закликає революційна листівка,

Кто хочет сына своего
Без пут невольничьих увидеть,—
Учись смертельно ненавидеть
Заклятых недругов его ²³.

Вірші періоду громадянської війни пройняті ідеєю інтернаціонального братерства народів. Зокрема, у творах, датованих 1920-м роком, відчувається розуміння їх авторами того, що війну проти Країни Рад ведуть не трудящі Польщі, з якими «у нас не може бути сварок», а їх експлуататори — буржуазія і поміщики. Виступаючи перед червоноармійцями, які від'їздили на польський фронт, В. І. Ленін наголошував: «Нехай ваша поведінка відносно поляків там доведе, що ви — солдати робітничо-селянської республіки, що ви йдете до них не як гнобителі, а як визволителі» ²⁴.

Політика партії зрозуміла і близька червоноармійцям, робітникам та селянам. Про це, зокрема, свідчать листівка з віршами, поширювана у червні 1920 р. в 16-й ім. Кіквідзе стрілецькій дивізії, якою командував Я. Ф. Фабріціус ²⁵, і вміщені в інших листових виданнях твори невідомих авторів. Ці публікації переконливо показують, що у свідомість червоноармійців входили нові ідеї, розуміння необхідності інтернаціональної єдності трудящих.

Чужих владений нам не надо,
У нас самих земли довольно,
Со всеми в мире жить мы рады
Легко, свободно и привольно ²⁶,—

так говорилося в листівці, виданій у 1920 р. Політуправлінням Київського військового округу.

З допомогою поетичного слова автори віршів розкривають усю глибину ненависті українського народу до буржуазних націоналістів. Поезія нещадно таврує запродавців. Особливо перепадає «паночку Петлюрі», «луципурі, іуді, пройдисвіту, панській шкурі, мацапурі», який є уособленням зради. Серед гостросатиричних віршів, таких, наприклад, як «Лист до батька Петлюри» (автор Міхальський; видання Політуправління Реввійськради 12-ї армії, 1920 р.), «Про Петлюру — панську шкуру» ²⁷, особливо цікавий своєю інформацією твір «Пани бурлаки, або куди ближче, до Києва чи до Варшави?» (Всеукраїнське видавництво, Харків, 1920 р.) ²⁸. В останньому перелічені всі ті (Петлюра, Пілсудський, буржуї, посол від Антанти, жандарм і ксьондзи, генерали, а то й просто бандити), хто намагався віддати владу на Україні

... капіталістам і панам,
А шибеницю з мотузком —
селянам і робітникам.

Подібна до згаданого вірша за своїм змістом також велика листівка «Сказка о гетмане Петлюре и прочих, до власти охочих» за підписом-

²³ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 2109.

²⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 41, с. 103.

²⁵ Легендарный комбриг: Воспоминания о Я. Ф. Фабрициусе. — Рига, 1971, с. 71.

²⁶ Одеська ЦНБ ім. О. М. Горького, відділ рідкісних видань і рукописів, №№ 158—191, 422.

²⁷ ЦНБ АН УРСР, відділ книгознавства, фонд листівок, № 583; Одес. обл. держ. арх., фонд листівок, № 613.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 2708.

псевдонімом «Сочинил матрос Коля с корабля «Воля» (видання Бюро Української преси при Робітничо-селянському уряді України, 1920 р.²⁹). Це — блискучий памфлет, спрямований проти Колчака, Денікіна, буржуазно-поміщицької Польщі, Петлюри та Махна. У даному творі стверджується, що народ, від імені якого виступає автор, ніколи не допустить владарювання на Україні панських недобитків та націоналістичного охвістя, яке «продає рідну неньку».

Тавруючи в опублікованій у вигляді листівки сатиричній поемі «Про Петлюру — панську шкуру» (Всеукрвидав, Харків, 1920 р.)³⁰ цього ката народу, що злигався з «Деникою» та польським панством і запродує їм Україну на двадцять п'ять років, її автор Михайло Стерня підкреслює: селяни та робітники зрозуміли політику «буржуйських лицарів» — націоналістів і тому

З червоними, з радянськими
Військами з'єднались.
Від Петлюри-запруданця
Навік відцурались...

Подібна поезія набуває значення документа, в якому з усією прямою розкрито ставлення народу до націоналістів, їх політики, показано, що владу Рад він сприйняв широко, як свою захисницю.

Чимало є листівок з віршами — викриттям політики контрреволюціонерів усіх мастей: від Врангеля до отамана Григор'єва³¹, який кинув виклик Радянській владі — «об'явив війну свободі...»,

Чтоб низвергнуть власть Советов,
Напустил лихую рать,
Сжить трудящихся со света,
Землю у крестьян отнять

(видання Агітпропу Харківського військового комісаріату, 1919 р.).

Виступаючи від імені народу, з властивим для нього гумором, автор створює у віршовій формі «маніфест» барона Врангеля, в якому виголошується програма останнього:

Отдайте земли и заводы
Помещикам, моим друзьям,
И фабрикантам. А свободы
У вас уж отниму и сам

(Всеукраїнське державне видавництво, Одеса, 1920 р.). Шибениці вкривають шлях «наймита англо-французького», за спиною якого стоїть міжнародний імперіалізм, — так точно визначено у творі справжню суть політики «всеросійського ката», який ніяк не дочекається розправи над пролетарями й за це готовий розплачуватися українською землею — власністю народу.

У віршованих творах чітко відбилися зміни в психології селянської бідноти, її ставлення до влади Рад і ненависть до куркульства, що ховає вирощений тяжкою працею трудівників села урожай до власної комори. Саме тому, говориться в одній з листівок,

Решает сход:
Наш кулак терзал народ.
Пусть же он народу даст
Все, что раньше он припас..,
А его высокий дом
Отвели под исполком

(Одеське губвідділення Всеукрвидаву, 1920 р.).

²⁹ Там же, колекція листівок, № 25.

³⁰ Дніпропетр. держ. істор. музей ім. Яворницького, арх. № 18528.

³¹ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, №№ 9, 204, 1291, 14335; ЦНБ АН УРСР, відділ книгознавства, фонд листівок, № 713; Державний музей Революції СРСР (Москва) (далі — Музей Революції (Москва), фонд листівок, № 1983/22, арх. 123.2н.

Інша листівка ганьбить ненажеру-глитая, що «сидів на бідняку», а тепер сільська біднота жене його в три шиї з усієї округи³². У вірші «Куркуль, бандит і Червона Армія», вміщеному в листівці, випущеній у 1919 р. Всеукраїнським видавництвом, її автор попереджає грабіжників народного добра, що на їх голови впаде караючий меч армії — захисниці народу³³.

Своєрідним є ставлення в листових виданнях революційної поезії до тих, хто виявився дезертиром й ухилявся від служби в Червоній Армії³⁴. Терпляче роз'яснюючи їм їх ганебне становище, зокрема, автор вірша «Возвратись, дезертир!», опублікованого в листівці (видання Політичного управління Київського військового округу, 1919 р.), на прикладах із життя переконливо доводить необхідність боротися проти «світлого супостата» — імперіалістичної буржуазії, що розпочала воєнну інтервенцію проти Країни Рад і несе на багнетах рабство.

Полтавська Губагітпросвіта в листівці під назвою «К дезертирам» вмістила для більшого емоційного впливу поряд з текстом і вірш «Ванька-дезертир». У ньому йдеться про хлопця, якого рідна мати за те, що він кинув службу в Червоній Армії, соромилася пустити на поріг. Та й односельці у зв'язку з цим також зневажливо ставилися до нього. Усвідомивши свою провину, він став знову до лав червоноармійців, які зі зброєю в руках боролися проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, за Радянську владу. Автор іншого вірша звертався до бідняків, які, введені в оману буржуазно-націоналістичною пропагандою, служили у ворожих арміях, і доводить, що не слід їм бути в одному строю з багатіями та офіцерством, адже місце цих солдатів у бойових лавах поруч з їхніми братами — пролетарями Москви, петроградцями й рязанцями.

Частими були випадки, коли листівки, присвячені тій чи іншій темі, створювалися цілком у віршованій формі для більшої наочності, доступності й емоційної забарвленості висловлюваних в них думок. Іноді оформлялися таким чином навіть інструкції по догляду за зброєю та заклики до червоноармійців берегти військове обмундирування³⁵.

Масова революційна поезія — незамінне джерело для вивчення того, як утверджувався народжений революцією радянський спосіб життя, переосмислювалися старі поняття, з'являлися нові звичаї. Навряд чи можна знайти якесь інше історичне джерело, що містило б таку багату інформацію про цілу гаму почуттів трудящих, які вперше відчули радість праці на себе, а не на експлуататорів. У грандіозному будівничому творенні утверджувалося нове життя, і поезія, як чутливий барометр, реагувала на найхарактерніші, типові зміни.

Не міг не викликати почуття захоплення у трудящих і первісток комуністичної праці на Україні — паровоз № 3006, терміново і безплатно відремонтований на суботнику у вересні 1920 р. робітниками Козятинського залізничного депо. Свою ударну працю вони присвятили борцям, які загинули за робітничу справу³⁶. Почин залізничників ніс високу ідею комуністичної праці в міста й села, сприяв зростанню суспільної активності трудящих. Поет Віктор Якерін, відгукнувшись на цю подію, у своєму вірші «Паровозу № 3006»³⁷ славить почин козятинців. Він оспівує героїку вільної праці, «велику силу робітничих рук», яка «піднесе з руїн Україну». Згаданий почин підхопили комуністи Київського управління шляхів і відремонтували на суботнику паровоз № 2303. Ця подія відбилася у вірші, автор якого підписався псевдонімом: «Пролет-

³² ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 643, 723.

³³ Держ. істор. музей УРСР, відділ фондів, фонд листівок, № 1677.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, №№ 3019, 1836, 3565.

³⁵ Там же, № 4407; ЦНБ АН УРСР, відділ книгознавства, фонд листівок, № 1519.

³⁶ Паротят-пам'ятник.— Вісті Київського губревкому, 1920, 8 верес.

³⁷ ІМЛ при ЦК КПРС. Науково-довідкова б-ка, фонд листівок у добірці 1918—1920 рр., № 607.

тар»³⁸. «Тільки дві маленькі цифри, кілька маленьких значків,— підкреслювалося в газеті залізничників у статті «3006 і 2303» за підписом «П»,— але який величезний документ пролетарської могутності, який великий показник нового зрушення»³⁹. Звертаючись до трудящих, вірш з листівки видання Політуправління КВО закликав їх підтримати героїзм бійців трудового фронту:

Коммунистический субботник —
Великий наш почин,
Там должен быть работник,
А с ним и селянин⁴⁰.

У життя трудового народу, його свідомість входили нові поняття «продподаток», «розверстка», «тиждень допомоги фронту» і т. д. У віршах, присвячених новим явищам у суспільстві, таким, як «Разверстка» (за підписом «Рабочий»), «Готовься к крестнеделе» (за підписом — «Продработник»)⁴¹ і «Первомайская песнь»⁴², опікувався непереможний потяг трудящих до праці, зокрема усвідомлення селянами змін, що сталися в країні, висловлювалася гордість, що частка їх праці є в цій справі.

Відбилось у творах і нове розуміння ролі жінки в житті суспільства й у боротьбі за краще майбутнє. В день 8-го березня в серії листівок для юнацтва за № 14 Комуністична Спілка молоді України (1920 р.) опублікувала до Міжнародного жіночого дня вірш А. Дикого із закликом до дівчат-пролетарок іти в перших лавах будівників нового життя.

Сегодня праздник твой,
Подруга тысяч павших,
За счастье вольное, свободу жизнь отдавших..
Решись на первый шаг!
К порогу новой доли,
Дающей радости давно желанной воли,
Во ния будущих, как солнце, ярких дней⁴³.

Значну кількість листівок з публікацією віршів випускали осередки КСМУ в губерніях. З них стає очевидним, що молодь палко сприйняла ідеї великого Леніна і тому готова не на життя, а на смерть битися з тими, хто зазіхає на її щастя. Так, у вірші В. Александровського «Повстання» (Одеса, 1919 р.) в поетичній формі розкрито зміст лозунга, надрукованого в заголовку листівки «Денікін несе пута рабства — могутнім поривом знищимо цього нового рабовласника!»⁴⁴. Ряд віршів містили заклики до молоді вчитися, щоб стати свідомими будівниками нового суспільства. «Поряда з гвинтівкою,— проголошується в одній з листівок,— книга — найгостріша, найвірніша наша зброя»⁴⁵.

Наведені приклади масової революційної поезії, безперечно, далеко не вичерпують усієї розглядуваної теми. Однак і вони досить переконливо спростовують твердження буржуазних фальсификаторів історії про те, що нібито соціалістична революція мала недемократичний, «елітарний» характер і була нав'язана народові групою професіональних революціонерів. Поезія народу — інструмент, чутливий до будь-якої фальші, й коли б ідеї комуністів не були сприйняті ним, не стали б частиною його свідомості, переконанням, не диктували б лінію поведінки, то вони не втілювалися б у поетичні рядки. Поезії не можна штучно надати непідкріплену ширість, героїко-романтичну окриленість. Це все те,

³⁸ Музей Революції (Москва), експозиція залу, № 12.035/75—1124. 3 т.

³⁹ Красн. путь, 1920, 18 верес.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 7964.

⁴¹ ЦНБ АН УРСР, відділ книгознавства, фонд листівок, № 1002, 929.

⁴² Музей Революції (Москва), фонд листівок, № 12.035/75—1124. 3 т.

⁴³ ЦДАЖР УРСР, колекція листівок, № 8537.

⁴⁴ Музей Збройних Сил СРСР, відділ фондів, ф. Ш. 4.7, № 4/13383.

⁴⁵ Музей Революції (Ленінград), фонд листівок, № 4413.

чим багата творчість поетів часу Великого Жовтня і громадянської війни. Ідеї пролетарської боротьби виступають в ній як ідеї художні, емоційно забарвлені, такі, що ввійшли у свідомість мас, злилися з їх соціальною психологією.

Для масової поезії характерні також відповідні форми друку та її поширення. Досконалішою від інших в досліджуваний період була листівка — преса революції,— невелика за обсягом, швидко розповсюджувана. Інформація, вилучена з поетичних творів, вміщених у листівках, допомагає досягнути складності процесу змін у духовному світі людини нової епохи, її самовідданий ентузіазм.

Листкові видання 1919—1920 рр., зокрема вміщені в них твори революційної поезії, заслуговують на належну увагу при дослідженні особливостей ідеологічної, політико-виховної та агітаційно-масової роботи, яка проводилася активно в ті роки й засобами художнього слова.

М. Ф. ДМИТРІЄНКО (Київ), Н. І. МИРОНЕЦЬ (Київ)

ВКЛАД ТРУДЯЩИХ РЕСПУБЛІКИ У РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОБЛЕМИ

Г. І. Сургай.

В ім'я вищої мети партії.

К.: Політвидав України, 1984.—112 с.

Під керівництвом КПРС радянський народ розв'язує складні завдання вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства. Одним з найважливіших з них є дальший розвиток сільського господарства, всього агропромислового комплексу для повного задоволення потреб населення у високоякісних продуктах харчування, а промисловості — в сільськогосподарській сировині.

Аналіз, творче осмислення й узагальнення боротьби трудящих за виконання накреслених Продовольчою програмою та Довгостроковою програмою меліорації земель рубежів є одним з найважливіших завдань радянських учених. Саме цим питанням і присвячена рецензована книга. Вона є вдалою спробою дослідження перших підсумків роботи по виконанню Продовольчої програми в Українській РСР. У ній висвітлюється діяльність партійних, радянських, профспілкових, комсомольських та сільськогосподарських органів, усіх трудящих республіки по розв'язанню цього важливого завдання партії.

На основі марксистсько-ленінської методології, праць В. І. Леніна, матеріалів і рішень з'їздів КПРС та пленумів її ЦК автор показав, що Продовольча програма є втіленням наступності курсу Комуністичної партії й Радянської держави, спрямованого на повніше забезпечення трудящих продуктами харчування.

Для книги характерні багатоплановість у розкритті теми, вміння узагальнення фактичного матеріалу, аналіз соціально-економічних процесів у сільському господарстві УРСР на загальному фоні боротьби радянського народу за втілення в життя накреслених Продовольчої програми.

Позитивною рисою праці є те, що вона базується на комплексному залученні широких джерел. Автор використав збірники документів і матеріалів, статистичні довідники, періодичну пресу, результати попередніх досліджень радянських істориків з цієї тематики, поточні архіви колгоспів та радгоспів. Це дало йому змогу проаналізувати діяльність сільських райкомів партії, парторганізацій колективних і радянських господарств, сільських, селищних та районних Рад народних депутатів, комітетів профспілки, комсомольських організацій, висвітлити досвід передовиків сільськогосподарського виробництва, нові форми соціалістичного змагання, творчий ен-

тузіазм трудівників полів і ферм, узагальнити нові процеси в розвитку сучасного села, показати недоліки й упущення у розв'язанні продовольчої проблеми.

Значна частина книги присвячена діяльності сільських райкомів Компартії України, їх новостворених сільськогосподарських відділів по вдосконаленню структури первинних парторганізацій, дальшому розвитку їх ініціативи в справі виконання Продовольчої програми. Автор підкреслює, що райкоми партії посилили контроль за виконанням трудівниками села планів і соціалістичних зобов'язань по виробництву й продажу державі сільськогосподарської продукції. Значну увагу вони приділяють впровадженню передового досвіду у сільському господарстві, вивченню та удосконаленню практики роботи первинних парторганізацій колгоспів і радгоспів, організації контролю за виконанням постанов партійних органів.

Серйозну увагу в праці приділено, зокрема, діяльності первинних парторганізацій колгоспів та радгоспів, які постійно дбають про розвиток економіки господарств, збільшення загального обсягу сільськогосподарської продукції, забезпечення рентабельності всіх галузей рослинництва й тваринництва, впровадження науково обгрунтованої системи землеробства, широке застосування індустріальних технологій та інших ефективних методів праці тощо.

Особливий інтерес становить розділ книги, в якому висвітлюється діяльність сільських, селищних і районних Рад народних депутатів по виконанню Продовольчої програми. Маючи широкі права, підкреслює автор, вони беруть участь у розгляді перспективних та річних планів колгоспів і радгоспів, вносять свої пропозиції щодо проектів виробничо-фінансових планів підприємств, установ й організацій, розташованих на підпорядкованій їм території, займаються питаннями житлового та комунального господарства, будівництва, землекористування, охорони природи, благоустрою сіл і селищ, використання сировинних та трудових ресурсів, виробництва товарів широкого вжитку тощо.

В рецензованій праці опубліковано значний матеріал про внесок профспілкових і комсомольських організацій у реалізацію Продовольчої програми. Вони нагромадили багатий досвід залучення трудящих та молоді до розв'язання корінних проблем сільськогосподарського виробництва. Всі розділи книги взаємозв'язані, завершуються відповідними висновками й узагальненнями.

У праці охоплено широке коло проблем, які вирішують Комуністична партія, органи державної влади і громадські органи

зації на селі в умовах розвинутого соціалізму. Цілком закономірно, що не всі питання висвітлені в ній з однаковою повнотою. Ширше потрібно було б спинитися на ролі робітничого класу у виконанні важливих завдань механізації, меліорації та хімізації земель, вкладі вчених республіки у розвиток агропромислового комплексу, на аналізі упущень, недоліків, які ще мають місце при розв'язанні завдань Продовольчої програми.

У книзі бракує докладного історіогра-

фічного огляду літератури з розглядуваної теми.

В цілому ж рецензована праця є певним вкладом у наукову розробку проблем аграрної політики партії й заслуговує позитивної оцінки. Її цінність полягає у тому, що в ній дається аналіз виконання Продовольчої програми, показано на прикладі Української РСР зростання активності трудящих у її реалізації.

В. С. ЧИШКО (Київ)

ЯСКРАВА СТОРІНКА АНТИФАШИСТСЬКОГО РУХУ

Проти фашизму та війни.
Антифашистський конгрес
діячів культури у Львові у 1936 р.:
36. документів і матеріалів.—

К.: Наук. думка, 1984.— 350 с.

16—17 травня 1936 р. у старовинному українському місті Львові відбувся антифашистський конгрес працівників культури. Його скликання в умовах буржуазно-поміщицької Польщі стало переконливою демонстрацією єдності передової інтелігенції з трудящими масами у боротьбі проти фашизму, за мир і свободу. «Стоячи на становищі спільної боротьби всіх визискуваних і гноблених...» — заявили в резолюції конгресу 1500 його учасників, — зібрані встановлюють, що боротьба з імперіалістичною війною за мир є першим основним обов'язком усіх поступових працівників культури» (док. № 129).

Цій знаменній події, висвітленню діяльності Компартії Польщі і Компартії Західної України по підготовці та проведенню конгресу й присвячено рецензований збірник документів і матеріалів, підготовлений науковцями Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, Центрального державного історичного архіву у Львові та державного архіву Львівської області. У ньому вміщено 201 документ (переклади з польської і французької мов та українською і російською мовами), які висвітлюють проблему досить повно. Багато з них вводяться до наукового обігу вперше. Особливо слід виділити той відрядний факт, що упорядникам збірника вдалося розшукати протокол конгресу.

Рецензована книга значно розширює джерельну базу вивчення проблеми становлення єдиного Народного фронту в Польщі, дає змогу дослідникам яскравіше простежити діяльність Компартії Польщі і Компартії Західної України по згуртуванню прогресивних діячів літератури, науки і мистецтва, піднесенню їх ролі у революційно-визвольному русі трудящих.

Цілком виправданною є структура збірника. Вміщені в ньому документи сприяють показу конгресу в Львові в тісному зв'язку з тими процесами і явищами, що

відбувалися в той час у Польщі й за її межами. Висунута VII конгресом Комінтерну ідея Народного фронту знаходила дедалі ширшу соціальну базу. У втіленні її у життя все активніше брали участь прогресивні діячі світової культури. Документи збірника дають чітку уяву про значення Всесвітнього антивоєнного конгресу, який відбувся з ініціатииви А. Барбюса, Р. Роллана, М. Горького, А. Ейнштейна, Т. Драйзера та інших видатних митців і науковців 27—29 серпня 1932 р. в Амстердамі, Всесвітнього конгресу письменників на захист культури (Париж, червень 1935 р.), Всесвітнього конгресу миру (Брюссель, вересень 1936 р.) для активізації антифашистської боротьби діячів культури Польщі, в тому числі й Західної України.

Значна кількість документів збірника характеризує діяльність КПП і КПЗУ по згуртуванню прогресивних діячів культури на платформі Народного фронту, розкриває роль революційних митців у поширенні та зміцненні впливу комуністів на інтелігенцію, залученні її до революційно-визвольної боротьби. Зокрема, багато літераторів Західної України займали провідні позиції у прогресивних виданнях. Їх літературна творчість була невід'ємною від активної громадсько-політичної діяльності. Так, Я. Галан редагував журнал «Освіта», О. Гаврилюк — «Знання», С. Тудор — «Вікна», І. Михайлюк — «Плуг» і «Зеркало», П. Козланюк — газету «Сила», К. Пелехатий — «Сельроб». Разом з прогресивною інтелігенцією всієї Польщі вони послідовно виступали за тісне співробітництво діячів культури в інтересах трудящих мас. Наслідком цього стала декларація «За порозуміння», проголошена у жовтні 1935 р. рядом прогресивних літературних видань та 39 відомими письменниками Варшави, Кракова, Львова і Вільно, в тому числі й Я. Галаном, О. Гаврилюком, П. Козланюком, С. Тудором. В декларації наголошувалося, що в «грізний для культури та прогресу поворот до варварства, який все більш явно та послідовно реалізують сили реакції, примушує кожного незалежного письменника та митця зайняти чітку та рішучу позицію відносно сучасної дійсності» (док. № 30). Вона закликала всю демократичну інтелігенцію об'єднатися з трудящими в єдиному фрон-

ті на захист миру, демократії та культури. «Якщо в народних масах, робітничих та селянських, — підкреслювалося в декларації, — росте прагнення до об'єднання сил у боротьбі з фашизмом, ми повинні ставати з ними в одних лавах. Незалежно від різниці у поглядах на політику, філософію, мистецтво, незалежно від мови, якою ми творимо, ми з метою співпраці з єдинокордонним рухом мас виступаємо спільно. Виступаємо проти позбавлення політичних прав народних мас. Боремися проти національного гноблення. Виступаємо проти будь-яких спроб розпалювати пожежу війни». Саме на цій платформі й проходила вся робота, пов'язана з підготовкою до конгресу.

Чимало документів і матеріалів збірника відображають практичну участь прогресивної інтелігенції у всіх акціях трудящих, що проходили під прапором Народного фронту, діяльність організаційного комітету конгресу, реакцію на підготовку і роботу конгресу з боку трудящих, різних політичних партій та органів влади. Як свідчать документи, робітничий клас Польщі, Західної України і Західної Білорусії, розглядав цей антифашистський форум як свою кровну справу. У дні його роботи страйкували 20 тис. будівельників Львова, а також трамвайники та працівники комунальних підприємств міста. Страйкарі встановили тісний зв'язок з учасниками конгресу. Робітничі міліції охороняли приміщення, де відбувалися його засідання. Профспілкові, молодіжні та інші організації, політичні в'язні надіслали на адресу конгресу вітальні листи та телеграми, висловили солідарність з діячами культури. Таким чином, він став

видатною подією у суспільно-політичному житті буржуазно-поміщицької Польщі, продемонстрував рішучість прогресивної інтелігенції боротися проти соціального і національного гноблення, проти фашизму і війни.

Вміщені у збірнику документи дають змогу не тільки проаналізувати платформу конгресу, доповіді, виступи його учасників, і резолюцію, а й розкрити той широкій політичний резонанс, який викликав цей антифашистський форум у Польщі та за її межами. Світова прогресивна громадськість, трудящі Країни Рад розглядали його як могутню маніфестацію бойового братерства трудящих, великих принципів пролетарського інтернаціоналізму, незламної сили ідей антифашистського Народного фронту. Водночас ряд документів збірника переконливо розкриває реакцію на конгрес з боку урядових кіл, буржуазної та буржуазно-націоналістичної преси. На його організаторів та учасників обрушилися репресії, багато з них опинилися у тюрмах та в концентраційному таборі у Березі Картузкій.

Збірник багачучою опублікований у ньому спогади учасників конгресу, ґрунтовна передмова та виконані на високому фаховому рівні примітки.

Отже, всім своїм змістом рецензований збірник документів і матеріалів переконливо свідчить, що конгрес діячів культури у Львові займає чільне місце у міжнародному антифашистському русі. Безумовно, ця книга буде схвально зустрінута як істориками, так і широкими колами читачів.

М. І. ПАНЧУК (Київ)

У БРАТЕРСЬКОМУ ЄДНАННІ

Н. И. Туривненко.

Сотрудничество
общественных организаций
СССР и Болгарии.

Киев — Донецк.

Главное издательство объединения
«Вища школа», 1984. — 168 с.

Міжнародна діяльність громадських організацій мала велике значення на етапі зародження й утвердження співробітництва країн народної демократії, а також для його дальшого розвитку. Воно активно впливало на формування дружби між братніми народами. Цій важливій проблемі присвячено рецензовану монографію М. І. Туривненка. Використавши широке коло джерел (архівні матеріали, збірники документів, періодичну пресу, а також дослідження інших авторів), він комплексно висвітлює діяльність профспілкових, кооперативних, культурно-освітніх та інших організацій СРСР і Болгарії в 1944—1948 рр.

У вступі розкрито мету, обґрунтовано доцільність розробки проблеми, охарактеризовано праці, в яких порушуються питання, що стосуються розглянутої автором теми. Деякі названі ним публікації не мають прямого відношення до неї. В той же час він не згадав дослідження, які дали б змогу уточнити окремі аспекти співробітництва товариств дружби. Мова йде про колективні монографії «За дружбу з країною Великого Жовтня. Діяльність Товариств дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах» (К., 1977), «Сотрудничеството между българските и съветските профсъюзи» (С., 1981).

З позицій марксистсько-ленінської методології дослідник розкриває форми й методи втілення в життя спільних зусиль громадських організацій двох братніх країн, спрямованих на розвиток та зміцнення радянсько-болгарських відносин.

В рецензованій книзі — три розділи. Автор використав хронологічно-проблемний принцип висвітлення матеріалу. Співробітництво Червоного Хреста, профспілок, слов'янських комітетів СРСР і Болгарії, Союзного товариства культурного зв'язку

з закордоном (ВТКЗ), Спілки болгаро-радянських товариств (СБРТ) та кооперативних організацій аналізується в період зміцнення і розвитку народного ладу в Болгарії (травень 1945—грудень 1946 рр.) та роки завершення відбудови і початку будівництва соціалізму в країні (1947—1948 рр.). На нашу думку, доцільніше було б не дробити таким чином визнання в історичній літературі початковий період (1944—1948 рр.) переходу Болгарії від капіталізму до соціалізму, коли в країні утверджувалася й зміцнювалася народна влада, а розповісти про роботу окремих громадських організацій.

Дослідник враховує особливості конкретно-історичної обстановки, яка складалася на той час у світі. Фактичний матеріал, який він вдало узагальнив, дає змогу виділити основні напрямки співробітництва ряду організацій СРСР і Болгарії (обмін інформацією, виданнями, які вони друкували, делегаціями, участь у святкуванні важливих ювілейних дат тощо). Читач дізнається, зокрема, про допомогу, яку Червоний Хрест СРСР подав населенню Болгарії медикаментами, а також аналогічного болгарського товариства в справі повернення на батьківщину російських емігрантів, про роль кооперативних організацій в торгово-економічних зв'язках.

В рецензованій книзі ґрунтовно висвітлено діяльність ВТКЗ та СБРТ, які в тісному контакті з іншими громадськими і державними організаціями зробили свій вклад у розвиток радянсько-болгарських взаємозв'язків у галузі культури, науки та освіти. Важливо, що автор, аналізуючи основні форми роботи товариств дружби, їх структуру, підкреслює значення останніх для зміцнення братерських відносин між обома країнами.

Окремо слід сказати про ті параграфи, де йдеться про діяльність Веселов'янського й Загальнослов'янського, а також слов'янських комітетів СРСР і Болгарії. Численні приклади, використані М. І. Турівненком, допомогли йому проілюструвати основне завдання цих демократичних, прогресивних організацій — широко знайоми-

ти громадськість із зовнішньою і внутрішньою політикою братніх держав, соціально-економічними перетвореннями в них, боротися за мир і безпеку народів, зміцнювати дружбу та співробітництво між ними тощо. Дослідник згадав і про труднощі, які мали місце в їх роботі.

В окремих параграфах висвітлено радянсько-болгарські культурні й наукові зв'язки. В праці, зокрема, йдеться про особисті контакти діячів науки та культури, обмін театральними й музичними колективами, постановку в Болгарії п'єс радянських авторів і декади фільмів СРСР, різноманітні виставки, навчання громадян НРБ у нашій країні в перші післявоєнні роки. В той період ці контакти одержали певний імпульс. Автор цілком слушно підкреслив роль ВТКЗ, СБРТ, спілок письменників обох країн у розширенні двосторонніх культурних і наукових зв'язків.

Дослідник також розповідає про радянсько-болгарське співробітництво в рамках міжнародних організацій — профспілкових, кооперативних, Червоного Хреста та інших. Наявність такого роду матеріалу розширює горизонт дослідження.

На жаль, у монографії зустрічаються деякі неточності та огріхи. Зокрема, І конгрес СБРТ відкрився не 26 листопада 1946 р., а 24.XI. На нашу думку, перебільшенням автора є його твердження про те, що в 1947 р. товариства СБРТ було створено майже в усіх селах (с. 107). Потребують редакційного уточнення й окремі авторські висловлювання. Так, Болгаро-радянське товариство не «діяло» як колективний член Слов'янського комітету, а існувало самостійно. Секції ВТКЗ не допомагали товариству в роботі (с. 106), а були його складовими частинами.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що ґрунтовна праця М. І. Турівненка є вкладом у розкриття маловідомих аспектів радянсько-болгарських взаємозв'язків. Її з інтересом зустріли не лише науковці, які вивчають міжнародні відносини, а й пропагандисти, широке коло читачів.

І. М. КУЛИНИЧ (Київ)

НЕСПРОМОЖІСТЬ БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ

Чередниченко В. П.,
Трошинський В. П.

Світло великої Перемоги не потьмяніє.

Львів: вид-во Каменяря, 1984.— 175 с.

Серед численної історичної літератури, виданої до 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, привертає увагу рецензована книга В. П. Чередниченка і В. П. Трошинського. Це, по суті, перша праця, в якій переконливо і ґрунтовно, на основі аналізу неспростов-

аних документальних фактів викриваються фальсифікаторські твердження українських буржуазно-націоналістичних ідеологів про різні події другої світової війни. Адже раніше радянські історики приділяли велику увагу переважно критиці розвідок реакційної історіографії США, Англії, ФРН та Франції з даних питань.

Буржуазні націоналісти, виступаючи в ролі «історіографів» другої світової війни, за допомогою перекручень історичних фактів, вигадок та доміслів всіляко намагалися виправдати, обґрунтувати, а іноді приховати свою ганебну діяльність у роки, коли український народ пліч-о-пліч з іншими народами СРСР вів боротьбу за врятування своєї Вітчизни від загарбання

фашистськими окупантами, за її світле майбутнє.

В монографії показано, як українські буржуазно-націоналістичні фальсифікатори при розробці своїх концепцій спотворюють історичне минуле, щоб обиліти власні злочини і зрадницьку роль у період Великої Вітчизняної війни. При цьому вони прагнуть насамперед догодити імперіалістичним хазяям, применшити злочини фашизму і певною мірою його прислужників. За їх твердженнями, ганебне прислужництво націоналістів гітлерівським окупантам було вимушеним, до того ж лише в окремих випадках, коли цього «вимагали інтереси української справи». Деякі горе-теоретики з числа зрадників народу навіть вдаються до псевдонаукової «класифікації» прислужництва, вказуючи, що залежно від обставин і завдань воно було трьох видів — «нейтральне», «умовне» і «тактичне». Ганебна діяльність українських буржуазних націоналістів, за твердженням цих «теоретиків», мала саме «тактичний» характер, оскільки зумовлювалася нібито інтересами «української справи». Автори дослідження на численних фактах розкривають її справжню суть і показують, в чиїх інтересах вона здійснювалася. З цією метою В. П. Чердиченко і В. П. Трошинський детально аналізують програмні засади націоналістичних верховодів, зокрема так звану «програму» колишнього гетьмана України П. Скоропадського. Складена ним 17 жовтня 1940 р. і передана тоді ж заступникові керівника зовнішньополітичного відділу НСДАП Шкенданцу та кримінальному радникові таємної державної поліції Шредерові, вона цілком задовольнила гітлерівців, бо відповідала їх планам поневолення як українського, так й інших народів СРСР.

Досить докладно і обґрунтовано викриваються в книзі твердження оунівців про те, що в період Великої Вітчизняної війни вони нібито співробітничали не з нацистами, зв'язки з якими нині на Заході не афішуються, а лише з військовими службами вермахту, зокрема з абвером. Так, ще в 1921 р. майбутні ватажки ОУН встановили тісні зв'язки з фашистами, а у 1922 р. відбулася їх перша зустріч з Гітлером. Згодом вони кілька разів зустрічалися з фюрером і обіцяли йому активізувати боротьбу проти Радянського Союзу. Їх контакти з гестапо продовжувалися і в роки Великої Вітчизняної війни, коли націоналістичні зрадники разом із загарбниками доклали багато зусиль для «закріплення в Україні німецької колоніальної окупації».

Особливу прихильність оунівських посіпак до фашизму автори книги цілком правомірно вбачають і в тому, що в своїх писаннях ці «теоретики» всіляко намагаються виправдати такі очевидні злочини гітлерівців, як їх напад на Радянський Союз, здійснення політики терору на тимчасово оку-

пованій радянській території, її тотального пограбування тощо. При цьому буржуазні націоналісти поширюють вигадки про те, що, мовляв, «в далекоглядних планах Москви було втягнути Німеччину у війну з нею, щоб привести її до катастрофи і досягнути своєї мети». Важко вдумати більшу дурницю, однак, на жаль, дехто за кордоном вірить подібним нісенітницям, які навіть друкуються на сторінках буржуазної преси. Автори аргументовано викривають суть таких фальсифікацій.

Намагаючись показати свої зрадницькі плани як відображення сподівань трудящих Радянської України, націоналістичні писакни твердять, що «вибух війни народ прийняв з радістю і надією» і тому він начебто підтримував і створення горезвісної УПА, і організацію так званої дивізії СС «Галичина» та інших подібних угруповань. В. П. Чердиченко і В. П. Трошинський переконливо спростовують ці вигадки, ґрунтуючись як на фактах, так і на досягненнях радянської історіографії боротьби нашого народу проти фашистських загарбників, в якій правдиво висвітлено героїзм трудящих СРСР, виявлений ними в роки Великої Вітчизняної війни, їх жагучу ненависть до ворога. В книзі розповідається про злочини, які чинили на українській землі націоналістичні приєзжники, щоб догодити гітлерівцям. На великому фактичному матеріалі, значну частину якого вперше введено до наукового обігу, в рецензованій праці показано справжнє злочинне обличчя українського буржуазного націоналізму, так звану «святую непорочність» і «безневинність» різного роду бандерівців, мельниківців, бульбівців.

Разом з тим книга не позбавлена окремих недоліків. Як відомо, нині посилюється ідеологічне протиборство між двома протилежними системами — світом соціалізму і світом капіталізму. В зв'язку з цим авторам слід було б викрити сучасні підступні дії буржуазно-націоналістичних верховодів проти Країни Рад на ідеологічному фронті, насамперед їх намагання спалювати радянський народ. Комуністичну партію. Проте даний аспект проблеми не знайшов відображення на сторінках монографії. Поза увагою дослідників залишився і показ неспроможності буржуазно-націоналістичних спекуляцій навколо основних проблем всенародної боротьби на тимчасово окупованій ворогом радянській території. На нашу думку, загалом коло питань, які потребують аргументованої критики, можна було б розширити.

Однак зазначені зауваження в цілому не впливають на позитивну оцінку книги. Її вихід у світ — це ще один доказ бойовості радянської історіографії, яка утверджує правду історії і допомагає силам миру і прогресу в їх невтомній боротьбі проти реакції та війни.

В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ (Київ)

• • •

УКРАЇНСЬКА РСР У ВЕЛИКИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ВІЙНИ

Показчик літератури за 1975—1984 рр.*

ВСЕНАРОДНА БОРОТЬБА
У ВОРОЖОМУ ТИЛУ

Бабко Ю. В., Кентій А. В. Підготовка партизанських кадрів у роки Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн., 1981, № 1, с. 75—83.

Бабко Ю. В., Кентій А. В. Діяльність представництв Українського штабу партизанського руху на фронтах. — Там же, 1981, № 11, с. 73—84.

Багмет М. О. Рейди партизанських формувань у ході завершення визволення України. — Там же, 1979, № 10, с. 83—90.

Базанова М. М., Квітченко Л. П. Партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни: (За матеріалами Центр. держ. арх. кінофонодокументів УРСР). — Арх. України, 1975, № 1, с. 28—39.

Базыма Г. Я. По следам великого рейда: Воспоминания партизана [из соединения С. А. Ковпака]. — Киев: Политиздат Украины, 1977. — 399 с.

Балабай О. П. Червоно танув сніг: [Спогади командира партиз. загону ім. Чапаєва про бойові подвиги нар. месників на Чернігівщині у 1941—1943 рр.]. — К.: Політвидав України, 1976. — 183 с.

Баран В. Л. Ковпаковцы: [Очерк]. — Ужгород: Карпати, 1977. — 21 с.

Барвинок Г. С., Евселевский Л. И., Пустовит П. Н. Слышишь, Днепр!: Докум. очерк [о боевых действиях нар. ополченцев и подпольщиков г. Кременчуга в годы Великой Отеч. войны]. — Харьков: Прапор, 1979. — 180 с.

Бегма В. А., Кизя Л. Є. Шляхи нескорених: [Про боротьбу партизанів Ровенщини в 1941—1944 рр.]. — К.: Політвидав України, 1977. — 480 с.

Белінський М. Я. Діяльність Ровенського та Волинського підпільних обкомів партії по мобілізації трудящих на боротьбу проти фашистських загартників (1943—1944 рр.). — Наук. праці з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 72—77.

Белявцев В. Ф. Донецкие мстители: Зап. партизана. — Киев: Политиздат Украины, 1978. — 223 с.

Бессмертные юных: Сб. документов и воспоминаний о героич. борьбе подпольщиков Краснодона в дни врем. фашист. оккупации (июль 1942 — февр. 1943 гг.). — 6-е изд., перераб. и доп. — Донецк: Донбас, 1983. — 311 с.

Бречак І. М. Сторінки партизанського подвигу. — Укр. іст. журн., 1984, № 10, с. 125—134; № 11, с. 131—135; № 12, с. 120—128.

Бринський А. П. Пам'ятаєш, Полісся?: [Спогади командира партиз. з'єднання про бойові дії в Північних р-нах України]. — Вітчизна, 1975, № 4, с. 120—141.

Бринський А. П. По той бік фронту. — К.: Політвидав України. — Кн. 1. 1976, 351 с.; Кн. 2. 1978. 374 с.

В катакомбах Аджимушкая: Документ. Воспоминания. Статьи. — Симферополь: Таврия, 1982. — 268 с.

Варягина В. Д., Вакуленко Г. С. Народная гвардия имени Ивана Франко: Страницы героич. борьбы подпол. партиз. орг. зап. обл. Украины, 1942—1944 годы. — 2-е изд., испр. и доп. — Львов: Каменяр, 1979. — 229 с.

Васильев В. П. Краснодарское направление: Очерки. — 2-е изд., доп. — Донецк: Донбас, 1984. — 143 с.

Вершигора П. П. Люди с чистой совестью. — Киев: Политиздат Украины, 1982. — 744 с. — (Мемуары).

Ветров І. Ю. З особливим дорученням: [Про підпілля та партиз. рух на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизн. війни]. — К.: Політвидав України, 1976. — 151 с.

Вітковський В. М. Йшли походом партизани: Докум. повість. — Х.: Прапор, 1984. — 167 с.

Владимиров М. І. Вогненна зона: [Про партиз. рух на Вінниччині у 1943—1944 рр.]. — К.: Політвидав України, 1982. — 100 с.

Водоп'ян І. І. Граніт: [Партизани і підпільники Холм. р-ну Черніг. обл.]. — К.: Політвидав України, 1982. — 175 с. — (Мемуари).

Войцехович В. О. Партизани ідуть на захід. — К.: Політвидав України, 1982. — 256 с.

Войцехович В. О. Сто днів зв'язки: (Партиз. зшитки). — 2-е вид., випр. і доп. — К.: Дніпро, 1982. — 367 с.

Войцехович В. О. Фронт на Поліссі: Партиз. зшитки. — К.: Політвидав України, 1975. — 431 с.

Вспомним всех поименно: Воспоминания оставшихся в живых участников «Молодой гвардии» о своих товарищах по подполью. — Донецк: Донбас, 1983. — 104 с.

Галинський Л. Тривожна молодість: [Про квіт. юнац. підпіл. орг. «Дніпровець» в роки Великої Вітчизн. війни]. — Дніпро, 1975, № 2, с. 13—21.

Глазков М. М. Лесные солдаты: Докум. повесть. — 3-е изд., испр. и доп. — Харьков: Прапор, 1983. — 255 с.

Гончар Г. М. Заграв над Тясмином: [Спогади Героя Рад. Союзу про боротьбу підпіл. орг., парашут.-десант. груп і партиз. загонів на території Черкас. обл. в роки Великої Вітчизн. війни]. — К.: Політвидав України, 1978. — 216 с.

Гриб К. К. За Унавою — партизани: [Докум. повість]. — К.: Політвидав України, 1977. — 128 с.

Григорович Д. Ф. Политическая работа КПСС среди населения на временно оккупированной территории Украины. — Киев: О-во «Знання» УССР, 1980. — 48 с.

Григорович Д., Денисенко П., Немятый В. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной вой-

* Поч. див.: Укр. іст. журн., 1985, № 3, с. 145; № 5, с. 153.

ны. — Киев: Политиздат Украины, 1976. — 223 с.

Гридчин И. И. Партизанский набат. — Киев: Политиздат Украины, 1983. — 176 с. — (Мемуары).

Грінчак В. Позивні мужності: Худож. докум. повість [про юнац. підпіл. орг. «Ленінська іскра» в м. Дружківці Донец. обл.]. — К.: Веселка, 1978. — 182 с.

Давидзон Я. Орлята партизанских лесов: Очерки. — Киев: Веселка, 1984. — 127 с.

Давидзон Я. Б. Уходили в поход партизаны...: Страницы партиз. фотодокумент. — Киев: Мистецтво, 1975. — [127] с.

Денисенко Г. І. З історії народної боротьби проти фашистських окупантів на Житомирщині. — Укр. іст. журн., 1975, № 11, с. 67—74.

Дубровченко П. М. Діяльність цивільного повітряного флоту в поданні допомоги партизанам України (1941—1944 рр.). — Вісн. Київ. ун-ту. 1978, Іст. науки, вип. 20, с. 22—30.

Дубровченко П. М. Допомога транспортної авіації партизанам України. — Укр. іст. журн., 1979, № 11, с. 61—65.

Елесін Ю. І. Про боротьбу радянських патріотів за зрив планів фашистських окупантів по грабежу і експлуатації Донбасу. — Там же, 1982, № 2, с. 106—111.

Енджеяк В. И., Кузнецов А. П. Особая партизанско-диверсионная. — Киев: Политиздат Украины, 1977. — 206 с.

Жученко І. Я. Допомога партизанів і населення Закарпаття Червоної Армії. — Укр. іст. журн., 1976, № 10, с. 52—58.

Жученко И. Я. Цементирующая сила партизанского движения: (Некоторые вопр. воен.-орг. работы партии по руководству партиз. борьбой на Украине). — Коммунист Украины, 1980, № 5, с. 60—66.

Жученко И. Я., Савчук П. А. Поднимая партизан в атаку: Парт. руководство деятельностью партизанских формирований Украины в годы Великой Отеч. войны. — Киев: Политиздат Украины, 1984. — 220 с.

Зайченко В. В. Участь жінок у партизанському русі на Чернігівщині в роки фашистської окупації. — Укр. іст. журн., 1984, № 3, с. 91—94.

Замлинський В. О. Всенародна боротьба на окупованій радянській території у стратегії Великої Вітчизняної війни. — Там же, 1978, № 3, с. 30—39.

Замлинський В. О. З вірою у перемогу: Ком. партія на чолі партизанської боротьби проти нім.-фашист. загарбників у зах. обл. України, 1941—1944. — К.: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1976. — 199 с.

Замлинський В. О. Питання партизанського руху в мемуарах радянських воєначальників. — Укр. іст. журн., 1977, № 11, с. 130—138.

Зинченко Ю. И. Боевое взаимодействие партизан с частями Красной Армии на Украине, 1941—1944. — Киев: Наук. думка, 1982. — 186 с.

Зінченко Ю. І. Бойова взаємодія партизанів з Червоною Армією під час визволення Правобережної України. — Укр. іст. журн., 1979, № 3, с. 65—73.

Зінченко Ю. І. Питання взаємодії партизанів з частинами Червоної Армії під час

визволення Правобережної України в радянській історіографії. — Там же, 1978, № 7, с. 137—141.

Иванцов К. В самый трудный час: [Об участии Краснодар. партиз. отряда в обороне Донбасса в годы Великой Отеч. войны]. — Радуга, 1984, № 2, с. 131—135.

Иванцов К. В ту тревожную зиму: [Воспоминания участников партиз. движения в Донбассе в годы Великой Отеч. войны]. — Донбас, 1980, № 1, с. 78—83.

Капелюшний Л. В. Слідами подвигів М. І. Кузнецова: Нарис. — 2-е вид., доп. — Львів: Каменяр, 1976. — 22 с.

Каткова З. Д., Лебедева И., Климович И. Дорогами бессмертия: Очерк [о партизанах и подпольщиках Николаевщины в годы Великой Отеч. войны]. — Одесса: Маяк, 1978. — 126 с.

Квітинський В. А. Партизанські Татри. — К.: Політвидав України, 1982. — 206 с. — (Мемуари).

Кеніна М. І. Серце кликало до бою: Спогади партиз. розвідниці. — К.: Політвидав України, 1977. — 167 с.

Кирпонос Є. Командир, людина, батько: [Про командуюч. Півд.-Зах. фронтом М. П. Кирпоноса. Спогади дочки]. — Дніпро, 1977, № 5, с. 128—133.

Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине, 1941—1944: Историческ. очерк. — Киев: Наук. думка, 1978. — 123 с.

Клоков В. И. Действия партизан Украины на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск, 1941—1944. — Киев: Наук. думка, 1984. — 168 с.

Клоков В. И. Ковельский узел: [Черниг.-Волын. партиз. соединение]. — Киев: Политиздат Украины, 1981. — 238 с.

Клоков В. И. На непокоренной украинской земле: [О партиз. движении в годы Великой Отеч. войны]. — Коммунист Украины, 1979, № 10, с. 23—28.

Клоков В. И. Партизанский рух — складовая частина Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн., 1975, № 4, с. 15—23.

Клюенко Д. М. Бойова співдружність військ з партизанами і підпільниками при визволенні Правобережної України. — Там же, 1975, № 6, с. 52—59.

Клюенко Д. М. Кіровоградська міська підпільно-диверсійна організація ім. К. Є. Ворошилова [в боротьбі проти фашистських загарбників]. — Там же, 1980, № 2, с. 95—100.

Клянемся тебе, Краснодар!: Сб. писем и отзывов о деятельности «Молодой гвардии». — Донецк: Донбас, 1984. — 134 с.

Коваленко Л. А. Массово-политическая работа подпольных партийных организаций по патриотическому воспитанию населения на временно оккупированной территории Украины и участие в ней советских женщин. — Науч. тр. по истории КПСС, 1980, вып. 105, с. 103—108.

Коваленко Л. А. Участие советских женщин в боевой и политической деятельности партийного подполья и партизанских формирований на временно оккупированной территории Украины (июнь 1941—1944 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев, 1984. — 25 с.

Коваль М. В. Бойова діяльність підпільників Києва (1941—1943 рр.).—Укр. іст. журн., 1982, № 5, с. 56—64.

Коваль М. В. Боротьба робітників за зрив фашистських планів використання промисловості України: До 35-річчя визволення території України від фашист. загарбників.—Там же, 1979, № 6, с. 42—56.

Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства.—Киев: Наук. думка, 1979.—135 с.

Коваль М. Ф. За ґратами «нового порядку»: Київ в період окупації нім.-фашист. загарбниками.—Укр. іст. журн., 1981, № 5, с. 119—126.

Коваль М. В., Савчук П. О. Форми і методи ідейно-політичної роботи парторганізації серед особового складу партизанських формувань [в роки Великої Вітчизняної війни].—Там же, 1979, № 1, с. 52—61.

Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат. К.: Політвидав України, 1984.—287 с.

Колесникова М., Колесников М. Ріхард Зорге.—К.: Молодь, 1975.—328 с.

Кондратенко Л. В. Крах планів фашистських загарбників щодо пограбування промислово-сировинного потенціалу України.—Укр. іст. журн., 1977, № 1, с. 133—141.

Кондратенко Л. В. Крах планів фашистських окупантів щодо використання промислово-сировинного потенціалу України в роки Великої Вітчизняної війни.—Іст. дослідження. Вітчизн. історія, 1977, вип. 3, с. 16—21.

Кондратенко Л. В. Крах экономических планов немецко-фашистских захватчиков на Украине: Историческ. очерк.—2-е изд., фототип.—Киев: Наук. думка, 1980.—106 с.

Кондратенко Л. В. Советская историческая литература о крахе планов немецко-фашистских захватчиков в отношении промышленности Украины в годы Великой Отечественной войны: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.—Киев, 1977.—28 с.

Корх І. Прапор над сільрадою: [Про діяльність підпіл. Холм. сільськ. Ради в роки Великої Вітчизн. війни. Черніг. обл.].—Під прапором лєнінізму, 1975, № 8, с. 35.

Красюк А. И. Страницы героической летописи: Вопр. историографии партиз. движения в годы Великой Отеч. войны.—Киев; Одесса: Вища шк. Голов. изд-во, 1984.—159 с.

Кузнец Я. М. Ми йдемо на бій: [Спогади колиш. командира Київ. партиз. загону про бойовий шлях загону в роки Великої Вітчизняної війни].—К.: Політвидав України, 1976.—264 с.

Куковякін В. Аджимушкай — пароль мужності: [Про подвиги рад. воїнів у роки Великої Вітчизн. війни].—Вітчизна, 1984, № 5, с. 155—161.

Кучер В. І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні, 1941—1944.—К.: Наук. думка, 1983.—240 с.

Кучер В. І. Бойові дії комуністичного підпілля України на залізничному транспорті.—Укр. іст. журн., 1980, № 6, с. 61—73.

Кучер В. І. Боротьба підпільників України за збереження народного добра.—Там же, 1984, № 7, с. 46—55.

Кучер В. І. Допомога підпільників і на-

селення партизанам України в їх розвідувальній діяльності (1941—1944 рр.).—Там же, 1979, № 5, с. 43—50.

Кучер В. І. Пламя народного гнева: [Из истории борьбы в тылу фашист. захватчиков на Украине в 1941—1944 гг.].—Киев: О-во «Знання» УССР, 1980.—48 с.

Кучер В. І. Роль організаторських груп у розгортанні народної боротьби в тилу німецько-фашистських загарбників на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.—Іст. дослідження. Вітчизн. історія, 1976, вип. 2, с. 15—23.

Кучер В. І. Створення партизанських резервів на Україні.—Укр. іст. журн., 1976, № 5, с. 50—57.

Лавриненков В., Беловол Н. Дед Василь: [О комиссаре 4-го отряда партиз. соединения им. В. И. Чапаева, действовавшего на Украине в годы Великой Отеч. войны, В. И. Иванове]. Гл. из докум. повести.—Радуга, 1983, № 8, с. 55—77.

Лактіонова Н. К., Штиволока О. І. Документи про взаємодію партизанських загонів України з частинами Червоної Армії в роки Великої Вітчизн. війни (1941—1944).—Арх. України, 1980, № 2, с. 57—64.

Лемешук Н. М. Не склонив головы: [О деятельности антифашистского подполья в гитлеровских концлагерях].—Киев: Політвидав України, 1978.—135 с.

Летічева Н. Сіни Радянської Вітчизни: [Про боротьбу антифашист. групи «Патріот Батьківщини» в концтаборі смерті 346 «А» в м. Кременчуку].—Прапор, 1975, № 12, с. 91—94.

Логвиненко І. Там за рікою — червоні: [Про піонера-розвідника В. Буцацького, який загинув від рук нім.-фашист. загарбників в роки Великої Вітчизн. війни].—Піонерія, 1975, № 3, с. 6—7.

Лукаш І. Через вогонь нема броду: [Про подвиги колиш. партизанки Д. О. Нестерової в роки Великої Вітчизн. війни].—Прапор, 1975, № 3, с. 60—66.

Манойленко В. «...Не забудеться нашим народом»: [Комс.-молодіж. партиз. група в Чернігові]. Розд. з майбут. кн.—Київ, 1984, № 10, с. 124—130.

Матєкин В. Свидание у последней черты: [О борьбе комсомольцев-подпольщиков, действовавших в г. Сталино (Донецк) в годы Великой Отеч. войны]. Докум. повесть.—Донбас, 1982, № 6, с. 80—96.

Мезенцев Б. Опознать отказались: [Докум. повесть о Н. Абрамове — участнике Константин. подпол. молодеж. орг. в годы Великой Отеч. войны].—Донецк: Донбас, 1975.—230 с.

Матленков М. І. Допомога військових рад і політорганів фронтів та армій у розвитку партизанського руху на Україні в 1941—1944 рр.—Укр. іст. журн., 1984, № 12, с. 40—45.

Михалевський Б. Зв'язкового звали Же-ня Вихровіч: [Про учасника кїв. підпілля в роки Великої Вітчизн. війни, колиш. піонера Є. В. Вихровіча].—Піонерія, 1975, № 7, с. 23—24.

Миць М. Р., Болдирева Н. О. Документи Держархіву Волинської області про опір фашистському окупаційному режиму на

Волині в роки Великої Вітчизняної війни, 1941—1945 рр.—Арх. України, 1981, № 3, с. 51—54.

Мищенко Г. П. Комуністи Києва — організатори партизанської і підпільної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни.—К.: Т-во «Знання» УРСР, 1982.—19 с.

Мищенко Г. П., Багмет М. А. Военно-политическое значение рейдов партизанских формирований в завершающий период освобождения Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков.—Киев: О-во «Знання» УССР, 1979.—26 с.

Мищенко Г. П., Багмет М. О. Посилення партійного керівництва діяльністю партизанських формувань в завершальний період визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників (1943—1944 рр.).—Вісн. Київ. ун-ту. Актуальні питання історії КПРС, 1980, вип. 13, с. 61—67.

Мищенко Д. Ніна Сагайдак: Повість [про боротьбу юної підпільниці проти нім.-фашист. окупантів у м. Щорсі].—К.: Веселка, 1975.—216 с.

Молодая гвардия: Документы и воспоминания о героич. борьбе подпольщиков Краснодона в дни врем. фашист. оккупации (июль 1942—февр. 1943 гг.).—Донецк: Донбас, 1977.—360 с.

Молодогвардейцы: Бюгр. очерки о членах Краснодон. парт.-комс. подполья.—Донецк: Донбас, 1981.—126 с.

Монастирський Б. «...Не було безіменних героїв»: [Про юного розвідника Ф. Ключева]. Дитинство в солдат. шинелі.—Піонерка, 1983, № 11, с. 13—15.

Морохов Г. П. Шуміли Думанські ліси: Зап. партизана.—Львів: Каменяр, 1984.—106 с.

Московский О. Центр вызывает «Кудрявого»: [О действиях группы сов. фронтовой разведки в тылу врага, 1944—1945 гг.].—Радуга, 1980, № 2, с. 190—192.

Нам не забути вас...: Комс.-молодіж. підпілля в роки Великої Вітчизн. війни. Нарис, докум. оповідання, спогади.—К.: Веселка, 1983.—207 с.

Наріжний Б. Незвойована Корюківка: [Про боротьбу партизанів Чернігівщини в роки Великої Вітчизн. війни].—Дніпро, 1977, № 7, с. 103—113.

Наумов М. И. Западный рейд: Дневник партиз. командира.—Киев: Политиздат Украины, 1980.—311 с.—(Мемуары).

Неборак А. Х. Партизанська сім'я Томашевських.—Рад. шк., 1975, № 5, с. 41—44.

Немчанінова Е. Є. До 70-річчя з дня народження М. І. Сташкова: [Організатор партиз. боротьби на Україні в роки Великої Вітчизн. війни].—Укр. іст. журн., 1977, № 3, с. 139—141.

Немятий В. Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии: Ком. партия — организатор всенар. борьбы против хищ. политики герм. империализма на оккупир. территории Украины (1941—1944 гг.).—Киев: Политиздат Украины, 1982.—230 с.

Немятий В. Н. Всенародная борьба против экономических мероприятий фашистских оккупантов на Украине (1941—

1944 гг.).—Киев: О-во «Знання», УССР, 1980.—62 с.

Немятий В. М. Партійне підпілля на чолі боротьби трудящих за зрив планів фашистських окупантів по використанню промисловості України.—Укр. іст. журн., 1975, № 4, с. 24—32.

Немятий В. М. Розвиток форм партійного керівництва народною боротьбою в тилу ворога.—Там же, 1979, № 10, с. 29—40.

Новикова В. С. Створення в партархіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС — картотеки учасників партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни.—Арх. України, 1981, № 1, с. 49—51.

Олійник Л. В., Слинько І. І. Партизанський комісар І. Є. Анисименко.—Укр. іст. журн., 1983, № 10, с. 115—117.

Осташко В. Пламенеющая рябина: [О бывшей разведчице партиз. соединения А. Н. Сабурова М. И. Кенниной].—Радуга, 1982, № 3, с. 112—116.

Півторадин В. Втеча: [Про рад. військовополонених з концтабору 383 у м. Бердичів].—Жовтень, 1984, № 5, с. 72—77.

Піонери Київщини — герої Великої Вітчизняної війни: Докум. розповіді.—К.: Веселка, 1975.—38 с.

Пламенные строки: Сб. документов и материалов [об агит.-проп. деятельности подпол. парт., комс. орг. и партизан на Харьковщине в 1941—1943 гг.].—Харьков: Пропор, 1975.—159 с.

Плиско Г. Матери молодогвардейцев: Докум. очерки.—3-е изд., доп.—Донецк: Донбас, 1984.—160 с.

Пліш М. Про що шепочуть верби: [Про подвиги партизанів на території Гадяч. р-ну Полт. обл. в роки Великої Вітчизн. війни].—Дніпро, 1983, № 12, с. 85—90.

Подвигом уславлені: Герої Радянського Союзу — партизани і підпільники України в роки Великої Вітчизняної війни.—К.: Політвидав України, 1978.—351 с.

Правдива Л. М. Джерела з історії боротьби підпільників і партизанів проти гітлерівських окупантів на Прикарпатті (1941—1944).—Арх. України, 1979, № 3, с. 28—31.

Прудников В. На переломе: [Из бюгр. партиз. вожака в годы Великой Отеч. войны Д. П. Медведева].—Донецк, 1979, № 1, с. 87—95.

Пугач В. Г. Герої залишаються жити: [Про підпіл. комс. орг. «Спартак», що діяла в с. Красногірка на Кіровоградщині в роки Великої Вітчизн. війни].—Рад. шк., 1975, с. 24—28.

Пшук І. П. Комуністи — організатори і керівники Вінницького підпілля.—Наук. праці з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 66—72.

Решетник С. Серце Лялі [Убийвовк]: Про учасницю комс. підпілля, що діяло на території Полт. обл. в роки Великої Вітчизн. війни.—Соц. культура, 1982, № 3, с. 12—13.

Руденко Н. М. Діяльність партійного підпілля і партизанських формувань по розкладу ворожих військ на Україні

(1941—1944 рр.).— Іст. дослідження. Вітчизн. історія, 1977, вип. 3, с. 21—33.

Руденко Н. Н. Пропагандистская деятельность политорганов Красной Армии среди войск противника на территории СССР, 1941—1944 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— Киев, 1983.— 24 с.

Руденко Н. Н. Слово правды в борьбе с фашизмом: Пропагандист. деятельность политорганов Крас. Армии среди войск противника на территории СССР, 1941—1944.— Киев: Наук. думка, 1980.— 192 с.

Русанівський І. Бути безстрашною: [З біогр. комсомолки, героїні кнїв. підпілля часів нім.-фашист. окупації Р. Букиної].— Знання та праця, 1979, № 10, с. 20—21.

Русин В. П. У боротьбі проти фашизму: [Революційне підпілля і партизанський рух у Закарпатській Україні, 1939—1944 рр.].— Укр. іст. журн., 1983, № 3, с. 93—103.

Сабуров О. М. Відвойована весна: [Про подвиги нар. месників на Брянщині та Україні в роки Великої Вітчизн. війни].— К.: Політвидав України, 1980.— 718 с.— (Мемуари).

Савчук П. О. Деякі питання партійного будівництва у партизанських формуваннях України (1941—1944 рр.).— Укр. іст. журн., 1976, № 5, с. 58—64.

Савчук П. А. Деятельность партийных организаций партизанских формирований на оккупированной территории Украинской ССР (1941—1944 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— Киев, 1978.— 21 с.

Савчук П. А. Деятельность партизан Украины по разложению войск фашистской Германии и ее сателлитов (1941—1944 гг.).— Вопр. новой и новейшей истории, 1982, вып. 28, с. 79—86.

Савчук П. О. Масово-політична робота партизанів серед населення України в 1941—1944 роках.— Питання історії СРСР, 1977, вип. 22, с. 69—78.

Самойленко О. П. Вони живуть у пам'яті народній: [Про піонерів-героїв з м. Лубен Полт. обл.].— Почат. шк., 1975, № 5, с. 30—34.

Самойленко О. П. Діяльність підпільних партійних організацій України по розгортанню масово-політичної роботи серед населення в перший період Великої Вітчизняної війни: (На матеріалах Харк., Полт. і Кіровоград. обл.).— Наук. праці з історії КПРС, 1975, вип. 7, с. 54—59.

Сарана Н. О. Ми були посланцями партії: [Розвідники в роки Великої Вітчизн. війни на Харківщині].— Комуніст України, 1984, № 9, с. 45—51.

Сльота В. П. Діяльність партійних організацій Запорізької області по створенню народного ополчення та розгортанню його збройної боротьби з фашистськими загарбниками (серп.— верес. 1941 р.).— Наук. праці з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 41—47.

Соколов В. Племені орлиного сина: [О работе подпол. группы на оккупир. территории Донец. обл. в годы Великой Отеч. войны. Отрывки из докум. повести].— Донбас, 1982, № 1, с. 71—82.

Соколов В. Н. Подвиг профессора Ло-

патто: [Очерк о подпол. деятельности учен.-химика в период врем. фашист. оккупации Одессы].— Одесса: Маяк, 1975.— 52 с.

Соснин В., Рудник В. Верные долги: Докум. повесть [о деятельности малин. подполья на Житомирщине в годы Великой Отеч. войны].— Киев: Молодь, 1976.— 287 с.

Старожилов Н. В. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне.— Киев: Вища шк., Головное изд-во, 1983.— 239 с.

Стафійчук І. П. Використання парторганізаціями України радіопередач для населення тимчасово окупованої ворогами території як могутній засіб його ідейного виховання (1941—1944 рр.).— Наук. праці з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 59—66.

Стафійчук І. П. Героический подвиг молодежи: [Участие комс. и молодежи Украины во всенар. борьбе в тылу врага, 1941—1944 гг.].— Киев: О-во «Знание» УССР, 1979.— 64 с.

Стафійчук І. П. Допомога радянського тилу в проведенні політичної роботи на окупованій території України (1941—1944 рр.).— Укр. іст. журн., 1975, № 1, с. 23—29.

Стафійчук І. П. Ідейно-політична робота Комуністичної партії серед населення та партизанів на окупованій території України (1941—1944 рр.).— Там же, 1979, № 5, с. 124—133.

Стафійчук І. П. Участь комсомолу у розгортанні всенародної боротьби на окупованій території України (1941—1944 рр.).— Там же, 1975, № 4, с. 70—78.

Стехов С. Т. Загін особливого призначення: [Про бойові будні партизан. загону «Переможець»].— К.: Політвидав України, 1979.— 157 с.

Строкач Т. А. Наш позивний — Свобода: [Спогади колиш. нач. Укр. штабу партиз. руху, 1941—1943 рр.].— К.: Політвидав України, 1979.— 464 с.

Струтинський Н. В. На грани смерті: Докум. повесть [о боевой деятельности подпольщиков и партизан в годы Великой Отеч. войны на территории Ровен. и Волын. обл.].— Львов: Каменяр, 1981.— 135 с.

Танкієв В.-Г. Х. Партійне керівництво організацією взаємодії партизанів і підпільників з частинами Червоної Армії під час визволення Лівобережної України: (листоп. 1942 — листоп. 1943 р.).— Вісн. Харк. ун-ту, 1979, № 188. Історія КПРС, вип. 14, с. 96—102.

Татаренко Л. Гром с Путивля: Сказание о Ковпаке и его боевых побратимах.— Киев: Рад. письменник, 1977.— 142 с.

Тимошенко Б. Безсмертя роду твого: [Про боротьбу проти окупантів жителів с. Малополов. Фаст. р-ну Київщини].— Вітчизна, 1975, № 2, с. 139—149.

Тронько П. Т. Всенародная борьба против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины (1941—1944).— Киев: О-во «Знание» УССР, 1980.— 43 с.

Тутученко С. П. Лесные всадники.— Киев: Політгиздат України, 1977.— 296 с.— (Воспоминания).

Участие партизан в героической обороне Киева в 1941 году.— Киев: О-во «Знание» УССР, 1983.— 28 с.

Федоров О. Ф. Комуністи на чолі всенародної боротьби в тилу ворога.— Укр. іст. журн., 1980, № 7, с. 20—24.

Федоров О. Ф. Остання зима: [Спогади про бойові подвиги нар. месників на Волині в 1943—1944 рр.].— К.: Політвидав України, 1976.— 323 с.

Федоров О. Ф. Підпільний обком діє: (Партиз. рух на Чернігівщині та Волині).— К.: Політвидав України, 1981.— 831 с.— (Мемуари).

Филимошенко В. Я. Подвиг народных мстителей.— Киев: О-во «Знание» УССР, 1975.— 22 с.

Хлякин А. А. З ім'ям батьківщини: [Партиз. рух на Сумщині].— К.: Політвидав України, 1982.— 190 с.— (Мемуари).

Хорошайлов Н. Ф. Суровые годы войны: Героич. страницы истории парт. орг. Донбасса периода Великой Отеч. войны.— Киев: Политиздат Украины, 1977.— 179 с.

Цветков В. А. «Северинка» вызывает Центр: Зап. партизана-разведчика.— Киев: Политиздат Украины, 1981.— 319 с.

Цюпа Г. Вічно юний партизан-герой [Валя Котик].— Почат. шк., 1980, № 2, с. 11—15.

Чайковский А. С. Воїн-чекісти у партизанській боротьбі на Україні (червень 1941—липень 1942 рр.).— Укр. іст. журн., 1984, № 5, с. 70—76.

Черняк С. За вісім днів до визволення: [Діяльність кнїв. підпіл. міськкому партії в роки Великої Вітчизн. війни].— Вітчизна, 1983, № 11, с. 141—151.

Черняк С. Я. Заповіт, писаний кров'ю: [Про діяльність кнїв. підпілля В. І. Кудряшова].— Вітчизна, 1982, № 6, с. 156—165.

Черняк С. Я. Промінь серед ночі: Докум. повість [про боротьбу кнїв. підпілля].— К.: Політвидав України, 1978.— 167 с.

Черняк С. Я. Томка-підпільник: Докум. повість [про Т. Білан—зв'язкову Поділ. підпіл. райкому партії Києва].— К.: Веселка, 1977.— 144 с.

Чугуенко А. Б. Воспитание молодежи партизанских соединений Украины на революционных традициях (1943—1944 гг.).— Вестн. Харьк. политехн. ин-та, 1982, № 189, с. 49—54.

Чумак В. А. Деятельность партийных организаций подполья и партизанских формирований по интернациональному воспитанию и сплочению населения временно оккупированных районов Украины в период Великой Отечественной войны (1941—1944 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— Киев, 1975.— 24 с.

Шаповал І. Юність героя: [Про керівника підпіл. парт. орг. Дніпропетровська в роки Великої Вітчизн. війни Г. П. Савченка].— Вітчизна, 1984, № 3, с. 164—167.

Шахненко В. І. Виховання учнів на прикладі героїв підпільної і комсомольської організації «Спартак» [Кіровогр. обл.].— Рад. шк., 1983, № 12, с. 29—33.

Шило Г. Зимові громи: [Докум. повість про боротьбу партизанів Котовс. загону Дніпропетр. обл. проти фашист. загарбників в роки Великої Вітчизн. війни].— К.: Політвидав України, 1977.— 168 с.

Шуст М. Н. Пітьмі невіддодні: Худож.-докум. повість [про Я. П. Батюка—керівника кнїв. підпілля].— К.: Молодь, 1983.— 111 с.

Юденков А. Ф. Взаємодія партизанів з регулярними частинами Червоної Армії [1941—1945 рр.].— Укр. іст. журн., 1980, № 5, с. 31—43.

Юденков А. Ф. Розгортання всенародної боротьби на окупованій радянській території під час Сталінградської битви.— Там же, 1983, № 2, с. 16—24.

(Далі буде)

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ОДЕСІ, ПРИСВЯЧЕНА 40-РІЧЧЮ ПЕРЕМОГИ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

24 квітня в Одесі відбулася науково-практична конференція, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Її організували Одеські обком та міськком Компартії України, Політуправління Червонопрапорного Одеського військового округу, міжобласна науково-методична рада викладачів суспільних наук Одеського вузівського центру.

Конференцію вступним словом відкрив перший секретар міськкому Компартії України Р. Б. Боделан. На пленарному засіданні з доповіддю «Творча праця радянських людей — продовження безприкладного подвигу партії та народу в роки Великої Вітчизняної війни» виступив секретар Одеського обкому Компартії України Г. Д. Максименко. Він підкреслив, що партійні, профспілкові та комсомольські організації використали підготовку до святкування 40-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні для дальшого підвищення трудової та політичної активності трудящих, посилення ідейно-виховної роботи в масах. Особливу увагу вони приділили її контрпропагандистській спрямованості, викриттю різноманітних фальшивок буржуазних і ревізіоністських фальсифікаторів.

Перший заступник начальника Політуправління ЧОДВО, генерал-майор О. С. Гудков розглянув питання «Комуністич-

на партія — організатор і натхненник Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Голова науково-методичної ради викладачів суспільних наук Одеського вузівського центру Герой Радянського Союзу д-р істор. наук, проф. Н. М. Якупов у своїй доповіді проаналізував всесвітньо-історичне значення та уроки Великої Вітчизняної війни.

«Історія Великої Вітчизняної війни — невичерпне джерело військово-патріотичного виховання комсомольців та молоді» — тема виступу першого секретаря Одеського обкому ЛКСМ України Ю. Д. Соколова.

На конференції працювали три секції: «Комуністична партія — організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні», «Актуальні питання військово-патріотичного виховання молоді на героїчних традиціях Великої Вітчизняної війни», «Всесвітньо-історичне значення Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Боротьба КПРС за мир і міжнародну безпеку». Було заслухано ряд повідомлень, присвячених різним питанням розглядуваної теми.

Учасники конференції прийняли відповідні рекомендації.

В. І. ШАМКО (Одеса),
Г. В. ВОРОБИОВА (Одеса)

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

13 квітня 1985 р. в Хмельницькому відбулася обласна науково-практична конференція на тему «Комуністична партія Радянського Союзу — натхненник і організатор Великої Перемоги», присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років. Її організували Хмельницький обком Компартії України і кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (ІПК при КДУ) та Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування (ХТІПО). В роботі конференції взяли участь партійні, радянські, профспілкові та комсомольські активісти, керівники установ

і навчальних закладів, пропагандисти, лектори, ветерани Великої Вітчизняної війни, викладачі вузів і технікумів, передовики виробництва, воїни Радянської Армії.

Вступним словом конференцію відкрив другий секретар Хмельницького обкому Компартії України О. А. Ружицький. На ній були заслухані доповіді зав. кафедрою історії КПРС ІПК при КДУ, д-ра іст. наук, заслуженого діяча науки Української РСР проф. П. М. Шморгуна «КПРС — натхненник і організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»; канд. іст. наук, доц. кафедри історії КПРС ХТІПО Д. В. Яроша «Комуністична партія — організатор перебудови народного господарства на военний

лад»; ректора Кам'янець-Подільського інституту, канд. іст. наук, доц. А. О. Копилова «Морально-політична єдність радянського суспільства — важливий фактор Перемоги у Великій Вітчизняній війні»; канд. іст. наук, доц. кафедри історії КПРС ХТІПО І. Ф. Ткачука «Комуністична партія на чолі всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території»; д-ра іст. наук, проф. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ М. А. Акіпова «Історичні уроки Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні»; зав. кафедрою історії КПРС ХТІПО, канд. іст. наук, доц. О. Г. Перехреста «Критика буржуазних фальсифікацій вирішальної ролі Радянського Союзу у другій світовій війні»; члена спілки журналістів СРСР М. В. Макухіна «Героїчні подвиги подолян на фронтах Великої Вітчизняної війни»; секретаря Хмельницького райкому Компартії України Г. А. Дзюбій «Пропаганда славних бойових традицій Комуністичної партії, радянського народу і його

Збройних Сил, посилення військово-патріотичного виховання — важливе завдання партійних організацій». На конференції були прийняті рекомендації, спрямовані на активізацію пропаганди ленінського вчення про захист соціалістичної Вітчизни, все-світньо-історичного значення та джерел перемоги радянського народу над фашизмом, вирішальної ролі КПРС у її досягненні, а також на дальше викриття антинародної, реакційної суті імперіалізму, реваншизму і японського мілітаризму, гегемоністських планів США та їх союзників по НАТО. Конференція сприятиме успішному розв'язанню завдань комуністичного та військово-патріотичного виховання трудящих, висунутих у постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», зміцненню творчих зв'язків між ученими Києва і Поділля.

О. Г. ПЕРЕХРЕСТ (Хмельницький)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ І. М. МАКОВІЙЧУКОМ

26 квітня 1985 р. на засіданні спеціалізованої ради по захисту дисертацій при Інституті історії АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР І. М. Маковійчуком на тему: «Радянська преса — могутній засіб комуністичного виховання і організації мас в умовах розвинутого соціалізму (На матеріалах Української РСР)».

Офіційні опоненти — д-р іст. наук, проф. Ю. С. Борисов (Інститут історії СРСР АН СРСР), д-р іст. наук, проф. А. В. Санцевич (Інститут історії АН УРСР), д-р іст. наук, проф. Б. І. Стеля (Київський ордену Леніна й ордену Жовтневої Революції державний університет ім. Т. Г. Шевченка), а також неофіційний опонент редактор журналу «Комуніст України», заст. голови правління Спілки журналістів УРСР, канд. філос. наук А. В. Мяловицький відзначили актуальність і високий науково-теоретичний рівень дослідження І. М. Маковійчука, що має велике практичне значення.

У відзивах на дисертацію та автореферат, які надіслали Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова, Львівський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, Сімферопольський державний

університет ім. М. В. Фрунзе, Інститут суспільних наук АН УРСР, Вінницький педагогічний інститут ім. М. О. Островського, Ворошиловградський педагогічний інститут ім. Т. Г. Шевченка, правління Спілки журналістів УРСР, а також ведуча організація — Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, позитивно оцінено дослідження, відзначено його наукову та практичну цінність.

Основні результати наукового дослідження І. М. Маковійчука знайшли відображення у його монографіях «Радянська преса — могутній засіб організації і виховання мас (На матеріалах Української РСР. 1960—1980 рр.)», «Преса Радянської України в умовах розвинутого соціалізму», «Вічно живе ленінське слово: Висвітлення ленінської теми в періодичній пресі республіки», а також в ряді інших наукових публікаціях, які широко використовуються викладачами та студентами факультетів журналістики Київського і Львівського державних університетів, працівниками редакцій газет і журналів республіки.

Спеціалізована рада одногласно ухвалила рішення порушити клопотання перед ВАК СРСР про присудження І. М. Маковійчуку вченого ступеня доктора історичних наук.

Ю. А. ПІНЧУК (Київ)

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ І МОНОГРАФІЙ

2 квітня 1985 р. президія Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула й схвалила теми таких кандидатських дисертацій та монографій:

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Ведькал В. А. (Дніпропетровськ) — В. І. Ленін і закордонні організації більшовиків у Швейцарії (1907—березень 1917 рр.).
Діденко Т. Б. (Запоріжжя) — Діяльність революційних соціал-демократів по політичному вихованню робітничого класу Придніпров'я (1895—1904 рр.).
Бабічев О. І. (Воротиловград) — Масово-політична діяльність Комуністичної партії серед трудящого селянства України на завершальному етапі громадянської війни.
Овдієнко П. П. (Київ) — Боротьба більшовиків України проти ідеології і політики Української партії соціалістів-революціонерів (1917—1920 рр.).
Стетюха М. В. (Київ) — Періодична преса партійних організацій України в боротьбі за здійснення соціалістичних перетворень (жовтень 1917—1920 рр.).
Берлявський Л. Г. (Донецьк) — Діяльність Комуністичної партії України по залученню робітничого класу до управління виробництвом у роки першої п'ятирічки.
Мекешкін О. М. (Полтава) — Партійне керівництво зміцненням і розвитком споживчої кооперації на Україні (1926—1937 рр.).
Онико Т. В. (Полтава) — Діяльність Комуністичної партії по розвитку і зміцненню споживчої кооперації в 1921—1925 рр. (На матеріалах України).
Забудський М. П. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по зміцненню бойової співдружності народів СРСР у ході визволення України від німецько-фашистських загарбників (грудень 1942 — жовтень 1944 р.).
Герасименко В. Д. (Київ) — КПРС — організатор відбудови і розвитку суднобудування на Україні (1946—1961 рр.).
Савінець А. В. (Львів) — Діяльність Комуністичної партії по ідейно-політичному вихованню студентської молоді західних областей України (1944—1952 рр.).
Умнов В. В. (Дрогобич) — Роль партійно-радянської преси в розвитку суспільно-політичної активності інтелігенції західних областей Української РСР (1944—1962 рр.).
Андреева В. І. (Дніпропетровськ) — Діяльність парторганізацій України по подоланню культурно-побутових відмінностей між містом і селом (1976—1985 рр.).
Антонюк Л. М. (Київ) — Діяльність КПРС по впровадженню передового досвіду і прогресивних методів праці в промисловому будівництві (1976—1985 рр.). (На матеріалах парторганізацій України).
Блашук В. В. (Київ) — Партійне керівництво впровадженням досягнень науково-технічного прогресу в промисловість (1981—1985 рр.). (На матеріалах України).

Блохін М. Ф. (Київ) — Зростання ролі періодичної преси в контрпропагандистській діяльності партії (1981—1985 рр.). (На матеріалах Донбасу).
Даценко М. М. (Одеса) — Партійне керівництво розвитком загальноосвітньої школи (1981—1985 рр.). (На матеріалах України).
Дерев'яно Т. М. (Дніпропетровськ) — Роль партійно-радянської преси України в інтернаціоналістському вихованні трудящих республіки (1976—1980 рр.).
Заричанська Т. В. (Київ) — Партійне керівництво здійсненням науково-технічної політики на транспорті (1975—1985 рр.). (Досвід партійних організацій України).
Кардаш О. О. (Харків) — Діяльність партійних організацій України по впровадженню і розвитку бригадних форм організації праці в машинобудівній промисловості (1981—1985 рр.).
Кудряшова К. М. (Одеса) — Патріотичне і інтернаціоналістське виховання молодого покоління робітничого класу (1971—1980 рр.). (На матеріалах парторганізацій профтехучилищ України).
Міліхін М. М. (Дніпропетровськ) — Діяльність партійних організацій України по впровадженню наукової організації праці в промисловості республіки (1976—1985 рр.).
Остапов В. Д. (Київ) — Роль партійно-радянської преси України у мобілізації трудящих на виконання Енергетичної програми (1981—1985 рр.).
Петров В. Б. (Київ) — Досвід партійних організацій України у формуванні політичної культури робітничої молоді (1976—1980 рр.).
Поліщук Ю. М. (Житомир) — Досвід партійних організацій України у розвитку трудової і суспільно-політичної активності сільської інтелігенції (1976—1980 рр.).
Санжаровський В. М. (Полтава) — Діяльність партійних організацій України по розвитку соціальної активності сільської молоді (1976—1980 рр.).
Соловей А. О. (Одеса) — Роль громадсько-політичної практики в комуністичному вихованні студентської молоді (1976—1985 рр.). (З досвіду парторганізацій України).
Татаренко Т. М. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по трудовому вихованню робітничої молоді (1971—1980 рр.).
Трипольська С. М. (Київ) — Партійне керівництво трудовим вихованням шкільної молоді (1981—1985 рр.). (Досвід парторганізацій України).
Чернишова А. О. (Київ) — Партійне керівництво розвитком споживчої кооперації на Україні (1976—1980 рр.).
Щербача Ю. І. (Харків) — Діяльність партійних організацій України по інтенсифікації сільськогосподарського виробництва (1976—1985 рр.).
Щербина В. П. (Харків) — Діяльність Компартії України по розвитку суспільно-політичної і трудової активності молоді

(1976—1985 рр.). (На матеріалах парторганізацій залізничного транспорту).

Грачев Ю. Г. (Київ) — Комсомол — активний помічник партії в трудовому вихованні учнів загальноосвітніх шкіл (1976—1985 рр.). (На матеріалах України).

Алексеев С. В. (Донецьк) — Підвищення ролі трудових колективів у здійсненні економічної політики партії (1971—1980 рр.). (Досвід парторганізацій промислових підприємств України).

Березка В. В. (Київ) — Партійне керівництво організаційно-масовою роботою місцевих Рад народних депутатів (1976—1985 рр.). (На матеріалах України).

Кабанов М. В. (Київ) — Діяльність КПРС по вдосконаленню контрпропагандистської роботи серед студентської молоді (1980—1985 рр.). (На матеріалах парторганізацій України).

Литвин А. П. (Тернопіль) — Діяльність партійних організацій України по підвищенню ролі сільськогосподарських трудових колективів у реалізації Продовольчої програми СРСР.

Туков В. Р. (Донецьк) — Діяльність партійних організацій України по підготовці і вихованню кадрів радянської торгівлі (1966—1975 гг.).

Шульженко Л. О. (Харків) — Діяльність партійних організацій промислових підприємств України по вдосконаленню економічної освіти в трудових колективах (1976—1980 рр.).

Белов В. М. (Київ) — Партійно-радянська преса як джерело вивчення діяльності Комуністичної партії по військово-патріотичному вихованню молоді (1981—1985 рр.). (На матеріалах України).

Дерев'янко С. М. (Івано-Франківськ) — Джерела вивчення керівництва Комуністичної партії Західної України революційною боротьбою трудящих.

Бережна Л. В. (Київ) — Критика буржуазних фальсифікацій діяльності КПРС по розвитку суспільно-політичної активності трудящих в умовах розвинутого соціалізму.

Калашніков О. М. (Київ) — Мемуари про Велику Вітчизняну війну як джерело вивчення діяльності КПРС по патріотичному й інтернаціональному вихованню радянських воїнів.

Кравченко О. О. (Харків) — Критика сучасних буржуазних і ревізіоністських фальсифікацій кадрової політики КПРС.

Нейріс Л. Д. (Київ) — Історіографія організаційно-партійної роботи Комуністичної партії України в роки Великої Вітчизняної війни.

Половецький С. Д. (Львів) — Комуністична партія — організатор активної участі Червоної Армії в соціалістичному будівництві (1918—1937 рр.). Історіографія проблеми.

Селезнев М. В. (Київ) — Критика буржуазних фальсифікацій ролі КПРС у соціальному і духовному розвитку радянського села.

Шеренговой В. П. (Київ) — Партійне керівництво розвитком агропромислового комплексу країни. Історіографія питання.

Яценко В. Я. (Дніпропетровськ) — В. І. Ленін і формування партійних кадрів в дожовтневий період. Історіографія проблеми.

Слободян П. М. (Київ) — Діяльність КПРС по підвищенню ролі туристсько-екскурсійних установ в комуністичному вихованні трудящих (1976—1985 рр.). (На матеріалах України).

МОНОГРАФІЇ

Новіков І. Ф. (Київ) — Інтернаціоналізм на ділі. (Допомога ленінської партії борцям за свободу і незалежність в інших країнах у роки громадянської війни та іноземної інтервенції).

Бородавченко І. М. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по зміцненню морально-політичної єдності радянського народу (1933 — червень 1941 рр.). (З досвіду парторганізацій України).

Галаган В. Я. (Київ) — Комуністична партія — натхненник ратного і трудового подвигу жінок Радянської України в боротьбі з фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

Гордеев А. Ф. (Київ) — Партійне керівництво діяльністю ЛКСМ України в період Великої Вітчизняної війни.

Перехрест О. Г. (Хмельницьк) — Союз, загартований в боротьбі : Діяльність Комуністичної партії по зміцненню союзу робітничого класу і селянства в роки Великої Вітчизняної війни. (На матеріалах України).

Ляшенко В. Г. (Харків) — Діяльність КПРС по підвищенню якості промислової продукції (1971—1985 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Гончарук Г. І. (Одеса) — Комсомольська політична освіта : Досвід і шляхи підвищення ефективності (1946—1986 рр.).

Замська Н. Б. (Стаханов) — Діяльність КПРС по зміцненню провідної ролі робітничого класу в розвитку національних відносин суспільства зрілого соціалізму. Методологія і історіографія проблеми.

Петасюк І. А. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по здійсненню ленінського плану соціалістичного перетворення сільського господарства (1921—1937 рр.). На матеріалах Української РСР : Методологія і історіографія проблеми.

Траверсе О. О. (Полтава) — Документи з'їздів і конференцій КПРС як джерело вивчення соціальної політики партії.

Чапуга С. М. (Івано-Франківськ) — Втілення ленінських принципів історико-партійного дослідження в історіографії Комуністичної партії Західної України.

Колективна монографія кафедри історії КПРС і наукового комунізму Українського заочного політехнічного інституту. — З досвіду роботи партійних організацій м. Харкова по здійсненню соціальної політики партії (1971—1985 рр.).

НОВІ КНИГИ

Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 квітня 1985 року. — К.: Політвидав України, 1985.— 32 с.

ГОРБАЧЕВ М. С. Бессмертный подвиг советского народа: Доклад на торжественном собрании в Кремлевском Дворце съездов, посвященном 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне 8 мая 1985 года. — М.: Политиздат, 1985.— 31 с.

АЦАРКИН А. Н., ГАЛКОВА Д. Н. Комсомол в борьбе с троцкизмом [1923—1927]. — М.: Изд-во МГУ, 1985.— 190 с.

БЕЛОНОСОВ И. И., РУСИНОВ В. А. Победа ковалась в тылу: Труд. подвиг рабочего класса в годы Великой Отеч. войны, 1941—1945. — М.: Профиздат, 1985.— 263 с.

Бессмертие всенародного подвига: 40 лет Великой Победы. — М.: Наука, 1985.— 127 с.

В памяти народной. — Киев: Гл. ред. Укр. сов. энциклопедии, 1985.— 399 с.

Великая Отечественная война: Вопросы и ответы. — М.: Политиздат, 1985.— 430 с.

Великая Отечественная народная, 1941—1945: Крат. ист. очерк. — М.: Мысль, 1985.— 368 с.

Величие подвига советского народа : За-рубеж. отклики и высказывания 1941—1945 годов о Великой Отеч. войне. — М.: Между-нар. отношения, 1985.— 383 с.

Демографическое развитие СССР. — М.: Мысль, 1985.— 128 с.

ДЕРЖАЛЮК Н. С. Венгерские интернационалисты в Великой Отечественной войне. — Киев : Наук. думка, 1985.— 127 с.

ЕГОРОВ В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII—XIV вв. — М.: Наука, 1985.— 245 с.

ЗЕНИНА А. Н. Боевое содружество советских партизан в годы Великой Отечественной войны, 1941—1944. — Киев: Наук. думка, 1985.— 206 с.

ИВИНА Л. И. Внутреннее освоение земель России в XVI в.: Ист.-геогр. исследование по материалам монастырей. — Л.: Наука, 1985.— 273 с.

Исторический подвиг Сталинграда. — М.: Мысль, 1985.— 415 с.

Источник Победы. — М.: Мысль, 1985. — 216 с.

Історія та історіографія України : 36. наук. праць. — К.: Наук. думка, 1985. — 183 с.

КОЛОМИЙЧЕНКО И. И. Воспитание историй. — Киев: Политиздат Украины, 1985.— 215 с.

Ленин. Партия. Победа : Торжество ленинских идей защиты соц. Отечества в годы Великой Отеч. войны. — Киев: Вища шк., Изд-во при КГУ, 1985.— 214 с.

ЛОГИН В. Т., ХРОБОСТОВ В. П. Нерушимая дружба народов Советского Союза — важный источник Победы в Великой Оте-

чественной войне. — М.: Знание, 1985.— 54 с.

Ми йшли до тебе, Перемого!: Солд. спогади. Вип. 2. — К.: Політвидав України, 1985.— 444 с.

Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине, 1941—1944 : В 2-х кн. Кн. 2. Партизанская борьба. — Киев : Наук. думка, 1985. — 431 с.

Они отстояли мир: Очерки о Героях Сов. Союза — уроженцах Черкасской обл. — Днепропетровск : Промінь, 1985.— 398 с.

Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе во второй мировой войне: Документы и материалы. — М.: Воениздат, 1985.— 640 с.

От Западного Буга до Вислы : Очерки, воспоминания, документы. — Львов: Каме-нярь, 1985.— 247 с.

Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 5. — М.: Наука, 1985.— 605 с.

Подвиги, ставшие легендой : Очерки о Героях Советского Союза — уроженцах Ворошиловгр. обл. — Донецк: Донбас, 1985.— 502 с.

ПОЛЯКОВ Л. Е. Цена войны : Демогр. аспект. — М.: Финансы и статистика, 1985.— 136 с.

Селянський рух на Україні, 1826—1849 рр. : 36. документів і матеріалів. — К.: Наук. думка, 1985.— 504 с.

СКОРОДЕНКО П. П. Во главе боевого со-юза: Коммунистические партии — создатели и руководители Организации Варшавского Договора. — М.: Воениздат, 1985.— 224 с.

СКРІПНИК Н. А. Ленинская партия в борьбе за единство рабочего класса : [На материалах Украины]. — Киев; Одес-са: Вища шк. Головное изд-во, 1985.— 151 с.

Советская Украина в годы Великой Оте-чественной войны, 1941—1945: Документы и материалы. В 3-х т. Т. 2. Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Ве-ликой Отеч. войны [19 ноября 1942 г.— конец 1943 г.]. — 2-е изд., доп. — Киев: Наук. думка, 1985.— 511 с.

УТКИН Б. П. Интернациональный подвиг Страны Советов. — М.: Знание, 1985.— 64 с.

ЦВЕРАВА Г. К. Дмитрий Алексеевич Го-лицын, 1734—1803. — Л.: Наука, 1985.— 184 с.

Чехословакия: 1945. Путь к освобожде-нию. — М.: Политиздат, 1985.— 335 с.

Шеп парнишке в ту пору...: Герои-комсо-мольцы в боях за Советскую Украину в годы Великой Отеч. войны. 1941—1945 гг. — Киев: Молодь, 1985.— 367 с.

ШЕПЕЛЮК Г. О. Узи братерського співро-бітництва. — К.: Політвидав України, 1985.— 127 с.